PROBLEMI DJECE I OMLADINE

u kontekstu ljudskih prava u Bosni i Hercegovini

Ešref Kenan Rašidagić
Urednik

Morgiana Brading
Mirjana Nadaždin Defterdarević
Reima Ana Maglajlić
Sanela Bašić
Halima Sofradžija
Sanela Šadić
Nermina Šačić
Haris Cerić
Bojan Arula
Rebeka Kotlo
Jasmina Gradaščević-Pleh

Sadržaj

Predgovor 1

Ešref Kenan Rašidagić
Nevladin sektor na prekretnici: Bosna i Hercegovina 10 godina kasnije 3

Morgiana Brading
Dječija prava: osnovni koncepti i pravna dokumenta 13

Mirjana Nadaždin Defterdarević
Prava djeteta kao pretpostavka za odrastanje u građanina - ljudska prava i
dječija prava u kontekstu pravnopolitičkih rješenja u Bosni i Hercegovini 29

Reima Ana Maglajlić
Mogućnosti za učestvovanje djece i mladih u BiH 53

Sanela Bašić
Promoviranje 'pozitivnog razvoja mladih' u postkonfliktnom okruženju
putem osnaživanja i civilnog angažmana u zajednici 83

Halima Sofradžija
Promjene socijalnog konteksta, ontološka sigurnost i ljudska prava 107

Sanela Šadić
Porodica kao izvor (ne)sigurnosti za ostvarivanje prava/potreba djeteta 131

Nermina Šačić
Etičke dimenzije medijskog izvještavanja o djeci u BiH 155

Haris Cerić
Kontinuum shvatanja o inkluzivnom obrazovanju 177

Bojan Arula
Djeca bez roditeljskog staranja 197

Rebeka Kotlo
Prava i status djece i omladine s posebnim potrebama u Hercegovačko-neretvanskom
kantonu: Teorija i praksa, sa osvrtom na ulogu nevladinog sektora. 225

Ešref Kenan Rašidagić
Studija javnog sistema praćenja upisa i prekida školovanja u osnovnim školama u BiH 247

Jasmina Gradaščević-Pleh
Pristup osnovnom obrazovanju - praktična iskustva sa modelom replikacije 273

Autori 297

Predgovor

Stvarni položaj djece u Bosni i Hercegovini specifično je težak. Složit ćemo se da su djeca bila i još uvijek su najveće žrtve rata a da s druge strane, ljudska prava i socijalno uključivanje počinju sa djecom. Ili, bez tog početka teško da će se uopšte ostvariti.

IBHI-BiH od 2003. godine, implementira važne projekte UNICEF-a, „Unaprijeđeni mehanizmi dječije zaštite" koji je završen 2005. godine i „Promoviranje reforme sistema dječije zaštite na lokalnim i centralnom nivou u BiH" koji je još uvijek u toku. Iskustva stečena u radu, u lokalnim zajednicama sa samom djecom i omladinom, posebno u pilot opštinama Kakanj, Vareš, Bugojno, Teslić i Gradiška, veoma su značajna. Ona i jesu osnova pokušaja da se politike u ovoj oblasti počnu graditi odozdo prema gore, formiranjem Savjetodavnih grupa za dječiju zaštitu pri odgovarajućim ministarstvima u FBiH i RS.

Knjiga „Problemi djece i omladine u kontekstu ljudskih prava u Bosni i Hercegovini" polazi od tih iskustava ali ide i korak dalje. Problemi djece analizirani u poglavljima koja slijede, koncept „dječje zaštite" unapređuju i pomjeraju na socijalno uključivanje i ljudska prava. Time se „filozofija" politika u ovoj oblasti unapređuje u najboljem skladu sa pristupom EU.

To je za Bosnu i Hercegovinu od velike važnosti.

Ova knjiga izražava stanovišta autora ali ne bi bila moguća bez razumijevanja i podrške od strane UNICEF BiH, kome na tome veoma zahvaljujemo. Zahvalnost izražavamo i autorima tekstova, poglavlja koja su na veoma uspješan način otvorili mogućnost pristupa rješavanju problema djece u Bosni i Hercegovini.

Ešref-Kenan Rašidagić je pokrenuo inicijativu, organizovao istraživački tim i sam, kao autor, doprinjeo kvalitetu knjige. Uz njega, koji je vodio implementaciju UNICEF projekta, zahvalnost zaslužuju i članovi IBHI tima, Jasmina Gradaščević Pleh, Arijana Kovačević, Stela Dukić, Enver Suljić, Vera Bartel, Zemina Isaković i Jadranka Sušić.

Ova je knjiga rezultat iskustva i istraživanja te je doprinos njenom kvalitetu dalo stotine indirektnih učesnika, djece, mladih, NVO-a, itd. Ova je knjiga i posvećena tim „autorima u sjeni" kao i svoj djeci Bosne i Hercegovine.

Žarko Papić
IBHI-BiH Direktor

Ešref Kenan
Rašidagić

NEVLADIN SEKTOR NA PREKRETNICI: BOSNA I HERCEGOVINA 10 GODINA KASNIJE

NEVLADIN SEKTOR NA PREKRETNICI: BOSNA I HERCEGOVINA 10 GODINA KASNIJE

Ešref Kenan Rašidagić

Nevladin (NVO) sektor u Bosni i Hercegovini često se smatra relativno novijom pojavom, nastalom u postdaytonskom periodu zahvaljujući ponajviše inicijativama i finansiranju od strane međunarodne zajednice. Međutim, NVO sektor, koji se također naziva Trećim sektorom, odnosno organizacije građanskog društva, ima mnogo dublje korijene u BiH nego što bi većina ljudi pretpostavila. Ipak, razvoj ovog sektora prekinut je u vrijeme socijalizma, te je praktično ponovo započeo krajem rata koji je trajao od 1992. do 1995. godine i odmah po njegovom završetku, najvećim dijelom zahvaljujući velikim međunarodnim organizacijama koje su donosile nove ideje i donatorska sredstva. Ovdje ću pokušati ukratko opisati tendencije u razvoju nevladinog sektora i organizacija, počevši od njihovog gotovo zanemarivog prisustva u javnoj sferi za vrijeme socijalizma, preko užurbanog razvoja tokom burne decenije 1990-tih, te konačno do njihove današnje transformacije u organizacije čiji značaj i važnost u velikoj mjeri nadmašuju naše uobičajene predodžbe o osnovnim građanskim organizacijama koje djeluju na najnižem lokalnom nivou i imaju podršku šire zajednice. Posebno težište stavljeno je na razmatranje perspektiva NVO sektora u budućnosti, uzimajući u obzir specifičnosti sadašnjeg stanja u građanskom društvu u BiH.

Osnovna teza ovog uvodnog poglavlja je da primjer Bosne i Hercegovine pokazuje kako bi nevladine organizacije, ako im se pruži šansa, mogle veoma efikasno istisnuti sa scene tradicionalne aktere u mnogim oblastima javnog života, donoseći nove i svježe ideje, inovativne pristupe, te stručno mišljenje. Ovi rezultati moraju biti priznati i NVO sektor mora dobiti podršku u budućnosti, kako bi njegovali i na najbolji način iskoristili zaslužena postignuća te zaštitili ulogu koju NVO sektor ima u svakom savremenom društvu.

Treći sektor u vrijeme socijalizma

Vjerovatno jedan od najvećih nedostaka socijalizma u bivšoj Jugoslaviji jeste činjenica da je uništeno i ono malo organizacija građanskog društva koje su postojale prije Drugog svjetskog rata, te sprečavanje bilo kojeg oblika organizovanih građanskih aktivnosti do samog kraja njegove vladavine. Republike koje su nekada bile u sastavu Jugoslavije, uključujući Bosnu i Hercegovinu, ipak jesu iskusile jednu zdravu dozu razvoja građanskog društva, čiji korijeni sežu do kraja 18. i početka 19. vijeka. Većina građanskih inicijativa u vrijeme Habsburške monarhije i Kraljevine Jugoslavije pojavljivale su se u formi etnički određenih, lokalnih dobrotvornih i obrazovnih organizacija, kakva je bila moda i u savremenoj Evropi probuđenog nacionalnog ponosa i identiteta. Ipak, takve organizacije predstavljale su istinski dobrovoljan doprinos bh. građana razvoju modernog građanskog društva. Komunisti, zbog same prirode njihove ideologije, nisu imali povjerenja u bilo kakve nevladine aktivnosti, odnosno aktivnosti koje nisu bile pod kontrolom komunističke partije. To se dijelom može objasniti činjenicom da same komunističke stranke potiču od pravih osnovnih, lokalnih pokreta, te su kao takve bile veoma svjesne prirođene snage koju takvi pokreti imaju. Odmah nakon preuzimanja vlasti u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata, komunisti su zabranili praktički sva građanska udruženja koja su postojala, uključujući čak i dobrotvorne organizacije, koje su opet bile pošteđene u nekim drugim komunističkim režimima u regionu. Neki autori ukazuju na postojanje zvanično odobrenih nevladinih organizacija za vrijeme socijalizma kao dokaz da su organizacije građanskog društva ustvari preživjele tokom ovog perioda. Međutim, ove 'zvanične' nevladine organizacije nisu bile ništa više do kvazi-vladine strukture, koje su najčešće služile kao korisna rezervna varijanta za protjerivanje istrošenih komunističkih stranačkih kadrova. Primjeri takvih 'ne' vladinih organizacija kreću se od antifašističkih udruženja žena do različitih fondacija koje se bave benignim pitanjima, kao što su djeca i akcije pošumljavanja. Praktički niti jedna od ovih organizacija nije se stvarno angažirala u slobodnom diskursu i aktivnostima koje nisu zvanično odobrene od strane lokalnih komiteta vladajuće stranke. Nepovjerenje u inicijative građanskog društva bilo je tako veliko da je ova uspješna zabrana njihovih aktivnosti ustrajala čak i nakon što je komunistička partija bila prisiljena da dozvoli određeni stepen političkog pluralizma krajem socijalističkog perioda. Shodno tome, rat u Bosni i Hercegovini desio se u zemlji u kojoj je bilo veoma malo aktivnosti građanskog sektora, osim nacionalnih (etničkih) lokalnih dobrotvornih organizacija, prvih organizacija koje su ponovno uspostavljene nakon pada socijalističkog režima 1991. godine.

"Ubrzani razvoj" – oživljavanje NVO sektora 1990-tih godina

Faza 'ubrzanog razvoja' odnosi se na iznenadni nastanak doslovno stotina različitih nevladinih organizacija za vrijeme, a posebno neposredno nakon završetka rata u BiH. Postoji više faktora koji su doprinijeli takvom razvoju, neki se odnose na koncept građanskog društva u fazi sazrijevanja nakon dugog perioda u kojem je razvoj svega što je bilo 'građansko' i 'nevladino' bio onemogućen. Ostali faktori bili su više prozaični, odnosno dovode se u vezu sa postojanjem velikog broja velikih međunarodnih nevladinih/humanitarnih organizacija, te spremnošću takvih organizacija da prebace dio svog posla na lokalne NVO, koje su bile jeftinije te su imale neophodni elan za rad. Raspoloživost značajnih donatorskih sredstava već spremnih za upotrebu predstavljala je jedinstvenu priliku za oživljavanje ovih lokalnih organizacija.

U početku, u periodu krajem rata u BiH i nekoliko godina poslije, nevladine organizacije, kako međunarodne tako i lokalne, u najvećoj mjeri su bile angažirane na pružanju hitne humanitarne pomoći ugroženim kategorijama stanovništva, kao što su izbjeglice i raseljena lica, preživjeli iz koncentracionih logora i siročad. Većina takvih aktivnosti podrazumijevale su samo distribuciju hrane i lijekova te pružanje utočišta, te druge isključivo humanitarne aktivnosti. Međutim, prisustvo donatorskih sredstava i delegiranje nadležnosti od stane međunarodnih nevladinih/humanitarnih organizacija omogućili su ubrzano nastajanje lokalnih NVO, te jednako ubrzano stjecanje neophodnog stručnog znanja i radnog iskustva unutar njih.

Ove lokalne nevladine organizacije ubrzo su počele privlačiti veliki broj visoko kvalifikovanih, iskusnih i motiviranih ljudi, u nekim slučajevima radilo se o ljudima koji su prelazili iz tradicionalnih institucija, kao što su univerziteti i ministarstva. Naravno, ovo je jednim dijelom bilo uzrokovano konkurentnim platama koje su ove nevladine organizacije mogle ponuditi.

Ipak, bilo je tu i drugih, važnijih razloga, kao što je prilika za rad u dinamičnom radnom okruženju, gdje su mnogi od novih (uglavnom mladih i prilično ambicioznih) pridošlica vidjeli priliku za napredovanje u profesionalnom segmentu, te da naprave određene uspjehe u javnoj sferi, što po svemu sudeći ne bi bilo izvedivo u neproduktivnom okruženju u njihovim prijašnjim radnim sredinama. Mnogi uposlenici nevladinih organizacija su zadržali svoje izvorne poslove, nadopunjujući tako vlastite izvore prihoda i poboljšavajući izglede za unapređenje karijere kroz angažman u nevladinim organizacijama. Osim toga, pokazalo se da

su NVO veoma privlačne alternative za početak karijere za mlade povratnike koji su se ranijih godina školovali u inostranstvu, te unutar nevladinih organizacija prepoznali njima poznatu radnu sredinu koja kopira organizaciju i radnu praksu njihovih međunarodnih kolega.[1]

Sazrijevanje s vremenom: opstanak najjačih i preuzimanje novih uloga

Postepeno je u NVO sektoru došlo do značajnih promjena usljed stalne dostupnosti sredstava i programa koje su sponzorirali strani donatori koji su imali veze sa vladama onih država koje još uvijek imaju važnu ulogu u obnovi poslijeratne Bosne i Hercegovine. Mnoge od nebrojenih nevladinih organizacija nisu prepoznale potrebu da preusmjere svoju strategiju sa hitne humanitarne pomoći na aktivnosti koje su više orijentirane ka razvoju. Kako se opća situacija u BiH stabilizirala, sredstva za pružanje hitne humanitarne pomoći su presušila, što je rezultiralo nestankom onih nevladinih organizacija koje nisu bile u stanju nositi se sa komplikovanim pitanjima planiranja razvoja. Nažalost, takve tendencije dovele su do nestanka mnogih lokalnih organizacija na najnižem nivou, koje su funkcionisale uz pomoć samo jednog donatora ali su zastupale stvarne interese stanovništva u razvijanju inicijativa građanskog društva u njihovim zajednicama. Takvim organizacijama, koje se obično nazivaju organizacije na nivou lokalne zajednice, često je nedostajalo kapaciteta za pripremu profesionalnih prijedloga projekata i razvoj stručnih mehanizama monitoringa, a to su postali redovni uslovi koje su međunarodni donatori postavljali, bez obzira na veličinu i budžet projekta.

Sa druge strane, neke lokalne NVO su uspjele na vrijeme usvojiti nove, profesionalnije poslovne prakse i privući razvojne projekte koje najvećim dijelom direktno finansiraju strane vlade i velike međunarodne organizacije, kao što je Svjetska banka. Kao što smo već istaknuli,

1 Treba međutim napraviti razliku između 'lokaliziranih' međunarodnih NVO i pravih lokalnih NVO. U prvu kategoriju uglavnom ubrajamo ogranke velikih međunarodnih NVO (HealthNet, Save the Children UK/Norway, itd.), koje su formirale svoje lokalne urede te ih povjerile lokalnom osoblju kada su presušili veliki izvori donatorskih sredstava a vodeće organizacije i međunarodno osoblje preselili drugdje u potrazi za nekim zelenijim pašnjacima. Mnogo je manje primjera srazmjerno jakih NVO lokalnog porijekla, ali ipak postoje. Ipak, obje kategorije NVO sada se nalaze u sličnoj situaciji, natječu se za finansijska sredstva i žive od projekata koje su dobile na javnim tenderima.

ovi projekti su se potpuno razlikovali od hitnih humanitarnih intervencija koje su se dešavale u BiH neposredno nakon završetka rata. To su uglavnom bili projekti reforme unutar sektora, u kojima su donatori pokušavali provoditi određene strateške ciljeve preobrazbe, kao na primjer aspekata neadekvatnog sistema socijalne pomoći. Takva 'profesionalizacija' nevladinih organizacija koja se odvijala paralelno s tim procesom dovela je do postepene transformacije NVO u preduzeća koja su nalikovala konsultantskim kućama, sa stalnim uposlenicima i pojačanom vidljivosti u javnoj sferi. Razlog zbog kojeg mnoge od tih 'profesionaliziranih' nevladinih organizacija nisu postale prave konsultantske kuće možemo naći u neadekvatnom pravnom okruženju u BiH, sklonosti donatora da finansiraju neprofitne organizacije, te, na kraju, želji nevladinih organizacija da i dalje uživaju u statusu koji im je dodijeljen i zahvaljujući kojem su oslobođeni plaćanja poreza.

Stručno znanje koje su NVO stekle tokom provedbe različitih projekata reformisanja sektora je ogromno. Može se reći da su mnoge zvanične državne funkcije i odgovornosti veoma djelotvorno nadopunjavane radom NVO, koje su uspjele uvesti najsavremeniju praksu, zaposliti kvalifikovane stručnjake i angažirati vladine zvaničnike u 'savjetodavnim' ulogama. Snaga i uticaj projekata sa budžetima koji su iznosili i do nekoliko miliona američkih dolara/eura su varirali, ali općenito gledajući može se sa sigurnošću pretpostaviti da se njihov ukupni, zajednički uticaj i te kako osjeti u promijenjenim stavovima i poslovnim praksama ciljanih javnih institucija. Pojedine lokalne nevladine organizacije u BiH danas aktivno pomažu, te u mnogim slučajevima direktno usmjeravaju, odgovorne organe vlasti u izradi javnih strategija u nekoliko oblasti upravljanja. Primjeri se kreću od tradicionalnih 'domena' nevladinih organizacija, kao što su ljudska prava i prava manjina, do po svemu sudeći jedinstvenih primjera učešća i uticaja nevladinih organizacija u procesu izrade državne razvojne strategije (primjer je Razvojna strategija BiH za borbu protiv siromaštva), kodifikacije zakona i propisa, te pružanja savjetodavne pomoći organima vlasti u rješavanju svakodnevnih problema upravljanja u javnoj sferi.

Međutim, treba napomenuti da javna i NVO sfera nikada nisu uspjele osvariti funkcionalnu integraciju njihovih aktivnosti. Naime, dvije strane još uvijek gaje uzajamne sumnje i strahove, posebno u vezi sa priznavanjem znanja i stručnosti NVO od strane relevantnih organa vlasti. Ova međuresorni jaz, koji postoji i nakon više od decenije saradnje i aktivnih nastojanja obje strane da izmire razlike, zaslužuje posebnu analizu, a složeni uzroci njegovog postojan-

ja premašuju granice ovog poglavlja. Samo značenje pojma 'građansko društvo' podrazumijeva da njegovi aktivisti i organizacije čine neodvojivi dio društva općenito, što je priznanje koje oni već godinama žele da čuju od predstavnika javnog sektora. Potonji i dalje nerijetko optužuju aktere nevladinog sektora za aroganciju, zapovijedanje i preveliku samouvjerenost u vlastitu neophodnost u raznim sektorima društva.

Šta je slijedeće? Ponovno pojavljivanje 'pravih' NVO i osiguravanje finansiranja

Istaknute nevladine organizacije, odnosno 'NVO' kako su opisane u gornjem tekstu, sada se nalaze na prekretnici u svome razvoju. Vladine agencije, s jedne strane, nikada nisu u potpunosti prihvatile osjećaj 'skrbništva' nad njima od strane nevladinih organizacija koje realizuju projekte po sektorima. Osim toga, javne institucije postaju sve više samouvjerene i sposobne da izvrše svoje dužnosti usljed povećanja sredstava u raspoloživim budžetima i nekih ozbiljnih reformi javnog sektora koje se trenutno realizuju. Sa druge strane, kako Bosna i Hercegovina postaje društvo u tranziciji (nasuprot poslijeratnom društvu), donatorska sredstva pristižu upakovana u paketima reformi, na primjer projektima pomoći Evropske unije, koji su osmišljeni tako da budu implementirani od strane konsultantskih preduzeća. Kada se to prevede u kontekst nevladinog djelovanja, ovo u suštini znači da mora doći do transformacije najnaprednijih nevladinih organizacija u prava konsultantska preduzeća koja ostvaruju dobit.

One nevladine organizacije koje ne uspiju zadovoljiti stroge kriterije na tenderima će biti prisiljene da se vrate svojim korijenima, odnosno da opet postanu neprofitne organizacije koje realizuju manje projekte, čija vrijednost ne prelazi nekoliko desetina hiljada američkih dolara/eura. Ovakvo 'pročišćavanje' NVO sektora koje će uslijediti trebalo bi imati generalan pozitivan efekat na razvoj cjelokupnog sektora. Sa velikim nevladinim organizacijama koje su se počele baviti konsultantskim poslom, biće lakše ostvariti vidljivost lokalnih inicijativa usmjerenih na konkretne probleme i natjecati se za ograničena finansijska sredstva.

Ovakav mogući scenario zahtijeva hitno razmatranje raspoloživih opcija za nastavak finansiranja nevladinih organizacija i građanskog društva općenito. Građansko društvo je u svojoj suštini neprofitni servis, što znači da su mu potrebni sigurni i stalni izvori finansiranja kako bi

se održalo u životu i normalno funkcioniralo. Postojeći izvori finansiranja za projekte su neredovni, sve manji iz dana u dan, i zasigurno nedovoljni kako bi osigurali elemenat kontinuiteta u građanskom sektoru. Nevladine organizacije aktivne u oblastima koje zahtijevaju visok stepen specijalizacije i stručnog znanja – kao na primjer upravljanje utočištima, pružanje pomoći ženama i mladim u slučaju zlostavljanja itd, mogu opstati samo ako uspiju osigurati kontinuiran izvor sredstava za svoj rad. Stalno zaposleno osoblje, čak i uposlenici koji rade povremeno, moraju dobiti garancije da će imati stalne šanse za zaposlenje. Novac za upravljanje ovim organizacijama također se mora osigurati unaprijed kako bi se pokrili troškovi rente, komunalnih usluga, održavanja, te ostali troškovi u vezi sa vođenjem organizacije. Uzimajući u obzir trenutno stanje stvari, posebno nakon uvođenja poreza na dodanu vrijednost početkom ove godine, ova zemlja je zasigurno u stanju da odvoji određeni iznos sredstava kako bi osigurala opstanak građanskog društva, koji je ključna komponenta pravog demokratskog sistema.

Zaključak

U ovom uvodnom poglavlju samo smo se kratko dotakli mnogih aspekata složenog pitanja transformacije nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini. Mnogi od navedenih problema moraju biti riješeni što prije ako BiH želi sačuvati svoje dinamično građansko društvo. Ovo se posebno odnosi na zakonske reforme koje su u toku, a koje bi za cilj trebale imati stvaranje povoljnog okruženja za funkcionisanje i finansiranje nevladinih organizacija. Sve u svemu, autor se na temelju vlastitog iskustva i angažmana u NVO sektoru osjeća slobodnim da naglasi značaj realizacije slijedećih mjera u budućnosti:

1. Reforme zakona koji reguliraju organizaciju, status i posebno finansiranje nevladinih organizacija moraju biti ubrzane i okončane.

2. Bosna i Hercegovina mora u bliskoj budućnosti uspostaviti fond za NVO kako bi osigurala redovnu, regularnu, transparentnu i funkcionalnu podršku kontinuiranom radu i opstanku organizacija građanskog društva u ovoj zemlji. Takav fond trebao bi biti napravljen po uzoru na slične postojeće fondove u susjednim zemljama Hrvatskoj i Srbiji.

3. Vlada treba razmisliti o pružanju određenih beneficija za angažman u dobrovoljnom radu, kroz NVO i dobrotvorne organizacije (npr. lakše upisivanje na relevantne univerzitetske programe).

4. Same nevladine organizacije trebaju formirati funkcionalnu krovnu instituciju zaduženu za koordiniranje aktivnosti, koja bi djelovala kao zagovaratelj interesa NVO. Nekolicina takvih tijela koja već postoje suočena su sa problemima nedostatka univerzalnosti, nedovoljnog javnog priznanja, te unutarnjih podjela i sukoba.

5. Institucije visokog obrazovanja također bi trebale biti zvanično angažovane u aktivnostima NVO sektora. One su već prisutne, kroz učešće mnogih uposlenika institucija visokog obrazovanja u raznim projektima/nevladinim organizacijama, ali ova saradnja bi trebala biti institucionalizirana za obostranu korist putem izmjena i dopuna zakona koji regulišu visoko obrazovanje i rad nevladinih organizacija.

6. Potrebno je posvetiti odgovarajuću pažnju istraživanjima koja uključuju nevladine organizacije, univerzitete i javne institucije (otvoriti put ka uspostavljanju pravih baza za interdisciplinarna istraživanja).

7. Same nevladine organizacije trebaju učiniti maksimalne napore kako bi povećale svoje prisustvo i vidljivost u javnosti te pokazale pravu vrijednost djelovanja nevladinih organizacija, posebno kada se radi o njihovom odnosu sa organima vlasti na svim nivoima.

Morgiana
Brading

DJEČIJA PRAVA: OSNOVNI KONCEPTI I PRAVNA DOKUMENTA

DJEČIJA PRAVA: OSNOVNI KONCEPTI I PRAVNA DOKUMENTA

Morgiana Brading

Konvencija UN-a o pravima djeteta prezentirana 1989. god. je rezultat promjena koje se odnose na ideju o ljudskim pravima, počevši od napretka liberalne misli i prihvatanja američke Deklaracije o nezavisnosti 1776. god. i francuske Deklaracije o pravima čovjeka iz 1789. I pored primjene obje ove Deklaracije, dječija prava su uvrštena u dokumenta o ljudskim pravima tek u 20. vijeku, uglavnom zahvaljujući kroz istoriju preovladavajućem stavu prema djeci kao vlasništvu svojih očeva. Promjena statusa djece počinje u devetnaestom vijeku u okviru liberalne političke teorije. Sa rastom svijesti o univerzalnim ljudskim pravima, postalo je očigledno da djeca, pored obaveza odraslih prema njima, također imaju prava neovisno od bilo koje osobe koja ih zastupa. Prvi ikada sastavljen dokumenat o univerzalnim dječijim pravima je bila Deklaracija o pravima djeteta, koju je predstavila Eglantyne Jebb 1924. god. Ovo se dogodilo po završetku Prvog svjetskog rata, događaja koji su doveli do shvatanja da je potrebno da se djeca prepoznaju kao nosioci nezavisnih prava kako bi bili podobni za pravnu zaštitu od različitih oblika diskriminacije i nepravde. Godine 1959., napravljen je nacrt prijedloga ažurirane i unaprijeđene Deklaracije iz 1924. god. sa namjerom da se uključe nove ideje o proširenju statusa djece unutar doma i društva. Međutim, to je još uvijek bio vrlo generalan dokumenat, kojem su nedostajale definicije poput definicije šta je dijete ili one koje se odnose na specifične probleme djece. Dokument je uglavnom potvrdio obaveze koje su odrasli imali prema djeci. Do danas je Konvenciju o pravima djeteta potpisalo i priznalo više država nego ikada bilo koji drugi dokument koji se odnosi na ljudska prava (samo Somalia i Sjedinjene Države nisu ratifikovale Konvenciju), što implicira da postoji univerzalno razumijevanje i prihvaćanje koncepta dječijih prava. Međutim, praksa poput čedomorstva, muško i žensko obrezivanje i dječi-

ji prisilni rad su još uvijek prisutni u mnogim kulturama. Također, prema izvještaju Dječijeg fonda UN-a, koji je prethodio prijedlogu Konvencije o dječijim pravima „u ratovima koji su vođeni u poslednjoj dekadi poginulo je i obogaljeno više djece nego vojnika".[1] Postoji velika potreba da se smanji jaz između ideja mnogih međunarodnih i nacionalnih dokumenata, čiji je cilj zaštita dječijih prava, i njihove slabe implementacije do sada. Unutar zamršene mreže društva djetetu treba dati odgovarajuće mjesto na kojem će njegove potrebe biti zadovoljene, a njegova autonomija priznata i poštovana.

Jedna od najvažnijih stvari koje moramo imati na umu jeste da je djetinjstvo „socijalna konstrukcija, fenomen koji je stvorio čovjek: ono nije uvijek postojalo...Oni koji imaju vlast određuju ko je dijete."[2] Postoji nekoliko načina na koje se određuje djetinjstvo: pravni, religiozni, socijalni. Svi oni služe različitim svrhama koje se sukobljavaju u određenim prilikama, ali i podržavaju u nekim drugim prilikama. Današnji princip „najbolji interes djeteta", koji postaje sve više prihvaćen, je veliki korak u odnosu na prethodne pravne smjernice koje se odnose na djecu. „Ranoenglesko običajno pravo je priznavalo superiorno roditeljsko pravo muškarca u porodici stvoreno brakom i više se bavilo očuvanjem njegovih roditeljskih prava, nego interesima djece."[3] Promjene u pravcu pravnog pristupa koji je senzitivniji prema djeci i njihovim željama i interesima su bile očigledne početkom prošlog vijeka i imale su uticaj na mnoge lokalne sisteme. Međutim, trebalo je proći dugo vremena da se dođe do današnjeg shvatanja statusa djeteta u društvu. Orginalne Deklaracije o pravima djeteta nisu uspjele da definišu djecu i period djetinjstva, a Konvencija o pravima djeteta je pokušala da napravi korak dalje prema univerzalno prihvaćenoj ideji djeteta do punoljetstva u 18. godini. Međutim, ovo nije jasno rečeno u Konvenciji, koja daje domaćim zakonodavstvima moć odlučivanja. Na stranu sve razlike, sličnost koju dijeli većina zemalja jeste da se u opštem smislu smatra da je osoba dostigla punoljetstvo u 18. godini u „preovladavajućoj većini od 109 zemalja".[4] Osim porodice, postoje drugi faktori uključeni u zaštitu djece kao što su obrazovni sistem i država koja obezbjeđu-

---

1 Mower, AG Jr. *Konvencija o pravima djeteta*. Westport: Greenwood Press 1997 str. 28

2 Freeman, Michael. „Ozbiljnije shvaćanje dječijih prava", u *Djeca, prava i zakon.* Alston P. Parker S. i Seymour J. (Eds.) Oxford University Press. 1992. str. 56

3 Goonesekere, Savitri. „Najbolji interesi djeteta: Perspektiva Južne Azije" u P.Alston (Ed.) *Najbolji interesi djeteta: pomiriti kulturu i ljudska prava*. Oxford: Oxford University Press. 1994. str. 119.

4 Cohn Ilene & Goodwin-Gill, Guy *Dječiji vojnici* Oxford: Oyford University Press 1994

je zvaničnu ili pravnu podršku djetetu i jedni drugima. Teoretski, sve ove strane imaju u srcu najbolje interese djeteta i prema scenariju one sve rade u harmoniji pružajući uzajamnu podršku kako bi stvorile optimalne uslove za razvoj djeteta. Prema riječima Eekelaar-a, „u slučaju mlađih maloljetnika, naravno, njihov nezavršeni razvoj zahtijeva da se odluke donose u njihovo ime".[5]

Obaveze zemalja prema zaštiti ljudskih prava uključuju implementaciju i praćenje međunarodnih dokumenata i zakona na nacionalnom nivou i oni se tiču i pojedinaca i zajednice. One takođe do određenog stepena štite svoje građane u inostranstvu. Država bi trebalo da obezbijedi realizaciju glavnih principa slobode ljudskih prava, jednakosti i solidarnosti, koje su temelji za pet grupa prava koje definiše Međunarodna Povelja o civilnim i političkim pravima i Međunarodna Povelja o socijalnim, ekonomskim i kulturnim pravima predloženim 1966. godine. Iako su neke države pokazale da preferiraju jednu grupu prava, potvrđeno je u Bečkoj Deklaraciji iz 1993. god. da su „sva ljudska prava univerzalna, nedjeljiva i međuzavisna i povezana. Međunarodna zajednica mora tretirati ljudska prava globalno na pravičan i jednak način na jednakim osnovama i sa istim naglaskom." [6] Spor u oblasti dječijih prava se kretao oko definisanja nivoa političkih prava koja djeca imaju ili „nivoa uključenja djece koja im dozvoljavaju da istinski utiču na procese, i da imaju uticaj na donošenje odluka". S druge strane, iako je uloga države u zaštiti djece važna, još uvijek se smatra da je porodica primarna jedinica unutar koje dijete treba da se razvija. Prema Konvenciji o pravima djeteta, država je obavezna da zaštiti prava djece jednako kao i prava odraslih.

Međutim, u praksi, sve strane uključene u zaštitu djece često imaju različite stavove o tome šta je najbolji interes djeteta. Tradicionalno, porodica je osnovna jedinica društva i kao takva je shvaćena kao nešto privatno i izvan dometa uplitanja države. Stoga, „pomalo je ironično da...još uvijek postoji određena konfuzija oko prirode institucije" i u saglasnosti sa Van Bueren „porodica je još uvijek koncept u tranziciji".[7] Pravo na privatnost često nije prešlo prag porodič-

---

5 Eekelaar, John., *„Interesi djeteta i želje djeteta: uloga dinamičnog samoodređenja", Najbolji interesi djeteta.* Alston P. (Ed.) New York: Oxford University Press. 1994. str. 44

6 www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf.

7 Van Bueren, Geraldine. „Međunarodna zaštita prava članova porodice kao pristupi 21. vijeka". *Tromjesečni izvještaj o ljudskim pravima*, br. 4, tom 17. 11/1995, str. 733

nog doma, čime se rijetko primjenjivalo na pojedince i gotovo nikad na djecu. Za Cass-u pravo na privatnost „ nije više od zaštite patrijarhalnih prava na održanje odnosa nejednakosti i dominacije pod krinkom nepovredivosti porodice."[8] Međutim, u toku nekoliko proteklih decenija, zahvaljujući određenim velikim promjenama uključujući one koje se odnose na strukturu porodice i postepeno prihvatanje samohranih roditelja kao i homoseksualnih naročito u razvijenim zemljama Zapada, država je postala istaknuti učesnik i donosilac odluka u odgoju djece. Drugi faktori uključuju razvoj svijesti o statusu djece kao neovisnih individua, njihova prava, ali i očiglednu činjenicu da djeca često trebaju zaštitu od strane članova njihovih porodica (ponekad zbog nesposobnosti odraslih da shvate potrebe djeteta, ali i zbog zanemarivanja i/ili zlostavljanja djeteta). Prema Brighouse, roditelji imaju zadatak da obezbijede „visok stepen brige". Međutim, „ako roditelji zakažu, država mora uskočiti: ona je opet garant kao poslednja šansa".[9]Sa priznanjem Konvencije o pravima djeteta mnoga društva su bila suočena sa novom idejom: djeca kao uživaoci prava. Kako Geraldine Van Bueren objašnjava, iako je ovo viđeno kao uzrok konflikta unutar porodice:

[10]*To nije, međutim, posjedovanje prava koje neizbježno uzrokuje konflikt interesa, iako se to u nekim prilikama može dogoditi. Više se radi o tome da dok pojedinci nisu priznati kao uživaoci prava, oni mogu biti prisiljeni da prolaze nepodnošljiv tretman zbog nedostatka okvira unutar kojeg se treba suprotstaviti izazovu.*

Obzirom da je pravni status djece značio da sada pored toga što su nezavisni uživaoci prava, država mora da izjednači „roditeljska prava naspram dječijih prava". Polemika se odnosila na to da u većini slučajeva države preferiraju još uvijek stavove roditelja, premda na papiru dječija mišljenja bi trebalo da dobiju zaslužnu težinu po pitanju tema koje ih se direktno tiču.
U svojim završnim zapažanjima iz izvještaja koji je dostavljen Komitetu za prava djeteta Bosne i Hercegovine u 2004. god., Komitet je izrazio zabrinutost zbog „nedostatka poštivanja prema

---

8 Cass, Bettina.„Limiti javne/privatne podvojenosti: Komentar na Coady & Coady" u P. Alston, S. Parker i J.Seymour (Eds.) *Djeca, prava i zakon*. Oxford: Oxford University Press. 1992. str. 143

9 Brighouse, Harry. „Kakav prava (ako imaju ikakva) imaju djeca?" u Archard D. Maclead C.M. (Eds.) *Moralni i politički status djece.* Oxford: Oxford University Press. 2002. str. 34

10 Van Buerenm Geraldine. Uvod. *Međunarodno pravo o pravima djeteta*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers. 1995. xix

mišljenju djeteta unutar porodice i u školama, kao i u praksi koja se odnosi na sudske i administrativne odluke i razvoj i implementaciju zakona, politika i programa."[11] Komitet traži od BiH da obezbijedi implementaciju poštivanja mišljenja djeteta i da promoviše i naglašava učešće djece u društvu. Primjeri starih navika i tradicije tretiranja djece na određene načine, koji preovladavaju u odnosu na nove zakonske okvire, su mnogobrojni širom svijeta. Neke od tema u vezi kojih je Komitet izrazio zabrinutost, a odnose se na dječija prava u BiH, uključuju široko rasprostranjenu diskriminaciju na polju etničke pripadnosti, političkog opredjeljenja, socijalnog statusa, invaliditeta i gendera, iako su teoretski pravni okviri bili usvojeni kako bi se pokušalo suprotstaviti ovim problemima. Čak i razvijene Zapadne zemlje nisu izuzetak kad je u pitanju kontinuirana praksa zanemarivanja dječijeg dostojanstva i autonomije. Primjeri se protežu od Ujedinjenog Kraljevstva i nepoštivanja dječije zaštite u procesa „usvajanja" i „vezano za imigraciona pitanja", do mogućnosti roditelja da (u slučajevima pokušaja da se dijete zaštiti od roditeljskog zlostavljanja) „pojačaju svoj otpor prema naredbi o skrbi uz argumentaciju da će to narušiti njihova prava na privatnost porodice na osnovu Člana 8 (1) Evropske Konvencije".[12] Promjena stavova se primijeti i daje nadu za razvoj senzitivnijeg pristupa koji je više orjentisan na dijete. Konvencija o pravima djeteta je imala veliki uticaj na razumijevanje dječijeg statusa i dovela je do pokušaja da se pronađe ravnoteža između dječijih prava i prava roditelja koja se odnose na pravne stvari. Edukacija djece o njihovim, kao i drugim ljudskim pravima, ali i edukacija odraslih uključenih u njihovu zaštitu, bi trebalo da igra ogromnu ulogu u procesu njihovog razvoja kao i, prema Alston-u i Parker-u „u pokušaju da se nađe ravnoteža između kompetitivnih i konfliktnih prava, i da se odredi najadekvatnija mješovita odgovornost za dijete, u smislu porodice, zajednice i države."[13] Moguće je zamisliti sistem brige o djeci zasnovan na teoriji ljudskih i dječijih prava, koji uključuje sve faktore odgovorne za njihovu dobrobit na način koji obezbjeđuje najbolje uslove za razvoj djece bez previše kompetitivnih i konfliktnih mišljenja. Ono što treba da se razvija jeste naše razumijevnje jednistvenog statusa djeteta i volje da se dozvoli više vremena za razmatranje njihovih želja i potreba.

---

11 Zaključna zapažanja Komiteta za prava djeteta Vlade BiH. http://www.chr.org/english/bodies/crc/crcs39.htm

12 Freeman, Michel. „Dječija prava deset godina nakon ratifikacije" u *Novi priručnik o dječijim pravima: komparativna politika i praksa*. Franklin, Bob. (Ed.) London: Routledge. 2002. str. 98

13 Alston, Philip i Parker, Stephen. Uvod. *Djeca, prava i zakon.* Alston, P. Parker, S. o Seymour J. (Eds.) New York: Oxford University Press. 1992. vii

Važnost edukacije o ljudskim pravima

[14] *Postojeća generacija je gospodar i edukacije i okolnosti u kojima dolaze slijedeće generacije; ona ih zaista ne može učiniti savršeno mudrim i dobrim, jer je ona sama tako žalosno defektna u dobroti i mudrosti; i njeni najbolji napori nisu uvijek u individualnim slučajevima najuspješniji; ali je ona savršeno sposobna da stvori narastajuću generaciju, u cjelini, jednako dobrom kao što je i sama i malo bolje od toga.*

Može se reći da bez poštivanja dječijih prava ne može biti poštivanja ljudskih prava. Ovdje važnost edukacije o ljudskim pravima postaje očigledna. Važno je napomenuti da je ideja o dječijim pravima nastala iz konsenzusa o tome šta je ljudsko biće i koja su njegova prava; poštivanje nečijeg dostojanstva. Ono što se često zaboravlja jeste da dostojanstvo djece vodi do pogrešnog razumijevanja ideje o dječijim pravima. Možda je razlog tome to što oni ne mogu artikulisati svoja osjećanja i potrebe jezikom koji odrasli razumiju. Čak i kada to rade, njihovi komentari su obično stavljeni na stranu u poređenju sa stvarima sa kojima se odrasli moraju nositi. Pa, ipak kako Noggle navodi:

[15] *Praktično, svi razumni ljudi misle da su djeca ličnosti, a ne, na primjer, kućni ljubimci ili vlasništvo. Normalno, mi mislimo o ličnostima kao o bićima koja mogu i trebaju voditi svoj život, ipak od djece se ne očekuje niti im je dozvoljeno da vode svoj život. Mi im govorimo šta da jedu, kada da se kupaju, kada da spavaju. Mi ih tjeramo da pohađaju školu i rade domaću zadaću. Mi im branimo da udaraju svoju braću i sestre ili vuku psa za rep.*

Mi ih učimo o svakodnevnim stvarima i mnogo puta očekujemo od njih da razumiju bez mnogo razmišljanja jezik koji mi upotrebljavamo i da li je on prilagođen djeci. Mi im govorimo kako da se ponašaju u određenim situacijama, a da pri tom ne smatramo neophodnim da im objasnimo zašto je takav način ponašanja korektan. Mi to radimo po navici i zbog toga što su se određene stvari generacijama radile na određene načine, bez preispitivanja njihove vrijednosti ili tačnosti. Ipak, mnogi od nas pretpostavljaju da djeca ne mogu razumjeti ideju ili filozofiju ljudskih prava i poštivanja ljudskog dostojanstva.

---

14 Mill, J.S. *"On Liberty". In On Liberty and Other Essays*. Oxford: Oxford Univeristy Press. 1991, str.91

15 Noggle, Robert. „Specijalni agenti: dječija autonomnost i roditeljski autoritet" u D. Archard i C.Macleod (Eds.) *Moralni i politički status djece*. Oxford: Oxford University Press, 2002, str. 97

Budući da odrasli imaju moć odlučivanja o svim organizacionim pitanjima socijalnog života, naviku potčinjavanja djece je teško prekinuti. Ono što mi ne priznajemo jeste da ono što je važno za nas nije obavezno važno i za njih. Za Campbell-a se tu radi o „ozbiljnijem shvaćanju onoga šta djecu interesuje, ili čime su zaokupljeni, prije nego neka vrsta roditeljstva udruženog sa pravilom najboljeg interesa".[16] Nepoštivanjem i nepoznavanjem djece, namjerno ili ne, često kršimo prvo pravilo ljudskih prava, poštivanje ljudskog dostojanstva. Pitanje koje se samo nameće je: kako odrasli mogu i naslutiti pojam ljudskog dostojanstva, ako njihovo dostojanstvo nikad nije poštivano u ranim fazama njihovog života? Princip najboljeg interesa nenamjerno dozvoljava da djeca budu maltretirana i kako Parker piše „ ima nešto kontradiktorno u izjavi da osoba ima pravo na socijalnu pomoć od strane drugih".[17] Ne prepoznajući njihova prava i dostojanstvo, mi učimo djecu da je uzurpiranje nečije privatnosti norma i oni gotovo da nemaju alternativu nego da ponavljaju model na slijedećoj generaciji. Kako se ovaj model nepoštivanja ponavlja, mi se borimo da definišemo ljudska prava i prihvatimo jedni druge sa svim našim razlikama. Obrazovanje je ključ i naš put prema implementaciji uzajamnog poštivanja rasprostanjenog širom svijeta. Slijedeći korak u tom pravcu bi bio otpočeti implementaciju sa razumijevanjem djece i dozvoljavajući im da se čuju, što bi značilo da bi odrasli trebalo da se uključe kao glas djece dok im pomažu u njihovom cjelokupnom razvoju.

Neposredna zajednica/okruženje djeteta ima najveći uticaj na njega ili nju u njihovim prvim fazama života i te uticaje nije lako odbaciti budući da su izvor utjehe i sigurnosti za pojedinca. Stoga je teško ako ne i nemoguće probiti se kroz naučeni model tradicionalnih vrijednosti; učenje odraslih, čija prava nisu bila poštivana u djetinjstvu, o univerzalnim ljudskim pravima je ponekad uzaludno. Na osnovu Konvencije o pravima djeteta, Bečka deklaracija iz 1993, edukacija o dječijim pravima je obaveza države, a Član 29 kaže da se „države članice slažu da će obrazovanje djeteta biti usmjereno na razvijanje poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, i na principe definisane Poveljom Ujedinjenih Nacija."[18] Ali, ovo obrazovanje mora obuhvatiti veoma široke poglede: ono ne može biti ograničeno opštim ljudskim pravima ili osnovnim

16 Campbell, Tom D.„Prava malolejtnika: ka osoba, kao dijete, kao adolescent, kao budući odrasla osoba" u Alston P., Parker S. i Seymour J. (Eds.) *Djeca, prava i pravo*. Oxford: Oxford University Press, 1992, str.7

17 Parker, Stephen. „Najbolji interesi djeteta – principi i problemi". *Najbolji interesi djeteta.* A*lston P. (Ed.)* New York: Oxford: Oxford University Press.1994. Str.41

18 Konvencija o pravima djeteta. New York: Ujedinjene nacije. Član 29

informacijama koje nalazimo u dnevnim novinama. Samo ukoliko postane dio svakodnevnog života, prerušavajući se iz predmeta u školi u jednostavne primjere uzete od prijatelja i roditelja koje treba slijediti, poštivanje ljudskih prava može težiti da postane globalno prihvaćeno. Djeca treba da razumiju da se poštivanje tuđeg dostojanstva primjenjuje na sve uzraste i u svim kulturama. Pored obaveza navedenih u Konvenciji o pravima djeteta iz 1993., Bečka Deklaracija promoviše i potvrđuje važnost „obrazovanja o ljudskim pravima, obuke i javnog informisanja"[19], i na primjer, aktivnosti koje je preduzeo Amnesty International USA, „kako bi pomogao nastavnicima da razviju bolju perspektivu za ljudska prava u ustanovljenim nastavnim planovima"[20], su način na koji ljudska prava mogu postati dio svakodnevnog života.

Kako bi se pomakli naprijed, moramo razmatrati djecu ozbiljnije. Više puta je napisano da je djeci dodijeljen status individualne osobe u 20. vijeku. Oni su uvijek bili osobe sa urođenim pravima, samo što to nije bilo shvaćeno prije, uglavnom zbog društvenih navika na osnovu kojih su tretirana kao vlasništvo. Mi im ne možemo dodijeliti prava koja već imaju, ali je naša odgovornost da ih držimo ili nosimo za djecu dok oni ne budu sposobni da ih sami zahtijevaju. Ako im damo više slobode da aktivno prakticiraju učešće u demokratskim procesima, njihovo znanje o ljudskim pravima će ih bolje opremiti za budućnost. Dječiji parlamenti su odličan primjer takve aktivnosti u nekoliko zemalja kao što je Ujedinjeno Kraljevstvo, gdje su ustanovljeni aktivni dječiji parlamenti i gdje djeca aktivno i autonomno uče o demokratskim procesima i kako da učestvuju. Međunarodni omladinski parlament, koji je organizovao Oxfam, podržava „mrežu mladih lidera u 150 zemalja koji rade u korist pozitivne i dugotrajne promjene u svojim zajednicama."[21]Na neki način, sve što mi trebamo učiniti jeste da prestanemo ignorisati dječija prava i možda u budućnosti neće biti toliko mnogo konfuzije oko toga šta su ljudska prava. Prema riječima Parker-a „kako bismo maksimalno pojačali zaštitu društva kroz vrijeme, mi bismo trebali dati veću težinu dječijoj zaštiti".[22] Iako je zahtjev plemenit i pravičan, ova izjava nosi u sebi utilitaristički koncept djece, koji je postao popularan posebno unutar teorije Trećeg načina. Hendrick potrvrđuje da Nova radnička filozofija u Ujedinjenom

19 www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf

20 http://www.amnestyusa.org/education/projects/rightsinsight

21 http://www.iyp.oxfam.org

22 Parker, Stephen. „Najbolji interesi djeteta – principi i problemi". *Najbolji interesi djeteta.* A*lston P. (Ed.)* New York: Oxford: Oxford University Press.1994. Str.41

Kraljevstvu „rijetko spominje dječiju zaštitu kao takvu i da preferiraju da govore o djeci u terminima kao što su investicije, budućnost, naša budućnost, itd."[23] Opet, izgleda da ne možemo izbjeći da ih nazivamo našim stvarima u najboljem značenju koje se može pojaviti u ovom slučaju. Smatrati djecu sredstvom za bolju budućnost je opasno i opet predstavlja ometanje njihovog prava na autonomnost. A kako su oni ti koji udaraju temelje za budućnost, zar nisu odrasli danas budućnost njihove djece? Kako bismo imali uspješnu žetvu, moramo zasaditi dobro sjeme, posaditi ga sa pažnjom i nadgledati njegov rast. Može se reći da obrazovanje o ljudskim pravima treba da pokriva dvije strane teorije o ljudskim pravima, ako se želi postići efekat: prvo, ono mora uključivati informacije o samim pravima. Drugo, važnost poštivanja ovih prava se treba naglasiti i podučavati, naročito kad su u pitanju djeca. Da li ih pitamo šta uključuju njihove vizije o boljoj budućnosti? Umjesto toga, učeći da ih poštujemo kao sebi ravne u njihovoj ljudskosti, mi ćemo ih naučiti o temeljima ljudskih prava.

Od vjerovanja do znanja

Konvencija o pravima djeteta je bez sumnje najobimniji dokument koji navodi i ima namjeru da implementira dječija prava širom svijeta. Ratifikovale su je gotovo sve zemlje koje podržavaju globalnu brigu o dječijoj zaštiti. To je prvi korak prema priznanju i razumijevanju prava djece. Iako bi se mnogi složili da je Konvencija o pravima djeteta univerzalno primjenjiva, do sada je bilo teško realizovati ovu teoriju globalno. Kulturna raznolikost našeg svijeta, ali i raznolikost unutar bilo koje kulture je bila glavna barijera ovom procesu. Prema An-Na 'Im, jedan od razloga za tako snažnu opoziciju teoriji ljudskih prava je:

[24] *Ovo uobičajeno shvatanje autoriteta religijskih i običajnih prava je zasnovano na kompleksnoj mreži ekonomskih, socijalnih i političkih faktora, i nastoji da reflektuje postojeće moćne odnose unutar zajednice. Shvaćanje se takođe održava i promoviše kroz procese individualne socijalizacije i etničke identifikacije.*

---

23 Hendrick, Harry. *Dječija zaštite* Bristol: The Policy Press 2003, str.205

24 An-Na'Im, Abdullahi. „Odgovornost države prema Zakonu o međunarodnim ljudskim pravima da promijeni religijsko i običajno pravo". U Henry J. Steiner i Philip Alston *Međunarodna ljudska prava u konteksu: Pravo politika moral* Oxford:Oxford University Press 2000. str.426

Dokumenti međunarodnih ljudskih prava uključujući Konvenciju o pravima djeteta se često vide kao skup Zapadnih ideja koje se nameću lokalcima, koji ih često ne razumiju. Više nego često je ovo bilo korišteno kao izgovor za neslaganje sa smjernicama koje predlažu dokumenti međunarodnih ljudskih prava, kriveći Zapad, prema riječima Cerne, za „uplitanje, nametanje i ometanje".[25] Jaz između razvijenih i siromašnih zemalja je takav da su nivoi diskusije o ljudskim pravima veoma različiti. Dok u nekim dijelovima svijeta ljudi nemaju pojma o ljudskim pravima i stoga nisu svjesni svojih osnovnih prava i sloboda, u drugim mjestima proces implementacije ljudskih prava i dječijih prava je na mnogo višem nivou. Zbog lošeg razumijevanja osnovnih ljudskih prava i sloboda, mnoge vlade koje su ratifikovale Konvenciju o pravima djetata su to uradile sa različitim rezervama. BiH je, na primjer, napravila rezervu u pogledu Člana 9 Konvencije.

„Republika Bosna i Hercegovina zadržava pravo da ne primjenjuje paragraf 1 Član 9. Konvencije, sve dok unutrašnje zakonodavstvo Republike Bosne i Hercegovine ne osigura pravo kompetentnih vlasti (tutorstvo vlasti) da se odredi u vezi odvajanja djeteta od roditelja bez prethodne pravne revizije.

Međutim, ova podvojenost između Zapada i ostatka svijeta ne bi trebalo da se koristi u odbranu kulture, naročito kulture koja nije u skladu sa teorijom o ljudskim pravima i njenim konceptom poštivanja ljudskog dostojanstva. Porijeklo ljudskih prava ne bi trebalo da bude prijetnja njihovoj validnosti kako Goodhart pravično tvrdi. Nakon gotovo tri decenije kako pati od „kompleksa inferiornosti", vrijeme je da Zapad potvrdi svoju namjeru da globalno implementira teoriju o ljudskim pravima na promišljen i pouzdan način.

[26]Doktrina ljudskih prava je zamišljena da bude doktrina za borbu. Njena svrha nije da ostavi svijet kakvog smo zatekli, nego da ga transformiše u bolji, pravedniji svijet. Doktrina ljudskih prava bi trebalo da bude izazov za druge načine razmišljanja; ona bi trebalo da se suprotstavlja i traži da pomakne kulture i ideologije koje ne uspijevaju da prepoznaju ljudska prava.

---

25 Cerna, Christina M."Univerzalnost ljudskih prava i kulturne raznolikosti: Implementacija ljudskih prava u različitim socio-kulturološkim kontekstima". Ljudska prava kvartalno. br.4, vol.16, 11/1994, str.740

26 Jones, Peter. „Ljudska prava i različite kulture: kontinuitet i diskontinuitet?" u Ljudskim pravina i globalnoj raznolikosti, Simon Caney i Peter Jones (Eds.) London: Frank Cass 2001. str.28

Sudar između univerzalnog principa i kulture je veoma spor u svom rješavanju i zbog toga što „u slučaju dječijih prava...primarno je međunarodno pravo nedavno značajno napredovalo u odnosu na domaće pravo iz ovog domena."[27] Iako nema sumnje da je Konvencija o pravima djeteta univerzalna što se tiče poštivanja dječijih prava, insistiranje na njenoj primjeni širom svijeta ne uzimajući u obzir razlike između kultura nije imalo efekta. Kao što navodi Harris-Short, „preferirani pristup većine zemalja, kako tvrde njihove delegacije, jeste da se pokušaju promijeniti stavovi i prakse lokalnih zajednica podizanjem svijesti među stanovništvom, a naročito među onima koji provode praksu, o opasnostima ženskog obrezivanja"[28] Tako da uz obrazovanje o ljudskim pravima, treba dati značajniju ulogu i obrazovanju međunarodne zajednice o kulturama koje su najotpornije prema univerzalnom principu sa namjerom da nađu razloge za opoziciju, ali i moguće načine probijanja tradicionalnih barijera. Obrazovanje o ljudskim pravima je jedan od najvažnijih zadataka. Na neki način to je kao da podučavate bilo šta drugo: jezik, nauku ili matematiku. Ako ljudi nisu tome izloženi u ranom uzrastu, imaće vrlo malo ili nikakvo znanje o tome. Da li mogu uhvatiti poneku temu zavisi o njihovom društvenom porijeklu, ličnim osobinama – različiti ljudi uče na različite načine sa različitim nivoima razumijevanja. Stoga je od velike važnosti uvesti obrazovanje o ljudskim pravima u ranom uzrastu. Na taj način se može dobiti najbolji početak i najbolja šansa da se razumije i kasnije prakticira filozofija ljudskih prava. Prema Kimlycka-ju, radi se o tome da se „različitim grupama ljudi omogući da slobodno slijede i unapređuju svoje etničke i kulturne ciljeve bez kažnjavanja ili marginalizacije onih grupa koje imaju različite ili možda konfliktne ciljeve."[29]

Možda nije uvijek pitanje volje kada se radi o oponiranju Konveciji, nego nedostatak znanja stanovništva nekih zemalja o Konvenciji o pravima djeteta i njenim sadržajima. Stoga, informativni proces treba započeti na svim nivoima unutar društva kako bi se osigurali najbolji rezultati. Svijet sa svim svojim kulturnim raznolikostima je uvijek u pokretu, mijenjajući se stalno i premda su promjene nekonzistentne i zavise od različitih faktora, daju nadu da će se dosegnuti univerzalna primjenjivost Konvencije o pravima djeteta, a što An-Na'Im vidi mogućim kroz „promociju normativnog konsenzusa unutar i među kulturama kroz procese kulturnih

27 Alston, P., Parker, S. Uvod. Djeca, prava i zakon. Alston, P.,et.al.(Eds.) New York: Oxford University Press, 1992

28 Harris-Short, Sonia. „Zakon o međunarodnim ljudskim pravima: imperijalistički, neprikladan i neefikasan? Kulturni relativizam i Konvencija UN-a o pravima djeteta". Ljudska prava kvartalno. y.br.25 2/2003. str.143-144

29 Kymlicka, Will *Liberalizam, zajednica i kultura.* Oxford: Oxford University Press. 1989, str. 254

transformacija"[30], pri čemu naglašava da „ pošto originalna praksa razvija svoj autoritet iz religioznih i običajnih sankcija, napor da se ona diskredituje mora vući svoj autoritet iz istog izvora na kojem se zasniva prvobitna praksa".[31] Drugim riječima, razmjena znanja i informacija između kultura, ali i pomoć razvijanju internih predavanja bi trebalo ohrabriti kako bi se otvorili prema različitim uticajima. Kontinuirana promocija teorije ljudskih prava širom svijeta mora imati efekta sa mogućnošću da se poštivanje ljudskih prava i jednih prema drugima pretvori u jedinstvenu *univerzalnu kulturu.* Drugi put prema ujedinjenijoj humanosti može biti pronađen u teoriji kosmopolitizma, koji nudi način posmatranja pitanja ljudske interakcije, koja je zasnovana na poštivanju razlika. „Nejasna srž svih kosmopolitskih gledišta jeste ideja da sva ljudska bića bez obzira na njihovu političku opredjeljenost pripadaju (ili barem mogu pripadati) jednoj zajednici i da ta zajednica treba biti kultivisana."[32] U skladu sa ovakvim načinom razmišljanja, davanje edukaciji kosmopolitskog osjećaja bi uključilo podučavanje ljudi u pravcu njihovog prepoznavanja humanosti gdje god se sretnu sa njom, što je takođe naglašeno u Povelji UN-a kao jedan od glavnih principa održanja međunarodnog mira.

Na ovaj način, mi bismo mogli naučiti dovoljno o našim razlikama u cilju sagledavanja njihovih zajedničkih aspekata, a saznali bismo i o zajedničkim običajima u dovoljnoj mjeri da ih prepoznamo u njihovim različitim oblicima u mnogim različitim kulturama. Drugim riječima, kosmopolitizam nastoji da da više slobode individualnom izboru uz poštivanje naših razlika. Ako želimo da razumijemo i cijenimo svijet sa svim njegovim različitostima, ne možemo ga posmatrati iz uske perspektive samo jedne kulture. Otvarajući sebe prema različitim uticajima, znanjima i informacijama, možemo dati drugima i sebi više prostora za izbor. Pojedinac koji se osjeća zaštićenim u svojoj zajednici i čije se dostojanstvo poštuje bez obzira na pravce u kojima želi da proširi svoja iskustva je najvrijednije vlasništvo društva, jer ih može zaštititi i pozitivno promovisati izvan granica svoje zajednice.

---

30 An-Nal'm, Abdullahi. „Kulturna transformacija i normativni konsenzus u najboljem interesu djeteta". u Alston, Philip (Eds.) *Najbolji interesi djeteta* New York. Oxford: Oxford University Press. 1994

31 An-Nal'm, Abdullahi. „odgovornost države na osnovu Zakon o međunarodnim ljudskim pravima na mijenjaju Zakon o religiji i običajima". U Henry J. Steiner i Philip Alston *Međunarodna ljudska prava u kontekstu: zakon, politika, moral* Oxford: Oxford University Press. 2000. str.428

32 http://www.seop.leeds.ac.uk/archives/fall2002/entries/cosmopolitanism

Reference

Alston. P., Parker, S. Uvod. Djeca, prava i zakon Alston P., et.al. (Eds.) New York: Oxford University Press, 1992

An-Na'Im, Abdullahi. "Kulturna transformacija i normativni konsenzus kao najbolji interesa djeteta" u Alston, Philip (Ed.) Najbolji interesi djeteta. New York: Oxford University Press 1994

An-Na'Im, Abdullahi. „Odgovornost države prema Zakonu o međunarodnim ljudskim pravima da promijeni religijsko i običajno pravo". U Henry J. Steiner i Philip Alston Međunarodna ljudska prava u konteksu: Pravo politika moral Oxford:Oxford University Press 2000.

Brighouse, Harry. "Koja prava (ako ikakva) imaju djeca?" u Archard D., Macleod C. M. (Eds.) Moral i politički status djece. Oxford: Oxford University Press 2002

Campbell, Tom D. „Prava maloljetnika: kao osoba, kao dijete, kao adolescent, kao budući odrasla osoba" u Alston P., Parker S. i Seymour J. (Eds.) Djeca, prava i pravo. Oxford: Oxford University Press, 1992,

Cass, Bettina. „Limiti javne/privatne podvojenosti: Komentar na Coady & Coady" u P. Alston, S. Parker i J.Seymour (Eds.) Djeca, prava i zakon. Oxford: Oxford University Press. 1992.

Cerna, Christina M."Univerzalnost ljudskih prava i kulturne raznolikosti: Implementacija ljudskih prava u različitim sociokulturološkim kontekstima". Ljudska prava kvartalno. br.4, vol.16, 11/1994

Cohn Ilene & Goodwin-Gill, Guy Dječiji vojnici Oxford: Oxford University Press 1994

Eekelaar, John. „ Interesi djeteta i želje djeteta: uloga dinamičnog samoodređenja", Najbolji interesi djeteta. Alston P. (Ed.) New York: Oxford University Press. 1994.

Freeman, Michel. „Dječija prava deset godina nakon ratifikacije" u Novi priručnik o dječijim pravima: komparativna politika i praksa. Franklin, Bob. (Ed.) London: Routledge. 2002.

Freeman, Michael. „Ozbiljnije shvaćanje dječijih prava", u Djeca, prava i zakon. Alston P. Parker S. i Seymour J. (Eds.) Oxford University Press. 1992

Goonesekere, Savitri. „Najbolji interesi djeteta: Perspektiva Južne Azije" u P.Alston (Ed.) Najbolji interesi djeteta: pomiriti kulturu i ljudska prava. Oxford: Oxford University Press. 1994.

Harris-Short, Sonia. „Zakon o međunarodnim ljudskim pravima: imperijalistički, neprikladan i neefikasan? Kulturni relativizam i Konvencija UN-a o pravima djeteta". Ljudska prava kvartalno. y.br.25 2/2003.

Hendrick, Harry. Dječija zaštite Bristol: The Policy Press 2003

Jones, Peter. „Ljudska prava i različite kulture: kontinuitet i diskontinuitet?" u Ljudskim pravina i globalnoj raznolikosti, Simon Caney i Peter Jones (Eds.) London: Frank Cass 2001.

Kymlicka, Will. Liberalizan, zajednica i kultura Oxford: Oxford University Press 1989

Mill, J. S. "On Liberty". u O slobodi i drugi eseji. Oxford: Oxford University Press. 1991

Mower, AG Jr. Konvencija o pravima djeteta Westport: Greenwood Press. 1997

Noggle, Robert. „Specijalni agenti: dječija autonomnost i roditeljski autoritet" u D. Archard i C.Macleod (Eds.) Moralni i politički status djece. Oxford: Oxford University Press, 2002

Parker, Stephen. „Najbolji interesi djeteta – principi i problemi". Najbolji interesi djeteta. Alston P. (Ed.) New York: Oxford: Oxford University Press.1994

Van Bueren, Geraldine. „Međunarodna zaštita prava članova porodice kao pristupi 21. vijeka". Tromjesečni izvještaj o ljudskim pravima, br.4, tom 17. 11/1995

Van Buerenm Geraldine. Uvod. Međunarodno pravo o pravima djeteta. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers. 1995. xix

http://www..amnestyusa.org/education/projects/rightsinsight

Završna zapažanja Komiteta za prava djeteta vladi BiH http://www.ohchr.org/english/bodies/crc/crcs39.htm

http://www.seop.leeds.ac.uk/archives/fall2002/entries/cosmopolitanism

http://www.iyp.oxfam.org/

www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf

Mirjana
Nadaždin
Defterdarević

PRAVA DJETETA KAO PRETPOSTAVKA ZA ODRASTANJE U GRAĐANINA

Ljudska prava i dječija prava u kontekstu pravnopolitičkih rješenja u Bosni i Hercegovini

PRAVA DJETETA KAO PRETPOSTAVKA ZA ODRASTANJE U GRAĐANINA

Ljudska prava i dječija prava u kontekstu pravnopolitičkih rješenja u Bosni i Hercegovini

Mirjana Nadaždin Defterdarević

Pojam prava djeteta potiče iz širokog pokreta za ljudska prava. Definisanjem njegovog sadržaja katalog ljudskih prava dobiva svoju novu dimenziju, a ljudska prava postaju, zahvaljujući tome, koncept koji svojim ideološkim, filozofskim i pravnim aspektom obuhvata cijeli čovjekov životni ciklus.

Promatrana na ovaj način prava djeteta ne mogu se proklamovati, realizovati niti štititi izvan konteksta zaštite ljudskih prava uopšte. Ta veza, bez obzira koliko bila organski i funkcionalno jaka, trajna i neraskidiva, ne djeluje ograničavajuće. Ona je poticajna jer sa realizovanim pravima djeteta društvena zajednica dobiva u njihovom titularu aktivnog i svjesnog građanina, spremnog da čuva svoja i poštuje tuđa ljudska prava.

Bez obzira koliko ovakvo poimanje prava djeteta bilo afirmativno i poželjno, ona se ne uvažavaju i ne realizuju u željenoj mjeri. Na žalost, to je problem globalnog karaktera.

Na početku se svi slažu da mladi ljudi imaju pravo na dom, život sa porodicom i prijateljima, na mogućnosti za razvoj svoje ličnosti i talenata, te pravo da budu poštovani i shvaćeni ozbiljno. Međutim, iako su ta prava neupitna, u pogledu njihovog ostvarenja postoji niz problema, a kada se postavi pitanje odgovornosti po osnovu njihovog pravnoobavezujućeg karaktera otkriva se mnoštvo nejasnoća.

Prirodno okruženje za realizaciju ljudskih prava djece je okruženje njihove porodice i sredine u kojoj žive. Od tog uticaja zavisiće svijest mlade ličnosti o svim bitnim pitanjima; o tome koliko su neke stvari važne, koliko se o njima mora voditi računa, koliki su izgledi da se na njih utiče i da ih se promijeni. Ta saznanja stiču se vrlo rano, ostaju duboko ukorijenjena u svijesti

čovjeka, a mijenjaju se s velikim naporom. Sa pojmom prava čovjeka, u smislu ljudskih prava, poželjno je da se djeca susretnu što ranije i da im taj pojam postane što bliži. Podučavanje o ljudskim pravima i pravima djeteta nesumnjivo je poželjno u njegovom odgoju. Razvijajući u mladoj osobi svijest o sopstvenom značaju i dostojanstvu ljudske ličnosti pripremamo je da preuzme prava i odgovornosti života u demokratskom ambijentu.

Ljudska prava i prava djeteta u normativnopravnom okviru Bosne i Hercegovine

Normativni okvir koji je postavljen za oblast ljudskih prava u Bosni i Hercegovini zaista je jedinstven.
Katalog ljudskih prava iz člana II stav 3. Ustava Bosne i Hercegovine predviđa:

- Pravo na život,
- Pravo lica da ne bude podvrgnuto mučenju niti nečovječnom ili ponižavajućem tretmanu ili kazni,
- Pravo lica da ne bude držano u ropstvu ili potčinjenosti, ili na prisilnom ili obaveznom radu,
- Pravo na ličnu slobodu i sigurnost,
- Pravo na pravično saslušanje u građanskim i krivičnim stvarima i druga prava u vezi sa krivičnim postupkom,
- Pravo na privatni i porodični život, dom i prepisku,
- Slobodu misli, svijesti i vjere,
- Slobodu izražavanja,
- Slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja sa drugima,
- Pravo na brak i zasnivanje porodice,
- Pravo na imovinu,
- Pravo na obrazovanje,
- Pravo na slobodu kretanja i prebivališta.[1]

1 Ustav Bosne i Hercegovine, član II stav 3. Katalog prava, izdanje Federalno ministarstvo pravde, Sarajevo 1997.

Pored ovih prava Ustav predviđa i prava zaštićena međunarodnim instrumentima koja su njegov sastavni dio. To su prava zaštićena Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i njenim protokolima, koja imaju direktnu primjenu u Bosni i Hercegovini i imaju prednost nad svim ostalim zakonima[2], te prava zaštićena:

- Konvencijom o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine,
- Ženevskim konvencijama I-IV o zaštiti žrtava rata iz 1949. i dopunskim protokolima I-II iz 1977. godine,
- Konvencijom koja se odnosi na status izbjeglica iz 1951. i Protokolu iz 1966. godine,
- Konvenciji o državljanstvu udatih žena iz 1957. godine,
- Konvenciji o smanjenju broja lica bez državljanstva iz 1961. godine,
- Međunarodnoj konvenciji o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije iz 1965. godine,
- Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine i opcionim protokolima iz 1966. i 1968. godine,
- Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine,
- Konvenciji o ukidanju svih oblika diskriminacije u odnosu na žene iz 1979. godine,
- Konvenciji protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja iz 1984. godine,
- Evropskoj konvenciji o sprečavanju mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja iz 1987. godine,[3]
- Konvenciji o pravima djeteta iz 1989. godine,

---

2 Ustav Bosne i Hercegovine, član II stav 2., Međunarodni standardi, izdanje Federalno ministarstvo pravde, Sarajevo 1997.

3 Ustav u članu II stav 7. konstatuje da će «Bosna i Hercegovina ostati ili postati strana ugovornica međunarodnih sporazuma pobrojanih u Aneksu I ovog sporazuma», a u Aneksu I su nabrojani navedeni međunarodni instrumenti iz oblasti ljudskih prava.
U skladu sa članom II stav 7, BiH, kao sljedbenica bivše SFRJ koju obavezuju potpisani ugovori, prihvatila je: Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, Konvenciju koja se odnosi na status izbjeglica, Konvenciju o državljanstvu udatih žena, Međunarodnu konvenciju o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvenciju o ukidanju svih oblika diskriminacije u odnosu na žene, Konvenciju protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja i Konvenciju o pravima djeteta.

- Međunarodnoj konvenciji o zaštiti prava radnika - migranata i članova njihovih porodica iz 1990. godine,
- Evropskoj povelji za regionalne jezike manjina iz 1992. godine,
- Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina iz 1994. godine.

(Svi nabrojani dokumenti navode se i u Aneksu 6. Ustava koji normira ljudska prava.)

Potpuna lista političkih prava koju daje Katalog ljudskih prava Ustava Bosne i Hercegovine obuhvata:

- prava koja obuhvataju slobodu mišljenja, savjesti i vjere,
- slobodu izražavanja i slobodu štampe,
- aktivno i pasivno biračko pravo,
- pravo na demokratske izbore i biranje političkih predstavnika.[4]

Ustav Bosne i Hercegovine članom II stav 4. predviđa: «Uživanje prava i sloboda predviđenih u ovom članu ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I ovoga Ustava, osigurano je svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kom osnovu kao što je spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.»

Ostvarivanje političkih prava i sloboda moguće je jedino u demokratskom društvu, tj. pod pretpostavkom da su građani u prilici da bez ikakve diskriminacije učestvuju u upravljanju javnim poslovima, bilo neposredno ili posredno preko slobodno izabranih predstavnika. Uslov opšte jednakosti, odnosno zabrana diskriminacije po bilo kom osnovu, omogućuje im da biraju i budu birani u izborna politička tjela. Od toga koliko će ovakva formula moći stvarno da se realizuje u konkretnom društvu zavisi stvarni nivo i demokratije i mogućnosti ostvarivanja ljudskih prava. Iz međunarodnih dokumenata, koji su sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine, proizlazi da politička prava i slobode pripadaju građaninu, državljaninu Bosne i Hercegovine bez obzira gdje on na njenoj teritoriji živio, pod jednakim uslovima i bez ikakve

4 Vidjeti: Jasna Bakšić-Muftić: Sistem ljudskih prava, Magistrat, Sarajevo, 2002, str. 319.

diskriminacije. Ekonomska, socijalna i kulturna prava koja priznaje Ustav Bosne i Hercegovine u skladu su sa međunarodnim dokumentima koji su njegov sastavni dio. Kad su ova prava u pitanju najveći značaj za njihovo utvrđivanje ima Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.

Iz druge generacije ljudskih prava u Ustavu su:

- pravo na imovinu,
- pravo na rad,
- pravo na pravičnu zaradu i jednaku nagradu za rad jednake vrijednosti,
- pravo na pristojan život, u skladu sa odredbama Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima,
- pravo na sigurne i zdrave uslove rada,
- pravo na napredovanje u skladu sa godinama staža i sposobnostima,
- pravo na odmor, slobodno vrijeme, razumno ograničenje radnog vremena i povremene plaćene dopuste,
- pravo slobodnog sindikalnog organiziranja,
- pravo na socijalnu sigurnost,
- prava porodice, djece i maloljetnika na zaštitu,
- pravo na odgovarajući životni standard i zaštitu od gladi,
- pravo jedinke na najveći stepen fizičkog i mentalnog zdravlja,
- pravo na obrazovanje,
- pravo roditelja na vjerski i moralni odgoj njihove djece u skladu s njihovim uvjerenjima,
- pravo na učestvovanje u kulturnom životu,
- pravo korištenja dostignućima nauke i tehnike,
- prava koja proističu iz autorskih prava,
- pravo na slobodu u oblastima nauke i stvaralaštva,
- pravo na uslove koji obezbjeđuju čuvanje, razvoj i širenje nauke i kulture.[5]

5 Prema: Jasna Bakšić-Muftić, isto, str.236.

Ova kategorija prava pred državu postavlja zahtjev za aktivnim činjenjem u smislu kreiranja ukupnih ekonomskih i političkih pretpostavki nužnih za njihovu realizaciju, kao i usvajanje instrumentarija za njihovu djelotvornu zaštitu. Nivo njihove realizacije zavisi od stepena ekonomske razvijenosti svake države i njenih objektivnih mogućnosti u osiguravanju i realizaciji ovih prava, ali bez obzira na konkretni nivo njihove realizacije ona treba da budu dostupna jednako svim građanima bez diskriminacije po bilo kom osnovu. Ekonomska, socijalna i kulturna prava mogu biti ograničena samo na osnovu zakona, u mjeri i u obimu koji odgovara njihovoj prirodi i ukoliko se to čini sa isključivim ciljem unapređivanja opšteg blagostanja u demokratskom društvu. Obaveza države, predviđena Paktom, je da ova prava unapređuje koristeći sav raspoloživi potencijal, ali se pri tome moraju uvažavati realne prilike koje limitiraju brzinu i uspješnost ispunjavanja te obaveze.

Ljudska prava djeteta u Ustavu Bosne i Hercegovine potvrđena su uvrštavanjem Konvencije o pravima djeteta iz 1989. godine u red međunarodnih instrumenata koji su njegov sastavni dio. Konvencija o pravima djeteta, za zemlje koje je prihvate, predviđa obavezu zakonodavstva da štiti prava djeteta, te da potiče stvaranje takvih društvenih uslova u kojima će se društvo brinuti za realizaciju ovih prava. U ostvarivanju prava predviđenih Konvencijom polazni princip je princip nediskriminacije, a prava garantovana konvencijom trebaju imati jednak tretman kao i ostala ljudska prava. Prava djeteta navedena u Konvenciji ne odstupaju od standardnog kataloga političkih, socijalnih, ekonomskih i kulturnih prava, uz jasno naglašenu specifičnost da je ovdje riječ o pravima koja su sadržajem prilagođena svojim titularima.

Cilj Konvencije je bio da stvori pravni okvir koji će garantovati zaštitu fizičkog, moralnog i društvenog integriteta djeteta, pa će u skladu s tim, po analogiji sa Paktom o građanskim i političkim pravima, predvidjeti:

- pravo na život, priznato od momenta rođenja i pravo na opstanak nakon rođenja,
- pravo na ime, na staranje, državljanstvo, na saznanje ko su mu roditelji, po mogućnosti i na njihovu brigu,
- pravo na očuvanje svog identiteta koje uključuje državljanstvo, ime i porodične veze bez nezakonitog miješanja, a u slučaju povrede ovog prava, pravo na odgovarajuću pomoć za njegovo vraćanje,

- pravo da ne bude odvojeno od svojih roditelja osim u posebnim slučajevima i u skladu sa zakonom,
- pravo na informaciju o odsutnom roditelju (slučajevi pritvora, zatvora, izgnanstva, deportacije i smrti) koje može biti uskraćeno jedino za dobrobit djeteta,
- pravo na zaštitu države od nelegalnog transfera i nevraćanje djece iz inostranstva,
- pravo da bude saslušano u svim sudskim i administrativnim postupcima koji se odnose na njega, neposredno ili preko zastupnika, u skladu s proceduralnim pravilima nacionalnog zakonodavstva,
- pravo na zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mjere zaštite od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zloupotrebe, zanemarivanja ili nemarnog odnosa, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući i seksualnu zloupotrebu, dok je na brizi roditelja, zakonitih staratelja ili drugog lica kome je povjerena briga o djetetu,
- pravo na zaštitu od samovoljnog ili nezakonitog miješanja u njegov privatni ili porodični život, dom ili ličnu prepisku, kao i od nezakonitog napada na njegovu čast ili ugled,
- korpus prava iz krivičnog postupka.

Djetetu prema sadržaju Konvencije pripadaju i politička prava, i to:

- na slobodu izražavanja,
- na slobodu informisanja,
- na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovjesti.
- na slobodu udruživanja i slobodu mirnog okupljanja.

Konvencija u okviru socijalnih prava predviđa pravo djeteta na najviši nivo medicinske i socijalne zaštite, uključujući tu i pravo na socijalno osiguranje, pravo na rehabilitaciju, pravo na životni standard koji odgovara fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom i društvenom razvoju djeteta. Iz reda kulturnih prava Konvencija posebnu pažnju posvećuje pravu na obrazovanje smatrajući da od kvaliteta i obima njegove realizacije zavisi razvoj ličnosti svakog djeteta, ne samo njegovih fizičkih i duhovnih potencijala, nego i njegove predodžbe o vlastitoj ulozi u svijetu u kom će živjeti. Odgojnoobrazovne institucije prvi su doticaj djece sa realnim svijetom, prvi iskorak iz zaštićenog ambijenta porodice, pa je njihova uloga u razvoju djece od osobitog značaja.

Konvencija predviđa da djeci kao delikatnoj i specifičnoj društvenoj kategoriji pripada i pravo na posebnu društvenu zaštitu koja treba da poveća odgovornost svih za podizanje i razvoj djeteta, od njegove porodice, institucija koje se bave djecom, do same države.

«Najveći interes djeteta, kao nova pravna kategorija koja je posebno naglašena u Konvenciji o pravima djeteta, smatra se temeljem nove pravne doktrine. Od toga koliki je interes djeteta realiziran u praksi, zavisi kvalitet dječije zaštite. Pravni standard najvećeg interesa djeteta, obavezuje roditelje da svoje ponašanje prema djeci prilagode sa objektivnim interesima djeteta.»[6]

Prihvatanjem Opcionog protokola o uključenosti djece u oružani sukob i Protokola o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji u septembru 2000. godine, Bosna i Hercegovina je preuzela i obaveze koje iz njih proizilaze i tako proširila obim pravne zaštite u domenu prava djece i mimo okvira predviđenog Ustavom. Ponuđeni pregled sadržaja međunarodnih dokumenata koji su sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine čini pravnoobavezujući okvir za cijelu državu. Svi ostali pravni akti niže pravne snage po načelu ustavnosti i materijalne zakonitosti moraju biti u skladu sa Ustavom, pa će tako entitetski ustavi zadržati ponuđeni katalog ljudskih prava, navodeći obavezu osiguravanja i zaštite najvećeg mogućeg standarda prava i sloboda, što ih ne sprečava da sami imenuju ljudska prava i slobode koje garantuju.[7]

6 Dubravka Hrabar, Obiteljsko pravo - Suvremene tendencije, Sveučilišna tiskara, Zagreb, 1994.

7 Ljudska prava u entitetskim ustavima: Ustav Federacije BiH Član 2., Ustav Republike Srpske čl. 10.-44., Federalno ministarstvo pravde, Sarajevo, 1997.

U ovakav ustavni okvir smješteni su svi zakoni koji svojim sadržajem detaljnije normiraju pojedine oblasti. Prava djece regulisana su prvenstveno odredbama Porodičnog zakona. «Koncepcija Porodičnog zakona BiH počiva na zaštiti djece i njihovih interesa, pa čak i kada u odredbama nije eksplicite naglašen interes djece kao kriterij u postupanju s djecom. Odredbe postojećeg zakonodavstva koje se odnose na odnose roditelja i djece, temelje se na ustavnim principima o posebnoj zaštiti djece, te principu ravnopravnosti djece i roditelja.»[8]
Prava djeteta reguliše u većem ili manjem obimu više od 30 državnih i entitetskih zakona.[9]

Realni okvir za ostvarivanje proklamovanih prava

Brojnost međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima, uz Katalog prava koje navodi sam Ustav, i uz jasno definisanu obavezu po kojoj će država «Bosna i Hercegovina i oba entiteta osigurati najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i sloboda»[10] opravdano kreira uvjerenje da su tvorci Dejtonskog ustava posvetili izuzetnu pažnju reafirmaciji ljudskih prava u Bosni i Hercegovini.

---

8 Prof. dr Nerimana Traljić: Neki aspekti prava djeteta, Bosna i Hercegovina i ljudska prava, Pravni fakultet, Centar za naučno-istraživački rad, izdavačku djelatnost i pravne klinike, Sarajevo, 1999. str. 296.

9 Zakoni BiH: Zakon o državljanstvu BiH, Zakon o imigraciji i azilu, Zakon o izbjeglicama iz BiH i raseljenim osobama u BiH

Zakoni entiteta:

Federacija BiH: Zakon o parničnom postupku, Krivični zakon, Zakon o krivičnom postupku, Zakon o državljanstvu u FBiH, Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom, Zakon o radu, Zakon o raseljenim osobama – prognanicima i izbjeglicama – povratnicima u FBiH,
Zakon o obligacionim odnosima, Zakon o braku i porodičnim odnosima, Zakon o zdravstvenom osiguranju, Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Zakon o ograničenoj upotrebi duhanskih proizvoda, Zakon o ombudsmenima F BiH, Zakon o osnovnom obrazovanju, Zakon o srednjem obrazovanju, Zakon o uslovima i postupku za prekid trudnoće, Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti.
Republika Srpska: Zakon o parničnom postupku, Krivični zakon, Zakon o krivičnom postupku, Zakon o državljanstvu RS, Zakon o radnim odnosima, Zakon o radu, Zakon o socijalnoj zaštiti, Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Zakon o zdravstvenom osiguranju, Zakon o matičnim knjigama, Zakon o izbjeglicama i raseljenim licima, Zakon o obligacionim odnosima, Zakon o pravima boraca, vojnih invalida i porodica poginulih boraca,
Zakon o ombudsmenu RS, Zakon o ličnom imenu, Zakon o zapošljavanju, Zakon o osnovnom obrazovanju, Zakon o srednjem obrazovanju.

10 Ustav Bosne i Hercegovine, član II, stav 1. Ljudska prava, pomenuto izdanje.

Kako je Ustav Bosne i Hercegovine donesen u paketu mirovnog ugovora, autori su Ustavu, na ovaj način, htjeli priskrbiti najviše standarde zaštite ljudskih prava, visoko ih pozicionirati i tako sugerisati mogućnost njihove potpune i efikasne implementacije. To je, s razlogom, trebalo da ulije povjerenje da će visoko zaštićena kategorija ljudskih prava biti uspješno i realizovana. Međutim, riječ je o oktroisanom ustavu, pa su ponuđena rješenja izraz želje i volje njegovih autora, a ne rezultat izveden iz konteksta političkog, historijskog ili pravnog okvira bosanskohercegovačke realnosti. Tu je upravo i korijen bosanskohercegovačkog paradoksa; uspostavlja se nelogična konstrukcija: uvodi se izuzetno bogat katalog ljudskih prava i sloboda, a na drugoj se strani ukida narodni (građanski) suverenitet građanina Bosne i Hercegovine. Istovremeno, samim Ustavom, predviđaju se rješenja koja su očigledni primjeri kršenja proklamovanih standarda, po osnovu već pomenutih međunarodnih dokumenata. Bez obzira na činjenicu što pozitivnopravni propisi Bosne i Hercegovine trenutno predstavljaju zadivljujuću kompilaciju najupečatljivijih međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima, njihova praktična realizacija oslikava drugačiju političku realnost. U posljednjem stavu Preambule Ustava BiH, definišući Bosnu i Hercegovinu kao državu, taj neuspjeli kompromis personalni supstrat Bosne i Hercegovine imenuje: «Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi (zajedno sa ostalima) i građani Bosne i Hercegovine» i tako postavlja pravni osnov za diskriminaciju, jer koncept na kom je organizovana Bosna i Hercegovina počiva na načelu ekskluzivne nacionalne zastupljenosti jedino konstitutivnih naroda. Da je to tako potvrđuje istrajno insistiranje na načelu pripadanja konstitutivnom narodu u nizu odredbi operativnog karaktera u samom Ustavu.[11] Za ilustraciju uzmimo odredbu člana IV (Parlamentarna skupština) i to stav 1., Dom naroda, koji glasi: «Dom naroda se sastoji od 15 delegata, od kojih su dvije trećine iz Federacije (uključujući pet Hrvata i pet Bošnjaka) i jedna trećina iz Republike Srpske, pet Srba.»
Ostali građani, oni koji nisu ni Bošnjaci, ni Hrvati, ni Srbi, a žive na teritoriji Bosne i Hercegovine

11 Prije nego što ova tvrdnja bude osnažena navođenjem konkretnih ustavnih rješenja treba napomenuti da ni konstrukcija «konstitutivnih naroda» nije bila lišena teškog balasta diskriminacije sve do odluke Ustavnog suda kojom je proglašena konstitutivnost sva tri naroda na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine. Do tada, kao svojevrstan apsurd, pripadnici konstitutivnih naroda bili su jednaki i ravnopravni na inače vrlo skromnom i podcijenjenom državnom nivou Bosne i Hercegovine. Do donošenja spomenute odluke koncept konstitutivnih naroda konstitutivnost je podrazumijevao obzirom na Bošnjake i Hrvate u Federaciji Bosne i Hercegovine, odnosno ekskluzivno se odnosio na Srbe u Republici Srpskoj. Bez obzira na promjene koju je donijela pomenuta odluka Ustavnog suda, Ustav svojim odredbama zapravo konsekventno provodi princip nacionalne nejednakosti baziran na ustavnopravnoj formulaciji «konstitutivnih naroda».

ne mogu biti članovi ovog Doma. Svoju dosljednu nedosljednost u odnosu na realizaciju pasivnog biračkog prava građana nalazimo i u članu V (Predsjedništvo) Ustava:

«Predsjedništvo Bosne i Hercegovine sastoji se od tri člana: jednog Bošnjaka, jednog Hrvata, koji se svaki biraju neposredno sa teritorije Federacije, i jednog Srbina, koji se bira neposredno sa teritorije Republike Srpske.»

I ne osobito pažljivim iščitavanjem ove odredbe Ustava bjelodano je da nijedan građanin Bosne i Hercegovine, ako nije pripadnik jednog od tri konstitutivna naroda ne može biti biran za člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine. Jednako tako postojećim ustavnim rješenjem to je pravo uskraćeno Srbima sa područja Federacije BiH, kao i Bošnjacima i Hrvatima u Republici Srpskoj; ovdje je riječ o drugačijoj vrsti diskriminacije jer se ona realizuje unutar iste etničke grupe, ali obzirom na teritorijalnu pripadnost. Ravnopravnost je upitna i kod kategorije konstitutivnih naroda, a za kategoriju ostalih mogli bismo reći da su još neravnopravniji jer Ustav nikako ne predviđa mogućnost koja bi, recimo, činila realnom mogućnost izbora njihovog predstavnika za člana Predsjedništva. Sve ove odredbe u suprotnosti su sa članom II Ustava Bosne i Hercegovine. Postoji kolizija između propisanih prava i njihove kasnije realizacije kroz pojedine odredbe u samom Ustavu. Predviđeni koncept zaštite individualnih ljudskih prava izvitoperen je i kroz prizmu postojećeg pravnopolitičkog rješenja pretvoren u zaštitu kolektivnog (nacionalnog) identiteta. Takvo rješenje će omogućiti ostvarivanje prava da učestvuju u upravljanju javnim poslovima, bilo neposredno ili posredno preko slobodno izabranih predstavnika, i da budu primljeni pod opštim i jednakim uslovima u javne službe ne samo kategoriji građana i ostalih, koji ne pripadaju trima konstitutivnim narodima,[12] već i svim onim pripadnicima bošnjačkog, hrvatskog ili srpskog naroda koji svoj politički identitet ne poistovjećuju, ili ga odbijaju poistovjetiti, sa etničkim. Svođenje političkog identiteta na etnički dovelo je do nestanka političkog građanina i svođenja ljudskih prava na mjeru kolektivnih prava i kolektivnih identiteta.

12 Prema popisu stanovništva iz 1991. u BiH su živjeli pripadnici više od trideset naroda.

Uz limitirajući politički okvir nepovoljno i destimulišući na ljudska prava u Bosni i Hercegovini utiču i vrlo loše ekonomske prilike, nizak životni standard - 20 % stanovništva živi ispod generalne linije siromaštva; visoka stopa nezaposlenosti i socijalna nesigurnost. Nepovoljan ekonomski ambijent pogoduje svim vidovima socijalne patologije i porastu nasilja. Djeca su izložena svim vrstama nasilja – od ekonomskog, fizičkog, mentalnog, do seksualnog, po nekim podacima procjenjuje se da su djeca iz svake četvrte porodice žrtve nekih od oblika porodičnog nasilja.[13] Posebno zabrinjava porast seksualnog nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini, prisustvo pedofilije, seksualnog zlostavljanja djece, a zabilježeni su i primjeri trgovine djecom.[14] Većina ovih slučajeva se procesuira i sankcioniše, ali zbog različitih standarda pravosuđa Bosne i Hercegovine, izrečene kaznene mjere za isto djelo u zavisnosti od mjesta suđenja, optuženi dobija različite visine kazni, što je nedopustivo kada se radi o procesima koji se odnose na djecu i dječija prava.

Sasvim je izvjesno da u BiH nedostaju resursi koji bi bili usmjereni na službe koje se bave zabranom, sprečavanjem i prevencijom nasilja. Dva turbulentna procesa koja teku istovremeno ograničavajući određuju realni okvir u Bosni i Hercegovini; proces poratne rekonstrukcije društvenog, pravnog, političkog i ekonomskog koncepta zemlje koji se poklapa sa procesom tranzicije. Nijedan od ovih procesa uzet pojedinačno nije poželjan i poticajan okvir za realizaciju i unapređenje ljudskih prava, a ekonomska i socijalna prava njima su posebno ugrožena. Društvene prilike koje oni kreiraju, makar u dugoročnoj projekciji nudile ohrabrujuću viziju realizacije ljudskih prava, u aktuelnom trenutku generiraju brojne probleme i djeluju destimulativno. Bosanskohercegovačka stvarnost je potvrda ove tvrdnje. Prava djece u Bosni i Hercegovini u praksi ne predstavljaju prioritetno pitanje ni političarima ni zakonodavcima, kao ni drugim subjektima koji svojim politikama i aktivnostima trebaju imati obavezu i odgovornost za zaštitu i ostvarivanje ljudskih prava i sloboda najmlađe populacije, a procjenjuje se da u Bosni i Hercegovini djeca čine 1/3 stanovništva. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice uz pokroviteljstvo UNICEF-a je izradilo Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine (2002 – 2010) u kojem su navedene oblasti od posebne važnosti za jačanje položaja djece i prioriteti za njihovu zaštitu. Treba reći da je ovo prvi državni dokument koji se odnosi na djecu i ko-

13 Po izvještaju Odjela za zaštitu ljudskih prava u Ministarstvu ljudskih prava i izbjeglica Bosne i Hercegovine, najveći broj slučajeva nasilja u BiH je zabilježen nad ženskom djecom od 7 do 16 godina starosti.

14 Iz ranije navedenog izvještaja Helsinškog komiteta za ljudska prava

ji je za djecu. Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, odnosno Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, je formiralo Vijeće za djecu Bosne i Hercegovine kao radno – savjetodavno tijelo sa zadatkom da jačaju i promovišu dječija prava u Bosni i Hercegovini. U skladu s tim ono će prezentirati probleme, pripremati preporuke, izvještaje, analize i dr. za Vijeće ministara, kao i sve druge nadležne organe i institucije koje su odgovorne za ova pitanja. Državni Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju (juni 2003. godine) je najkonkretniji doprinos Zakonodavne skupštine BiH, kojim se, pored ostalog, regulišu načela u obrazovanju: pravo djeteta na obrazovanje, značaj dječijih prava, unapređivanje poštivanja ljudskih prava, sloboda kretanja, kao i sva druga pitanja koja se odnose na rad školskih institucija. Sva druga pitanja u ostvarivanju zaštite i ljudskih prava djece su izvan njihove nadležnosti.

Realizacija prava djeteta

Idealni koncept teorijske jednakosti svih, kad su ljudska prava u pitanju, uveden je u postojeću pravnopolitičku konstrukciju Bosne i Hercegovine u kojoj on nema nikakvih pretpostavki za realizaciju. Promatrano sa aspekta prava djeteta ta će pravnopolitička konstrukcija umjesto polaznog načela jednakosti promovisati načelo nejednakosti i diskriminacije. Prema obavezujućim pravnim rješenjima sva djeca Bosne i Hercegovine imaju pravo na slobodu vjeroispovjesti i mogućnost školovanja na svom maternjem jeziku. Međutim, ta prava su još uvijek na nivou proklamacije. U prvom Izvještaju Bosne i Hercegovine Komitetu za prava djeteta, u dijelu koji se odnosi na specifičnosti obrazovanja u Bosni i Hercegovini se navodi:

«Djeca i omladina Bosne i Hercegovine, koja je prije rata imala jedinstven sistem obrazovanja danas se obrazuju prema «trodjelnom» obrascu, zavisno od toga na kojem području žive i kojem narodu pripadaju. Dakle, umjesto jednog postoje tri sistema obrazovanja. Na prostoru Federacije BiH, gdje većinu stanovništva čine Bošnjaci, nastavljen je kontinuitet prijeratnog obrazovnog sistema, uz najnužnije izmjene i dopune. Tamo, gdje većinu predstavljaju Hrvati, radi se po nastavnom planu, programu i udžbenicima iz susjedne Republike Hrvatske, a prema odluci lokalnih vlasti. U Republici Srpskoj preuzeti su i praksom prisutni nastavni obrasci i udžbenici Republike Srbije, uz dopunu programa. ….

Ministarstva obrazovanja F BiH i RS, sa predstavnicima međunarodne zajednice pokrenula su inicijativu o izradi zajedničkih obrazovnih osnova za cijelu državu Bosnu i Hercegovinu, sa punim uvažavanjem nacionalnih, kulturnih i vjerskih specifičnosti svih konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine. U pitanju je jedna od obaveza proisteklih iz Dejtonskog mirovnog sporazuma koji još uvijek nije implementiran. Zajedničke osnove još uvijek nemamo.»[15] Iako je ovaj navod star skoro pet godina u oblasti obrazovanja u Bosni i Hercegovini, od vremena kada je napisan, nije se promijenilo gotovo ništa. «Segregacija i diskriminacija su ukorijenjene u mnogim školama, posebno u nastavi iz nacionalne historije i religije. U osnovnim i srednjim školama u RS-u radi ispod 5 % nastavnika koji po nacionalnosti nisu Srbi. U Federaciji ima između 5 i 8 % nastavnika koji pripadaju manjinskom stanovništvu, ovisno o kantonu. … Učenici u manjinskim područjima često nailaze na neprijateljsko raspoloženje u školi koja ne obezbjeđuje etnički neutralnu sredinu. Opstrukcije nacionalističkih političara i vladinih dužnosnika usporile su međunarodna nastojanja da se izbriše diskriminirajući sadržaj iz udžbenika, da se ukine segregacija u školama, i da se provedu druge potrebne reforme. Na nivou osnovnih i srednjih škola, kantonalne vlade u Federaciji i Ministarstvo obrazovanja u Vladi RS-a vrše politički pritisak na direktore škola. Politički tvrdolinijaši upravljaju sa nekoliko škola. Nedostatak finansijskih sredstava doveo je do štrajka nastavnika u RS-u i u nekoliko kantona u Federaciji.»[16]

«Četrdeset sedam škola u BIH, rade na principu "dvije škole pod istim krovom". Rade po dva odvojena nastavna programa, sa objašnjenjem da je cilj očuvanje prava na svoju kulturu, jezik. Nadležne vlasti i vladajući koalicioni politički partneri SDA i HDZ, podržavaju ovu praksu u lokalnim sredinama i tako su direktni saučesnici u nepoštivanju domaćeg zakonodavstva i kršenja brojnih međunarodnih dokumenata koje se odnose ljudska prava.»[17]

«U javnim školama su se davali časovi iz religije koji su obavezni za Srbe u RS-u i u teoriji opcioni u drugim dijelovima zemlje, ali u praksi oni su nuđeni samo učenicima većinske religije u datom području, uz pritisak na roditelje da pristanu na časove iz religije i dopuste djeci da ih pohađaju. U nekim slučajevima djeca koja su odlučila da ne pohađaju časove iz religije pod-

15 Prvi Izvještaj Bosne i Hercegovine Komitetu za prava djeteta, jun, 2001.

16 Isto

17 Izvještaj Helsinškog komiteta za ljudska prava BiH za 2005., Sarajevo, 17.I 2006.

vrgavana su pritisku i diskriminaciji od strane svojih vršnjaka i nastavnika. Škole u Sarajevu nude samo časove iz islamske religije. U zapadnom Mostaru sa hrvatskom većinom učenici iz reda manjinskog stanovništva nemaju opciju izučavanja drugih religija osim katoličke, u okviru zvaničnog nastavnog plana i programa. Pravoslavni simboli su istaknuti u javnim školskim ustanovama širom Republike Srpske.»[18]

Ovakav tretman djece iz ustavne kategorije konstitutivnih naroda opravdano pobuđuje sumnju u tretman onih koji ne spadaju u tu kategoriju. Za djecu manjinskih zajednica vrijedi član II 4. Ustava Bosne i Hercegovine, koji se odnosi na nediskriminaciju, kojim se garantuje uživanje svih prava i sloboda navedenih u Ustavu svima pod jednakim uslovima i bez diskriminacije po bilo kom osnovu. Zakonom o zaštiti prava manjina stvara se potreban pravni okvir za ostvarivanje njihovih prava i sloboda. Međutim, kako u Bosni i Hercegovini poslije rata nije bilo popisa stanovništva, ne postoje ni sigurni pokazatelji o broju pripadnika nacionalnih manjina, pa shodno tome ni o obimu u kome realizuju garantovana prava. Bez obzira na nedostatak pouzdanih statističkih podataka u vezi s pohađanjem i nivoom završene škole, kad su pripadnici manjinske populacije u pitanju, izražen je problem školovanja romske djece. Mada je osnovno obrazovanje zakonom obavezno za djecu starosti do 15 godina, nastojanje da se osigura da sva djeca školske dobi njim budu obuhvaćena ipak nije u potpunosti ostvareno.

«Prisustvo romske djece u školama je sporadično i romska djeca uglavnom ne pohađaju više razrede osnovne i srednje škole. Neke nevladine organizacije su izvijestile da Romkinje često ne pohađaju školu nakon petog razreda osnovne škole, a neke se udaju u starosnoj dobi od 12-te do 14-te godine. Prema godišnjem izvještaju Helsinškog odbora za ljudska prava, do 70% romske djece ne pohađa školu redovno. Mnoga romska djeca ne mogu ići u školu zbog izuzetno siromašnih životnih uvjeta, neimaštine, nemogućnosti nabavke odgovarajuće odjeće i udžbenika. Ovi faktori, koji su često kombinirani sa verbalnim maltretiranjem od strane drugih učenika, zbog jezičkih problema, te troškova, odnosno uvjeta upisa u školu, najčešći su razlozi koji dovode do ispisivanja romske dece iz škole, uprkos volji mnogih roditelja da djecu ipak upišu u školu.»[19]

---

18 Biro za demokratiju, ljudskih prava i rad SAD:
Izvještaji o stanju ljudskih prava u pojedinim zemljama – 2004, u izdanju od 28. februar 2005.

19 Isto

Potpisivanjem Konvencije o pravima djece Bosna i Hercegovina se, jednako kao i druge zemlje koje su Konvenciju potpisale, obavezala da će poduzeti potrebne mjere koje će doprinijeti ostvarivanju prava na zdravlje.

Medicinska zaštita djece u Federaciji je u kantonalnoj nadležnosti. Stoga, da li djeca uživaju medicinsku zaštitu ili ne, ovisi o budžetu kantona u kojem žive. Medicinska zaštita djece u RS-u je u entitetskoj nadležnosti Ministarstva zdravlja u Vladi RS-a. Prema zakonu, djeca do 15 godina starosti imaju pravo na besplatnu medicinsku zaštitu; međutim, u praksi, osim ukoliko im roditelji ne plaćaju zdravstveno osiguranje, djeca često ne primaju besplatne medicinske usluge. Što se tiče zdravstvene zaštite, nema diskriminacije između dječaka i djevojčica. Naime, zaštita djece i njhova prava su u nadležnosti entiteta, odnosno kantona i Distrikta Brčko, tako da sve zakone i podzakonske akte donose njihove zakonodavne skupštine. Ovakvo uređenje direktno utiče na ostvarivanje obima i kvaliteta zaštite i prava djece, odnosno na njihov diskriminirajući položaj u pristupu na zdravstvo i zdravstvenu zaštitu, socijalnu zaštitu, obrazovanje te pristup medijima.[20]

Ovo je bio osvrt na samo dva iz širokog spektra prava ponuđenih djeci Bosne i Hercegovine, ali kako je riječ o dva najznačajnija prava, a pored prava na život, pravo na zdravlje i pravo na obrazovanje to sigurno jesu, bez obzira što je bilo kakvo kategoriziranje kad je značaj ljudskih prava u pitanju opasno i nezahvalno, on potvrđuje da stvarni nivo realizacije ljudskih prava djece znatno odstupa od onoga što je pravnoobavezujućim dokumentima garantovano.

20 Iz Izvještaja Helsinškog komiteta za ljudska prava za 2005. godinu, Sarajevo, 17.I 2006.

Nužnost promjena

Ako se postojeća pravnopolitička rješenja čine i prihvatljiva kao svojevrstan prelazni aranžman prema uporno i strpljivo iščekivanom boljem sutra punoljetnoj populaciji Bosne i Hercegovine, koja loša današnja rješenja pravda onim neuporedivo gorim koja su bila do juče, ona ne djeluju nimalo poticajno za građane u nastajanju, za djecu Bosne i Hercegovine. Rigidni pravnopolitički ambijent koji je rezultat povezivanja etničkog identiteta sa političkim identitetom, koji je rezultirao podjelom države ne samo na dva entiteta već prije svega na tri glavna naroda, proturječi predodžbi o ljudskim pravima kao pravima pojedinca. Ovakva konstrukcija bazirana na nacionalizmu opasno ugrožava cijeli koncept ljudskih prava.

«Povezivanje etničkog identiteta sa političkim identitetom provlači se ustavom kao crveni konac. … To proturječi predodžbi o ljudskim pravima kao pravima pojedinca, bez obzira na nepromjenjiva obilježja kao što je pripadnost jednom narodu.»[21]

«Ljudska prava ne mogu pripadati ovoj ili onoj grupi. Svako ima ljudska prava već po osnovu same činjenice da je rođen kao ljudsko biće. Ovo je zapravo i prava definicija ljudskih prava. Ona pripadaju svakome podjednako bez ikakve diskriminacije… Kada identitet na osnovu porijekla postane politički identitet onda su ljudska prava u opasnosti. Ova pojava, da identitet po porijeklu postane politički identitet uvijek se javlja u kombinaciji sa populizmom kao političkom metodom koji teži da ljudi vjeruju u takozvane «prirodne» razlike među osobama koje pripadaju različitim grupama i na taj način vode ljude da automatski vjeruju u inferiornost drugih grupa.» [22]

Građanin prema konceptu kojeg podrazumijevaju ljudska prava ne može biti determinisan identitetom zasnovanim na elementima «prirode» na koju on sam nema nikakvog uticaja. On je definisan na osnovu identiteta po vlastitom izboru, on je slobodan da bira svoj politički

---

21 Alefsen Heike: Zaštita ljudskih prava u Bosni i Hercegovini: Sa stanovišta međunarodne zajednice, u Ljudska prava u Bosni i Hercegovini: Znanost i praksa, simpozij u Grazu 1997., Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1999., str. 51.

22 Haller Gret: Ljudska prava u BiH u evropskom kontekstu, u Ljudska prava u BiH poslije Daytona: Od teorije do prakse, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 1998., str. 48-51.

identitet. Da li je opravdano očekivati da će u državi bez građana, a Bosna i Hercegovina to jeste, zasnovanoj na principu etničke pripadnosti biti moguće razvijati i unapređivati ideju ljudskih prava? Možemo li, dozvolimo li ovoj tezi dalje da se razvija, govoriti o pravima svakog djeteta ili pravima samo neke djece?

Preporuke za akciju

Za promjenu odnosa prema pitanju ljudskih prava generalno, pa i odnosa prema djeci i njihovim pravima biće potrebna duga i strpljiva aktivnost. U Bosni i Hercegovini u ovoj oblasti nema nikakvog osnova za očekivanje brzih, vidljivih i značajnih rezultata. Kvalitetna promjena, koja je nužna, moraće se realizovati kroz veliki broj malih koraka koji trebaju da dovedu do suštinske promjene u svijesti stanovnika Bosne i Hercegovine, a koja će biti preduslov za uspostavljanje konvertibilnog sistema ljudskih prava – sistema u kome će garantovana prava imati mogućnost svoje stvarne realizacije.

Temeljne pretpostavke koje su uslov za dalji razvoj i unapređenje ljudskih prava i prava djece u Bosni i Hercegovini su:

- Bosnu i Hercegovinu nužno je definisati kao državu njenih građana,
- treba se uspostaviti jedinstveni obrazovni sistem za cijelu zemlju,
- zajedničke obrazovne osnove trebaju se zasnivati na prepoznavanju sličnosti i uvažavanju različitosti nacionalnih, kulturnih i vjerskih specifičnosti,
- u multinacionalnom društvu, kakvo Bosna i Hercegovina jeste, školske institucije moraju biti etnički neutralne sredine,
- umjesto nastave iz religije u školski program trebalo bi uvesti predmete koji objašnjavaju različita religijska učenja i koji će doprinijeti boljem poznavanju, razumijevanju i uvažavanju drugih religija,
- u okviru obrazovnog sistema treba promovisati sadržaj ljudskih prava, od predškolskih do visokoškolskih institucija, kao samostalan nastavni sadržaj,
- koncept zaštite ljudskih prava i dostojanstva ljudske ličnosti treba naći mjesto i u okviru svih već postojećih nastavnih sadržaja, kada je god to moguće.

Jedino se na platformi građanskog koncepta, kojeg navedene pretpostavke definišu, moguće okrenuti čovjeku kao pojedincu, ili pošto govorimo o pravima djece – djetetu, kao vrijednosti koja je ograničena i uslovljena samo svojim sopstvenim granicama i ničim drugim. To je istovremeno i koncept demokratskog društva kao zajednice ravnopravnih ljudi – međusobno različitih, ali jednako vrijednih.

Perspektiva ljudskih prava i prava djeteta u Bosni i Hercegovini – umjesto zaključka

Bez obzira što bi se Bosna i Hercegovina mogla, kao rijetko koja zemlja, pohvaliti izuzetnim katalogom ljudskih prava, to se ipak ne čini. Istina je da imamo bogatu i detaljnu kompilaciju normativnih rješenja u ovoj oblasti, ali je isto tako, nažalost, tačno da su ona često vrlo daleko od svoje praktične realizacije. Razlog tome su kontradiktorna ustavna rješenja koja su idealan koncept ljudskih prava stavila u kontekst etnički zasnovane države, čime su ga paralisala i učinila ga praktično nedjelotvornim. Promovišući princip nacionalne pripadnosti po modelu konstitutivnih naroda ustavotvorac pribjegava kompromisu između dva oprečna koncepta – koncepta pluralističkog društva i koncepta etnički zasnovane države. Mada je riječ o formuli koja je trebala da ponudi rješenje u sferi građanskih i političkih prava ona se tu nije zadržala. «Skrivena mana» koncepta konstitutivnih naroda obezbeđuje i trajno promoviše diskriminaciju kao ustavom utemeljen princip čije posljedice su tako dalekosežne da je teško vjerovati da je ustavotvorac mogao i da ih pretpostavi. No, ako bi to mogla biti opravdavajuća pretpostavka, onda je optužujuća činjenica što je taj princip funkcionalan i što ništa nije učinjeno, bez obzira na neizmjernu štetu koju proizvodi svojim djelovanjem, da ga se bosanskohercegovački pravnopolitički sistem liši. Njegovo prisustvo uslovljava oprečni dualizam stvarnog i normativnog koji se realizuje licemjernim konceptom ljudskih prava. Bogati katalog ljudskih prava nema svog titulara u Bosni i Hercegovini jer Bosna i Hercegovina nema svojih građana. Umjesto da favorizuje čovjeka kao pojedinca, bosanskohercegovački pravnopolitički koncept okrenut je promociji nacionalnog kolektiviteta sa jasnom porukom da je individualni identitet nebitan i nemoćan, na kraju i nepotreban, te da se treba tražiti i valorizovati u kolektivnom. Ovakav koncept opasan je sam po sebi. On, međutim, postaje još opasniji jer ne postoji samo jedan nacionalni kolektivitet, u BiH postoje tri, i makar nijedan nema potpunu dominaciju, svaki se - kad je god to moguće, ponaša arogantno i isključivo. Bez obzira koliko ova situaci-

ja bila apsurdna i opasna, frustrirajuća i ograničavajuća, u njoj žive djeca Bosne i Hercegovine koja su vrlo rano morala da savladaju pravila opstanka u teškim uslovima. Nesvjesno, ali praktično, ona prihvataju mimikriju da se ne bi razlikovala od većine.

- Da li djeca poznaju svoja prava?
- Da li se promovišu prava djece?
- Mogu li u ovakvom realnom ambijentu današnja djeca u Bosni i Hercegovini postati građani Bosne i Hercegovine?
- Šaljemo li djeci poruku da imaju pravo da budu jednaki?
- Koliko je društveni ambijent utemeljen na političkoj nejednakosti, diskriminaciji, forsiranju etničke pripadnosti, nerazvijenoj ekonomiji, očiglednim i sve većim socijalnim raslojavanjem, poticajan za promovisanje ljudskih prava djeteta?

Pitanje prava djece nije pitanje koje trebaju i koje mogu riješiti djeca. U duhu Konvencije o pravima djeteta trebali bi to učiniti odrasli štiteći interese djece. Ljudska prava kao problem otvaraju se tek kada je pitanje čovjekove materijalne egzistencije riješeno. Za većinu stanovnika Bosne i Hercegovine to pitanje još nije na dnevnom redu, ali prije nego što izgubimo previše vremena, prije nego što odraste previše generacija kojima je pojam ljudskih prava stran, bilo bi dobro razmisliti o reformi u ovoj oblasti. Za početak - uvođenjem obaveze da se u organizovane aktivnosti rada sa djecom uvede sadržaj promocije i edukacije o njihovim pravima i načinima njihove zaštite.

Sve do tada, na ranije postavljena pitanja dobivaćemo negativne odgovore, ukoliko je, naravno, još bilo ko spreman i da ih postavi!

Reference

Alefsen Heike: Zaštita ljudskih prava u Bosni i Hercegovini: Sa stanovišta međunarodne zajednice, u Ljudska prava u Bosni i Hercegovini: Znanost i praksa, simpozij u Grazu 1997., Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1999.

Bakšić-Muftić Jasna: Sistem ljudskih prava, Magistrat, Sarajevo, 2002.

Biro za demokratiju, ljudskih prava i rad SAD: Izvještaji o stanju ljudskih prava u pojedinim zemljama – 2004, u izdanju od 28. februar 2005.

Haller Gret: Ljudska prava u BiH u evropskom kontekstu, u Ljudska prava u BiH poslije Daytona: Od teorije do prakse, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 1998.

Hrabar Dubravka, Obiteljsko pravo - Suvremene tendencije, Sveučilišna tiskara, Zagreb, 1994.

Izvještaj Bosne i Hercegovine Komitetu UN za prava djeteta , jun, 2001.

Izvještaj Helsinškog komiteta za ljudska prava BiH za 2005., Sarajevo, 17.I 2006.

Sali Sevima i Terzić Zlatan: Međunarodni dokumenti o ljudskim pravima – Instrumenti Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, FOD BiH, Sarajevo, 1996.

Traljić prof. dr Nerimana: Neki aspekti prava djeteta, Bosna i Hercegovina i ljudska prava, Pravni fakultet, Centar za naučno-istraživački rad, izdavačku djelatnost i pravne klinike, Sarajevo, 1999.

Ustav Bosne i Hercegovine, izdanje Federalno ministarstvo pravde, Sarajevo 1997.

Ustav Federacije BiH, Federalno ministarstvo pravde, Sarajevo, 1997.

Ustav Republike Srpske, Federalno ministarstvo pravde, Sarajevo, 1997.

Zakoni Bosne i Hercegovine, izdavači: Alagić Dubravka, Bubalović Tadija i Hadžiomeragić Malik, Norstedts Juridik, Stockholm, 1999.

Reima Ana
Maglajlić

MOGUĆNOSTI ZA UČESTVOVANJE DJECE I MLADIH U BiH

MOGUĆNOSTI ZA UČESTVOVANJE DJECE I MLADIH U BIH

Reima Ana Maglajlić

Uvod

Učestvovanje (participacija) – bilo građana u širem smislu, bilo isključivo djece i mladih – znači različite stvari različitim ljudima. Rad na omogućavanju učestvovanja djece i mladih iziskuje temeljitu izmjenu načina na koje članovi organizacija vide i shvaćaju svoj rad – od uloge onih koji rade ZA djecu prema onima koji rade SA djecom (Giertsen, 2001). Ovo je bitno naglasiti jer je učestvovanje socijalni čin koji se zasniva na predodređenom setu socijalnih odnosa; zbog toga je neophodno razmotriti pitanja socijalne organizacije i hijerarhije, jer ona imaju važne implikacije za učestvovanje različitih aktera u aktivnostima koje su bitne za njihov svakodnevni život (Vieira da Cunha i Junho Pena, 1997).

DEFINICIJA PARTICIPACIJE/UČESTVOVANJA
(zaključak Simpozija u Oslu[1], u Chawla, 2001: 9)

Učestvovanje je proces kroz koji djeca i mladi ostvaruju saradnju sa drugim ljudima vezano za pitanja koja se odnose na uslove njihovog pojedinačnog života, te života u zajednici (kolektivitetu). Učesnici ostvaruju interakciju uz međusobno poštivanje, sa ciljem ostvarivanja zajedničkih ciljeva. Tokom ovog procesa, dijete stiče iskustvo nekoga ko ima korisnu ulogu u zajednici. Formalni procesi učestvovanja namjerno stvaraju strukture za uključivanje djece u stvaranju znanja i odluka bitnih za život u zajednici. Gujit i Shah (iz Dorning i O'Shaughnessy, 2001: 17) navode da se 'bum participacije' desio tokom 1980-ih kada se desila nagla ekspanzija aktivizma u zajednici i lokalnih NVO-a koje su bile fokusirane na razumijevanje, poštivanje i djelovanje na osnovu 'znanja insajdera zajednice'. Učestvovanje u današnjem kontekstu razvoja karakteriziraju dva rastuća paradoksa (Dorning i O'Shaughnessy, 2001):

1. Trend standardizacije pristupa koji je na stanoviti način u potpunoj kontradikciji sa smislom termina 'participacija' gdje se smjer aktivnosti formira prema zahtjevima participanata što takav pristup čini nemogućim za standardiziranje. Najpogodniji i najsvrsishodniji način i okvir učestvovanja različit je od slučaja do slučaja, te iziskuje razmatranje pitanja kulture, dobi, spola, roda, konteksta, političkih uvjeta, dostupnih resursa i ciljeva samih učesnika (što odraslih, što mladih) (Chawla, 2001).
2. Porast u broju tehničkih znanja o osnaživanju koji možda vodi ka ponovnom izmještanju lokalnih znanja osnaživanja i participativnih procesa iz ruku zajednice prema 'ekspertima'.

Većina autora koji se bave praksom i promocijom što većeg broja prilika za svrsishodno učestvovanje djece i mladih, akcent stavlja na određivanje elemenata (pitanja) neophodnih za stvaranje okruženja za participaciju, a ne standardiziranih pristupa u radu na ostvarivanju učestvovanja djece. Pojedini autori odredili su, na primjer, elemente politike i prakse koji poti-

---

1 U junu 2000. godine, u Oslu je održan Simpozij 'Učestvovanje djece u programima zajednice (Children's Participation in Community settings)'. Svrha simpozija bila je da se:

- napravi pregled načina učestvovanja koji karakteriziraju uključivanje djece u različitim programima zajednice u različitim regijama svijeta
- napravi pregled istraživanja kako bi se razumjeli stavovi i vjerovanja same djece vezano za njihovo učestvovanje u životu i programima zajednice, te
- odredi rezultate učestvovanja za samu djecu i grupe kojima ona pripadaju (Auriat et al., 2001).

ču učestvovanje djece i mladih (Chawla, 2002:19-21; Hoorsch et al, 2002; Nurick i Johnson, 2001):

- spremnost zajednice i organizacija za učestvovanje (mogućnost slušanja, dijalog sa mladima i poštivanje njihovog doprinosa) kako bi se osigurao put ka institucionalizaciji uključivanja (postizanje vidljivih promjena, uspostavljanje trajnih odnosa mladih i odraslih, vidljive nagrade, mentori mladih, logistička podrška)
- trening i podrška mladima (vezan za način uključivanja i poznavanje prava, ulogu mladih i povezivanje nivoa vještina i metoda, jasna objašnjenja osnovnih pravila rada) i odraslima
- odabir odgovarajućeg tima, tj. postojanje 'medija za participaciju' u zajednici (raznolikost i određivanje različitih uloga)
- određivanje kvalitativnih i kvantitativnih standarda i indikatora, uz učestvovanje svih bitnih aktera u procesu definiranja ovih indikatora
- prepoznavanje vrijednosti uključujućih (participativnih) istraživanja za planiranje aktivnosti
- ulaganje u zajednicu – jačanje postojećih resursa u ukupnoj zajednici
- jačanje općinskih vlasti i povećanje općinskih budžeta
- strukturirano i formalizirano poticanje djece da uče i i da se uključe kroz nastavne i vannastavne aktivnosti koje će djeci omogućiti da procjene aspekte zajednice koja su im od interesa

Kratki pregled međunarodnih akata koji reguliraju učestvovanje djece

Interes za učestvovanje djece i mladih djelomično je iniciran ratifikacijom Konvencije o pravima djeteta gdje je jedan od osnovnih principa svih članova Konvencije učestvovanje djece u svim elementima života koji ih se direktno tiču (Dorning i O'Shaughnessy, 2001). Konvencija sadrži slijedeće 'participativne članove': pravo na slobodno izražavanje mišljenja vezano za sva pitanja koja se tiču njihovog života (član 12), pravo na slobodu izražavanja i informiranje (član 13), pravo na vlastito mišljenje, svijest i religiju (član 14), pravo na udruživanje i slobodno okupljanje (član 15). Član 17. Konvencije dodatno navodi da vlade trebaju osigurati djeci pristup informacijama, pogotovo kad je cilj informacija promocija njihovog zdravlja i blagostanja. Brojni drugi članovi također sadrže implikacije vezano za uključivanje djece. Na primjer, član 23. naglašava pravo djece sa ometenostima na potpun i svrsishodan život, uključujući njihovo 'aktivno učešće u zajednici'; član 29. navodi da će obrazovanje osigurati pripremu dje-

ce za odgovorni život u slobodnom društvu, koje implicira pripremu za aktivno demokratsko građanstvo; dok član 31. (pravo na odmor, igru i rekreaciju) navodi da će vlade poštivati i promovirati pravo djece da ostvare puno učestvovanje u kulturnom i umjetničkom životu (Auriat et al., 2001). Jedan od velikih uspjeha Konvencije je da ona integrira dva pristupa – dječiju zaštitu (koja je oduvijek bila dominantna u radu sa djecom) i podršku aktivizmu same djece uz naglasak na pravo na samoodređenje i lično izražavanje (Melton, u Chawla, 2001). Djeca imaju pravo da ih se sasluša, ali je bitno da se prepozna da su ona ranjive osobe koje ovise o drugima, te kao takve iziskuju posebnu zaštitu i prava ukoliko želimo da budu spremna za svrsishodan život.

Revidirana Europska povelja za participaciju mladih u lokalnom i regionalnom životu (2003)[2] navodi da svaka lokalna i regionalna sektoralna politika treba uključivati dimenziju prava i interesa mladih. Isto tako, u Povelji se navodi da posebnu pažnju treba posvetiti mladima iz najobespravljenijih društvenih grupa. U Povelji su navedeni i instrumenti za učestvovanje mladih[3], sa naglaskom na njihovu pripremu za učestvovanje (trening, informiranje), načina promocije učestvovanja mladih (ITC, mediji), podršku samoorganiziranju mladih. Prepoznata je važnost formaliziranja struktura za uključivanje mladih (npr. vijeća mladih) i odraslih 'medijatora' (u Povelji – 'garantora') koji će pratiti i evaluirati nivo participacije mladih.

Lekcije naučene kroz dosadašnja istraživanja i praksu uključivanja djece i mladih u inozemstvu

Najbitnija lekcija iz dosadašnjih programa uključivanja djece i mladih je da ne postoji uniformni model za uključivanje djece koji će biti primjeren u svim zajednicama, socijalnim grupa-

2 www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/ Youth/TXT_charter_participation.pdf

3 trening u učestvovanju mladih, informiranje mladih, promocija učestvovanja kroz IT komunikaciju, promocija učestvovanja mladih kroz medije, poticanje mladih na volonterski rad, podrška inicijativama i projektima mladih, promocija organizacija mladih i participacije mladih u NVO-ima, formiranje vijeća mladih, omladinskih parlamenata i foruma mladih, podrška za strukture učestvovanja mladih (osiguravanje 'garantora' – osobe ili grupe osoba koja će pratiti implementaciju mjera podrške i pripremiti redovne izvještaje kako bi se evaluirao nivo participacije mladih.

ma i kulturnim kontekstima. Neophodno je da se omogući uključivanje djece u najširem mogućem spektru formalnih i neformalnih okruženja (zaključci sa simpozija u Oslu, u Chawla, 2001). Ovo nužno ne olakšava posao praktičarima koji, iz različitih razloga žele osigurati praksu učestvovanja. Unaprijed „upakovani" i strukturirani programi jednostavniji su za primjenu, a i predstavnici donatorskih organizacije lakše opravdavaju svoj izbor podrške ukoliko se radi o jasno definiranim i strukturiranim aktivnostima.

Dosadašnja praksa ukazuje i na debatu vezanu za ulogu razvoja sposobnosti djece i mladih za svrsishodno učestvovanje. Autori poput Harta (1997) smatraju da je nerealno očekivati da će se djeca uključiti u aktivnosti ukoliko nisu imali prilike da razviju sposobnosti za uključivanje. Istovremeno, istraživanja u području razvojne psihologije dovela su u pitanja univerzalnu pretpostavku o vezi dobi djeteta i njihovoj sposobnosti za učestvovanje. Sam proces učestvovanja omogućuje djeci da steknu i poboljšaju svoje sposobnosti (Lansdown, 2004). Istraživanja tokom proteklih 20 godina ukazuju da je sposobnost djeteta za učestvovanje prije stvar konteksta u kojem živi i odrasta nego li određene dobi djeteta/mlade osobe, te da ovisi o tome koliko je određena (uključujuća) aktivnost bliska i svrsishodna djetetu, te o samoj definiciji i procjeni sposobnosti (Chawla, 2001). Same organizacije u zajednici, koje imaju ulogu 'medijatora učestvovanja djece i mladih', često nemaju mogućnost učestvovanja u procesima odlučivanja koji se tiču njihovog ličnog i stručnog života. Uz omogućavanje da uključivanje djece pusti korijene u lokalnim zajednicama, nužno je omogućiti i inicijativama razvoja zajednice (inicijativama odraslih) da se uključe u procese odlučivanja na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou (Percy-Smith i Malone, 2001). Baš poput djece, i roditelji se, na primjer, u mnogim zajednicama osjećaju 'isključenima'. Zbog toga je nužno naglasiti važnost aktivnosti podrške obitelji (Soto Hardiman i Grupo Alba, 2004).

Nedovoljno je razmišljati samo o mogućnostima da se djeca uključe u strukture i procese odraslih. Djeci treba pružiti mogućnost da izmijene te strukture i procese kroz pregovore o vlastitim oblicima učestvovanja koji mogu dovesti do poboljšanja života u njihovim zajednicama. Svrsishodno uključivanje omogućava inkluziju (promjenu sistema kako bi se omogućilo uključivanje i vrednota djece), a ne integraciju (gdje djeca učestvuju na unaprijed definirani način u unaprijed definiranim strukturama) (Percy-Smith i Malone, 2001). Ovo se može odnositi ne samo na procese odlučivanja, već i na rad organizacija – 'medijatora učestvovanja', kao i na rad i prioritete organizacija - donatora. Aktivnosti učestvovanja tiču se života zajedni-

ce i iziskuju razmišljanje o periodu dužem od pola godine ili godinu dana – koliko često traju projekti različitih nevladinih organizacija u BiH. Ukoliko se djeci omogući njihovo učestvovanje, oni će doprinijeti pripremi i provođenju projekta, te omogućavanju daljnjeg razvoja aktivnosti mimo projektnih okvira (Giertsen, 2001).

Na Simpoziju o učestvovanju djece i mladih, održanom u Oslu, postignut je i Konsenzus o karakteristikama uključujućih programa koji pružaju djeci optimalne uvjete za razvoj. Pregled ovih karakteristika ponuđen je na slijedećoj stranici.

Konsenzus o karakteristikama uključujućih programa koji pružaju djeci optimalne uvjete za razvoj

(zaključci Simpozija u Oslu, u Chawla, 2001)

A. IZGRADNJA AKTIVNOSTI NA POSTOJEĆIM KULTURNIM NORMAMA

Participacija se ne dešava kako u formalnim, tako i u neformalnim uvjetima.
Koje prakse uključivanja djece u svakodnevni život već postoje?
(npr. povremeni rad u radnji svojih roditelja)
Ovakvi primjeri:

- mogu indicirati najbolje okvire za ulaganja u uključivanje djece i mladih, mjesta gdje se mogu uložiti dodatni resursi kroz povećanje mogućnosti za uključivanje.
- Mogu poslužiti kao modeli procesa koji se mogu integrirati u nove kontekste, tako da procesi uključivanja se učine dostupnima, poznatima i razumljivima kako djeci, tako i odraslima.
- mogu biti pruženi djeci kao informacije o tome gdje se već mogu uključiti.

B. PREPOZNAVANJE RAZLIČITIH OBLIKA UKLJUČIVANJA

- *Propisano uključivanje* – dijete osjeća moralnu i kulturnu obavezu za uključivanje i smatra da je ova mogućnost privilegija. Postoji neki oblik izbora, ali konvencije određene kulture zapravo ne ostavljaju djetetu izbor da se ne uključe.
- *Delegirano uključivanje* – odrasli (npr. roditelji ili nastavnici) stvaraju mogućnosti za trening o uključivanju. Ovaj oblik uključivanja vode odrasli, ali ga djeca doživljavaju kao svrsishodno uključivanje.
- *Uključivanje po pozivu* – oblik uključivanja koji iniciraju i kontroliraju odrasli, ali dijete ima pravo da se isključi bez mogućih posljedica.
- *Pregovorno uključivanje* – dijete dobiva uključujuću ulogu, ali ima mogućnosti da pregovara o tome kako će je provoditi, kao i nivo uključivanja.
- *Samoinicirano pregovorno uključivanje* – dijete inicira i kontrolira uključivanje, pregovarajući nivo i vrstu uključivanja, te rok trajanja.

- *Postepeno uključivanje* – dok se povećavaju sposobnosti djeteta, on(a) ima mogućnosti da primjeni novo znanje, preuzme novi nivo odgovornosti pronađe nove načine za svrsishodno uključivanje u zajednici.
- Saradničko uključivanje – inicirano i podržano od strane grupe, koja kolektivno pregovara o vrsti i stepenu uključivanja.

Ovi oblici uključivanja ne isključuju jedni druge. Na primjer, dijete može biti pozvano da se uključi, a onda pregovarati o procesu uključivanja.

C. PRIPREMA ZA UČESTVOVANJE OD ROĐENJA
Iziskuje poštovanje za interese i inicijative male djece.

D. POTICANJE POZITIVNIH REZULTATA KROZ SVRSISHODNO UKLJUČIVANJE DJECE I MLADIH

Djeca moraju smatrati uključivanje svrsishodnim kroz organiziranje uključivanja vezano za pitanja koja se odnose na njihov pojedinačni i zajednički život, organiziranje uključivanja na interaktivni način koji poštuje ljudsko dostojanstvo učesnika i kroz koje se želi postići zajednički cilj. Koncept svrsishodne participacije implicira razvojnu perspektivu koja će se mijenjati ovisno od interesa, ciljeva i percipirane sposobnosti same djece, kao i očekivanja njihove zajednice vezano za nužne zadatke i postignuća.

E. ODREĐIVANJE OSNOVNIH PRINCIPA (INDIKATORA) USPJEŠNOG UKLJUČIVANJA DJECE I MLADIH – PREPORUKE INDIKATORA

Uvjeti zajedničkog rada
- gdje god moguće, aktivnosti su zasnovane na postojećim organizacijama i strukturama u zajednici koji podržavaju učestvovanje djece i mladih
- koliko je to moguće, aktivnosti doprinose osjećaju da je učestvovanje djece prirodni dio određenog konteksta rada
- aktivnosti su bazirane na pitanjima i interesima same djece

Uvjeti učestvovanja u radu
- učesnici se biraju na fer način

- djeca i njihove obitelji daju pristanak na uključivanje u aktivnosti, zasnovan na informiranju djece i obitelji na način koji je njima razumljiv
- djeca imaju mogućnost da se uključe ili odbiju učestvovanje
- aktivnosti se odvijaju u vrijeme i na mjestu koje je pristupačno djeci

Uvjeti socijalne podrške

- djeca se poštuju kao ljudska bića, sa vlastitom vrijednošću i ponosom
- učesnici ukazuju jedni drugima uzajamno poštovanje
- djeca podržavaju i potiču jedna druge

Uvjeti vezani za vještine

- djeca imaju stvarnu odgovornost i utjecaj
- djeca razumiju i imaju ulogu u definiranju ciljeva aktivnosti
- djeca imaju ulogu u odlučivanju i postizanju ciljeva
- djeci je pružena pomoć da formiraju i iznesu svoja mišljenja i pružene su im informacije neophodne da donesu odluke zasnovane na svim bitnim informacijama
- svi ostvaruju podjednaku mogućnost da doprinesu zajedničkom radu i budu saslušani
- projekt stvara mogućnosti postepenog razvoja sposobnosti
- projekt omogućava procese koji podržavaju aktiviranje djece na osnovu njihove vlastite inicijative
- projekt dovodi do osjetnih promjena i ishoda

Uvjeti za osvrt

- svi segmenti donošenja odluka su transparentni
- djeca razumiju razloge za pojedine ishoda
- postoje mogućnosti za kritički osvrt
- postoje mogućnosti za evaluaciju na pojedinačnom i grupnom nivou
- učesnici svjesno pregovaraju različite pozicije moći

F. PRETPOSTAVLJANJE SPOSOBNOSTI I ODREĐIVANJE PODRŠKE ZA RAZVOJ DALJNJIH SPOSOBNOSTI

G. BALANSIRANJE NAGLASKA NA (DJEČIJU) ZAŠTITU I PARTICIPACIJU

Istraživanja trenutnih mogućnosti djece za participaciju ukazuju samo na formalne geste odraslih koje ne omogućavaju stvarne promjene, uprkos tome što istraživanja svrsishodnih praksi participacije ukazuju na stvarne promjene u kvaliteti života djece i mladih (Naim, u Chawla, 2001). Istovremeno, istraživanja demokratskog i socijalno bitnog obrazovanja (npr. kroz uvođenje fleksibilnog plana i programa nastave u razredima u kojima su djeca mješovite dobi, gdje je nastavnik facilitator grupnog i pojedinačnog učenja ili iniciranje vijeća učenika koje ima stvarnu moć donošenja odluka) ukazuju da djeca puno više uče u ovakvim, uključujućim kontekstima rada, uz smanjenje pojave nasilja u školi (Lansdown, 2004).

Jedan od bitnih razloga za ograničene mogućnosti učestvovanja djece je siromaštvo. Sama djeca su u pojedinim studijama (npr. Soto Hardiman i Grupo Alba, 2004) spominjala vezu siromaštva, nasilja u porodici, konflikata u porodici koji dovode do razdvajanja roditelja, zloupotrebe supstanci i porasta kulture nasilnih grupa mladih, te vezu sa psihološkim zdravljem i vjerom u budućnost.

Postoje mladi koji ne žele da se uključe u 'uključujuće' projekte. Istraživanja su otkrila tri glavna razloga zašto se djeca i mladi nisu uključivali u projekte:

- mladi nisu očekivali da će se moći uključiti, tako da nisu mislili da se ovi projekti odnose na njih;

- mladi nisu bili svjesni svojih prava i procedura za svoje učestvovanje i ne traže mogućnosti da učestvuju (mladi ne shvaćaju da mogu ostvariti angažman u svojoj zajednici osim ako ih se lično ne pozove);

- neki mladi ljudi smatraju da postoji apatija i cinizam prema praksi uključivanja mladih, zbog pretpostavke da njihove ideje i stavovi neće biti uzeti za ozbiljno i neće biti osnova za daljnje aktivnosti (Percy-Smith i Malone, 2001).

Mogućnosti učestvovanja djece i mladih u BiH

Jedna od preporuka tzv. Rimske konferencije o mladima u jugoistočnoj Europi (UNICEF i Svjetska Banka, 2003) je i povećanje učešća mladih u svim aspektima javnog života i podrška njihovom pravu da imaju značajnu ulogu u identifikaciji i formuliranju odgovora na njihove probleme kroz saradnju sa porodicama, zajednicama i građanskim društvom. S obzirom na (nedostajuće) primjere mogućnosti za učestvovanje mladih koji su prezentirani na navedenoj konferenciji, možemo zaključiti da je ovo jedno od bitnih prava mladih koje je zanemareno ne samo u BiH, već i u regiji. Analiza dokumenata koji služe za uvid u stanje ljudskih prava u BiH (npr. Ombudsmen FBiH, 2002, 2003, 2004, 2005; Ombudsmen RS, 2002, 2003, 2004 HCHR BiH, 2005 sa www.bihfedomb.org, www.ombudsmen.rs.ba i www.bh-hchr.org) ukazuje da je pravo djece i mladih na učestvovanje zanemareno u svim navedenim dokumentima u proteklom periodu (2001 – 2004), izuzev u dva dokumenta:

- Projektni tim Ombudsmena RS je, u sklopu kontinuiranog praćenja primjene Zakona o srednjem obrazovanju RS, analizirao zadovoljstvo učenika i nastavnika implementacijom novog programa školstva, materijalnom i tehničkom opremljenošću, stepenom primjene dječijih prava i dr. Na osnovu analize, Ombudsmen RS daje preporuke nadležnim institucijama. Jedan od prijedloga je i veća participacija učenika u donošenju odluka koje se tiču njihovog školovanja (Ombudsmen RS, 2005: 22).
- Izuzetak je i Alternativni izvještaj o stanju prava djece, koji prikazuje stanje u BiH vezano za svaki član Konvencije o pravima djeteta, te potkrepljuje iznesene zaključke rezultatima istraživanja provedenog u svrhu pripreme izvještaja (vidi daljnji tekst).

Istovremeno, sama djeca nisu dovoljno informirana i upoznata sa svojim pravima. Istraživanje među djecom OŠ i SŠ u Republici Srpskoj (Stančić, 2005) ukazuje da je samo 43.7% djece informirano tokom nastave o svojim pravima i u redovnoj nastavi i u vannastavnim aktivnostima u školi, dok 56% djece izjavljuje da u školi nisu informirani o Konvenciji. U istraživanju o upoznatosti djece sa pravima u FBiH (N=2161) jedna trećina učenika (29%) nije nikad čula za Konvenciju o pravima djeteta (Naša djeca, neobjavljeno).
Učestvovanje djece i mladih mora biti omogućeno:

- bitnim zakonima za šire građanstvo i specifično za djecu i mlade,
- bitnim dokumentima za razvoj politika koji se tiču različitih aspekata života mladih,
- mogućnostima za pokretanje vlastitih inicijativa (formalnih i neformalnih) i mogućnostima da budu partneri odraslih u vladinom i nevladinom sektoru.

Procjena mogućnosti za učestvovanje djece i mladih mora biti stavljena u okvir procjene istih mogućnosti ostalih građana u trenutnom socijalnom, ekonomskom i političkom kontekstu života u BiH.

Zakonodavni okvir

Ključni pravni instrumenti kojima je definirano pitanje učešća građana u procesima odlučivanja u BiH su:

- na nivou BiH: Ustav BiH i Poslovnik predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH;
- na nivou entiteta: ustavi RS i FBiH, poslovnici entitetskih skupština i zakoni o lokalnoj samoupravi oba entiteta;
- na nivou Kantona (FBiH): ustavi Kantona, poslovnici kantonalnih skupština i kantonalni zakoni o lokalnoj samoupravi;
- na nivou općina: statuti općina, poslovnici općinskih skupština i statuti mjesnih zajednica (opcionalno) (EDA, FOD BiH i DEZA, 2005).

Ustav BiH i ustavi entiteta omogućavaju samo oblike posredne demokracije, tj. indirektnog uključivanja građana. Općenito, više pažnje stavljeno je na javnost rada institucija, a ne na učešće građana u odlučivanju. Građani imaju pravo na pokretanje inicijative za donošenje zakona[4], ali građani ne mogu direktno surađivati sa nadležnim parlamentarnim komisijama ili vladinim tijelima. Oblici neposrednog učešća građana omogućavaju se tek na lokalnom, općinskom nivou, ali ne na zadovoljavajući način (EDA, FOD BiH i DEZA, 2005). Niti predstavnici vlasti, niti sami građani ne razumiju mogućnosti koje se nude za razvoj nove sarad-

4 Npr. Član 170. Poslovnika Narodne Skupštine RS, Slobodni glasnik RS 50/01

nje na lokalnom nivou (pretežno zbog nedostatka informacija). Vezano za mogućnosti za (samo)organiziranje mladih, ovakva mogućnost je formalizirana samo u jednom BiH entitetu. Na inicijativu organizacija mladih, u Republici Srpskoj je 2004. godine proglašen Zakon o omladinskom organizovanju[5] koji predstavlja novinu i poticaj za pripremu sličnih zakona i u FBiH, te na nivou države. Ovim Zakonom utvrđuje se *„opšti interes i programi u oblasti omladine, osnivanje, udruživanje omladinskih organizacija, djelatnost, imovina i finansiranje, prava i obaveze, stručni rad i usavršavanje, omladinske manifestacije, međunarodna omladinska saradnja, informisanje i tijela za razvoj omladinske politike"*[6]. Zakon je stupio na snagu u novembru 2004-te godine, i predstavlja najvažniji dokument u oblasti omladinske politike kako u Republici Srpskoj, tako i u cijeloj Bosni i Hercegovini. Omladinski savjet RS-a (OSRS) planira ući i u upravljački komitet koji će se formirati radi donošenja, implementacije i nadgledanja dokumenta omladinske politike[7].

S obzirom da je ovo jedini dokument te vrste u BiH, većina organizacija koje žele promovirati uključivati djecu i mlade oslanja se još uvijek na širi zakonodavni okvir za formaliziranje svog udruživanja i učestvovanja. Procedura registracije udruživanja građana na nivou države nije postojala do usvajanja Zakona o udruženjima i fondacijama 2001. godine[8]. Tokom 2001.[9] i 2002[10]. godine usvojeni su i novi entitetski zakoni u ovoj oblasti.

---

5 „Službeni glasnik RS", broj 98/04

6 Član 1. Zakona o omladinskom organizovanju, Službeni glasnik RS", broj 98/04

7 OSRS, lična komunikacija, juni 2005. godine

8 Zakon o udruženjima i fondacijama BiH, "Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", broj 32/01. Ova pravna oblast bila je regulirana samo entitetskim zakonima, s obzirom na to da ni Ustav BiH nije predviđao da državne institucije imaju nadležnosti zakonskog uređenja pitanja nevladinih organizacija (S obzirom na to da nije navedena pod tačkama (a-j) stava 1. člana III Ustava BiH, iz IBHI, 1998). Ipak, član X 2 Ustava BiH predviđa da se prava i slobode iz člana II Ustava BiH, među kojima je i sloboda udruživanja, ne mogu ukinuti niti umanjiti ni samim promjenama Ustava BiH, što se smatralo ustavnim osnovom za pravno reguliranje udruženja i fondacija zakonom koji donosi zakonodavni organ Bosne i Hercegovine (CPCD, 2001).

9 Zakon o udruženjima i fondacijama RS, „Službeni glasnik RS", broj 52/01

10 Zakon o udruženjima i fondacijama FBiH, „Službene novine FBiH", broj 45/02

Zastupljenost prava na učestvovanje u bitnim politikama vezano za djecu i mlade

Parlamentarna skupština BiH je u julu 2002. godine usvojila Rezoluciju o mladima. To je prvi dokument o mladima na državnom nivou (Savanović, 2005). U ovom dokumentu navodi se da je potrebna uspostava vladinih tijela za mlade, te razvoj omladinske politike. Iako se razvoj omladinskih politika smatra jednim od bitnih preduvjeta za poboljšanje položaja mladih (UNICEF i Svjetska Banka, 2003), ovakve politike su tek u pripremi, i to samo u jednom BiH entitetu (Republici Srpskoj), a ne postoji niti savjet za mlade na državnom nivou. Vijeće ministara BiH, zajedno sa entitetskim vladama usvojilo je Srednjoročnu razvojnu strategiju BiH[11] u februaru 2004. godine, a njenu implementaciju, u skladu sa Ustavom BiH, podržala je Parlamentarna skupština BiH u martu iste godine (EPPU, 2004). Strategija obuhvaća 12 prioritetnih sektora koje su identificirane u sklopu Srednjoročne razvojne strategije[12]. Pitanje djece i mladih zastupljeno je „najviše" u sektoru obrazovanja. Među 216 učesnika u pripremi Strategije, samo su dva učesnika bili predstavnici Koordinacionog odbora mladih. Predsjedavajući Vijeća ministara BiH i entitetski premijeri su na Mrakovici 2003. godine usvojili Akcioni plan PRSP-a. Aktivnost 17. u području akcionog plana za obrazovanje uključuje izradu smjernica za rad vijeća roditelja i vijeća učenika, formiranje vijeća roditelja i vijeća učenika u svakoj školi, te vijeća roditelja u svakoj predškolskoj ustanovi. Ova aktivnost trebala je biti kompletirana do druge polovine 2004. godine, ali još uvijek nije u potpunosti ostvarena (EPPU, 2004). Mimo ove aktivnosti, aktivnije učestvovanje se spominje jedino vezano za učestvovanje studenata (aktivnost 64. vezano za obrazovanje), kako bi se osiguralo institucionalno učešće studenata, akademskog i neakademskog osoblja u internim procesima donošenja odluka. I ova aktivnost trebala je biti implementirana tokom druge polovine 2004. godine. U program rada Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice, odnosno u Program rada Vijeća ministara BiH za 2002. godinu uključena je djelatnost na donošenju Akcionog plana za djecu BiH 2002 – 2010 (Sektor za ljudska prava, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, 2002), u skladu sa obavezama koje je BiH preuzela ratifikacijom Konvencije o pravima djeteta. Ovaj plan uključuje smjernice po oblastima *'od posebne važnosti za jačanje položaja djece u BiH, kao*

11 http://www.PRSP.ba/strategija_bos.html

12 Uključujući obrazovanje, socijalnu zaštitu, zdravstvo, poljoprivredu, šumarstvo, vodoprivredu, okoliš, infrastrukturu, energetiku, industriju, protuminske akcije i informacijsko-telekomunikacijske tehnologije.

i na prioritete za zaštitu djece'. Oblasti obuhvaćene planom uključuju ekonomski razvoj, pravosuđe i reformu zakona, djecu u dodiru sa zakonom, zdravlje, obrazovanje, socijalnu zaštitu, zaštitu djece od mina, te druge vidove zaštite. U cilju monitoringa implementacije Akcionog plana, Vijeće ministara BiH formiralo je Vijeće za djecu BiH pri Ministarstvu za ljudska prava BiH. Jedan od općih ciljeva Akcionog plana je i 'slušati djecu', tj. obvezivanje odraslih da djecu smatraju produktivnim građanima koji mogu doprinijeti izgrađivanju bolje budućnosti za sve, poštivati njihovo pravo na izražavanje mišljenja, te učešće u donošenju odluka koje ih se tiču. U daljnjem tekstu pitanje koje bi bilo vezano za učestvovanje djece ili načina 'slušanja djece' više nije spomenuto. Vezano za obrazovanje, spominje se jedino da se djeci mora omogućiti upoznavanje sa ljudskim pravima i demokracijom, te učenje društvenih vještina, te da će se u svrhu olakšanja implementacije akcionog plana uspostaviti saradnja i komunikacija sa NVO sektorom. Ovakva saradnja uspostavljena je sa organizacijama Zdravo da ste (Banja Luka) i Naša djeca (Sarajevo), čiji predstavnici su pridruženi članovi Vijeća.

Učestvovanje djece i mladih

POLITIČKI ANGAŽMAN MLADIH I PRISTUP NA JAVNE DUŽNOSTI

U cijeloj regiji jugoistočne Europe različiti razlozi kao što su posljedice rata i zapostavljanje pitanja koja su bitna djeci i mladima uzrokovali su nepovjerenje mladih prema političkom sistemu u kojem žive i u tradicionalne metode političkog aktivizma (UNICEF i Svjetska Banka, 2003). Djeca i mladi gotovo da i ne učestvuju u procesima javnog donošenja odluka. Istraživanje Ombudsmena RS (2005), na primjer, ukazuje da samo 14.8% učenika smatra da mladi u njihovom gradu sarađuju sa gradskom upravom kad se za njih planiraju razne manifestacije. Glavni kanal za političku participaciju kako odraslih, tako i mladih je glasanje na izborima. U BiH, tokom proteklih 10 godina bilježi se značajan pad interesa birača za izlazak na izbore od preko 30%[13]. Samo jedna trećina mladih izlazi na izbore (UNICEF i Svjetska Banka, 2003), dok samo 1% mladih u BiH vjeruje da mogu imati utjecaj na zvanične političke doga-

13 Za 1997-2002 - Udruženje izbornih zvaničnika u Bosni i Hercegovini (2003) Retrospective of elections: Election in Bosnia and Herzegovina from 1990 until today. Technical Series No. 3/2003, sa http://www.aeobih.com.ba/tech_series3.htm (stranica pretražena 13. septembra 2005. godine)

đaje. (UNDP, u OIA, 2002a:4) Glavnim razlozima neizlaska mladih na izbore smatraju se nedostatak svijesti o značaju izbornog procesa, zamor političarima i izborima, te stav da nemaju za koga glasati (OIA, 2002a). Nedavno provedeno istraživanje vrijednosne orijentacije mladih u Republici Srpskoj (Čekrilija et. al., 2004) ukazuje da vrijednosti povezane sa društvenim aktivizmom zauzimaju niski rang, što se interpretira kao *'nepostojanje vjere u mogućnost izgradnje ili promjene stvari u društvu'* - očitovano, između ostalog, i u niskom odzivu mladih na izborima.

Prema podacima UNDP-a (OIA, 2002a:4), 8% mladih je uključeno u članstvo političkih stranaka, a samo 10-ak stranaka u BiH ima grupu pomladak stranke. U istom izvoru navodi se da najbrojnije podmlatke imaju HDZ i SNSD (15,000 članova). Iako čine 20% biračkog tijela, mladi gotovo da i nemaju predstavnike u vladinim institucijama (ibid.). Na državnom, entitetskom ili kantonalnom nivou vlasti 2002. godine postojala je samo jedna osoba do 30 godina starosti na poziciji ministra, te nekoliko zamjenika ili pomoćnika ministara. U zakonodavnim tijelima (16 parlamentarnih skupština i vijeća u BiH sa više od 670 predstavnika), 97% svih BiH parlamentaraca je iznad dobi od 30 godina (OIA, 2002a:5). Od ukupno 45 poslanika u oba Doma parlamentarne skupštine BiH, 2004. godine nije bila niti jedna poslanica ili poslanik mlađi od 29 godina, a samo je jedan poslanik u dobnoj skupini 29-39 godina (BHAS, 2005).

Zastupljenost djece i mladih i njihovih interesa i potreba u nevladinom sektoru u BiH

Učestvovanje mladih u formalnim organizacijama smatra se ključnom aktivnosti za osiguravanje općeg nivoa socijalne integracije vezano za ostvarivanje demokratskog građanstva (IARD, u UNICEF i Svjetska Banka, 2003). U socijalističkom periodu bio je dosta rasprostranjen rad raznih građanskih organizacija koje su djelovale u različitim oblastima javnog, društvenog i političkog života (IBHI, 1998; Sali-Terzić, 2001). Dostupni podaci ukazuju da je u BiH trenutno otprilike isti broj takvih organizacija kao i 1989. godine, kada se procjenjuje da je u BiH bilo oko 5000 građanskih organizacija (ibid.). Ipak, ove organizacije smatrale su se *„urbanim i elitističkim fenomenom, baš kao i državna politika... uglavnom koncentriran[e] u glavnom gradu."* (Anđelić, 2005:111). U nedavno provedenoj studiji državne i entitetskih Agencija za statistiku, procjenjuje se da populacija 'nevladinih organizacija' u BiH uključuje 4.629 aktivnih organizacija (FOS, BHAS i RSIS, 2005:6).

I u BiH i u svijetu, termini „grupe i organizacije civilnog društva" i „NVO" koriste se kao da imaju podjednako značenje (Kaldor, 2003) što uzrokuje da se definicije oba pojma smatraju nejasnima (UNDP, 2003). Osim najrecentnijeg istraživanja (državna i entitetske Agencije za statistiku), većina dostupnih dokumenata tretira sektor NVO u BiH kao reprezentativan za cjelokupno građansko društvo. Početkom 2000-te, nevladin sektor, kao najviše isticani segment civilnog društva, *„još uvijek [je] neprofiliran, prilično nejak, bez dovoljno uvažavanja i shvaćanja njegovog značaja i uloge. Neuređen je, ne samo normativno nego i strukturalno-organizacijski, što mu [ipak] daje snagu za neovisnost, obilje akcije i raznovrsnost ideja"* (Fočo, 2002:8).

Djeca i mladi se u više postojećih istraživanja navode kao najzastupljenija ciljana korisnička grupa u NVO sektoru (npr. CIP, u IBHI, 1998; ICVA, 2002; FOS, BHAS i RSIS, 2005), a ne kao inicijatori ili partneri nevladinih organizacija. Ipak, podaci OIA-e iz 2003. godine ukazuju da širom BiH postoji 250 nevladinih organizacija koje su inicirali i vode mladi (OIA, 2003). U Alternativnom izvještaju o stanju prava djece u BiH (Naša djeca i Zdravo da ste, 2005) naglašava se i značaj velikog broja neformalnih grupa koje djeluju unutar škola, koje se zatim formalno organiziraju i registriraju kao nevladine organizacije: *„One pokrivaju dosta veliki i širok spektar interesovanja djece i mladih: Sport, rekreacija, muzika, folklor, ples, igra, ekologija, tehnička kultura, novinarstvo i mediji, kultura i umjetnost, prava djece i mladih i mnoge druge oblasti".*

Ipak UNICEF i Svjetska Banka (2003) navode da mali broj mladih u regiji jugoistočne Europe učestvuje u NVO aktivnostima. Postoje poteškoće i vezano za utvrđivanje nivoa uključenosti mladih u nevladine organizacije ili, preciznije, omladinske organizacije. Prema istraživanju provedenom među mladima u Republici Srpskoj (Savić, 2003), 94% mladih nije uključeno u rad omladinskih NVO, a 73% mladih nije upoznato sa radom NVO. Prema rezultatima istraživanja provedenog među osnovnoškolcima i srednjoškolcima u Republici Srpskoj (Stančić, 2005), samo 16% anketirane djece je član neke organizacije, dok bi 71.2% željelo biti član neke organizacije za djecu i/ili mlade. Rezultati istraživanja koje je provedeno u svrhu pripreme Alternativnog izvještaja o pravima djece u BiH[14] ukazuje na nešto više članstvo mladih u nevladinom sektoru – prema rezultatima te ankete, 21.2% učenika aktivno u nekoj od omladinskih organizacija, a u sklopu istog izvještaja navodi se i podatak od svega 5% srednjoškolaca

14 (N=4021)

koji su aktivni u NVO sektoru. (Naša djeca i Zdravo da ste, 2005). Vezano za uključivanje srednjoškolaca, iste rezultate (5% uključenih) dobiveni su i istraživanjem Ombudsmena RS (2003). Kasnije istraživanje istog ureda (Ombudsmen RS, 2005) pak ukazuje da je 10.4% srednjoškolaca aktivno u radu neke NVO. Ovo istraživanje ukazuje i da se učenici ne angažuju u NVO sektoru jer nisu informisani o ciljevima i metodama rada NVO (51%), nedostatka vremena zbog okupiranosti drugim sadržajima (18%) i nepostojanja interesovanja za ovaj vid aktivizma (18%). Pitanje članstva bitno je i zbog razmatranja načina odlučivanja u nevladinim organizacijama. S obzirom da su mogućnosti za sudjelovanje građana u odlučivanju u vladinom institucijama limitirane, nevladin sektor bi trebao ponuditi bolje i drugačije načine rada. Podaci iz istraživanja državnih i entitetskih Agencija za statistiku (FOS, BHAS i RSIS, 2005) ukazuju da je članstvo često samo formalnog karaktera i da ne predstavlja stvarnu pokretačku snagu koja odlučuje o načinu i smjeru rada organizacije. Prema navedenom istraživanju, prosječna stopa nivoa učešća članstva u odlučivanju iznosi svega oko 45%.

S obzirom na područje djelovanja, većina nevladinih organizacija u BiH[15] fokusira svoje aktivnosti na jednu specifičnu regiju ili kanton, iako detaljniji podaci upućuju da se aktivnosti najviše provode na nivou pojedinih općina (CIP, iz IBHI, 1998: 45; FOS, BHAS i RSIS, 2005). Većina organizacija bazirana je u većim bh. gradovima (Banja Luka, Sarajevo, Zenica, Tuzla – FOS, BHAS i RSIS, 2005). Osim u području aktivnosti koje su u direktnoj vezi sa posljedicama rata, postoje male ili nikakve razlike u oblastima rada nevladinog sektora u BiH u odnosu na razvijene zemlje. Glavni sektori kojima se bave nevladine organizacije uključuju: kulturu i rekreaciju, ekonomske i socijalne usluge, te građanske usluge i zagovaranje (ibid.). Slične podatke za 2002. godinu daje i istraživanje među omladinskim organizacijama. Većina njih navodi da se bavi obrazovanjem (72,8%), kulturom i umjetnošću (64,9%), ljudskim pravima (58,5%) i zdravstvom (55.8%) (OIA, 2003). Sama djeca i mladi smatraju da NVO-i i njihove škole moraju surađivati, npr. vezano za njihovu edukaciju o dječijim pravima[16]. Iznenađuje brojnost organizacija koje su krajem 1998. godine smatrale da se bave ljudskim pravima, s obzirom da su tada, npr. u FBiH, bile prijavljene samo dvije organizacije koje se bave ovom oblašću (IBHI, 1998). Prema nekim izvorima (npr. UNDP, UNHCHR i MHHR BiH, 2004), 2004. godine gotovo jedna trećina registriranih NVO-a bavila se direktno ili indirektno pitanjima ljudskih prava, iako ih se malo

15 60% prema podacima iz FOS, BHAS i RSIS, 2005:9

16 60% anketiranih učenika u istraživanju Ombudsmena RS (2005)

bavi promoviranjem i lobiranjem za poštivanje ljudskih prava (većina organizacija organizirala je informiranje i educiranje određenih ciljanih grupa o njihovim pravima). Podaci su slični i za 2005. godinu; istraživanje državne i entitetskih Agencija za statistiku (FOS, BHAS i RSIS, 2005)[17] ukazuje na to da preko 25% anketiranih smatra da njihova organizacija ima neku vrstu zagovaračke uloge, iako se čini da mnoge organizacije ne shvaćaju značenje ovog termina[18].
Jedna od glavnih ciljeva organizacija kao što su Vijeće Europe i Svjetska Banka za Regiju jugoistočne Europe je i uključivanje mladih u sve sfere javnog života (UNICEF i Svjetska Banka, 2003). Ipak, vlastiti primjer ureda Svjetske Banke u BiH (program 'Glas mladih') ukazuje na podršku gestama za uključivanje pojedinaca u postojeću strukturu organizacije, a ne na podršku sistematskom uključivanju i sisteme saradnje sa različitim grupama i djece i mladih.

Učestvovanje djece i mladih u odlučivanju u obrazovnim institucijama

Prema istraživanju koje je provedeno u svrhu pripreme Alternativnog izvještaja o poštivanju prava djece u BiH, samo 14.7% učenika smatra da profesori uvažavaju njihova mišljenja i slobodu govora (Naša djeca i Zdravo da ste, 2005). Prema istom istraživanju, samo 5.7% učenika učestvuje u donošenju odluka u školi. Istraživanje Ombudsmena RS (2005), ukazalo je kako djeca slabo ili malo učestvuju (7-21%) u planiranju rasporeda časova, planiranju pismenih zadataka i testova znanja, izricanju disciplinskih mjera, kao i kod planiranja i organiziranja izleta i ekskurzija (36% anketiranih učenika). U istraživanju organizacije Naša djeca (neobjavljeno) vezano za implementaciju dječijih prava u FBiH i nastavnici i učenici naveli su da, ukoliko bi osjetili da imaju moć i poziciju da se bore za promjene u velikoj većini bi se borili protiv ponižavanja i uvreda učenika od strane nastavnika, prenatrpavanja obaveza djece, transparentnost ocjenjivanja i slobodu govora i izražavanja stavova učenika u školama. Istraživači su smatrali da se nastavnici žele prikazati u što pozitivnijem svjetlu i kao agenti promjena. Jedan od bit-

17 N=200 organizacija

18 Npr. u istom istraživanju, svega 7% poslovnih i profesionalnih udruženja identificiralo je zagovaranje kao jednu od svojih usluga, dok je osnovni cilj takve vrste organizacija u drugim zemljama upravo zagovaranje (FOS BHAS i RSIS, 2005:5). U ICVA-inom istraživanju iz 2002. godine, svega 0.72% organizacija navelo je da se bavi javnim zagovaranjem (ICVA, 2002: 24).

nih preduvjeta za osnaživanje učenika je i formiranje Vijeća učenika. U Alternativnom izvještaju o stanju prava djece u BiH navodi se da je u svega nešto više od pola škola (54%) formirano Vijeće učenika. Čak 25.6% ispitanih učenika nije znalo da li u njihovoj školi postoji Vijeće učenika. Prema istraživanju Ombudsmena RS (2005), učenici koji su bili informirani o Vijeću učenika, percipiraju ovo tijelo uglavnom kao mogućnost unapređenja trenutnog položaja učenika u obrazovno-vaspitnom procesu. Ipak, u istom istraživanju, čak 42% anketiranih učenika nije navelo ni jednu pozitivnu stranu Savjeta učenika. Zaključak autora je da se primarno radi o neinformiranosti učenika, tj. o izostanku „vertikalne komunikacije" između predstavnika učenika i učeničkog tijela u školama. U istraživanju koje je provedeno u svrhu pripreme Alternativnog izvještaja o stanju prava djece i mladih u BiH (Naša djeca i Zdravo da ste, 2005), pola anketiranih učenika (51.5%) navodi da oni i njihovi vršnjaci ne učestvuju u donošenju odluka u školi, 39.3% povremeno učestvuje, dok samo 8.4% anketiranih učenika često učestvuje u donošenju odluka.[19] U istom istraživanju, 40.5% učenika procjenjuje da nikad nemaju priliku da se njihov glas čuje i poštuje.

Zaključak

Veći dio aktivnosti i mjera koje su poduzete da se poprave identificirani problemi na ovom polju inicirani su od strane nevladinih organizacija i uglavnom se odnose na učestvovanje mladih. Djeca su zanemarena iz ovakvih praksi i prepušteno je odraslima da zastupaju njihove interese. Jedina inicijativa koja se podjednako odnosi i na djecu i na mlade je osnivanje Savjeta učenika. Ovu inicijativu je u septembru 2001. godine pokrenula banjalučka nevladina organizacija Omladinski Komunikativni Centar (Ombudsmen RS, 2005). Ostale inicijative – koje se odnose isključivo na mlade – uključuju:

- Organiziranje Omladinskog parlamenta BiH na inicijativu OIA BiH tokom 2002. godine,
- Rezoluciju o mladima u BiH iz 2002. godine,
- Formiranje Omladinskog savjeta Republike Srpske (OSRS), koje je ujedinilo 13 lokalnih vijeća mladih (OIA, 2002),

19 slični rezultati prezentirani su i u Stančić (2005)

- Donošenje Zakona o omladinskom organizovanju RS[20], kao najvažnijeg dokumenta u oblasti omladinske politike, kako u RS-u, tako i u cijeloj BiH,
- 50-ak institucionalnih promjena na nivou entiteta i općina koje su od 2001. godine inicirane od strane Omladinske informativne agencije (OIA BiH). Institucionalne promjene trebale bi do kraja 2005. godine uključiti i formiranje Odjela za mlade pri Ministarstvu civilnih poslova BiH, te početkom rada Komisije za koordinaciju pitanja mladih BiH kao co-management tijela[21] u oblasti omladinske politike.[22]

Povodom 10 godina Svjetskog programa za mlade UN-a, OIA je 2005. godine započela lobiranje državnih institucija, te saradnju sa nadležnim institucijama na osnovu ključnih pitanja o životu mladih u BiH, kao što su: kreiranje politike za zapošljavanje mladih, donošenje Zakona o visokom obrazovanju, te osiguravanje mehanizama za finansiranje omladinskog rada.[23]
Istovremeno, nekoliko značajnih pitanja iziskuje daljnju pažnju, ukoliko različiti akteri u BiH žele podržati i promovirati svrsishodno uključivanje kako djece, tako i mladih. Ta pitanja uključuju:

- iniciranje i podržavanje razvoja inicijativa djece – kako kroz rad Vijeća učenika, tako i kroz rad neformalnih i formalnih grupa na lokalnom nivou (kao osnov za promociju i širenje prakse učestvovanja djece)
- učenje na osnovu dobrih i (često) loših primjera učestvovanja mladih vezano za:
    - brojnost i način regrutiranja članstva formalnih i neformalnih grupa djece i mladih,
    - transparentnost i demokratičnost biranja predstavnika grupa u drugim tijelima (npr. općinskim Komisijama za mlade),
    - odgovornost predstavnika grupa vezano za učestvovanje članstva u promociji i lobiranju interesa grupe.

---

20 Službeni glasnik RS broj 98/04.

21 Co-management je jedan od standarda Vijeća Europe na polju omladinske politike. Predstavlja tijelo koje donosi odluke, a sastavljeno je od predstavnika omladinskih organizacija i izvršne vlasti.

22 Jan Zlatan Kulenović, lična komunikacija, oktobar 2005. godine

23 Jan Zlatan Kulenović, lična komunikacija, oktobar 2005. godine

Na žalost, mnoge inicijative kako odraslih, tako i mladih, nude nam trenutno samo loše primjere na osnovu kojih djeca i mladi u BiH trebaju učiti o svrsishodnom učestvovanju i uključivanju u život zajednice, te učenju i zastupanju svojih prava.

Preporuke za davanje podrške i širenje značajnog učešća djece i omladine

- Pokrenuti i podržati dječije inicijative u osnovnim školama – kroz Vijeća učenika te neformalne i formalne grupe na lokalnom nivou, kao osnovu za širenje prakse učešća djece. Podrška mora uključiti različite resurse, i ne mora nužno podrazumijevati dodatna finansijska sredstva. Najvažnija je podrška mladim ljudima ili odraslima koji bi mogli dati doprinos u pogledu okupljanja, planiranja aktivnosti i učenja u vezi sa saradnjom djece, realizacijom zajedničkih aktivnosti, itd. Osim navedenog, trebalo bi osigurati podršku i kroz postojeće fondove lokalne samouprave.

- U okviru postojećih inicijativa koje osiguravaju učešće djece i omladine u aktivnostima usmjerenim ka njihovim interesima i potrebama, potrebno je osigurati podršku za slijedeća pitanja:

    - broj i način angažovanja članova formalnih i neformalnih grupa djece i omladine
    - transparentnost i demokratija u procesu izbora predstavnika grupa u drugim tijelima (na primjer općinske komisije za pitanja mladih)
    - odgovornost predstavnika grupa za učešće njihovih članova u širenju i lobiranju za interese njihovih grupa.

- Na nivou lokalne samouprave potrebno je aktivirati komisije za pitanja mladih. Ove komisije, kao i druga tijela koja osiguravaju učešće građana u najširem smislu, ne bi trebala imati samo jednog predstavnika mladih već jednak omjer odraslih i mlađih članova.

- Neophodno je da na nivou lokalne samouprave također postoje tijela koja će zastupati interese i prava djece, bilo putem odvojenih komisija ili kroz proširene aktivnosti komisija za pitanja mladih.

- Vještine koje se odnose na saradnju i učešće te značajna podrška ovim inicijativama zahtijevaju dugoročnu podršku i angažman. Donatori iz nevladinog sektora najčešće dodjeljuju sredstva za finansiranje projektima koji traju jednu godinu. Raspoloživa sredstva za podršku učešću moraju biti osigurana na duži vremenski period, imajući u vidu da moraju pratiti razvoj djece i omladine do punoljetnosti.

- Svaka inicijativa za značajno učešće djece i omladine neodvojiva je od učešća odraslih građana. Ni roditelji ni nastavnici nisu upoznati sa svim mogućnostima za vlastito učešće u okruženju lokalne zajednice. To veoma ozbiljno ograničava mogućnost djece da slijede primjer odraslih i uče na koji način mogu aktivnije učestvovati unutar zajednice. Inicijativa za učešće odraslih je još jedno područje aktivnosti i svakako treba biti dovedena u vezu sa mogućnostima saradnje između roditelja, nastavnika i djece, kako bi osigurali bolje uslove za saradnju, što je u direktnoj vezi sa dječijim interesima i pravima.

Reference

Anđelić, N. Bosna i Hercegovina između Tita i rata (prev. Ranko Mastilović) Beograd: Samizdat B92, (2005)

Auriat, N., Miljeteig, P. & Chawla, L. 'Overview - identifying best practices in children's participation' PLA Notes 42: 5-8, (2001)

BHAS (Agencija za statistiku BiH) Gender Bosne i Hercegovine. Tematski bilten 03. Sarajevo: Agencija za statistiku: 78, (2005)

Calvert, M., Zeldin, S. i Wesenbach, A. Youth Involvement for Community, Organisational and Youth Development: Directions for Research, Evaluation and Practice. University of Wisconsin-Madison i Innovation Center for Community and Youth Development/Tides Center, (2002)

Chawla, L. 'Evaluating children's participation: seeking areas of consensus'. PLA Notes. 42: 9-13, (2001) - '"Insight, creativity and thoughts on the environment": integrating children and youth into human settlement development' Environment&Urbanization 14(2):11-21, (2002)

Checkoway, B. i Richards-Schuster, K. 'Youth Participation in Evaluation and Research as a Way of Lifting New Voices' Children, Youth and Environments. 14(2): 84-98, (2004)

CPCD (Centar za promociju civilnog društva) (2001) Nevladin sektor u BiH sa www.cpcd.net (stranica pretražena 3. aprila 2005. godine)

Čekrlija, Đ., Turjačanin, V. & Puhalo, S. Društvene orjentacije mladih. Banja Luka: Nacionalni institut za borbu protiv narkomanije, (2004)

Dorning, K. i O'Shaughnessy, T. 'Creating Space for Children's Participation: Planning with Street Children in Yangon, Myanmar' Partners in Development – A World Vision Discussion Paper. Melbourne: World Vision Australia's Program Support Unit, Development and Relief Services, (2001)

EDA (Agencija za razvoj preduzeća), FOD BiH (Fond otvoreno društvo) i DEZA (Švicarska agencija za saradnju i razvoj), 'Analiza stanja lokalne uprave i samouprave u BiH (nacrt), maj (2005)

EPPU 'Implementacija mjera iz srednjoročne razvojne strategije BiH (PRSP) – Progres report za period Avgust 2003. – Novembar 2004. Sarajevo: EPPU, decembar: 12, (2004)

Fočo, S. 'Nevladin sektor: stanje danas i perspektive', u ICVA Pogledi na NVO sektor u BiH. Sarajevo: ICVA. (2002)

FOS, BHAS i RSIS DfID-ovi Projekti – Radne i socijalne politike u Bosni i Hercegovini i Reformisanje sistema i struktura režima centralne i lokalne socijalne politike u Bosni i Hercegovini. Kvalitativna studija 3: Zapošljavanje, pružanje socijalnih usluga i nevladin sektor – Status i perspektive za Bosnu i Hercegovinu. Analiza i implikacije za politike. Sarajevo: maj, 2005.

Freedom House (2004) Bosnia and Herzegovina: Freedom in the World 2004, sa

www.freedomhouse.org/research/freeworld/2004/countryratings/bosnia.htm (stranica pretražena 10. juna 2005. godine)

Giertsen, A. 'How can organisations facilitate children's participation?' PLA Notes. 42: 14-17, (2001)

Hart, R. Children's Participation: the theory and practice of involving young citizens in community development and environmental care. London: Earthscan, (1997)

Hoorsch, K., Little, P.D., Chase Smith, J., Goodyear, L.& Harris, E. Youth Involvement in Evaluation and Research. Harward Family Research Project. (2002)

IBHI (Nezavisni biro za humanitarna pitanja) Lokalni NVO sektor u Bosni i Hercegovini: problemi, analize i preporuke. Sarajevo: IBHI: 6, (1998)

ICVA (International Council of Voluntary Agencies) 'Istraživanje - Odnos NVO sektora u biH i ostalih učesnika u razvoju', u ICVA Pogledi na NVO sektor u BiH. Sarajevo: ICVA: 22 – 38, (2002) - Izgradnja kapaciteta NVO u BiH. Sarajevo: ICVA, (2003) - Izvještaj NVO o toku implementacije Razvojne strategije BiH u oblasti obrazovanja, socijalne zaštite i okoliša: mart 2004 – decembar 2004. Sarajevo: ICVA, (2005)

Kaldor, M. 'Civil society and accountability'. Journal of human development. 4(1): 5-27, (2005)

Lansdown, G. Evolving Capacities and Participation. International Institute for Child Rights and Development (IICRD) za Child Protection Unit, The Canadian International Development Agency (CIDA), (2004)

Laws, S. i Mann, G. So you want to Involve Children in Research? A toolkit supporting children's meaningful and ethical participation in research relating to violence against children. Save the Children, (2004)

Naša djeca (neobjavljeno) Izvještaj o istraživanju 'Promotion of Children's rights in the Federation of BiH', Sarajevo, decembar 2000. godine

Naša djeca i Zdravo da ste (2005) Alternativni izvještaj o stanju prava djece u BiH za UN Komitet za djecu, sa http://www.kastelbl.org/zdr/publika.htm (pristup stranici – 9. septembar 2005. godine)

Nurick, R. i Johnson, V. 'Putting child rights and participatory monitoring and evaluation with children into practice: some examples in Indonesia, Nepal, South Africa and the UK'. PLA Notes. 42: 39-44, (2001)

OIA (Omladinska Informativna Agencija) (2002 a) Special Report on Youth Policy Development in BiH – Part I: Youth & Governance, april sa www.oiabih.info (stranica pretražena 3. aprila 2005. godine) - (2002) Special Report on the Development of Youth Policy in BiH – part 2: 'Governmental youth bodies' – basic governmental mechanisms for the development of youth policy, jun/jul, sa www.oiabih.info (stranica pretražena 3. aprila 2005. godine) - (2003) Special Report on the Development of Youth Policy in BiH – part 3: Youth Sector in Bosnia-Herzegovina + Directory of Youth NGOs in B&H, April, sa www.oiabih.info (stranica pretražena 3. aprila 2005. godine) - (2003) From SIROP 4 – Youth Policy Development at Local Level, august, sa www.oiabih.info (stranica pretražena 3. aprila 2005. godine)

Ombudsmen RS Zaštita prava djece. Banja Luka: Ombudsmen RS, septembar, (2003) - Participacija se uči. Banja Luka: Ombudsmen RS, (2005)

Percy-Smith, B. & Malone, K. 'Making children's participation in neighbourhood settings relevant to the everyday lives of young people'. PLA Notes. 42: 18-22, (2005)

Sabo, K. 'The benefits of participatory evaluation for children and youth' PLA Notes 42: 48-51, (2005)

Sali-Terzić, S. 'Civilno društvo', u Papić, Ž. (ur.) Međunarodne politike podrške zemljama jugoistočne Evrope: lekcije (ne) naučene u BiH. Sarajevo: Müller: 177 – 194, (2001)

Savanović, J. 'Mladi u Republici Srpskoj i BiH – dokumenti i modeli organizovanja', u Stančić, S. i Dimitrijević, S. Mladi o siromaštvu i načinima za njegovo prevazilaženje u Republici Srpskoj. Banja Luka: ART print i Zdravo da ste, (2005)

Savić 'Slobodno vrijeme', u Savić i sur. Mladi Republike Srpske (BiH) na početku 21. vijeka. Banja Luka: Filozofski fakultet i Zdravo da ste, (2003)

Sektor za ljudska prava, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH (2002) Akcioni plan za djecu BiH 2002 – 2010. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH: 9

Soto Hardiman, P. & Grupo Alba Methods for placing young people at the centre of strategies for social integration in urban neighbourhoods with high levels of violence. Council of Europe, Department of Social Cohesion, (2004)

Stančić, S. 'Porodica i problemi sa kojim se djeca susreću u svojim porodicama', u Savić i sur. Djeca o sebi. Banja Luka: ART print i Zdravo da ste, (2005)

UNDP (UN Agencija za razvoj) (2003) Izvještaj o humanom razvoju – milenijumski razvojni ciljevi – BiH 2003, sa http://www.esiweb.org/bridges/bosnia/UNDP_HumaniRazvoj 2003.pdf (stranica pretražena 27. maja 2005. godine)

UNDP, UNHCHR (Visoka komisija UN-a za ljudska prava & MHHR BiH (Ministarstvo za ljudska prava BiH) (2004) Sažeti izvještaj o stanju ljudskih prava u BiH općinama/opštinama, sa http://rmap.undp.ba/?PID=3&RID=14 (stranica pretražena 27. maja 2005. godine)

UNICEF i Svjetska Banka (2003) Youth in South Eastern Europe: Report of the Rome Conference on Participation, Empowerment and Social Inclusion, June 2002, sa

http://lnweb18.worldbank.org/ECA/ECSSD.nsf/ECADocByUnid/F0E336004BA357CA85256D6B00549B59/$FILE/Rome_report[1].pdf (stranica pretražena 1. septembra 2005. godine)

USAID BiH Final report: Civil society assessment in Bosnia and Herzegovina, november, (2004)

Vieira da Cunha, P. i Junho Pena, M.V. 'The Limits and Merits of Participation' Policy Research Working Papers, World Bank, (1997)

Zimmerman, K. i Erbstein, N. 'Youth Empowerment Evaluation' Evaluation Exchange 5(1): 4, (1997)

Sanela
Bašić

PROMOVIRANJE ‘POZITIVNOG RAZVOJA MLADIH’

u postkonfliktnom okruženju putem osnaživanja i civilnog angažmana u zajednici

PROMOVIRANJE 'POZITIVNOG RAZVOJA MLADIH'

u postkonfliktnom okruženju putem osnaživanja i civilnog angažmana u zajednici

Sanela Bašić

Početkom prošloga stoljeća, Ellen Key je u svom eseju pod naslovom "Das Jahrhundert des Kindes" ispravno nagovijestila da će 20. stoljeće biti stoljeće djeteta (Key 1909). Doista, ukoliko se osvrnemo unazad i kompariramo položaj djece i mladih u porodici i društvu u samo posljednjih nekoliko stoljeća, uočićemo da je, pored svih strahota, 20. stoljeće donijelo veliki preokret u društvenom shvatanju položaja i potreba djeteta u porodici i šire. O promjeni društvenog pogleda na jednu od najnezaštićenijih i najranjivijih kategorija unutar zajednice najizrazitije svjedoče brojne međunarodne i regionalne deklaracije i konvencije o pravima djeteta per se.[1] Otkriće djetinjstva ili adolescencije kao posebnih razvojnih perioda, u kojima djeci treba pružiti podršku da nesmetano rastu i razvijaju se, okarakterisalo je i sistem staranja i brige o djeci i mladima. Sudeći po negativnim razvojnim trendovima u odnosu društva prema mladima, te rastućim izazovima socijalne ekskluzije u populaciji mladih sa kojima se u sve većoj mjeri suočavaju zapadna društva (Giddens, 2003) čini se da će početkom 21. stoljeća pažnja društvene zajednice biti značajnije posvećena ovoj kategoriji. Imajući u vidu ovakve tendencije na međunarodnom nivou, postavlja se pitanje kakav je odnos bosanskohercegovačkog društva prema njegovim mladim naraštajima.

Analizirajući stanje mladih u BiH danas da se zaključiti da se populacija mladih u 10 postdejtonskih godina nalazi, po brojnim pokazateljima, na krajnjim marginama društva. Različiti kog-

1 Prvi u nizu donesenih dokumenata kojim se tretiraju prava djeteta jeste *Ženevska deklaracija o pravima djeteta* iz 1924. godine, Potom je, nakon donošenja *Univerzalne deklaracije o pravima čovjeka* (1948) u okviru UN-a donešena i *Deklaracija o pravima djeteta* (1959), a 1989. i *Konvencija o pravima djeteta*. Opširnije vidi: Miković, M. (2004).

nitivni, emotivni i socijalni izazovi koje period adolescencije kao najranjiviji period u životu jedinke nosi sam po sebi, multipliciraju se brojnim problemima karakterističnim za postratno bosanskohercegovačko okruženje okarakterisano ratnim i postratnim traumama. To se najevidentnije očituje u izrazitom porastu siromaštva, izostanku pretpostavki za uključivanje i afirmaciju mladih u različitim oblastima društvenog života, poput rada i zapošljavanja, političkog ili civilnog angažmana, neadekvatnom sistemu obrazovanja koji nije primjeren potrebama i zahtijevima tržišta, nepostojanju institucionalne podrške niti nacionalne strategije u sferi omladinske politike, neriješenim etničkim odnosima i etničkom rasizmu, itd. Nepostojanje valjane alternative postojećem status quo-u rezultira bilo apsolutnom apatijom i rezignacijom kod mladih ili ciljanim odlaskom i napuštanjem zemlje u potrazi za okruženjem koje će ispuniti, barem minimalna, životna očekivanja. Stoga će u ovom radu, u kontekstu teorijskih shvatanja razvojnih teorija ličnosti biti analizirani mogući aspekti promoviranja 'pozitivnog razvoja mladih' (positive youth development) u postkonfliktnom okruženju.

Temelje za pristupe 'pozitivnom razvoju mladih' postavile su razvojne teorije koje identificiraju bitne razvojne ciljeve, izazove i poteškoće, kao i kompetencije potrebne za njihovo uspješno savlađivanje za vrijeme djetinjstva i adolescencije. Od posebnog značaja u tom kontekstu jesu teorija privrženosti i Eriksonova teorija o razvoju identiteta. Koristeći se spoznajama razvijenim u okviru ovih teorija, pristupi pozitivnom razvoju mladih nastoje promovirati zdrav razvoj kako bi doprinijele pozitivnim rezultatima u razvoju mladih: fokusiraju se nekategorično na cjelokupnu strukturu ličnosti, na ostvarivanje razvojnih ciljeva i intersekciju između obitelji, škole, susjedstva, različitih društvenih i kulturnih konteksta. U značajne instrumente za ostvarivanje pozitivnih rezultata u razvoju mladih koji zalaze duboko iza strategija usmjerenih na eliminisanje i ublažavanje djelovanja rizičnih i ojačavanja dejstva zaštitnih faktora za pojavu različitih neadaptivnih ponašanja kod mladih, poput akademskih, kognitivnih, civilnih, emocionalnih, socijalnih i kulturnih kompetencija neophodnih za uspješnu društvenu integraciju, spadaju, zasigurno, obrazovanje za ljudska prava, posebno osnaživanje (empowerment) kao i poticanje mladih na uključivanje i angažiranje u različitih institucijama civilnog društva.

Elaborirajući na fundamentalnim postavkama triju navedenih teorijskih koncepata (pozitivni razvoj mladih, obrazovanje za ljudska prava - osnaživanje i civilni angažman u zajednici) i njihovoj mogućoj integraciji u sveobuhvatan pristup mladima, u eseju će biti razrađene mogu će prednosti ovakvog pristupa radu sa mladima, te analizirane potencijalne poteškoće za punu realizaciju jednog takvog modela u bosanskohercegovačkom kontekstu.

Teorijsko utemeljenje modela pozitivnog razvoja mladih: razvojni modeli i psihologija razvoja

Značajan broj teoretičara i praktičara u oblasti rada sa mladima zagovara radikalni prelaz u sistemu brige za mlade sa dosadašnjih strategija "fiksiranja" specifičnih problema u ponašanju putem rješenja programiranih na promoviranje sveukupnog zdravog razvoja mladih. Naime, brojnim istraživanjima na ovu temu ustanovljeno je da su programi sa uskim fokusom na "deficite" kod mladih – njihovu participaciju ili potencijal za problematično ponašanje – vodili ka kreiranju sistema usluga koji je u mnogome bio fragmentiran i sastavljen od specifičnih programa koji su se fokusirali isključivo na izolirane probleme. Istovremeno, ovaj sistem bio je isključiv prema znatno većem broju mladih koji nisu pokazivali znake neprilagođenog ponašanja. Na ovim pretpostavkama izgrađen je stav da uspješan prelazak iz djetinjstva u odraslu dob zahtijeva više od izbjegavanja droge, nasilja, kriminaliteta i drugih društveno neprihvatljivih oblika ponašanja. Na promociju dječijeg socijalnog, emocionalnog, ponašajnog i kognitivnog razvoja počinje se gledati kao na ključ kako u preveniranju problematičnog ponašanja i tako pozitivnog razvoja mladih.

Teorijski fundamenti za razvoj različitih modela pozitivnog razvoja mladih nalaze se u razvojnim teorijama ličnosti koje identificiraju značajne razvojne ciljeve i izazove, te znanja i vještine potrebne za njihovo savlađivanje za vrijeme djetinjstva i adolescencije. Za potrebe ovoga eseja osvrnućemo se na teoriju privrženosti i Eriksonovu teoriju razvoja identiteta.
Teorija privrženosti (attachment theory) govori o esencijalnim vezama između djeteta i njegovog skrbnika, te ukazuje na to kako ova veza služi kao sigurna baza za djetetovu eksploraciju. Ova veza je osnova na kojoj se naslanja zdrav proces emocionalne samoregulacije, izgradnje vještina, i razvoj socijalnih, emocionalnih, kognitivnih, ponašajnih i moralnih kompetencija (Bowlby 1968, 1971).

Eriksonova teorija razvoja identiteta (1968) naglašava dinamičnu, progresivnu organizaciju dječijih nagona, mogućnosti, vjerovanja i lične historije koje vode ka razvoju internih samostruktura poznatih kao identitet. Kohezivni razvoj osjećaja identiteta ubrzava se rastom. Razvoj identiteta u adolescenciji ovisi u mnogome o stabilnosti identiteta koje je dijete postiglo u ranijim stadijima svoga razvoja. Pozitivno nošenje u adolescenciji bazirano je na uspješnom savlađivanju zadataka u «industrijskoj» fazi predadolescencije. Upravo na ovim nivou di-

jete uči da se osjeća kompetentno, efektivno, i sposobno da obavlja zadaće sukladne svojoj dobi. Pozitivan rezultat ovoga perioda jeste usvajanje specifičnih vještina povezanih sa osjećajem kompetentnosti. Manje uspješno i neuspješno savlađivanje razvojnih zadataka u fazi predadolescencije vjerojatno će rezultirati socijalnom i emocionalnom vulnerabilnošću u adolescentnom periodu. Disrupcija sigurnog razvoja identiteta čini dijete nesposobnim da pravi zdrave izbore zasnovane na pozitivnim internaliziranim vrijednostima i standardima. Ukratko, neuspješno okončanje razvojnih ciljeva/zadataka je primarni izvor problema u ponašanju, po Ericksonu. Iz ove perspektive, pozitivan razvoj mladih je ključ za oboje, kako za promoviranje jedinstvenih kapaciteta i snaga same ličnosti mlade osobe, tako i za preveniranje problema kod mladih. Iz naprijed rečenog očigledno je da obje spomenute teorijske koncepcije, zasnovane na razvojnim strategijama, naglašavaju potrebu za fokusiranjem na pozitivne razvojne rezultate kod mladih. U tom kontekstu od primarnog značaja jeste mjesto i uloga porodice, škole i šire zajednice u promoviranju pozitivnog razvoja mladih. Na ovoj osnovi pristupi pozitivnom razvoju mladih nastoje promovirati zdrav razvoj, kako bi se učvrstili pozitivni rezultati kod mladih, fokusiraju se nekategorično na cijelo dijete i na uspješno savladavanje razvojnih ciljeva, te na interakciju sa obitelji, školom, susjedstvom, socijalnim i kulturnim kontekstom.

'Razvoj mladih': definicija, principi, osnovne karakteristike

Pojam 'razvoj mladih' u stručnoj literaturi koristi se u najmanje tri različita značenja:

1. *Prirodni proces*: rastući kapacitet mlade osobe da razumije i djeluje u svojem okruženju.

2. *Filozofija ili pristup*: aktivna podrška rastućem kapacitetu mlade osobe od strane individua, organizacije i institucija, posebno na nivou zajednice.

3. *Programi i organizacije*: organiziran set aktivnosti kojima se učvršćuje kapacitet mlade osobe da se razvija i raste (Adolescent Project Team, 2001:5.).

Premda su sve tri navedene upotrebe ovoga termina kompatibilne i međusobno povezane, njihov različit fokus može dovesti do određene konfuzije. Osnovni cilj ovoga rada jeste ukazati na značaj razvoja mladih u smislu filozofije ili pristupa. U tu svrhu poslužićemo se sljedećom

definicijom koja određuje 'razvoj mladih' kao:
«...kontinuirani proces rasta u koji su uključene sve mlade osobe nastojeći da (1) odgovore na svoje osnovne lične i socijalne potrebe za sigurnošću, brizi, uvažavanjem, osjećaju korisnosti i pripadnosti, i (2) izgrade vještine i kompetencije koje im omogućavaju da funkcioniraju i doprinose društvu u svojim svakodnevnim životima» (Pittman, 1998: 8).

U skladu sa ovom definicijom, 'razvoj mladih' moguće je razumjeti kao kontinuiran proces kroz koji prolaze sve mlade osobe na putu ka odraslom, zrelom dobu i, kao takav, ovaj proces uključuje djelovanje svih društvenih faktora, od porodice do zajednice. Naime, nije moguće vjerovati da će mlada osoba razviti usvojiti potrebna znanja i vještine, i da će se osjećati sigurnom, voljenom, korisnom i prihvaćenom ukoliko joj porodica i zajednica ne osiguraju odgovarajuću podršku i stimulanse koji su joj potrebni u njenom sazrijevanju u odraslu osobu. Osnovna svrha različitih osoba, programa i institucija uključenih u razvoj mladih je nastojanje da se postignu pozitivni rezultati u životima mladih. U stručnoj literaturi nalazimo pobrojane različite elemente u kojima se kategorišu pozitivni rezulati u razvoju mladih. Ipak, premda se jezički izričaj razlikuje od autora do autora, zajedničko im je da izražavaju one rezultate koje najveći broj ljudi želi svojoj vlastitoj djeci. Za potrebe ovoga eseja pomenućemo narednu šemu koju je razvila Karen Pittman (1991:891):

ASPEKAT IDENTITETA	PODRUČJE SPOSOBNOSTI
Osjećaj sigurnosti i strukture	Fizičko zdravlje
Visoka samovrijednost i samopoštovanje	Mentalno zdravlje
Osjećaj kontrole nad sopstvenim životom i osjećaj sigurne i sretne budućnosti	Intelektualno zdravlje
Pripadanje i članstvo	Sposobnost prilagođavanja radnoj sredini
Percepcija odgovornosti i autonomije	Civilna i socijalna uključenost
Osjećaj samosvijesti i spiritualnosti	

Tri osnovne karakteristike ovakvog pristupa razvoju mladih ogledaju se u sljedećem:

Prvo, razvoj mladih sadrži posvećenost da se svim mladim ljudima omogući postizanje njihovog punog potencijala. Karakteriše ga pozitivni pristup koji ima za cilj osnaživanje. Od poseb-

nog značaja u ovom pristupu jeste nastojanje da se lokalne zajednice učine boljim mjestom za mlade ljude i njihovo odrastanje. Učešće mladih i njihova aktivna participacija u ovom procesu je ključ za ostvarivanje ovoga cilja.

Drugo, programi razvoja mladih, u skladu sa ovim teorijskim shvatanje, jesu i moraju biti otvoreni i uključujući. Naime, da bi postigli svoju svrhu ovi programi moraju angažirati mlade osobe u konstruktivne i izazovne aktivnosti kaje izgrađuju njihove sposobnosti i učvršćuju pozitivne odnose sa vršnjacima i odraslima.

Treće, razvoj mladih dešava se u okviru širokog spektra organizacija i institucija. To mogu biti organizacije koje su organizirane i operišu kao tradicionalni pružaoci usluga mladima, ili druge organizacije koje, u većoj ili manjoj mjeri, uključuju mlade u svoje aktivnosti. Riječ je, uglavnom, o organizacijama aktivnim u civilnom sektoru.

Jedna od glavnih zagovaračica ovoga pristupa radu sa mladima, Karen Pittman govori o šest osnovnih principa na kojima se zasniva pristup razvoju mladih (1998):

1. *Cilj je širi od prevencije*. Razvoj mladih kao teorijski koncept seže duboko iza prevencije i korekcije problematičnog ponašanja kod mladih. Osnovni cilj ovoga pristupa ogleda se u jačanju fizičkog i mentalnog zdravlja kod mladih, sposobnosti u školi, na radnom mjestu i u zajednici, povjerenje, karakter i povezanosti sa porodicom i vršnjacima.
2. *Proces je dugotrajan, sveobuhvatan i uključuje mlade*. Naglasak je na razumijevanju da ne postoje brza rješenja i odgovori na probleme mladih. Stoga pristup mladima mora biti sveobuhvatan gledajući na mlade kao na cjelovita ljudska bića sa multiplim potrebama i potencijalima, koji nisu definisani njihovim izborom ponašanja ili okolnostima.
3. *Strategije (tretman, usluge i programi) sežu daleko iza osnovnih potreba*. Pored dobrih uvjeta za obrazovanje, adekvatne zdravstvene zaštite, stimulativnih mjesta za svrsishodan provod slobodnog vremena, mladima su potrebni i odgovarajući odnosi i prilike da isprobaju nove uloge i pomognu drugima.
4. *Razvoj mladih dešava se svugdje*. Naime, razvoj mladih nije odgovornost samo jedne institucije. Svi društveni faktori snose svoj dio odgovornosti i igraju odgovarajuću ulogu u ovom procesu, od porodice, škole, radne sredine, susjedstva preko institucija i agencija u zajednici do vladinih organizacija.

5. *Potrebna je vizija, ne samo koordinacija*. Svi učesnici u ovom procesu trebaju biti posvećeni zajedničkom cilju i racionalnoj akciji ka njegovom ostvarenju. Istovremeno, oni zajedno snose odgovornost za njihovo ostvarivanje.
6. *Svi mladi se razvijaju*; svi mladi imaju određene potencijale; svi mladi imaju potrebe; svi mladi mogu doprinijeti svojim zajednicama, svi mladi su vrijedni. Mladi su agenti vlastitog razvoja, stoga oni trebaju prilike da preuzmu odgovorne uloge i rade konstruktivno u svojim zajednicama.

Odnos bosanskohercegovačkog društva prema mladima : promocija mladih kao glavni izazov

Prema procjenama UNDP-a u BiH je u 2000. godini bilo 950.330 mladih starosne dobi od 15 do 30 godina, što čini skoro četvrtinu ukupnog stanovništva u zemlji.[2] Ukoliko se, pak, osvrnemo na stanje i položaj madih u BiH možemo bez sumnje iznijeti sljedeće konstatacije:
Prvo: prema istraživanjima životnog standarda (LSMS) 19,5% stanovništva BiH živi ispod linije siromaštva, dok dodatnih 30% ima dovoljno sredstava za pokrivanje osnovnih životnih potreba. Imajući u vidu činjenicu da gotovo četvrtina od ukupnog broja stanovnika BiH spada u starosnu grupu od 15 do 30 godina, za pretpostaviti je da visok procenat mladih ima vrlo nizak životni standard, tj. da je pogođen rizikom siromaštva, posebice ukoliko imamo u vidu činjenicu da siromaštvo nije statičan, nego vrlo dinamičan fenomen. Izravna posljedica života u sredini u kojoj siromaštvo predstavlja konstantnu prijetnju jeste činjenica da se mladi u BiH vrlo rano suočavaju sa problemima slobodnog izbora obrazovanja, rada, mobilnosti, korištenja slobodnog vremena, participacije u oblikovanju političkog života zajednice, življenja zdravog života.

Drugo: u uskoj vezi sa fenomenom siromaštva u skupini mladih stoji problem nezaposlenosti. Prema statističkim pokazateljima, stopa nezaposlenosti među mladima je, također, vrlo visoka. Prema istoj studiji (LSMS) nezaposlenost je dva puta viša među mladima starosne dobi od 19 do 24 godine nego u grupi od 25 do 49 godina, a čak 3,6 puta viša nego u starosnoj grupi

2 Riječ je o prvom UNDP-jevom Izvještaju o humanom razvoju u Bosni i Hercegovini koji je publikovan 2000. godine I sadrži posebno poglavlje posvećeno mladima. Opširnije vidi:www.undp.ba.

od 50 do 60 godina. Pa ni ovako porazne brojke ne reflektiraju akurantno stvarni položaj mladih kada je u pitanju ostvarenje prava na rad. Naime, za pretpostaviti je da bi stopa nezaposlenosti među mladima bila još veća, ukoliko bi se manji procenat istih odlučivao da nastavi školovanje na visokoškolskim ustanovama. Najveći broj mladih na taj način samo prolongira bolan izlazak na tržište rada. U modernom svijetu u kojem rad predstavlja ne samo sredstvo za obezbjeđenje materijalne egzistencije, nego je istovremeno i izvor i potvrda dostojanstva ličnosti, nemanje zaposlenja predstavlja ne samo značajnu prepreku punoj realizaciji i razvitku individue nego u najmanju ruku znači i njeno stavljanje na margine društvenih zbivanja i izolaciju. U kombinaciji sa stambenim problemima, permanentnom ekonomskom agonijom i sumornim političkim perspektivama, posljedice nezaposlenosti po mlade su više nego pogubne. Stanje očaja, beznađa i bezperspektivnosti generiše druge socijalne probleme, odavanje alkoholu i narkomaniji, ili alternativno odlasku iz zemlje. Prema raspoloživim podacima, više od 92.000 mladih napustilo je zemlju u prvih pet godina nakon rata, a skoro dvije trećine mladih napustilo bi zemlju ukoliko bi im se ukazala prilika (UNDP, 2003).[3]

Treće: sljedeći problem koji u kauzalnom odnosu doprinosi održanju ovakvog stanja jeste, zasigurno, poslijeratni sistem obrazovanja, koji je «fragmentiran, opterećen ozbiljnim padom kvalitete obrazovanja na svim nivoima i apsolutno neprimjeren potrebama i zahtjevima bosanskohercegovačkog tržišta rada» (UNDP, 2003: 8). Dodamo li tome i probleme neusklađenih nastavnih programa, udžbenike sa diskriminirajućim sadržajima, probleme vezane za etničku segregaciju djece i mladih u sistemu osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja, relativno nizak stepen mladih koji upisuju srednju školu[4], neprilagođenost srednjoškolskih, a i visokoškolskih nastavnih programa postojećim potrebama na tržištu rada, što bi bilo garant uspješne integracije u radnu sredinu i jedan od preduvjeta za sadržajan i život dostojan čovjeka, mogućnosti integracije mladih u BiH u šire društvene tokove čine se još užim i skučenijim.

---

3 U 2003. godini, UNDP je izdao novu publikaciju pod nazivom "Mladi u BiH - Da li si dio problema ili si dio rješenja?", koja na sveobuhvatan način tretira problematiku mladih i u određenom smislu, kao što su i sami autori studije naveli, predstavlja nadogradnju Izvještaja o humanom razvoju u BiH 2000 u dijelu koji se odnosi na mlade. Spektar pitanja koja su obuhvaćena ovom publikacijom sežu od obrazovanja, ekonomije, zdravlja i seksualnosti, itd. do omladinske politike. Opširnije vidi: www.undp.ba.

4 U FBiH stopa upisa u srednje škole iznosi 57%, dok je u RS-u ovaj procenat i niži. Vidi: Razvojna stretegija BiH – PRSP, Obrazovanje, sektorski prioriteti, oktobar 2002, 5-11.

Četvrto: angažman i uključenost mladih u politički i društveni život zajednice na svim razinama je izrazito nizak i okarakterisan nemotiviranošću, bezvoljnošću, rezignacijom i apatijom. Prema rezultatima nekih studija, veliki broj mladih ne shvata kako politički sistem funkcionira, niti je upoznato sa svojim pravima (Kačapor, 2003). Jedan od mogućih uzroka ovakvom stanju jeste vjerovatno i „nedovoljno obrazovanje iz oblasti ljudskih prava, koje je kruto, tradicionalno i izgrađeno na nedemokratskim osnovama" (UNDP, 2003:23). Najbolji pokazatelj apatičnog stanja i rezignacije kod mladih jeste podatak iz navedene studije UNDP-a, prema kojem čak 94% mladih vjeruje da mladi nikako ili malo utiču na politička događanja u BiH. Pasivnost mladih evidentna je i na lokalnom nivou. Svega 8% mladih povremeno ili redovito radi na volonterskoj osnovi u sferi civilnog društva.

Peto: još je jedan aspekt veoma značajan ukoliko želimo cjelovitije oslikati stanje i položaj mladih u BiH danas. To je pitanje opće kulture zajednice i moralnih imperativa na kojima ona počiva. Naime, često čujemo izreke kako je BiH zemlja u dvostrukoj tranziciji: iz rata u mir, te iz sistema planirane, društvene proizvodnje u tržišnu ekonomiju, a da se zaborave vrijednosti na kojima ista počiva. Naime, očigledno je da su u tim "tranzicionim" procesima stare norme izgubile na značaju, a u vakuumu koji je nastao gubitkom ranijih sprega, mjesto je pripalo njegovim surogatima. Jedino na ovaj način je objašnjiva činjenica da su velikom broju mladih, izuzimajući novoformiranu akademsku elitu mladih, modeli za identifikaciju osobe, u najmanju ruku, sumnjivih ljudskih, moralnih i drugih kvaliteta. Socijalizacija mladih na duboko ukorjenjenom vjerovanju da se nešto u životu može postići jedino nelegalnim putem, nasilništvom, krijumčarenjem, korupcijom i nekritičko infiltriranje ovih i sličnih moralnih i društvenih vrijednosti, ima za posljedicu duboku pasivizaciju, nekreativnost, nekritičnost kod mladih i rezultira nespremnošću mladih da oblikuju društvo u kojem žive.

U prethodnom odjeljku istaknuto je da nije moguće vjerovati da će mlada osoba razviti i usvojiti potrebna znanja i vještine, te osjećaj sigurnosti, korisnosti i prihvaćanja ukoliko joj porodica i zajednica ne pruže odgovarajuću podršku i stimulans. Nažalost, analiza stanja mladih u BiH danas upućuje na zaključak da niti jedan od faktora koji utiče na razvoj mladih svoju ulogu ne obavlja na adekvatan način. Naprotiv, široka mreža institucija koje su deklarativno dostupne, najčešće ne rade u interesu mladih. Mladima je, stoga, potrebno kreirati prostor i mreže koje će im pomoći u shvatanju i prevlađivanju ovakve situacije putem modela osnaživanja i civilnog angažmana u zajednici. Biti angažiran u zajednici, artikulisati sopstvene stavo-

ve i uključiti se u politički proces donošenja odluka na svim nivoima od esencijalne je važnosti kako bi se ispoljio određeni nivo koodlučivanja o bitnim pitanjima za njih i za druge u zajednici. Naravno, aktivno učešće mladih i njihova participacija je ključ za ostvarivanje ovakve promjene. S tim u vezi, na akterima u zajednici je da pokažu da cijene i vrednuju motivaciju mladih i pruže im podršku.

Osnaživanje (empowerment) kao model obrazovanja za ljudska prava i njegove mogućnosti u razvoju potencijala kod mladih u BiH

Imajući u vidu sve naprijed rečeno, te stremljenje bosanskohercegovačkog društva da se uzdigne iznad ratne ostavštine i izgradi puno demokratsko društvo i aktivne, angažirane građane koji su spremni sudjelovati u njegovom stvaranju i oblikovanju, moguće je samo ukoliko građani razumiju i usvoje temeljne vrijednosti demokracije, ljudskih prava, te preuzmu odgovornost prema demokratskim društvenim promjenama. Poseban značaj i uloga u tom kontekstu pripada mladima kao budućim nositeljima različitih društvenih funkcija. U značajne instrumente za ostvarivanje pozitivnih rezultata u razvoju mladih, koji zalaze i sežu duboko iza strategija usmjerenih na eliminisanje i ublažavanje djelovanja rizičnih i ojačavanja dejstva zaštitnih faktora na pojavu različitih neadaptivnih ponašanja kod mladih, poput akademskih, kognitivnih, civilnih, emocionalnih, socijalnih i kulturnih kompetencija neophodnih za uspješnu društvenu integraciju, spadaju, zasigurno, obrazovanje za ljudska prava, posebno njegov model osnaživanja, te poticanje mladih na uključivanje i angažiranje u različitim institucijama civilnog društva. Pravo na obrazovanje pominje se u brojnim međunarodnim dokumentima, i kao što je Torney Porta ispravno zamijetila, «na određeni način je ovo pravo pivotalno ljudsko pravo jer je od esencijalnog značaja za socijalizaciju mladih generacija u razumijevanje kulture, društva i politike». Kao takvo, pravo na obrazovanje je dvoznačno: s jedne strane, možemo ga posmatrati kao pravo na obrazovanje, odnosno «*kao pravo na pristup obrazovnim institucijama i pravo na izvlačenje koristi/dobrobiti iz dobijenog obrazovanja, što znači i pravo na službeno priznavanje završenog školovanja*» (Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, čl. 26), te kao i *pravo na obrazovanje o ljudskim pravima kao posebnu vrstu obrazovanja*. Osnove za obrazovanje o ljudskim pravima postavljene su u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima u kojoj se kaže:

«Obrazovanje mora biti usmjereno na uni razvoj ljudske ličnosti i jačanje poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ono treba promovirati razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo među nacijama, rasnim i religijskim grupama, i unaprijediti aktivnosti Ujedinjenih nacija na zadržavanju mira»[5]
Kao što je indicirano u ovom dokumentu, obrazovanje za ljudska prava se odnosi na *«obrazovne programe i aktivnosti koji se fokusiraju na promoviranje jednakosti u ljudskom dostojanstvu, koji su povezani sa drugim programima, poput promoviranje interkulturnog učenja, participacije i osnaživanja»*[6]. Ovakvo poimanje ukazuje na činjenicu da obrazovanje za ljudska prava obuhvata širok spektar pitanja na svim nivoima društvenog života. Iz tog razloga razvijeni su različiti modeli/pristupi obrazovanju za ljudska prava koji se fokusiraju na specifičan aspekt, posebnu dimenziju obrazovanja za ljudska prava. Stoga možemo govoriti o obrazovanju za ljudska prava kao obrazovanju za mir[7], o obrazovanju za ljudska prava kao strategiju za razvoj[8] i o obrazovanju za ljudska prava kao osnaživanje. U kontekstu ovoga rada nešto podrobnije ćemo se pozabaviti trećim pristupom obrazovanju za ljudska prava, kojega zagovara Garth Mentjes, a koji se zove osnaživanje. Mentjes definiše osnaživanje kao «*proces putem kojeg pojedinci/zajednice uvećavaju kontrolu nad svojim sopstvenim životom i odlukama koje utiču na njihov ži*vot» (1997:65). Posmatrano kroz prizmu osnaživanja, obrazovanje za ljudska prava treba da «*omogući svakoj target grupi da započne proces sticanja znanja i kritičke svijesti koji su joj potrebni da razumije i dovede u pitanje opresivne obrasce socijalne, ekonomske i političke organizaci-*

---

5 Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, član 26.

6 http://www.udhr.org

7 Po Betty A. Reardon obrazovanje za mir zalazi duboko iza puke neprisutnosti rata i inkorporira pitanja pravde, siromaštva i slobode. U tom kontekstu, obrazovanja za ljudska prava treba se fokusirati na potragu za pravdom razotkrivanjem strukturalnih i institucionalnih oblika eksploatacije, opresije i nepravde. Po njoj, obrazovanje za mir iz perspektive obrazovanja za ljudska prava obuhvata nekoliko grana, poput rješavanja konflikata, multikulturnih studija, obrazovanja za razvoj, studije svjetskog poretka i obrazovanja o okolišu. Vidi: Betty A. Reardon (1997, 21-24).

8 Drugi pristup obrazovanju za ljudska prava, koji zagovara Clarence Dias razumijeva obrazovanja za ljudska prava kao strategiju za razvoj. Značaj razvoja na međunarodnom nivou najbolje je moguće shvatiti uzimajući u obzir temeljne dokumente OUN, Povelju UN-a, u kojoj se, između ostaloga, kaže da je «osnovna svrha UN promoviranje društvenog progresa i razvoja, i promoviranje univerzalnog poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda». Ipak, ranije strategije razvoja rezultirale su, kako Dias kaže, perverznim razvojem» koji je naprosto doprinjeo većem kršenju ljudskih prava, nego njihovom zaustavljanju. Zbog toga, po njoj, obrazovanje za ljudska prava može pružiti normativni okvir za razvoj tako što će ustanoviti kriterije na osnovu kojih je moguće pozvati na odgovornost one koji su odgovorni za njihovu implementaciju. Ibid, str.51-63.

je» (Ibid, 66). Međutim, po Mentjes, svako osnaživanje ne znači nužno i služenje cilju obrazovanja za ljudska prava. S tim u vezi, on pravo jasnu distinkciju između statičnog i dinamičnog osnaživanja argumentirajući u korist dinamične perspektive osnaživanja. Statično osnaživanje odnosi se na rigidno, nepromjenjivo i historijsko shvatanje postojećih strukturalnih ili institucionalnih nejednakosti u raspodjeli socijalne, političke i ekonomske moći. Kao takva, kaže Mentjes, ono se izlaže riziku da shvati da je osnaživanje usmjereno samo ka onima koji su marginalizirani u sadašnjosti. Sljedeća problematična točka ogleda se u opasnosti da će osnaživanje rezultirati paternalističkom pomaganju ili «asistencijelizmom». Treći nedostatak statičkog osnaživanja ogleda se u činjenici da on perpetuira marginalizaciju isključivanjem onih koji su trenutačno osnaženi, a posebno onih koji doprinose sadašnjoj opresiji. Zbog toga je, kaže Mentjes, adekvatnije razumijevati osnaživanje kao «*varijabilnu poziciju unutar kontinuuma koji obuhvata ekstreme apsolutne moći i potpune opresije*». Ova dinamična perspektiva pomaže nam da razumijemo kako individue ili grupe postaju empowered/disempowered u odnosu prema drugim grupama ili individuama, te na taj način možemo utjecati kako na političke, tako i na socijalne probleme. Dalja prednost ovoga pristupa ogleda se u tome što pomaže utvrđivanju institucija koje mogu raditi na razvoju demokratske svijesti i kulture ljudskih prava.

U svjetlu ovoga modela, određene pomake u položaju mladih u BiH moguće je inicirati i postići jedino osnaživanjem samih mladih da preuzmu aktivnu ulogu u razvijanju vlastitih potencijala, te odgovornost za razumijevanje i mijenjanje vlastite pozicije i društva u cjelini. Međutim, puko poznavanje elementarnih činjenica o najznačajnijim instrumentima u oblasti ljudskih prava, brojnih konvencija i članova, premda neophodno, nije i dovoljno za postizanje ovoga cilja. Osim sticanja temeljnih znanja, obrazovanje za ljudska prava treba kod mladih razvijati određene intelektualne i socijalne vještine (Preporuka Vijeća Evrope br. R(85)7 o poučavanju i učenju o ljudskim pravima u školama). Od intelektualnih vještina posebno se ističu:

- vještine usmenog i pismenog izražavanja, uključujući vještine slušanja, vođenja rasprave i odbrane svojih stavova,
- vještine prosuđivanja, kao što su prikupljanje i analiza informacija iz različitih izvora u cilju donošenja objektivnih zaključaka i razotkrivanja pristrasnosti, predrasuda, stereotipa i diskriminacije.

Od socijalnih vještina ističu se:

- prepoznavanje i prihvaćanje različitosti,
- uspostavljanje pozitivnih i ravnopravnih odnosa s drugima,
- nenasilno rješavanje konflikata,
- prihvaćanje odgovornosti,
- sudjelovanje u donošenju odluka
- razumijevanje djelovanja mehanizama zaštite ljudskih prava na lokalnoj, nacionalnoj, evropskoj i svjetskoj razini (Spajić-Vrkaš, 2003:69).

Odgojno-obrazovne ustanove u BiH na svim nivoima, od osnovnoškolskih do visokoškolskih, moraju se suočiti sa izazovima koji se ovim pred njih postavljaju, budući da se od njih kao institucija kojima je društvo povjerilo ulogu odgoja i obrazovanja svojih mladih naraštaja, s pravom, očekuje najviše u ovom procesu. Reforme sistema obrazovanja na sva tri nivoa ne bi smjele biti kozmetičke, nego stvarne, suštinske prirode, apostrofirtajući uklon od dosadašnjeg obrazovnog sistema koji počiva na pukom usvajanju činjenica, i gdje je mjerilo školskog uspjeha sposobnost puke reprodukcije usvojenih sadržaja. Nasuprot tome, obrazovanje u smislu koncepta osnaživanja je obrazovanje koje se zasniva na razvoju vještina (samo)kritičkog mišljenja i propitivanja umjesto na slijepom, automatskom slijeđenju nametnutih modela mišljenja. U osnovi ovakvog pristupa leži stvaranje pretpostavki da mladi razviju vlastite stavove u odnosu na one koje im se nameću. Naime, obrazovanjem za demokraciju i ljudska prava kod mlade osobe potrebno je razviti svijest o tome šta je dobro, a šta loše za nju i njenu grupu, kao i globalno društvo, uz akcenat na samostalnom rasuđivanju o društvenim odnosima i svijest o svojim mogućnostima i pravima, ali i spoznaju o vlastitoj odgovornosti i obavezama koje društvo nameće. Na ovaj način mlade osobe internalizirati će demokratske vrijednosti i norme, te tako izbjeći infiltraciju i indoktrinaciju vladajućih dominantnih etnonacionalnih koncepata društvenog funkcionisanja, čemu su mladi, s obzirom na naprijed rečeno, naročito podložni i predstavljaju plodno tlo za usađivanje brojnih negativnih vrijednosti.

Civilni angažman u zajednici i njegove mogućnosti u razvoju potencijala kod mladih u BiH

Koncept po kojem mladi ljudi i civilni angažman pripadaju zajedno nije nov. U slobodnim demokratskim društvima mladi su nerijetko bili glavni nositelji društvenih promjena neumitno dovodeći u pitanje ono što su drugi sporazumno prihvatali, energično zahtijevajući pravdu, jednakost i slobodu. S druge strane, potencijal za postizanje pozitivnih rezultata u razvoju mladih putem civilnog angažmana otvara mogućnost da se intencionalno podrži i učvrsti učenje o razvojnoj strategiji mladih koja je usmjerena na razvoj liderstva i civilni angažman marginaliziranih skupina mladih. Posmatran iz perspektive sveobuhvatnog pristupa pozitivnom razvoju mladih civilni angažman čini dio ukupnog razvojnog procesa koji pomaže mladim ljudima u procesu razvoja ličnog identiteta, osjećaja odgovornosti, brige, pripadnosti i sposobnosti.

U našoj zemlji, u predratnom sistemu, s obzirom na podruštvljenje svih sfera ličnog i zajedničkog života i determinirajuću ulogu države u kreiranju životnog stila i brige o građanima angažman u zajednici kroz volonterski rad nije bio zastupljen. Stoga ne čudi činjenica da se bosanskoherrcegovačko društvo u tranziciji suočilo sa nedostatkom iskustva i role-modelinga u filantropskim aktivnostima na nivou zajednice. Početni napori ka izmjeni ovoga stanja učinjeni su od strane brojnih međunarodnih organizacija, poput UNV, Schueller helfen Leben ili Eirene, koje su svaka za sebe razvile različite koncepte volonterstva.

Imajući u vidu ključnu ulogu koju su različite agencije Ujedinjenih nacija imale i Bosni i Hercegovinu u postdejtonskom periodu, kratko ćemo se osvrnuti na model volonterstva koji zagovara ova institucija. Za početak je bitno naglasiti kako na međunarodnom nivou nemamo univerzalnu definiciju volonterstva. U 2001. godini, koje je proglašena Međunarodnom godinom volontera (International Year of Volonteers), UNV je utvrdio tri esencijalna elementa ili karakteristike volonterstva. S tim u vezi volonterskom aktivnošću smatra se aktivnost koja (a) ne smije biti prihvaćena iz prvenstveno finansijskih razloga, (b) mora biti prihvaćena dobrovoljno i (c) mora biti u korist nekoga drugog ili društva u cjelini. Stoga se u okviru UN-a na volonterski rad gleda kao na profesionalnu aktivnost koja uključuje mlade odrasle koji su uposleni u realizaciji projekata razvoja, mira, osnaživanja, obrazovanja, itd. Mogućnost da se priključi UNV stvorila je UN Generalna skupština 1970, tako da UNV operiše pod UNDP i u okvi-

ru nje se regrutiraju obučeni i iskusni mladi profesionalci za poslove mira, humanitarne pomoći, tehničke saradnje i razvojnih inicijativa, te za pitanje ljudskih prava i misije nadgledanja izbora. UNV program u BiH uspostavljen je 1996. godine. U periodu 1997-2000. godine ovaj program spadao je u red najznačajnijih UNV programa u svijetu, a u razdoblju od njegove uspostave 1996. godine do 2002. godine u okviru ovoga programa bilo je angažirano više od 1000 međunarodnih i 500 domaćih volontera (Vidi: www.unv.ba).

U poređenju sa platama u drugim agencijama UN-a, UNV pruža dosta nisku novčanu naknadu koja treba biti u skladu sa lokalnim uvjetima. U stvarnosti, međutim, plaća koju primaju UNV volonteri u BiH je nekoliko puta veća od prosječne plaće u zemlji (300eura). Proteklih godina, volonteri UNV radili su uglavnom na različitim pitanjima rada sa mladima, i uglavnom, uspjeli doprinijeti poboljšanju uloge mladih u BiH. Zahvaljujući bliskim vezama sa UNDP, te činjenici da su dobro opremljeni u finansijskom i personalnom smislu, bili su uspješniji od drugih organizacija u promicanju pitanja mladih na ljestvici političke agende. Međutim, ovaj program nije se uspio artikulisati kao model volonterstva "best practice" u okviru bosanskohercegovačkog društva. U pravilu, bosanska javnost ne vidi UNV tim kao "volontere" u smislu da nisu plaćeni za posao koji rade. Naprotiv, sa svojim dohocima i resursima na njih se gleda kao na posebnu varijantu dobro plaćenih mladih stručnjaka uposlenih od strane međunarodne organizacije. Možemo, dakle, zaključiti da ovaj model "volonterstva" nije primjeren postratnim bosanskohercegovačkim uvjetima. Čak naprotiv, shvatanje da volonterski rad može biti nagrađen, za bosanske standarde, visokim plaćama, budi lažna očekivanja i šteti konceptu volonterstva i neplaćenog rada.

S druge strane, vrlo je teško zamisliti bilo kakav stepen integracije mladih u društvena zbivanja i njihovo osnaživanje u cilju artikulacije određene mjere kodeterminacije u društvenom i političkom životu bez njihovog aktivnog učešća, i preuzimanja odgovornosti za zbivanja u zajednici. Iz tog razloga je promoviranje inicijativa u sferi građanskog društva i volonterstva među mladima veoma bitno. Cifra od 8% mladih koji na redovnoj ili povremenoj osnovi rade kao volonteri je poražavajuća. Prema podacima UNDP postoji negativan trend u spremnosti mladih da se angažiraju u rješavanju problema na nivou zajednice. "Učešće na volonterskoj osnovi je opalo u zadnje tri godine. U 2003. godini 65% mladih je izjavilo da nikada nije nigdje učestvovalo dobrovoljno, dok je danas to 72%" (UNDP, 2003:29). Premda je spremnost mladih u BiH da se angažiraju i aktivno uključe, po ovim pokazateljima na izrazito niskom ni-

vou, ne ulazeći za sada u dublju analizu mogućih razloga ovakvom stanju, mora se istaći da je polje aktivnosti i mogućnosti djelovanja mladih u ovoj oblasti vrlo široko i sežu od «klasičnih» omladinskih organizacija, preko različitih đačkih i studentskih asocijacija do organizacija nevladinog sektora koje se bave specifičnim problemima u zajednici, poput prevencije ovisnosti, nenasilnog rješavanje sukoba, itd. Prednosti ovakvog pristupa su višestruke. S jedne strane, učešće mladih na individualnom nivou može se posmatrati kao korak na kontinuumu prema angažiranoj i svrsishodnoj akciji na kolektivnom nivou. U okviru tog kontinuuma na jednoj strani spektra nalazi se pružanje usluga od strane mladih koji u svojstvu volontera čine pomažuća, humanitarna djela. Ovo možemo posmatrati kao iskustvenu komponentu civilnog obrazovanja: iskustvo koje mlada osoba stiče pomaže joj da uvidi vezu između teorijskih spoznaja o kojima uči u školi ili na fakultetu i "stvarnog svijeta". Indikatori uspjeha u ovom slučaju bili bi: akademska uspješnost, povećan interes za školu/studij i povećan osjećaj altruizma. Međutim, pružanje usluga nije dovoljno. Mlada osoba mora naučiti i razumjeti zbog čega postoje problemi na čije rješavanje pokušava utjecati, i znati poduzeti određene korake kako bi se adresirali strukturalni sistemi koji perpetuiraju npr. siromaštvo, socijalnu isključenost i druge socijalne probleme. Ova akcija - orjentirana na promjenu postojećeg stanja - predstavlja drugi kraj kontinuuma participacije mladih u civilnom sektoru, i može uključivati pojedince, organizacije i institucije uključene u javnu edukaciju i kampanje zagovaranja, nenasilne javne demonstracije, razvoj resursa i učešće u demokratskom procesu. Indikatori uspjeha uključivali bi, primjerice, učešće u različitim aktivnostima. Na taj način, učestvujući u društvenim promjenama mladi razvijaju transferne vještine kao što su pisanje, javni govor, kritičko mišljenje i grupne vještine. Između pružanja usluga od strane mladih i civilnog angažmana postoje i druge strategije na skali navedenog kontinuuma: peer edukacija, razvoj liderstva kod mladih, vlada mladih (youth governance), mladi u filantropiji. Programi implementirani na međunarodnom nivou obično koriste kombinaciju ovih strategija, u kojima mladi ljudi u različitim stupnjevima imaju glavnu ulogu kao stakeholderi u cilju promoviranja pozitivnog razvoja mladih. «Što su bliže civilnom aktivizmu, to su snažniji i vjerovatnije je da će doprinijeti dugoročnije civilno učešće i nove mlade lidere» (Inca:2001:22).

Dakako, da bi ove aktivnosti mogle zaživjeti u praksi potrebno je, s jedne strane, implementacijom modela osnaživanja kod mladih razviti svijest o potrebi i neophodnosti vlastitog angažmana i odgovornosti, a s druge strane, obezbjediti sistemsku podršku i poticaj njihovim aktivnostima na svim nivoima društvenog funkcionisanja. Ukoliko se sada, osvrnemo na postojeće mogućnosti i kapacitete različitih institucija aktivnih na nivou zajednice u BiH, mogli bi-

smo izdvojiti sljedeće probleme na čije rješavanje je potrebno utjecati u cilju obezbjeđenja osnovnih pretpostavki za uključenje i integraciju mladih.

Prvo, vjerojatno zbog nedostatka demokratske kulture i pomanjkanja iskustva u sferi civilnog angažmana, postojeće omladinske organizacije suočavaju se više sa zaziranjem i neprihvatanjem u lokalnoj zajednici, nego što od istih mogu očekivati podršku ili stimulans. Jedan od mogućih razloga ovakvom stanju i izostanku podrške omladinskim strukturama treba vjerovatno tražiti i u potencijalnom strahu zajednice od omladinskih organizacija koje, donekle, zagovaraju različit sistem vrijednosti od etabliranih društvenih normi i vrijednosti. «Na članove omladinskih nevladinih organizacija se često gleda kao na izopćenike, ovisnike o drogama i promotore negativnih trendova» (UNDP, 2003:29).

Drugo, organizacije u civilnom sektoru u našoj zemlji još uvijek nisu prepoznale i prihvatile činjenicu da mladi ljudi imaju jedinstvene sposobnosti i iskustva koja, ukoliko pravilno usmjerena i iskorištena, mogu proširiti kapacitete i rezultate njihovih programskih ciljeva i projekata. Naime, iskustva zapadnih zemalja svjedoče da organizacije i projekti koji uključuju mlade kao volontere obogaćuju svoj poduhvat, budući da entuzijazam mladih može znatno pospješiti napore za socijalnom promjenom. Nažalost, kod nas je evidentna nespremnost organizacija civilnog društva da integrišu mlade volontere u svoj rad putem kojega bi, s jedne strane, sticali i razvijali neophodna znanja i vještine u rješavanju poteškoća i problema koji su prisutni u lokalnoj zajednici i na taj način, s druge strane, razvijali osjećaj pripadnosti i vezanosti za svoju užu i širu društvenu sredinu i osjećaj odgovornosti za njenu dobrobit.

Treće, premda bi svi društveni podsistemi trebali prepoznati pozitivan razvoj mladih kao jedan od svojih prioritetnih ciljeva i aktivno raditi na promoviranju i artikuliranju podrške mladima, usaglašeno i strateški, današnji trend razvoja situacije ukazuje na izrazitu nespremnost vladinog i nevladinog sektora da surađuje, čak ni u onim situacijama gdje postojeći zakonski okvir otvara mogućnosti zajedničkog djelovanja prema pojedinim kategorijama mladih, prvenstveno prema onom dijelu mladih koji ispoljava određene vidove ponašanja koji su neprihvatljivi s aspekta društva. Jedan od primjera koji bismo mogli navesti jeste problem sa izricanjem odgojne preporuke «rad u korist humanitarnih organizacija ili lokalne zajednice» maloljetnicima koji su u sukobu sa zakonom, koja je predviđena Krivičnim zakonom FBiH. Uprkos tome, stupanj saradnje između vladinih institucija, pravosuđa i centara za socijalni rad, i nevla-

dinih organizacija koje bi trebale sprovoditi ovu mjeru u praksi, pružajući mogućnost mladoj osobi u sukobu sa zakonom da čineći dobrobit drugome pomogne samome sebi jačanjem osjećaja samovrijednosti, samopoštovanja i stičući priznanje drugih u zajednici, je zanemarljiv. Ako je situacija na nivou lokalne zajednice ovakva, a jeste, onda nas više ne treba iznenađivati navedeni podatak o samo 8% mladih koji su spremni volonterski se angažirati u zajednici. Obeshrabrujuća i destimulazirajuća sredina, najvjerovatnije, doprinosi cementiranju uvjerenja kod mladih da se aktivnost i angažman ne isplate i umnogome doprinose njihovoj pasivizaciji i pristajanju na održavanje status quo. Izostanak podrške i nepostojanje pretpostavki za njihovo uključivanje, također, utiče i na razvoj shvatanja kod mladih da oni nisu bitni niti mogu biti korisni, te su stoga nepotrebni u svojim zajednicama. Stoga je bitno raditi na izmjeni svijesti, prvenstveno kod manadžmenta različitih organizacija u nevladinom sektoru, u cilju promoviranja volonterskog rada i aktivne participacije i uključenja mladih u projektima koje iste realiziraju. Postupno bi ove izmjene mogle voditi i promjenama u shvatanju i doživljavanju mladih u samoj zajednici, te mladim ljudima stvorile pune pretpostavke za potpun razvoj svojih kapaciteta i sposobnosti.

Zaključak

Iako smo često izloženi izblijedjelim i ispraznim floskulama o tome kako su djeca i mladi bosanskohercegovačka budućnost, čini se da, uzimajući u obzir brojne pokazatelje krajnje nepovoljnog i izrazito marginaliziranog položaja mladih u BiH o kojima je naprijed bilo riječi, društveni interes za mlade i završava samo na datim deklarativnim izjavama. Promjena ovoga stanja, s obzirom na potencijal mladih u postkonfliktnim društvima da, ukoliko im nije pružena alternativa, djeluju kao izrazito destruktivan i destabilizirajući faktor, trebao bi i mora biti imperativ i prioritetan zadatak svih subjekata koji učestvuju u i koji su odgovorni za pozitivan razvoj mladih, od porodice, preko škole i lokalne do šire društvene zajednice. Polazeći od pretpostavke da je za zaživljavanje koncepta demokracije u društvu čije je socijalno tkivo duboko razjedinjeno i iscjepkano od presudnog značaja obrazovanje i adekvatno usmjeravanje budućih nositelja društvenog razvoja, u ovom radu dat je kontekstualni okvir u kojemu je moguće postići promoviranje pozitivnih rezultata u razvoju mladih putem osnaživanja kao modela obrazovanja za ljudska prava i civilnog angažmana u zajednici. Zajedničko objema navedenim strategijama jeste da u okviru pozitivnog pristupa mladima čine sastavni dio razvoj-

nog procesa koji pomaže mladima u procesu razvoja ličnog identiteta, osjećaja adgovornosti, pripadnosti, samopoštovanja i samovrijednosti, te društvene korisnosti putem razvijanja intelektualnih i socijalnih vještina neophodnih za svrsishodnu interakciju sa drugima, poput (samo)kritičnost, sposobnost samostalnog rasuđivanja i zaključivanja, vještine slušanja, vođenja dijaloga i odbrane vlastitih uvjerenja i stavova, prihvaćanje odgovornosti za sebe i druge u zajednici, sudjelovanje u procesu donošenja odluka, itd.

Uspješnost implementacije ovakvih pristupa u BiH ovisi o nekoliko faktora. Prvo, mladi ne bi više smjeli biti samo pasivni promatrači vlastitog procesa odrastanja, servilno prihvatajući marginaliziran status i potpunu društvenu ignoranciju. Promjena položaja zahtijeva od njih da se suoče i preuzmu odgovornost za sebe i druge. Ostale karike u društvenom sistemu, od porodice, preko škole i civilnog sektora, trebaju biti stimulatori i pokretači ovih promjena, aktivno dajući podršku inicijativama i angažmanu mladih, stvarajući na taj način elementarne pretpostavke za punu realizaciju i participaciju mladih u svim segmentima društvenog života.

Preporuke

- U okviru sveobuhvatne i cjelovite reforme sva tri nivoa sistema obrazovanja posebnu pažnju posvetiti izmjeni dosadašnjih pristupa obrazovanju o ljudskim pravima sa naglaskom na osnaživanje mladih zasnovanom na razvoju vještina (samo)kritičkog mišljenja i rasuđivanja, internalizaciji demokratskih vrijednosti i normi, razvoju svijesti o mogućnostima i pravima mladih, te spoznaju o vlastitim odgovornostima i obavezama u stvaranju otvorenog, demokratskog društva.
- Od društvenih agenasa na različitim institucionalnim nivoima zahtijevati promicanje i poticaj inicijativa i projekata koji se bave različitim aspektima omladinske politike, uz svesrdno korištenje postojećih kapaciteta na lokalnom nivou (Omladinska vijeća ili referenti za pitanje mladih u okviru postojećih općinskih struktura) i državnom nivou (Referent za pitanja mladih u Vijeći ministara), kao i aktivnim angažmanom i zalaganjem za uspostavu odgovarajućih mehanizama u onim općinama u kojima još uvijek nisu izgrađeni odgovarajući kapaciteti za promoviranje i jačanje saradnje između mladih i institucija sistema.
- Obzirom da se najveći broj problema i poteškoća sa kojima se mladi u BiH danas suočavaju veže za neposredno društveno okruženje u kojem se odvija proces socijalizacije, potrebno

je od institucija na nivou lokalne zajednice, od porodice i obrazovnih institucija, struktura vlasti u oblasti zaštite djece i omladine i nevladinih organizacija aktivnih na polju dječije i omladinske problematike, zahtijevati, s jedne strane, maksimalan napor u cilju postizanja većeg stupnja izravne komunikacije i saradnje sa mladima, a sa druge strane, aktivne promocije mrežnog pristupa u radu sa mladima putem afirmacije međusobno kompatibilnih, sinhroniziranih i koordiniranih mjera i aktivnosti.

- U okviru vladinog, a posebice nevladinog sektora aktivno i energično raditi na promociji volonterskog rada i civilnog angažmana u zajednici, uz, ukoliko je potrebno, dodatnu stimulaciju onih organizacija koje pokažu interes i spremnost za značajnije uključivanje mladih u realizaciji svojih programskih ciljeva i zadataka. Na taj način moguće je kreirati poseban prostor mladima u kojem bi, s jedne strane, putem direktnog angažmana u rješavanju određenih problema u zajednici gradili i nadograđivali iskustvenu komponentu demokratskog odgoja i obrazovanja, a s druge strane, kao aktivni i ravnopravni učesnici, a ne pasivni posmatrači, uticali na (re)definiranje svoje pozicije, značaja i uloge u društvenom životu zajednice sa svim prednostima i posljedicama koje primjena modela aktivnog angažmana sa sobom nosi.

Reference

Adolescent Project Team of Partners for Children (2001): Promoting Positive Youth Development in New York State: Moving from Dialogue to Action, dostupan na www.nypartnersforchildren.org.

Bašić, Sanela (2006): "Bosnian Society on the Path to Justice, Truth and Reconciliation", in: Fischer, Martina (ed): Peace Building and Civil Society in Bosnia-Herzegovina Ten Years after Dayton, Berlin: Lit Verlag, 357-387.

Bakšić-Muftić, Jasna & Ljiljana Mijatović (ured.) (2001): Čitanka ljudskih prava, Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu.

Blum, Richard (1998): Healthy Youth Development as a Model for Youth Health Promotion, in: Journal of Adolescent Health, (22), 368-375.

Bowlby, John (1968): Child Care and the Growth of Love, Pelican Books.

Bowlby, John (1971): Attachment and Loss, Vol. 1, Pelican Books.

Community Network for Youth Development (CNYD): Youth Development: Putting Theory into Practice, dostupan na www.monroecounty.gov/documentView.asp.

Counsil of Europe, Adopted Texts on Education for Democratic Citizenship

Dias, Clarence (1997): "Human Rights Education as a Strategy for Development", in: George J. Andreopoulos & Richard Pierre Claude (eds): Human Righst Education for Twenty-First century, Philadelphia/Pennsilvania: University of Pennsilvania Press, 51-63.

Erickson, E.(1968): Identity: Youth and Crisis, New York: Norton.

Erickson, E. (1963): Childhood and Society, New York: Norton.

Fischer, Astrid (2006): "Integration or Segregation? Reforming the Education Sector", in: Fischer, Martina (ed): Peace Building and Civil Society in Bosnia-Herzegovina Ten Years after Dayton, Berlin:Lit Verlag, 297-324.

Fischer, Martina & Astrid Fischer (2003): Jugendfoerderung als Beitrag zum Friedensprozess in Bosnien-Herzegovina – eine Bilanz, Eschborn: Deutsche Gesellschaft fuer Technische Zusammenarbeit.

Giddens, Entony (2003): Sociologija, Ekonomski fakultet, Beograd

Inca, Mohamed A & Wendy Wheller (2001): Broadening the Bounds of Youth Development, New York: Innovation Center for Community and Youth Development.

Kacapor, Zehra (2003): "Da li da ostanem ili da idem? Perspektive mladih u BiH tranziciji", Sarajevo: Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu.

Key, Ellen (1909): Das Jahrhunder des Kindes, Koenigstein, Athenhaeum.

Mentjes, Garth (1997): „Human Rights Education as Empowerment-Reflection on Pedagogy", George J. Andreopoulos & Richard Pierre Claude (eds): Human Righst Education for Twenty-First Century, Philadelphia/Pennsilvania: University of Pennsilvania Press, 64-79.

Miković, Milanka (2004): Maloljetnička delinkvencija i socijalni rad, Sarajevo: Magistrat.

Miković, Milanka (2006): Uvod u socijalnu politiku, Sarajevo: Magistrat.

Pittman, K. (1991): A New Vision: Promoting Youth Development, Center for Youth Development, Academy for Educational Development, (202), 775-9731.

Pittman K. and Irby, M (1995): Preventing Problems or Promoting Development: Competing Priorities or InseparableGoals?,Center for Youth Development and Policy Research, Academy for Educational Development.

Pittman K. and Irby, Merita (1998): «Reflections on a Decade of Promoting Youth Development», u: Samuel Halperin (eds), American Youth Police Forum, Washington, DC.

Reardon, A. Betty (1997): „Human Rights as Education for Peace", in: George J. Andreopoulos & Richard Pierre Claude (eds): Human Righst Education for Twenty-First century, Philadelphia/ Pennsilvania: University of Pennsilvania Press, 21-24.

Spajić-Vrkaš, Vedrana (2003): „Međunarodni standardi i strategije učenja za ljudska prava", u: Vučinić, Nebojša B, Vedrana Spajić-Vrkaš & Siniša Bjeković (ured): Ljudska prava za nepravnike, Podgorica: Centar za ljudska prava Univerziteta u Podgorici.

Suenker, Heinz (1999): "Politics of childhood, children¨s rights and intergenerational relations", in: European Journal of Social Work, Vol. 2, No.1, 77-81.

UNDP (2003): Mladi u BiH. Da li si dio problema ili si dio rješenja?, Sarajevo.

UNESCO, Emergency Educational Assistance Unit (2001): Education and the Fundamental Rights of the Child: Normative Texts, Pariz.

Halima
Sofradžija

PROMJENE SOCIJALNOG KONTEKSTA, ONTOLOŠKA SIGURNOST I LJUDSKA PRAVA

PROMJENE SOCIJALNOG KONTEKSTA, ONTOLOŠKA SIGURNOST I LJUDSKA PRAVA

Halima Sofradžija

Socijalna sredina svojstvena je samo čovjeku, sve promjene u društvu neumoljivo obilježavaju i pojedinačne egzistencije. Kada se u sagledavanju odnosa koji je naznačen u naslovu ovog rada dovede u vezu i glavni problem publikacije, naime, pitanje djece i omladine u kontekstu ljudskih prava u BIH, onda se pred nama otvara niz bitnih pitanja koja tek treba elaborirati. Ono što nas na prvom mjestu u ovom radu zaokuplja jest određujuća zbilja gdje naglašene socijalne promjene u Bosni i Hercegovini, izazvane ratnim i postratnim stanjem, te aktuelnim procesom tranzicije, određuju realne pretpostavke svakog djelovanja. To znači da se u okviru ovako «oštećenog» socijalnog sklopa prostor djelovanja *sužava*, kao i krug mogućnosti, pozicija i opseg sloboda. Ovakve promjene socijalne strukture i socijalnih funkcija društva u cjelini imaju zakonomjerene posljedice na rješavanje mnogih problema, pa tako i pitanja koje je ovdje stavljeno u fokus našeg razmatranja. Kršenje ljudskih prava se prepoznaje kao ozbiljan društveni problem koji se događa u svim dijelovima svijeta i iako je izrazito neprihvatljiva pojava, ne može se reći da postoji društvo u kojem se ovaj problem ne javlja. Ako sada ovaj problem konkretiziramo baveći se, dakle, pitanjem djece i omladine u kontekstu ljudskih prava, a potom situiramo u prostor Bosne i Hercegovine, onda se ova problematika u nekim svojim segmentima svakako dodatno usložnjava. Društvo koje se nalazilo u ratom zahvaćenom području, dakle, situaciji rata kada su sva ljudska prava i vrijednosti nestale i bile samo predmetom pukih deklaracija, a čije je stanovništvo bilo izloženo strašnom teroru i agresiji, sigurno da će se teško i vrlo sporo uvesti u normalne životne tokove. Razlozi promjena socijalnog konteksta mogu imati više izvora. To danas mogu biti globalni procesi, koji svakako imaju svoga udjela u ukupnim društvenim dešavanjima, ali kada je Bosna i Hercegovina u pitanju, sigur-

no je da kao prvi najpogubniji i najrazorniji uzrok evidentiramo najprije rat, sa svim nebrojenim posljedicama koje ratno i postratno stanje podrazumijeva, te napokon i sam proces tranzicije kroz koji sada prolazi cjelokupno bosanskohercegovačko društvo. Osjećaj «povijesnog prekida»[1] uzrokovan ratom, nametnuta izoliranost od spoljnjeg svijeta, osjećanje nepripadanja svijetu, jedno je od najbeznadnijih ljudskih iskustava u koje biva uhvaćena jedna egzistencija. Šta se dešava sa osnovnim pravima i slobodama u ovakvim uvjetima i kako dalekosežne posljedice iz toga slijede, te šta se dešava sa populacijom u razvoju koju prate sva ova dešavanja, sve promjene socijalnog konteksta koji i jest okvir cjelokupnog događanja i mogućnosti – u tom rasponu želimo razmotriti ovu problematiku. Populacija u razvoju, dakle djeca i omladina, koja se našla u ovim ne/prilikama najvišeg stresnog nivoa smatra se psihotraumatiziranom, a jednako tako i djeca koja su rođena nakon rata «ne mogu se izuzeti iz doživljaja psihotraume, jer su to djeca traumatiziranih roditelja».[2] Naime, svaka individua obuhvaćena ovim dešavanjima bila je višestruko ugrožena, našla se pred dramatičnim udarom lične, porodične i društvene egzistencijalne ugroženosti; zapravo se našla u situaciji koja je u socijalnoj psihologiji nazvana *kriznom ili izvanrednom situacijom*.[3] Ovakvo iskustvo, bilo da se prelamalo kroz ličnu ili kroz prizmu najšireg socijalnog konteksta, karakterizira traumatična i vrlo stresna prošlost, i kao takvo neosporno će se u većoj ili manjoj mjeri odraziti na budući život. Sociološka studija utemeljena na rezultatima istraživanja[4] provedenog na uzorku anketiranih ispitanika u preko 20 zajednica/gradova u Bosni i Hercegovini pokazala je, između ostalog, koje su sve

---

1 Termin koji koristi Christopher Lash u tekstu znakovitog podnaslova "Svjetonazor klonulih", a koji u cjelosti glasi…"Nije vjerojatno da će društvo koje se plaši da nema budućnosti posvetiti mnogo pažnje potrebama narednih naraštaja, a stalno prisutan osjećaj povijesnog prekida - zlosutnost našeg društva - pogubno razara obitelj", Narcistička kultura, Naprijed, Zagreb, 1986, str.57.

2 Vidjeti šire zanimljiv tekst doc.dr.V.Daneš "Dječija i adolescentna psihijatrija u Bosni i Hercegovini" u Mentalno zdravlje u zajednici/ Tema broja: Is/korak iz djetinjstva u zrelo doba, Sarajevo, 2002.

3 M.Zvonarević daje studioznu analizu krizne ili izvanredne situacije, njenih dimenzija i uzročnika, koja se javlja kada »manji ili veći broj pripadnika neke socijalne grupe, zajednice ili socijalnog sistema, istovremeno ili u kratkoj sukcesiji percipira neku opasnost za svoju individualnu ili kolektivnu sigurnost, te se u njima rađa osjećaj relativne ili vrlo bliske ugroženosti», vidjeti šire: M.Zvonarević: »Socijalna psihologija», Školska knjiga, Zagreb, 1985. str.678-705.

4 Sociološko istraživanje u BIH koje je imalo za cilj istražiti stavove i percepciju rizika ugrožene populacije sa ciljem da civilno društvo uključi u dugoročan proces razvoja strategije za MRE (Mine Risk Education), pod pokroviteljstvom Unicef-a, Intersosa, BH Mac-a, u saradnji sa Univerzitetom u Rimu i Sarajevu; koautorstvo: prof.F.Antonelli, prof.dr.F.Čengić, mr.sc.H.Sofradžija.

pojavne oblike traume ispitanici iskusili za vrijeme trajanja rata. U dugom i strašnom popisu postojali su odgovori najprije od prepoznavanja traume od progona, zarobljavanja i bivanja u logoru, detonacije, ranjavanja, pogibije članova porodice, teške traume gubitka djeteta, sve do sveobuhvatnog odgovora jednog ispitanika da «*svako ko je preživio rat ima traumu*». Sasvim je jasno kako su ovakvi uslovi utjecali na poštivanje ljudskih prava i sloboda. Ne treba zaboraviti da je populacija o kojoj ovdje govorimo bila uskraćena za igru, razonodu, mogućnost slobodnog kretanja, a što je svakako još pogubnije, za adekvatnu njegu, lijekove, vodu, ishranu, elementarnu sigurnost... Dakle, sve te radnje koje smatramo normalnim za dječji svijet, kao što je na prvom mjestu igra, a onda sve što smo prethodno pomenuli, sve radnje koje i inače čine dio društvenog života, sve do mogućnosti slobodnog kretanja, odjednom postaju *rizične aktivnosti*.

Nepotrebno je govoriti da je gubitak ovakvih prava, sloboda i mogućnosti nenadoknadiv, posebno ako se uzme u obzir činjenica vrijednosti i značaja djetinjstva i mladosti, uopće period odrastanja u formiranju odrasle ličnosti.

Kršenje prava djece i omladine naglašava, prije svega, jasan zahvat nasilja nad njima. Prema nekim dostupnim podacima i izvještajima[5] od 200.000 osoba ubijenih u ratu, 22.000 su bila djeca, od 240.000 povrijeđenih u ratu, 52.000 su bila djeca. Veliki procenat osoba koje su bile mučene, silovane i zatvorene u koncentracionim logorima su bila djeca[6*], a podaci koliko je djece nakon rata ostalo bez roditelja (sa podatkom da djeca bez jednog roditelja najčešće nisu korisnici socijalne zaštite) i broj djece koja su ostali invalidi nije podjednak u svim dostupnim izvorima. Ovi tragični podaci ispisuju najsablasnije stranice ljudske povijesti i samo nas još jednom podsjećaju koliko je neumna i nelogična misao prisutna u ljudskom djelovanju.

---

5 Izvještaj Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice o primjeni Konvencije o pravima djeteta, Vijeće ministara BIH,7.jun 2001.godine.

6 *Među ubijenom djecom, dječacima i djevojčicama, samo u Srebrenici 193 djeteta imala su 17 godina, 130 njih bilo je staro 16 godina, 71 još nije napunilo 18. U trenutku kada su ubijeni, 56 djece imalo je 15 godina, dvoje 14, dvoje od 8, jedno 9, četvero djece od 12 godina, 19 od 13 godina. (Oslobođenje, nedjelja, 26.2.2006. godine, str.7.)

Promjene strukture porodice / Socijalne zapreke

U porodici bi se trebala odvijati najbliža i najtoplija ljudska koegzistencija – za dijete, ona je sigurno prvi primjer društvenog života. Ovdje bismo ukazali na suodnos porodice i šireg socijalnog sklopa, naime na svojevrsno umreženje i preklapanje paralelnih tokova individualnog, porodičnog, socijalnog i historijskog prostora i djelovanja, dakle, nekoliko nivoa različitih paralelnih procesa koji su u stalnoj međuzavisnosti. Ovu dinamiku možemo razumjeti počevši od toga da se svaki član porodice nalazi u stalnom razvoju i mijenjanju na više područja, da i sama porodica ima svoju dinamiku, te da je društvo kojem pripada i čiji je dio i samo u neprekidnom kretanju i promjenama. Svaki poremećaj socijalnog konteksta ima određene utjecaje i ostavlja posljedice na porodicu. No, ne mora odmah i direktno svaka porodica odražavati sve tokove i slabosti društva, jer «iako je i sama dio društva u malom, nešto zatvorenija od drugih društvenih institucija, ona može sporije reagovati na okolnosti u njenom širem okruženju, jer po svojoj prirodi raspolaže brojnim zaštitnim mehanizmima kojima se «brani» ili uz čiju pomoć ona «amortizira» vanjske udare.»[7] Kao prostor događajnog svijeta svake egzistencije, društvena zbilja određuje realne pretpostavke svakog djelovanja, unutar toga porodica bi se ovdje mogla promatrati kao posredujuća instanca, ona se zapravo ovdje iskazuje kao «kontrapunkt u kome se spajaju i istovremeno razdvajaju procesi koji idu iz globalnog društva i oni koji se začinju od pojedinca.»[8] Ako je porodično okruženje pretrpjelo izrazite, dugotrajne, naglašeno agresivne promjene najvišeg stresnog nivoa kakva je rat, onda nema sumnje da će se ti negativni procesi dugoročno odraziti i na porodicu. Porodica se smatra vrlo bitnim elementom u ovakvim vanrednim situacijama. Ali, šta reći za prosječnu porodicu u Bosni i Hercegovini, koja je pretrpjela sva ratna dešavanja, progone, granatiranja, logore, svaka porodica sa gubitkom najbližih članova, sada se nalazeći u teškom postratnom periodu uz naglašen osjećaj nesigurnosti i neizvjesnosti? Kao posljedica ukupnih dešavanja došlo je do promjene strukture porodice. Naime, mijenjaju se uloge u porodici, ovdje se prije svega misli na ona domaćinstva koja su izgubila nositelja, hranitelja porodice ili je nakon rata ostao sa teškim povredama. Nažalost, u nekim porodičnim zajednicama izgubljeno je više njenih članova, poginulih ili se još uvijek vode kao nestale osobe. Jasno je da život jednog člana porodice ima značajnog utjecaja na život drugog, odnosno, ostalih bliskih pripadnika zajednice. Djeca bez

7 A.Pašalić-Kreso: "Koordinate obiteljskog odgoja", Jež, Sarajevo, 2004., str.5.

8 A.Milić: »Sociologija porodice», Čigoja štampa, Beograd, 2001, str.59.

jednog roditelja, kao i djeca bez oba roditelja spadaju u posebno rizičnu kategoriju, njihov broj je izrazito velik i neka od njih se smještaju u druge porodice ili institucije. Broj institucija u koje su smještena djeca bez roditeljskog staranja naglašeno je porastao, naime, do rata na području Bosne i Hercegovine bilo ih je pet (5), a danas ih postoji sedamnaest (17); većinu novootvorenih institucija izgradili su strani donatori ili vjerske zajednice.[9] Ostali dostupni službeni statistički podaci[10] i tabelarni prikazi koji otkrivaju broj djece bez roditeljskog staranja, kao i ostale informacije koje se usko tiču prava i sloboda djece i omladine, alarmantni su.
Zbog rata i postratnog stanja broj djece bez roditeljskog staranja se znatno povećao; razlozi za to su, od već navedenog, da su to djeca bez jednog ili oba roditelja, do slučaja da su roditelji spriječeni izvršavati roditeljsku dužnost zbog nezaposlenosti, siromaštva i uopće neriješenih egzistencijalnih pitanja.

Socijalna ekskluzija koja se javlja u više oblika[11*] i koja neosporno ima svoju trajnu aktualnost, pred nama se ovdje otvara u novim kontekstima u Bosni i Hercegovini i, nažalost, u svoj svojoj punini. Socijalna ekskluzija postoji u simbiotičkoj vezi sa povredama ljudskih prava i sloboda. Svi ovi negativni procesi koje pominjemo upravo imaju i jednako takve negativne posljedice i neosporno su u velikoj mjeri utjecali na pogoršanje ukupnog stanja porodice i odnosa unutar nje. Ovakva dešavanja iscrpljuju porodicu i sve njene članove, a u nekim slučajevima mogu predstavljati i snažan generator za pojavu *porodičnog nasilja*.[12] Jasno je da gotovo svi članovi porodice trpe posljedice nasilja, no najveće žrtve po pravilu su uvijek djeca. Broj slučajeva nasilja nad djecom redovno je veći u odnosu na evidentirane. Pored toga što je porodica već odavno postala dio javne sfere, a njeni odnosi sve transparentniji, porodično nasilje još uvijek je jedan od *najskrivenijih oblika nasilja*.[13]

---

9 vidjeti šire u poglavlju: *Institucionalna zaštita*: doc.dr.S.Buljubašić at all: »Godišnji izvještaj o stanju prava maloljetnika u Bosni i Hercegovini», Amici dei bambini, Sarajevo, decembar, 2004. str.27.

10 www.mhrr.gov.ba/Pdf/statistika; www.bihfedomb.org. ; www.unicef.org.

11 * Ovim problemom u novije vrijeme bave se A.Giddens, U.Beck, G.Esping-Andersen i dr.; ekskluzija - kako je sociologija razmatra, može biti ekonomska, politička, društvena.

12 vidjeti šire:A.Adžajlić-Dedović, H.Sofradžija, I.Deljkić, S.Šadić, A.Trbonja: «Nasilje u porodici – razvojna studija u Bosni i Hercegovini», Institut za kriminologiju i sigurnosne studije FKN u Sarajevu, Ambasada USA, Odjel za odnose sa javnošću, Bosna i Hercegovina, »Oko», Sarajevo, 2005.

13 Ibidem, str.26.

Izloženost svim vrstama nasilja – od ekonomskog, fizičkog, mentalnog, do seksualnog - po podacima iz formiranih sigurnih mjesta za žrtve (Sigurne kuće i sl.) nažalost, u porastu je; procjenjuje da su djeca iz svake četvrte porodice žrtve jednog ili više od navedenih oblika porodičnog nasilja.[14]

U Bosni i Hercegovini ne postoji državna institucija koja žrtvama obezbjeđuje neophodnu koordiniranu pomoć (koja uključuje sklonište, materijalnu, psiho-socijalnu, pravnu i medicinsku pomoć). Ovakvu vrstu pomoći obezbjeđuju nevladine organizacije, najprije kroz svoje Sigurne kuće. Pored toga, ni ovdje još ne možemo reći da se problem rješava - jer žrtve zlostavljanja se u Sigurnoj kući mogu zadržati najduže tri mjeseca. Veliki broj slučajeva pokazuje da se nakon ovog perioda, nemajući drugog izbora - zbog nemogućnosti nadležnih državnih institucija da dalje preuzmu brigu i daju potrebnu pomoć; zbog ekonomske ovisnosti, često odsustva podrške najbližih i nemajući drugog smještaja niti, dakle, ikakve podrške društva – žrtva vraća nasilniku. Zakon protiv nasilja u porodici donesen je u Bosni i Hercegovini tek prije godinu dana, no još uvijek se ne primjenjuje jer se ispostavilo da je u praksi teško provediv, a zatim da nema određenih predzakonskih akata potrebnih za njegovu primjenu. U dosadašnjoj pravnoj praksi u našoj zemlji ovo nasilje je bilo tretirano kao prekršaj protiv javnog reda i mira. Uzimajući u obzir težinu djela nasilja u porodici i posljedice koje iz njega proizlaze za žrtve, te činjenicu da se radi o specifičnom odnosu počinitelja i žrtve koji žive u zajedničkom domaćinstvu, jasno je da je dosadašnjim tretiranjem ovog problema bila umanjena snaga krivičnog djela i nije davala adekvatnu krivičnopravnu zaštitu žrtvama.[15] Bosna i Hercegovina još uvijek nema ni zakon o zaštiti i obeštećenju žrtava torture, te tako zlostavljani, gdje svakako spada i veliki broj djece, nemaju još nikakvu ni moralnu niti materijalnu satisfakciju.

Nesumnjivo je da sve promjene i dešavanja u socijalnoj sredini imaju snažan utjecaj na instituciju porodice, na njene funkcije, strukturu, mehanizme kojima bi se ona trebala braniti od vanjskih udara, te napokon i na odnos prema drugim institucijama društva. Socijalni sistem u Bosni i Hercegovini danas je najprije ishod kompleksne mreže međuzavisnosti političkih, kul-

14 *Zlostavljanje djece*, Helsinški komitet za ljudska prava u BIH (Oslobođenje, utorak,7.03.2006.)

15 A.Adžajlić-Dedović at all, Ibidem, vidjeti poglavlje: *Nasilje u porodici prema krivičnopravnoj regulativi u Bosni i Hercegovini,* str.32-33.

turnih i ekonomskih institucija koje stvaraju višestruke pritiske na njenu prosječnu porodicu. Postojanje socijalnih zapreka u situaciji poluriješenih i usloženih društvenih odnosa, «uronjenost» u ovakve odnose, ne omogućavaju mladom čovjeku da se «otkrije» kao egzistencija, kao «otvorenost».

Kultura zavisnosti/ Socijalna marginalizacija/ Ontološka sigurnost

Kao okvir događajnog svijeta svake egzistencije, koja treba da se «otkrije», koja se bori za svoje «objavljivanje» u svijetu, socijalna zbivanja određuju realne mogućnosti ostvarivanja, kao refleksiju već postojećih stanja i odnosa. Kako smo već prethodno naglasili, ono što nas na prvom mjestu u ovom radu zaokuplja jest određujuća zbilja gdje naglašene socijalne promjene u našem društvu, dakle, promjene socijalne strukture i socijalnih funkcija, određuju pretpostavke svakog djelovanja, te to dovodimo u najužu vezu sa ne/ostvarivanjem prava i sloboda. Specifične promjene o kojima govorimo, vidljive su danas u svim segmentima bosansko-hercegovačkog društva, neosporno je da je to imalo nebrojene posljedice po živote ljudi na ovim prostorima. Razbijanje socijalne mreže, pomjeren sistem vrijednosti, teška i dugotrajna traumatska kolektivna iskustva sigurno da ostavljaju nepovoljne tragove u ovakvim zajednicama. Iskustvo rata, kao krizne situacije najvišeg nivoa, govori o najgrubljem masovnom kršenju elementarnih ljudskih prava i sloboda. Populacija kojom se bavimo, dakle, djeca i mladi, bili su zahvaćeni, uronjeni u ova strašna dešavanja, svjedoci i žrtve ove situacije. Rat je bio njihovo živo i neposredno iskustvo. Dijete u stalnoj interakciji sa svijetom oko sebe formira stavove prema svemu onome što za njega postoji i ulazi u njegov «psihološki svijet», kao onaj dio totalnog svijeta svega što postoji ili je postojalo za njega, a sa čime je došlo u dodir. Već smo ranije jednim dijelom naveli za koje je sve potrebe, prava i slobode navedena populacija bila uskraćena u situaciji koju je Baudrillard[16] nazvao hiperrealnim paklom - od igre, adekvatne zdravstvene, ali i svake druge potrebne njege, lijekova, ishrane, dragih osoba, stvari i mjesta... sve do mogućnosti slobodnog kretanja. No, ne možemo reći niti sada, u postratnom periodu, nakon više od deset godina od završetka rata, da su većini djece i omladine dostupne mno-

16 J.Baudrillard: "Nema milosti za Sarajevo", Zidne novine, Sarajevo, maj, 1995.,str.27.

ge od ovih elementarnih potreba. Sva dostupna istraživanja koja se bave ovom problematikom u Bosni i Hercegovini pokazuju da još izrazito veliki broj ove populacije živi u krajnje nepovoljnim uvjetima u pogledu stambenih prilika, finansijskih sredstava, obrazovanja, socijalne zaštite...

Danas, generacija koja je imala 11-12 godina kada je počeo rat, sada ima 26 -27 godina. Problem apsurda? Ova generacija ga živi! Nakon svih iskustava koja su morala ući u njihov «psihološki svijet» kao trauma, veliki broj ove generacije je nezaposlen, no niti to još nije problem – problem je što jednom takvom mladom čovjeku koji je vjerojatno uložio trud i ima završen fakultet, čeka na birou nekoliko dugih godina – državni mehanizmi mu ne obezbjeđuju niti dinar prihoda kao bilo kakav oblik socijalne zaštite.

Šta je zapravo to što bismo trebali ovdje nastojati razumjeti ?

Društvo ga već smatra nepostojećim bićem. Smatra ga bićem bez potreba. No, budući da je neosporno *čovjek biće potreba*[17*], da ima potrebu za ishranom, odjećom, lijekovima, stanovanjem, uopće pristup neophodnim dobrima, te da su ove *potrebe stvarne*, odnos društva prema njima nestvaran je. Od ove tačke cijela situacija napušta stvarnost i prestaje biti logična, razumljiva, prihvatljiva, čak i ako uzmemo u obzir sve ograničavajuće faktore. Ovdje čak ne postoji niti ono što se naziva kulturom zavisnosti, naime, ovaj termin se odnosi na one koji se oslanjaju na socijalnu pomoć države; ne, mladi čovjek ne zavisi od socijalne pomoći - jer je nema - zavisi samo od sebe.

Kada se u svijetu govori o društvenoj izopštenosti, marginalizaciji, rijetko kada se pomišlja na mlade ljude. Smatra se da se oni nalaze na početku zrelih, najkreativnijih godina svoga života, započinju karijeru i osnivaju porodicu, grade svoju budućnost. Ali kada mladim ljudima dugi niz godina onemogućite da se ostvare, da imaju posao, da osnuju porodice, cijeli njihov život je pomjeren. Riječ je o jednom socijalnom sloju koji je gotovo nevidljiv, marginaliziran, potpuno isključen iz sfere društvene prezentacije. U Bosni i Hercegovini mnogi mladi ljudi ulažu veliki napor da se integriraju u društvo, oni naprosto *jesu* u situaciji da su iz njega na različite na-

17 *E.Fromm daje klasifikaciju ljudskih potreba, vidjeti u »Zdravo društvo», Rad, Beograd, 1983.; iz ugla socijalne psihologije, teorija potreba i uopće primarne potrebe vidjeti: M.Zvonarević, Ibidem, str.111-113.

čine isključeni. Neprimanje potrebne minimalne socijalne pomoći, koja bi dala barem onu tananu egzistencijalnu sigurnost, problem koji smo ovdje samo pomenuli, najjasniji je i najdrastičniji primjer socijalne ekskluzije.

Prema dostupnim istraživanjima i izvještajima, zapaža se da je enorman broj korisnika socijalne pomoći – «što je nemoguće zadovoljiti sa ovakvim bruto dohotkom kakav se ima u Bosni i Hercegovini, a s druge strane da je proračunom predviđena potrošnja za odbranu, obrazovanje, zdravstvo, javni red i sigurnost dvostruko veća od prosjeka drugih država centralne i istočne Evrope»[18] što se objašnjava niskom razinom prihoda, visokom razinom decentralizacije uz postojanje nedjelotvornog i složenog administrativnog aparata. Ukupnost svih uvjeta unutar kojih mlado biće spoznaje, osjeća i djeluje *ne daje mu sigurnost*.

Ovakvo stanje treba analizirati i promatrati kao povratni fenomen, kao refleksiju svih socijalnih zbivanja. Prepoznavanje «anemičnosti» društva i najbližeg socijalnog okruženja, pojačava opažanje spoljneg svijeta kao opasnog i nesigurnog. *Ontološka sigurnost*, koja se definira kao izrazito važan oblik osjećanja sigurnosti u širem smislu, odnosi se na pouzdanje koje je svojstveno većini ljudi kada je riječ o kontinuitetu njihovog samoidentiteta i o stalnosti prisutnog društvenog i materijalnog okruženja. Postoje neki aspekti osjećaja *povjerenja* i *procesa razvoja ličnosti* koji su prisutni u svim kulturama, na šta ukazuje A.Giddens, pri tome naglašavajući vezu između povjerenja i ontološke sigurnosti, koja pripada čovjeku. Povjerenje, ontološka sigurnost i osjećanje kontinuiteta stvari i osoba ostaju međusobno trajno povezani i bitno potrebni u svijetu kvalitete i kod odrasle ličnosti, napokon, «povjerenje u druge je psihološka potreba koja je stalna, trajna i uvijek se obnavlja».[19] Ovdje se misli na bazično povjerenje, kao središnjem elementu u složenoj opštoj mreži odnosa prema društvenoj i prirodnoj okolini; ali, ako se bazično povjerenje ne razvije, ili se njegova imanentna ambivalencija ne drži pod kontrolom, ishod može biti stalna egzistencijalna anksioznost, stanje koje se možda najbolje može izraziti kao *egzistencijalni strah* (Giddens,1998: 94-101). Kada se ovaj problem želi konkretizirati i dovesti u vezu sa aktuelnim stanjem bosanskohercegovačkog društva, onda vidimo svu usloženost postojećih odnosa i stanja koje karakterizira naglašen osjećaj nesigurnosti, nepovjerenja, neizvjesnosti, socijalne marginalizacije i napokon, ugušene solidarnosti kao «izra-

18 www.bihfedomb.org.

19 A.Giddens:"Posljedice modernosti", F.Višnjić, Beograd, 1998., str.99.

zito moralne vrijednosti»[20] i spontaniteta. Problemu sigurnosti i pouzdanja poklonjena je izrazita pažnja u društvenoj znanosti dvadesetog stoljeća (A.Seligman, J.Berghman, A.Giddens, T.Cushman, A.Euseby...). Za nas bi ovdje bilo posebno zanimljivo osvrnuti se na rezultate istraživanja upravo Thomasa Cushmana o iskustvu pouzdanja kod bosanskohercegovačkih građana (*Oblici pouzdanja i nepouzdanja u poslijeratnom bosanskom društvu*).[21] Neki od zaključaka ovog istraživanja upućuju najprije na to da su srazmjerno postojan sistem društvenih odnosa i razina pouzdanja u Bosni i Hercegovini gotovo poništeni godinama rata; građani uglavnom nemaju pouzdanje u društvene institucije, ekonomske, pravne i političke – postojanje nepouzdanja evidentirano je čak i prema zdravstvenom sistemu i zaštiti.[22] U ovom istraživanju T.Cushman je odredio pouzdanje kao očekivanje i vjerovanje da će ljudi i ustanove djelovati kako se očekuje od njih, i da će usljed toga, društvena budućnost biti postojana i sigurna. Pitanje sigurnosti i pouzdanja u ovakvim društvima, kakvo je bosanskohercegovačko, izrazito je složeno, napokon, kako ukazuje A.Seligman, civilno društvo ovisi upravo o duhu generaliziranog pouzdanja u druge.[23*] Mnogi autori naglašavaju, posebno u okviru socijalne psihologije, da je čovjek bitno zainteresiran za održavanje svog okvira orijentacije. Naime, od toga zavisi čovjekova sposobnost djelovanja, a u krajnjoj liniji njegov osjećaj identiteta; ako ga drugi ugrožavaju idejama koje stavljaju u pitanje njegov okvir orijentacije, na te će ideje reagirati kao na vitalnu ugroženost – uvjetovan tom ugroženošću najprije će se javiti strah.[24]

Socijalne sigurnosti nijedno se društvo ne bi smijelo odreći. Izrazite ekonomske i socijalne promjene, uvjetovane globalizacijskim procesima, danas samu socijalnu sigurnost čine sve upitnijom. Ovaj problem je posebno naglašen i evidentan, gotovo bez iznimke, u svim tranzicijskim zemljama; sve radikalne promjene koje su zahvatile ove prostore posljednjih godina u velikoj su mjeri uništile one bitne elemente koji doprinose stvaranju socijalne sigurnosti i ugrozile njen temeljni koncept.

---

20 Određenje solidarnosti koje daje E.Durkheim

21 T.Cushman:» *Oblici pouzdanja i nepouzdanja u poslijeratnom bosanskom društvu»,* Forum Bosnae, Međunarodni Forum Bosna, Sarajevo, 1999., br.6/99., str.155-171.

22 Ibidem, str.158.

23 * A.Seligman: »The Problem of Trust», Princeton, Princeton University Press, 1997.

24 Vidjeti šire tekst: *Strah kao psihološka kategorija*, Naša škola, Sarajevo, 2004., br.27.

Danas se ne može reći da je svojevrsna situacija napetosti i izražene socijalne tjeskobe koja je pratila ovaj prostor u zadnjih 15 godina nestala, ona je samo poprimila druge oblike. Ostaje teško pitanje šta se dešava u pojedinačnom čovjeku, u ovakvoj kafkijanskoj situaciji, poluriješenih i usloženih društvenih odnosa. Razorena privreda, nezaposlenost, pad životnog standarda, problem održivog povratka, društvena tranzicija, osiromašenje velikog dijela populacije, povećanje ponude ilegalnih poslova, trgovina ljudima, porast kriminaliteta - sigurno da povećavaju ukupni osjećaj nesigurnosti. Nesigurnost se odnosi najprije na državne institucije koje ne mogu osigurati osnovnu potporu na koju bi se populacija o kojoj govorimo, uostalom kao i cijelo društvo, moglo osloniti; institucije koje bi to trebale obezbijediti, nisu u stanju većim dijelom neutralizirati posljedice ili dati potpunu i adekvatnu pomoć koja je u ovakvim specifičnim slučajevima nesumnjivo od izvanrednog značaja. Ovdje već na tragu E. Fromma možemo govoriti o problemu «zdravog društva», naime, onog društva koje je u stanju zadovoljiti ljudske potrebe. Postojanje problema ovog obima i intenziteta *podriva ukupni kvalitet života* i uopće loš je preduslov za poštivanje prava, sloboda i potreba u svakoj zajednici. Društvo o kojem govorimo nije u stanju zadovoljiti neke od osnovnih ljudskih prava, sloboda i potreba. Ukupnost svih ovih stanja, njihov zbir, iscrpljuje stanovništvo koje najveći dio svoje energije troši na elementarno preživljavanje. Neki od autora koji se bave problemom ljudskih prava ili čak pitanjem njihove neizvjesnosti[25*], za ovu situaciju će reći da stanovništvo koje najveći dio energije mora posvetiti osnovnom preživljavanju postaje «ravnodušno prema višim demokratskim idealima i ljudskim pravima....».[26] Napokon, može se reći da postoji žalosna neupućenost i nepoznavanje velikog broja ljudi o mnogim njihovim osnovnim pravima i putevima njihovog ostvarivanja. Kada su djeca i omladina u pitanju, to dodatno dobija jednu tragičniju dimenziju. Naime, prema nekim relevantnim podacima i izvještajima[27] djeca uglavnom nemaju pristup vitalnim javnim službama jer imaju manje informacija o tome kako i gdje se mogu zaštiti, kao što i mnogi od njih ne znaju šta je Konvencija o pravima djeteta. Bosna i Hercegovina je ratificirala Konvenciju o pravima djeteta 1993. godine, no bez obzira na taj podatak, još uvijek veliki broj građana, ali i onih koji se bave djecom, nažalost, ne zna-

---

25 * V.Dimitrijević: »Neizvesnost ljudskih prava», Izdavačka knjižarnica Z.Stojanovića, N.Sad, 1993.

26 Ibidem, str.106.

27 Izvještaj o stanju prava djece u svijetu za 2006.godinu, godišnja publikacija koju izdaje Unicef i koja daje jedan od najsveobuhvatnijih pregleda globalnog stanja i izvora statističkih podataka kada je ova populacija u pitanju; www.unicef.org/sowc06 .

ju šta je to Konvencija o pravima djeteta.[28] Širenje ideje o univerzalnim ljudskim pravima treba započeti sa upoznavanjem prava djeteta, najprije kroz edukaciju same djece, od osnovnog, preko srednjeg i visokog obrazovanja. U Bosni i Hercegovini ombudsmeni su evidentirali veliki broj slučajeva diskriminacije po različitim osnovama, što predstavlja kršenje prava djeteta zagarantiranih pomenutom Konvencijom.[29] Nesumnjivo da je broj neevidentiranih slučajeva kršenja prava i sloboda redovno veći u odnosu na evidentirane i oni koji se ozbiljnije bave ovim problemom upozoravaju na onaj poznati fenomen koji se u ovakvim slučajevima zove «tamnom brojkom», tj. da na svaki prijavljeni slučaj u svakodnevnici postoji deset (10) neprijavljenih slučajeva.

Napokon, postoje glasovi u javnosti koji ozbiljno opominju da u našoj zajednici još nije razvijena niti elementarna građanska dužnost i svijest da se odmah reaguje i obavijesti nadležna služba ili institucija o svakom kršenju prava djeteta. Nasilje i zlostavljanje djece prisutno je ne samo u porodici, nego i na ulici i u školi. Evidentirano je, naime, da četrdesetsedam (47) škola u Bosni i Hercegovini radi po metodu «dvije škole pod istim krovom», primjenjujući odvojene nastavne programe, ponegdje koristeći i udžbenike susjednih država, dijeleći djecu školskog uzrasta po etničkom principu. Helsinški komitet za ljudska prava u BIH nalazi da nadležne vlasti često podržavaju ovu praksu u lokalnim sredinama i tako su direktni saučesnici u nepoštivanju zakonodavstva zemlje i kršenja brojnih međunarodnih dokumenata koji se odnose na ljudska prava. Nevladine organizacije u BIH u saradnji sa *Unicef*-om i organizacijom *Save the children* dale su izvještaj o razmjerama trgovine djecom u zemlji, gdje se bilježi da je većina žrtava starija od 14 godina, a da nekoliko njih ima tek 10 godina, o čemu je obaviještena i šira javnost.[30] Pored evidentiranog nasilja u porodici, na ulici, školi, nepravilnosti i neki oblici zlostavljanja bilježe se i u institucijama gdje se smještaju djeca bez roditeljskog staranja.[31*] Nedavno je objelodanjen slučaj zlostavljanja štićenika Caritasovog centra Brezovica za nezbrinutu djecu u susjednoj Hrvatskoj. Slučaj je dospio u javnost tako što su anonimne prijave o premlaćivanju i silovanju djece stizale na *Hrabri telefon*, nakon izvještaja koji je potvrdio zlostavljanja, koja su trajala godinama i zataškavana, Ministarstvo za socijalnu skrb podiglo je op-

---

28 vidjeti šire u poglavlju: *Koliko se zna o Konvenciji o pravima djeteta*, doc.dr.S.Buljubašić at all, Ibidem, str.34.

29 www.ohr.int/ohr-dept/prava djeteta

30 *Zlostavljanje djece*, Helsinški komitet za ljudska prava u BIH (Oslobođenje, utorak, 7.03.2006.)

31 *www.bihfedomb.org

tužnicu. Ova vrsta *SOS telefona* postoji i u Bosni i Hercegovini i sigurno je prvi impuls koji žrtva šalje za pomoć. Veliki broj djece i omladine u Bosni i Hercegovini svakodnevno je izloženo diskriminaciji i predrasudama zbog svoje etničke pripadnosti, socijalnog porijekla, invaliditeta ili nekog drugog razloga. Ono što je i dalje zabrinjavajuće je da djeca i mladi i dalje stradaju kao civilne žrtve rata od zaostalih mina, izloženi su opasnosti kao i sve ostale kategorije stanovništva. Čini se da niti danas naša javnost ne razumije ili nije dovoljno svjesna razmjera i posljedica ovog problema. Specifičnost minskog rizika i mina kao oružja, ogleda se najprije u tome da i nakon rata nastavlja da pokazuje svoje smrtonosne efekte, produžavajući tako stradanja i opće stanje stresa i traume u zajednici. Bosna i Hercegovina je zemlja sa najvećim i nakompleksnijim problemom mina u Evropi i u grupi je najugroženijih zemalja u svijetu.

Često je veliki poduhvat doprijeti do ranjivih skupina ugrožene djece i omladine i u daleko razvijenijim društvima, koja imaju dobro uređene sisteme i mehanizme zaštite. Izručenost velikog broja bosanskohercegovačkog stanovništva ovim i više nego složenim društvenim i političkim procesima, i spoznaja da u državnim praksama nema adekvatnih mehanizama zaštite, duboko zabrinjava i površnog promatrača. Prema Izvještaju[32] Helsinškog komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, čak 60% bosanskohercegovačkog stanovništva je na granici siromaštva, po službenim statistikama stopa nezaposlenosti u zemlji je 44,38 %, dakle, može se jasno reći da je jedno od najvećih opterećenja koje trpi društvo upravo masovna nezaposlenost. Ovaj problem se najviše dovodi u vezu sa posljedicama tranzicijske krize, neuspjelom privatizacijom, zatvaranjem velikog broja preduzeća, otpuštanjem isto tako velikog broja radnika, institucionalnim promjenama i nizom drugih lančanih negativnih posljedica koje iz ovoga slijede. Ovo stanje ugrožava radno sposobnu populaciju i njihove porodice, što opet, na kraju, nosi nužne refleksije i na položaj djece i omladine. Visoka stopa nezaposlenosti i nizak nivo prihoda predstavljaju teškoću za porodični život, što je izrazita prepreka u ostvarivanju mnogih prava svih članova porodice – čime se otvaraju pitanja doživljavanja i razumijevanja ovog stanja, ovih marginaliziranih «uloga» svakog njenog ugroženog člana ponaosob. Fragmentirana zajednica, o kojoj govori A.Giddens, usljed izraženog «društvenog osiromašenja» same zajednice, može značiti da jedna porodica ima malo prilika da se obrati za pomoć drugim porodicama (Giddens, 2003:337). Konačno, porodica koja je izopštena / isključena /

32 *Izvještaj o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini* (analiza januar - decembar 2005.), www.bh-hchr.org.

marginalizirana, vjerojatno onda nije u stanju da legitimnim sredstvima postigne standardni ekonomski status i potrošnju koja se inače promovira u društvu. Zato je kao jedna od najnepovoljnijih posljedica ovog oblika socijalne ekskluzije to da se vrlo često legitimni putevi priskrbljivanja i preživljavanja porodice zamjenjuju nezakonitim (podaci koji se koriste u javnosti je da je 26% mladih registrirano u policijskim kartotekama, te da je narkomanija, nasilje i maloljetnička delikvencija u porastu).[33*] Usljed ovakvih prilika, može biti ugrožena socijalizacija djece i mladih, naime, iz prostog razloga što porodica ima svoju posebnu vrijednost kao primarna socijalizirajuća sredina. Obzirom da je čovjek uvijek «grupocentrično biće»[34] prva grupa u kojoj prepoznaje i zadovoljava svoje grupocentrične potrebe trebala bi biti najprije porodica. Odnos djeteta prema roditeljima je i prvi socijalni, ne samo biološki odnos, dakle i prva prilika da se odredi prema društvu: to je istovremeno i početak odnosa prema autoritetu. Sasvim se jasno može pretpostaviti do kakvih posljedica može doći ukoliko se u okviru porodice ne mogu ispoštovati potrebe djeteta, te kako to direktno utiče na poštivanje prava populacije koju stavljamo u fokus našeg razmatranja. Ova populacija, dakle, trpi višestruke negativne posljedice. Njihove živote obilježio je rat i postratno stanje, izrazito velike socijalne i političke promjene, kontinuirana ekonomska nerazvijenost, kao i niz drugih bitnih promjena koja prate ovakva stanja u našem društvu – zbog toga je danas evidentno, po svim dostupnim istraživanjima, da su mnoga njihova prava i slobode postale time daleke, luksuzne vrijednosti, nedostupne i neostvarive mogućnosti. Još jednom podsjećamo da ovo trebamo promatrati kao jasnu refleksiju ukupnih socijalnih zbivanja. Socijalne zapreke su često daleko važniji faktor u ljudskom životu od prirodnih zapreka, kako bi se to definiralo unutar socijalne psihologije (Zvonarević, 1985:183). Stvaranje sigurnog okruženja dijete treba osjetiti, da tako kažemo, i prije prvih koraka. U Austriji porodiljsko odsustvo traje dvije godine, u Bosni i Hercegovini jednu godinu. Svjetska banka u Studiji o tržištu rada u BIH predlaže smanjenje trajanja porodiljskog odsustva. Konfederacija sindikata BIH upozorava da nema razloga da se insistira na ovom smanjenju, posebno što Bosna i Hercegovina nije zemlja velikog nataliteta,[35] čak mnogi koji se bave ovim problemom, ozbiljno skreću pažnju javnosti na izražen fenomen «bijele kuge».

---

33 *vidjeti tekst o pokretanju programa «Novi stil života» za djecu i omladinu koji je ovih dana počeo sa radom. (Dnevni avaz, petak, 10.3.2006)

34 M.Zvonarević, Ibidem, str.464.

35 vidjeti tekst *Skratiti porodiljsko odsustvo u BIH* (Oslobođenje, četvrtak, 9.03.2006.)

Kako smo već prethodno naglasili, stvaranje sigurnog okruženja za ovu populaciju djece i omladine, uostalom kao i za cjelokupno stanovništvo na ovom području, stvaranje socijalnog ambijenta koji će moći osigurati jačanje položaja i zaštite prava svih, obavezujući je i nezaobilazan korak. To znači pokazati *odgovornost* za budućnost i ne iznevjeriti temelje humanizma koji su u mnogo čemu bili uzdrmani. Situacija da se *odgovornost*, za koju bi Hans Jonas rekao da to «sigurno nije neki novi fenomen u ćudoređu»[36] prebacuje sa institucije na instituciju, sa jednog nivoa na drugi, samo nanovo pokazuje da loše vladavine nisu proizvele dobra i sigurna društva. Naše društvo o kojem govorimo i u čiji kontekst smještamo cijeli problem - izrazito je fragmentirano; linije podjele nisu samo one nacionalne i političke, nego i regionalne, socijalne, ekonomske i mnoge druge. Naravno da je ovakav ambijent i situacija sveopće fragmentiranosti vrlo ograničen i sužen prostor za djelovanje i time je umanjena mogućnost za realizaciju potrebnih i planiranih angažmana. Već pomenuti problem apsurda, koji je davno nastojao osvijetliti Albert Camus, iznova se ovim procesima otvara pred nama. Naime, statistički podaci, istraživanja i izvještaji koji se tiču ukupnih prilika i stanja bosanskohercegovačke zbilje, alarmantni su; ovdje se misli na izražene demografske promjene, problem nataliteta, dugotrajnu ekonomsku nerazvijenost povezanu sa malim demokratskim iskustvom, problem korupcije, koji i nije odlika samo društava u tranziciji i niza drugih problema koje nije teško nabrojati i koji su, nažalost, isuviše poznati. Svaki ozbiljniji interes za bilo koje od ovih pitanja suočava nas sa dramatičnim podacima.

Odsustvo ozbiljne društvene organizacije i reformi koje bi se provele, a koje bi trebale i morale podsticati na socijalno blagostanje, unaprijediti standarde, nisu vidljive; čini se da se sve svodi uglavnom na izolovane napore pojedinih grupa. Tako bilježimo da je Omladinska informativna agencija (OIA) u BIH započela realizaciju regionalnih dijaloga o jednoj od najznačajnijih tema danas za mlade ljude u Bosni i Hercegovini, dakle, problem zapošljavanja mladih. Namjera je bila da se pozovu i okupe predstavnici lokalnih vlasti, poduzetnici, regionalne razvojne agencije, nadležne agencije i zavodi za zapošljavanje, sindikati, mikrokreditne organizacije i nevladine organizacije sa ciljem da se inicira dijalog o mogućnostima, mjerama i politikama zapošljavanja mladih, napokon, da se ustanove prioriteti i pronađe dobar prakseološki pristup za rješavanje ovog velikog problema. Podatak da je 45% mladih ljudi nezapo-

36 H.Jonas: »Princip odgovornost», V.Masleša, Sarajevo, 1989., str.8.

sleno[37] potvrđuje već ranije pomenuti problem izražene socijalne ekskluzije. No, to nije samo problem ove populacije, u postojećoj strukturi društva, više kategorija je stavljeno, naprosto je gurnuto zbog postojećih stanja i odnosa, u polje izražene socijalne ekskluzije. Dovoljni su statistički pokazatelji koji se tiču bazičnih funkcija društva, stanja i odnosa, da bi se pred nama otkrila stvarna dimenzija drame u kojoj živimo. Novi apsurdi našeg društva moraju nas natjerati da djelujemo. Ljudska prava se ne mogu promatrati izvan socijalno-političkog konteksta, na šta cijeli ovaj tekst neprekidno ukazuje. Naprosto je u realnim odnosima vidljiva jedna nedorečenost, nedovršenost, u smislu da postoje i odluke i ideje, ali one nisu realizirane; dakle - imaju norme, ali primjene nema u sistemu. Stanje teške političke polarizacije i konfrontacije, samo nepostojanje političke saglasnosti za stvaranje jedinstvenog prostora; pravosuđe i zakoni u Bosni i Hercegovini ne uspostavljaju jedinstvene strategije i nivoe osnovne zaštite. Kratko rečeno, nije ostvarena harmonizacija procesno-pravnih i drugih odredaba, na više nivoa i iz više razloga. Ustanove socijalne zaštite još uvijek nemaju dovoljno finansijskih i kadrovskih mogućnosti da daju adekvatnu socijalnu zaštitu rizičnim skupinama i tako daju pretpostavke za korištenje i ostvarivanje elementarnih ljudskih prava. Kao rezultat, nisu neprimjetni impulsi rastuće nelagode, nezadovoljstva i tjeskobe koji svakako jesu jasan izraz i posljedica sve teže prilagodbe pojedinca ukupnoj političkoj, socijalnoj, ekonomskoj situaciji u kojoj se nalazi, u koju je zarobljen. Postojanje u okviru ovakvog socijalnog sklopa, postavljanje granica u realnim ostvarivanjima prava i potreba, jedna «granična postavljenost» pokazuje svojevrsnu izlomljenost komunikacije prema svijetu, ometenost, zaustavljenost, nerealiziranost.

U trenutku nastanka ovog teksta aktuelna dešavanja su protesti Saveza invalida oko usvajanja federalnog budžeta u Vladi, štrajk radnika Energopetrola, štrajk prosvjetnih radnika Hercegovačko-neretvanskog kantona, neusaglašavanje i sporovi oko promjene Ustava, temeljnog zakona države; istraživanje slučaja oko izlijevanja kancerogenog kemijskog spoja polihlorirani bifenil (PBC), odnosno piralen, koji je prisutan na nekoliko lokacija; problemi i nepravilnosti oko složenog procesa privatizacije, pritužbe građana na rad pravosudnih organa, zahtjevi penzionera za isplate velikog broja zaostalih penzija... Svaki od ovih problema je jedno ugroženo pravo. I samo površno evidentiranje ovih dešavanja ukazuje na to da su ključna pitanja neriješena u društvu; i iz toga je također vidljivo da su zahvaćene sve strukture društva.

37 www.oiabih.info

Politika odgovornosti kao zaključak

Ljudska prava-sama govore da vrijede za sve ljude-bivaju kršena upravo od ljudi. Sagledanost posljedica kršenja nečijeg konkretnog prava, jedne konkretne ljudske egzistencije - jer nijedan čovjek nije bez imena - još jednom nas upućuje na ono što H.Jonas jednostavno naziva «heuristikom straha». Naime, tek ono *unaprijed sagledano razaranje čovjeka* pomoći će nam da dođemo do onog pojma i razumijevanja čovjeka koji treba *sačuvati* od razaranja, da bismo u strahu od toga, sagledavši posljedice – djelovali.[38] Pored alarmantnih podataka o kršenju ljudskih prava, posebno prava djece, čini se nestvarnim da izostaju potrebne reakcije društva. To može značiti da naše društvo nije pripremljeno, možda najprije moralno, za sve probleme koje evidentira i za sve izražene promjene kroz koje prolazi. Obzirom da ovdje mislimo i govorimo o bosanskohercegovačkom društvu, i površno promatranje realnih odnosa u javnoj sferi, prema pravnim, ekonomskim, političkim, čak i zdravstvenim institucijama, pokazuje da su oni u jednoj mjeri postali izvor egzistencijalne nesigurnosti. Izručenost velikog broja bosanskohercegovačkog stanovništva i više nego složenim društvenim i političkim procesima, stanje teške političke polarizacije, nepostojanje saglasnosti za stvaranje jedinstvenog prostora gdje se ne uspostavljaju jedinstvene strategije i nivoi osnovne žaštite ljudskih prava i spoznaja da u državnim praksama nema adekvatnih mehanizama socijalne zaštite, duboko mora da nas zabrinjava. U radu smo željeli dovesti u najužu vezu naglašene promjene socijalnog konteksta sa pitanjem ne/poštivanja ljudskih prava i ukazati kakve to posljedice ima na problem povjerenja, pouzdanja, sigurnosti koja se nalazi kao bitna, izražena potreba u svijetu kvalitete svakog čovjeka. Kada se ovaj problem želi konkretizirati i dovesti u vezu sa aktuelnim stanjem bosanskohercegovačkog društva danas, onda vidimo svu usloženost postojećih odnosa i stanja koje karakterizira naglašen osjećaj nesigurnosti, nepovjerenja, neizvjesnosti, socijalne marginalizacije. Nesigurnost se odnosi najprije na državne institucije koje ne mogu osigurati osnovnu potporu na koju bi se populacija o kojoj govorimo, uostalom kao i cijelo društvo, moglo osloniti; institucije koje bi to trebale obezbijediti, nisu u stanju većim dijelom neutralizirati posljedice ili dati potpunu i adekvatnu zaštitu. Samo izjava pomoćnika ministra za rad i socijalnu politiku FBIH da «u FBIH postoji deset kantona u kojima postoji deset različitih modela zaštite djece»[39*] sasvim dovoljno govori. Mnoge nevladine organizacije imaju čes-

38 Ibidem, str.47.

39 *www.nezavisne.com/dnevne

to čak većeg udjela i značaja u sagledavanju i rješavanju najaktuelnijih pitanja ljudskih prava, dakle i prava djece i mladih, od onog koji ima državna politika. Nerijetko upravo nevladine ogranizacije drže u fokusu interesovanje javnosti za određeni problem, ponekad imajući jasniju sliku o stanju ugroženih prava i kreiranju socijalne politike. Upravo zato je vrlo važno razviti i ostvariti povjerenje u institucije bosanskohercegovačkog društva. U realnim odnosima vidljiva je jedna nedorečenost, nedovršenost, u smislu da postoje odluke i ideje, ali da nisu realizirane; da imaju norme, usaglašeni zakoni ali da nema adekvatne primjene u sistemu. Najbolji primjer za to je zakon protiv nasilja u porodici koji je donesen prije godinu dana, no još uvijek se ne primjenjuje jer se ispostavilo da je u praksi teško provediv. Potrebno je jasno utvrditi put za razumijevanje nesklada između donesenih odluka i provedbe. To znači da bi institucije svoju politiku rješavanja trebale uskladiti sa realnim stanjima i prilagoditi situaciji. Nadležne institucije moraju imati adekvatne mehanizme zaštite. Društvo, nemajući resurse koji bi bili usmjereni ka rješavanju već poznatih problema koji, u konačnici, nepogrešivo vode kršenju ljudskih prava, i nemajući jasne mehanizme socijalne zaštite – aktivira mehanizme marginalizacije/ izopštavanja/ isključivanja. U radu se detaljnije ukazalo da je jedno od najvećih opterećenja koje trpi društvo upravo masovna nezaposlenost, to stanje ugrožava radno sposobnu populaciju i njihove porodice, što opet, na kraju, nosi nužne refleksije i na položaj djece i omladine. Čini se da ovaj problem naglašava sve druge probleme, sagledane posljedice (povećanje ponude ilegalnih poslova, legitimni putevi priskrbljivanja se zamjenjuju nelegitimnim, pad životnog standarda, porast kriminaliteta, opći osjećaj nesigurnosti, socijalna ekskluzija, odlazak mladih, pad nataliteta...) iscrpljuju sve kategorije stanovništva. Teško je govoriti o ljudskim pravima kada je 60% stanovništva na granici siromaštva, stopa nezaposlenosti u zemlji 44,38%. Glavni izazov socijalnoj sigurnosti predstavlja nezaposlenost. Najnovija studija Svjetske banke pokazuje da mnogi građani Zavod za zapošljavanje ne smatraju efikasnom metodom pronalaženja posla, niti su do svog radnog mjesta došli tim putem.[40*] Potrebno je, dakle, reformirati zakone iz oblasti zapošljavanja, naći nove metode jer su sadašnji neadekvatni, naći programe koji će dati uvjete da ljudi svojim radom osiguraju sebi normalne uvjete za život. Lisabonski standard EU nalaže da zemlje moraju imati 70% zaposlenih do 2010.godine. Kada su mladi u pitanju, pohvalna je inicijativa Omladinske informativne agencije da se formira poseban Priručnik o mogućnostima zapošljavanja mladih koji će biti prezentiran kao

40 *www.eppu.ba/pdf/REFORMA

radni materijal. Mladi su vrlo jasno definirali svoje probleme, aktivno upućujući zahtjeve vlasti i pokrećući kampanje.[41] Jasni prijedlozi dolaze sa više strana da bi vlasti trebale početi razmišljati o uvođenju Fonda za djecu i mlade BIH, kojim bi se omogućili jednaki uslovi za ovu kategoriju u ostvarivanju njihovih prava, prvenstveno u oblasti zdravstvenog i socijalnog osiguranja, kao i dječijeg dohotka. Kako smo evidentirali da država nemajući adekvatne sisteme rješavanja – aktivira mehanizme izopštavanja, stoga je potrebno formirati mnoge programe za ponovnu integraciju izopštenih/marginaliziranih u društvo. Potrebno je ojačati kapacitete državnih institucija, transparentnije djelovati, pojednostaviti mehanizme djelovanja. Jedan bitan dio zaštite i stabilnosti ukupne populacije tiče se dostupnosti beneficija, putem davanja i subvencioniranja određenih dobara i usluga: to je način da se umanje negativne posljedice utjecaja tržišta na ljude, kojima je, iz različitih razloga, teško da zadovolje osnovne potrebe i ostvare svoja prava. Neostvarivanje prava odraslih utiče i na ostvarivanje prava djece; potrebno je zaštiti porodicu - socijalni sistem u Bosni i Hercegovini danas je najprije ishod kompleksne mreže međuzavisnosti političkih, kulturnih i ekonomskih institucija koje stvaraju višestruke pritiske na prosječnu porodicu. Kako cjelokupno društvo prolazi kroz fundamentalne promjene, i priroda politika rješavanja ključnih pitanja mora se mijenjati, prilagoditi i uskladiti sa realnim stanjem. Napokon, nameće se obaveza u BIH promoviranja ljudskih prava, u okviru toga i Konvencije o pravima djeteta, da bi i oni koji se bave odgojem djece i sama djeca bili upoznati sa svojim pravima i znali se služiti njima, pogotovo nakon istraživanja koje je pokazalo da veliki broj djece ali i odraslih ne zna šta je to Konvencija o pravima djeteta. U stvaranju i njegovanju kulture ljudskih prava u BIH mogu djelovati najprije obrazovne ustanove, gdje bi se kroz razvoj socijalnih i komunikacijskih umijeća dali važni preduvjeti za izgradnju kvalitetnih odnosa u novim generacijama. Ljudska prava se ne mogu promatrati izvan socijalno-političkog konteksta, na šta je cijeli ovaj rad neprekidno ukazivao. Zbog specifičnosti prilika našeg društva, ali i u ostalim društvima, problem ne/poštivanja ljudskih prava i posljedice koje iz toga slijede, kao i politike rješavanja bit će i dalje predmet živih rasprava. Problem je u djelovanju. Kršenje ljudskih prava, pored svih do sada povijesno ostvarenih dostignuća demokratizacije, prisutno je u svim društvima i snažno obilježava pojedinačne ljudske živote, to nas još jednom upućuje na ono što H.Jonas naziva «heuristikom straha».

41 www.oiabih.info

Reference

Adžajlić-Dedović,A., Sofradžija H., Deljkić I., Šadić S. – Nasilje u porodici - razvojna studija u BIH, Institut za kriminologiju i sigurnosne studije FKN, Ambasada USA, Odjel za odnose sa javnošću, Bosna i Hercegovina, »Oko», Sarajevo, 2005.

Antonelli F., Čengić F., Sofradžija, H.- A Sociological Research on Attitudes and Behaviours of Mine Victims and population Exposed to Mine Risk, Unicef, 2006.

Buljubašić,S. at all – Godišnji izvještaj o stanju prava maloljetnika u Bosni i Hercegovini, Amici dei bambini, Sarajevo, decembar 2004.

Dimitrijević,Vojin – Neizvesnost ljudskih prava, Izdavačka knjižarnica Z.Stojanovića, Novi Sad, 1993.

Fromm, Erich – Zdravo društvo, Naprijed, Zagreb, 1989.

Giddens, Anthony – Posljedice modernosti, F. Višnjić, Beograd, 1998.

Giddens, Anthony – Sociologija, Ekonomski fakultet, Beograd, 2003.

Jonas, Hans – Princip odgovornost, V. Masleša, Sarajevo, 1989.

Lash, Christopher – Narcistička kultura, Naprijed, Zagreb, 1986.

Milić, Anđelka – Sociologija porodice, Čigoja štampa, Beograd, 2001.

Papić, Žarko – Bosna i Balkan – mogućnost i uslovi oporavka, Međunarodni Forum Bosna, Savart, Sarajevo, 2002.

Pašalić - Kreso, Adila – Koordinate obiteljskog odgoja, Jež, Sarajevo, 2004.

Seligman, Adam – The Problem of Trust, Princeton, Princeton University Press, 1997

Zvonarević, Mladen – Socijalna psihologija, Školska knjiga, Zagreb, 1985.

ČASOPISI

Dnevni avaz, petak, 3. mart, 2006.

Dnevni avaz, subota, 4. mart, 2006

Dnevni avaz, petak, 10. mart, 2006

Oslobođenje, nedjelja, 26.februar, 2006

Oslobođenje, utorak, 7. mart, 2006

Oslobođenje, četvrtak, 9. mart, 2006

Mentalno zdravlje u zajednici, časopis o reformi, prevenciji i promociji mentalnog zdravlja u BIH, Sarajevo, april, 2002

Naša škola, časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja, Sarajevo, 2004.,br.27.

Forum Bosnae, Međunarodni Forum Bosna, Sarajevo,1999., br.6/99.

ON-LINE

www.mhrr.gov.ba/Pdf/statistika

www.bihfedomb.org

www.unicef.org/sow06

www.bh-hchr.org

www.oiabih.info

www.ohr.int/ohr-dept/prava

www.ngo.ba

www.nezavisne.com/dnevne

Sanela
Šadić

PORODICA KAO IZVOR (NE)SIGURNOSTI ZA OSTVARIVANJE PRAVA/POTREBA DJETETA

PORODICA KAO IZVOR (NE)SIGURNOSTI ZA OSTVARIVANJE PRAVA/ POTREBA DJETETA

Sanela Šadić

Porodica i prava djeteta

"…dijete, u cilju potpunog i skladnog razvoja ličnosti, treba da raste u obiteljskoj sredini, u atmosferi sreće, ljubavi i razumijevanja."(Preambula, Konvencija o pravima djeteta)

Prava djeteta posebno zaokupljaju pažnju društva u cjelosti, profesionalaca u praksi (socijalnih radnika, nastavnika, ljekara...), ali i roditelja. Prepoznata osjetljivost djetinjstva kao iznimno važnog životnog doba čine da dijete „postaje centar porodičnog života" (Obretković, 1996:11). Želi li se govoriti o ostvarivanju prava djeteta, čini se da to nije moguće bez promišljanja porodice, koja je *qonditio sine qua non* djetetova pravilnog razvoja. Opravdano je upitati se je li uopće moguće promovirati i štititi prava djeteta, a da se ne upitamo kakva je bosanskohercegovačka porodica danas, i da li se i u kojoj mjeri štite prava porodice sa djecom. Usljed složenog procesa tranzicije porodica je izložena brojnim udarima izvana, te i sama prolazi težak period i postaje izvor nezadovoljstva i nesigurnosti (fizičke, ekonomske, psihičke i emocionalne) svih njenih članova, a posebno djece. Bosanskohercegovačko društvo čini se da nema jasnu viziju budućnosti[1], što dodatno usložnjava našu ionako teško situaciju, namećući pitanje da li nam je dovoljno jasan pravac kad je riječ o pitanju zaštite prava djece. Gotovo svi se slažemo da djeca trebaju i zaslužuju posebnu pažnju društva, roditelja, socijalnih radnika, učitelja, lje-

1 Lash (1986) upozorava na opasnosti kojima su izložena društva koja nemaju jasnu viziju budućnosti.

kara, sudija... Međutim, čini se da nemamo dovoljno znanja o pravima djeteta, pa se moramo upitati jesmo li dovoljno zreli da se upustimo u misiju zaštite prava djece. Poznavanje međunarodnih dokumenata i edukacija profesionalaca samo je dio puta od sticanja znanja do pozitivnih akcija, onaj teži dio zadatka ostaje da se realizira u praksi.

Kompleksnost društvene situacije upućuje na složenost i izrazitu kompleksnost porodične situacije i položaja djece. Važno je prepoznati koji su to stresogeni faktori koji utiču na povećanje porodične patoligije i nestabilnost porodice, a koji pridonose kršenju prava djeteta. Na porodičnu dezintegraciju utiču siromaštvo, nezaposlenost, kao i poremećaj i gubitak odnosa i komunikacije u porodici itd. Izolacija nuklearne porodice, gubitak tradicionalnog konteksta utiču na odnose među članovima porodice, ali i na slabljenje socijalnih mreža izvan porodice. Gubitak odnosa[2] (bliskosti, nježnosti, iskrenosti, sigurnosti) u samoj porodici, koja obično počinje gubitkom bliskosti i nedostatkom komunikacije između roditelja, a redovno se produžava i na odnose roditelji - djeca, uzrok je nesreće svih članova porodice. Ekonomsko siromaštvo utiče na nesigurnost svih članova porodice, koje može biti intenzivirana usljed odsustva pomenutih odnosa. Siromaštvo i teška materijalna situacija čest je uzrok bračne i porodične nervoze, koja rezultira čestim svađama, razvodima, agresivnom ponašanju usmjerenog prema slabijim (žena, djeca, stari). Poremećaj u odnosima, loša komunikacija unutar porodice često se 'opravdava' ovakvom situacijom. Porodična dezintegracija, nestabilnost, izolacija, isključenost i nesigurnost faktori su koji utiču na zapažen porast nasilja nad djecom u samoj porodici[3]. Često se smatra da prava djece počinju i završavaju u nepostojećim ili neadekvatnim legislativnim okvirima. Prava djece ne mogu biti prepuštena slučaju, već su regulirana zakonima, koji moraju biti usklađeni sa Konvencijom o pravima djeteta. Donošenje zakona samo je jedan korak ka cjelovitom ostvarivanju prava djeteta, jer ova prava treba da ožive i žive u glavama ljudi, u svijesti koja će biti praćena pozitivnim akcijama. Uglavnom se za mnoga (ne)činjenja u zaštiti prava porodice i djece opravdavamo nedostatkom sredstava, te stalno zatvarajući oči pred problemima, polusvjesno kršimo mnoga prava djece. Promovirati i jača-

2 W. Glasser (2000), Posebno naglašava značaj bliskih odnosa kao neophodnih za sreću, sigurnost kao i zdravlje ljudi.

3 Procjenjuje se da svaka četvrta porodica, odnosno da su djeca iz svake četvrte porodice žrtve nekih od oblika porodičnog nasilja (Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o stanju ljudskih prava za period januar-decembar 2005)

ti porodične odnose zapravo ne zahtijeva enormna finansijska sredstva, ali u mnogome može doprinijeti većem zadovoljstvu svih njenih članova, a posebno djece. Sigurnost porodice nam treba biti prioritet, zbog toga što je ona prepoznata vrijednost, a od koje polazi i sama Konvencija o pravima djeteta. Socijalni radnici koji su najčešće angažirani u zaštiti prava djeteta, i čiji je najprioritetniji zadatak zaštita prava i interesa djeteta, zapravo ne mogu razmišljati o pružanju pomoći djetetu, a da u taj rad ne uključe porodicu. Jedino je moguće promišljati i štiti prava djeteta kroz podizanje porodičnog blagostanja, podsticanje i razvijanje odnose unutar porodičnog sistema.

Zadovoljavanje potreba/ostvarivanje prava djeteta unutar porodice

Čini se da niti jedan fenomen u društvu nije moguće promatrati, niti analizirati a da se ne započne od procesa tranzicije, izrazito složenog, turbulentnog procesa, koji izaziva promjene u svim aspektima života ovdašnjih ljudi. Veliki broj građana nije u mogućnosti zadovoljiti najosnovnije potrebe i živi na ivici siromaštva, ili čak u krajnjoj bijedi. Sama porodica na direktnom je udaru, nailazi na izazove, kojima se ponekad ne uspijeva oduprijeti i ispuniti obaveze i očekivanja koja joj se nameću, što bitno remeti njenu funkcionalnu zadaću. Ovdje ćemo pokušati identificirati neke od rizičnih faktora koji stoje na putu zadovoljavanja potreba/prava djeteta unutar porodice. Roditelji koji imaju zadaću da djeci omoguće osnovna sredstva za život i skrbe o njima, usljed nezaposlenosti, malih i neredovnih primanja nisu u mogućnosti realizirati ove obaveze. Većina porodica nalazi se u situaciji da ovisi o pomoći društva koja redovno izostaje zbog finansijskih nemogućnosti. Ekonomsko siromaštvo društva ponekad je kombinirano sa nedostatkom senzibiliteta profesionalaca da porodici sa djecom osiguraju veći nivo sigurnosti. Kontinuirano siromaštvo, strah pred gubitkom posla i nemogućnost zapošljavanja utiče na druge brojne probleme u društvu i porodici[4]. Opće stanje u društvu, sa evidentnim socijalnim problemima „pogubno razara obitelj" (Lash, 1986: 57). Bosanskohercegovačka porodica u posebno je složenoj poziciji i suočena je sa brojnim problemima koji umanjuju mogućnost vršenja osnovnih funkcija:

4 Prema izvještaju Federalnog zavoda za statistiku do decembra 2004. godine registritrano je 325.738 nezaposlenih. Ovaj broj danas je veći jer se veliki broj firmi nalazi pod stečajem.

- finansijskim i materijalnim problemima (usljed nezaposlenosti, kao i nemogućnošću ostvarivanja minimuma socijalne sigurnosti[5]);
- stambenim poteškoćama;
- prezauzetost zaposlenih roditelja (koja se odražava na cjelokupan odnos roditelj - dijete u kvalitativnom i kvantativnom smislu);
- kompleksnost roditeljstva;
- slabljenje i gubitak odnosa unutar porodice;
- zapažen porast nasilja nad djecom unutar porodice.

Najveći broj porodica izloženo je siromašvu i živi u krajnjoj bijedi. Ova činjenica glavna je prepreka ostvarivanju najvećeg broja socijalnih prava, dovodeći u pitanje egzistenciju cjelokupne porodice, a posebno djece. Promjene odnosa u porodici izazvane su ekonomskom, socijalnom i moralnom krizom. Ove kompleksne promjene umnogome utiču na mogućnosti zadovoljavanja potreba djeteta kako bi se osigurao njegov normalan razvoj. Primarna odgovornost roditelja je da djetetu osiguraju životne uslove, ili obezbjede egzistencijalne potrebe. Iako roditelji imaju i druge brojne obaveze i očekivanja, ali kada je riječ o pravima djeteta, materijalno obezbjeđenje uvijek dolazi u prvi plan (Jordan, 1976, prema Obretković, 1996). Roditelji rascjepljeni između zahtjeva i potreba djeteta i mogućnosti koje im pruža društvo često bivaju frustrirani jer ne mogu ispuniti osnovu roditeljsku zadaću. Dijete i porodica funkcioniraju kao cjelina (sistem), stoga "potrebe djeteta nisu uspješno zadovoljene ako se dešava uskraćivanje roditeljskih potreba ili potreba drugih članova obitelji" (Pašalić-Kreso, 2004:162).

Dakle, ukoliko otac i majka ne rade i ne mogu ostvariti sredstva za život (što ih frustrira u vršenju roditeljske zadaće) ni djeca ne mogu biti sretna. Vrijednost porodice danas se relativizira, međutim, njena važnost za dijete nikada nije dovedena u pitanje. Dijete je od samog rođenja upućeno na roditelje i potpuno ovisi o njima, ne može preživjeti bez pomoći roditelja, treba ljubav, sigurnost i zaštitu. Potrebe djeteta unutar porodice su[6]:

---

5 U pojedinim kantonima porodice sa djecom nisu u mogućnosti ostvariti minimum socijalne sigurnosti, dok je Kantonu Sarajevo situacija bolja kada je riječ o ostvarivanju prava iz socijalne zaštite.

6 Podjela potreba prema Glasseru (1997), a u radu je uzeta u obzir zbog toga što su sve potrebe uvijek u 'opciji', nema hijerahije kao kod Maslova.

Preživljavanje: hrana, voda, odjeća, obuća, odgovarajući dom, briga za zdravlje;
Ljubav i pripadanje: za dijete je jako važno da osjeti i zna da ga roditelji vole i prihvataju, kao i da je sigurno u roditeljsku ljubav i da je potpuno prihvaćeno;
Sloboda: dijete treba biti slobodno izraziti svoje mišljenje, treba imati slobodu bezbjednog saznavanja svijeta koji ga okružuje i sticati iskustva.
Zabava i igra: za dijete su zabava i igra važni skoro koliko i sve ostale potrebe, a roditelji trebaju osigurati djetetu takav ambijent u kom će se nesmetano i sigurno moći igrati, kao i da kreiraju i učestvuju u igrama zajedno sa djecom;
Moć: za dijete je moć učenje i savladavanje nekih vještina za koja dobija priznanje i podršku roditelja.

Porodica ima nezamjenjivu ulogu u zadovoljavanju potreba djeteta od samog rođenja. Iako se dijete danas izuzetno rano uključuje u druge institucije, podrška i roditeljska ljubav ostaju nezamjenjivi. Porodica treba biti ambijent sigurnosti i garant zadovoljenja potreba djeteta.

Problemi ostvarivanja prava na životni standard djece unutar porodice

Ekonomsko slabljenje države i siromaštvo umnogome određuju sudbinu ostvarivanja prava (nemogućnost ostvarivanja većine ekonomskih i socijalnih prava) roditelja i djece. Nezaposlenost i nemilosrdna pravila tržišne ekonomije, neuređenost radnih odnosa, sistem socijalne zaštite koji pruža malu ili skoro nikakvu pomoć, ima složene i teške posljedice u ekonomskom, socijalnom, ali i psihičkom smislu svih članova porodice[7].
Niska i neredovna primanja povezana su sa nemogućnošću roditelja da obezbjede ostvarivanje osnovnih potreba djece. Sa druge strane nesigurnost radnog mjesta reflektira opću depримiranost ljudi, izazivajući stresove u porodici, u bračnim odnosima, ali i nerijetkom agresivnom ponašanju prema djeci. Otac, od kojeg se obično očekuje da obezbjedi egzistenciju porodici, često nije u mogućnosti ispuniti svoju zadaću hranitelja i skrbnika. Ovakva situacija

7 Novčana naknada isplaćuje se osobi koja je bila u radom odnosu najmanje 8 mjeseci (Federalni zavod za statistiku (http://www.fzzz.ba/bez_posla.htm), dok osobe koje nisu zasnivale radni odnos nemogu ostvariti nikakvu novčanu naknadu.

izaziva stres koji je nerijetko usmjeren prema ženi i djeci (Adžajlić-Dedović i sur., 2005). Društvena zaštita uglavnom je usmjerena na zaštitu slabijih i posebno ranjivih kategorija, žena i djece, no često se zaboravlja da društvo nečinjenjem provodi sistemsko nasilje čije su žrtve svi njeni građani. Većina roditelja upravo se bori za 'golu' egzistenciju, nezaposleni su, rade na crno, neredovne su plate u većini firmi, zaposlenje nije konačan događaj, itd. Nezaposlenost kao rizični događaj, za koji država ne snosi nikakvu odgovornost i ne pruža nikakvu pomoć, dovodi do prosjačkog štapa, bez obzira na roditeljstvo koje obavezuje i opterećuje veliki broj ljudi. Konvencija o pravima djeteta ističe obavezu roditelja da osiguraju životne uslove (koliko je to moguće) djetetu koji će omogućiti normalan fizički, psihički, duhovni i moralni razvoj djeteta. Međutim, većina porodica u Bosni i Hercegovini živi u krajnjoj bijedi i ne uspijeva zadovoljiti najosnovnije potrebe[8]. U posebno ranjive kategorije društva spadaju djeca, a približno 13% djece živi u ekstremno siromašnim porodicama, a 29% na ivici krajnjeg siromaštva, a većina ove djece živi u porodicama u kojima niti jedan roditelj nije zaposlen (Prizma, 2002)[9].
U ovakvim okolnostima većina djece nema uslove za normalan rast i razvoj, a usljed loše i nekvalitetne ishrane (bez dovoljno nutritivnih vrijednosti), često se javlja pothranjenost, kao i drugi zdravstveni problemi. Cjelokupna finansijska i materijalna situacija velikog broja porodica umanjuje mogućnosti djece za napredovanje u životu (posebno smanjena mogućnost obrazovanja). Porodica ima pravo na društvenu zaštitu ukoliko nije u mogućnosti osigurati minimum uslova za rast i razvoj djeteta, u uslovima siromaštva i nedovoljne socijalne zaštite to nije moguće. Porodica ne može imati sigurnost zbog činjenice da socijalna pomoć često izostaje, ili je toliko mala da dijete i članovi porodice ne mogu zadovoljiti minimum potreba.

" ...obitelji, kao osnovnoj jedinici društva i prirodnoj sredini za razvoj i blagostanje svih njenih članova, a posebno djece, treba da bude pružena prijeko potrebna zaštita i pomoć, kako bi mogla u potpunosti da preuzme odgovornost u zajednici."(Preambula, Konvencija o pravima djeteta)

---

8 Otprilike 56% siromašnih živi u porodici sa djecom (http://bs.wikipedia.org/w/index.php?title=Dje%C4%8Dje_siroma%C5%A1tvo&oldid=28312). Ekonomsko- socijalni položaj građana i evidentno siromaštvo gdje 20 % stanovništva živi ispod generalne linije siromaštva, djeca su izložena posebnim rizicima. 60 % djece u BiH nisu zdravstveno osigurana (Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o stanju ljudskih prava za period januar-decembar 2005)

9 Danas je broj djece koja žive u siromaštvu puno veći, obzirom da sve veći broj ljudi ostaje bez zaposlenja.

Porodice sa djecom trebaju uživati maksimum društvene zaštite. Međutim, u našem društvu gdje postoji takav nesklad i disproporcija između broja zaposlenih i broja nezaposlenih sistem socijalne zaštite teško da se može izaći u susret svim zahtjevima i izraženim potrebama korisnika socijalne pomoći[10].

Prava porodice sa djecom su[11]:

1. dodatak na djecu,
2. naknada umjesto plaće ženi/majci u radnom odnosu, za vrijeme dok odsustvuje s posla radi trudnoće, porođaja i njege djeteta,
3. novčana pomoć za vrijeme trudnoće i porođaja žene/majke koja nije u radnom odnosu,
4. jednokratna pomoć za opremu novorođenog djeteta,
5. pomoć u prehrani djeteta do šest mjeseci i dodatna ishrana za majke/dojilje.

Ova prava imaju za cilj da pruže pomoć i podršku porodici sa djecom kako bi se osigurao minimum uslova za normalan razvoj djeteta. Porodična zaštita kod nas uglavnom ima težište na dječijoj zaštiti, proširujući svoje granice na zaštitu majčinstva, zbog izrazite osjetljivosti ranog djetinjstva. Zakon o osnovama socijalne zaštite polazi od porodice kao cjeline, dok je u praksi često pomoć usmjerena prema pojedinim njenim članovima. Kada je riječ o socijalnoj zaštiti djece, ona je u Bosni i Hercegovini šarolika, i vrlo neujednačena. Decentraliziran sistem socijalne zaštite suprotan je principu socijalne jednakosti, što vodi ozbiljnom kršenju prava djeteta u pojedinim kantonima. U Kantonu Sarajevo zaštita porodice sa djecom je na većem nivou nego u drugim kantonima, posebno u onim u kojima nije donešen zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti. Prava djece nikako ne mogu biti prepuštena stihijnosti, koja se ogleda najprije u nedostatku legislativnih okvira kojima se ta prava garantiraju. Uprkos činjenici da veliki broj porodica živi u siromaštvu i izrazitoj bijedi, samo 2% populacije prima socijalnu pomoć, a samo 4%

---

10 Disproporcija između broja korisnika socijalne zaštite i broja zaposlenih prema podacima za 2002. god. u Kantonu Sarajevo je 1,33:1 (www.ks.gov.ba/okantonu/socZastita/korsoczas.htm. posjećeno 10.2.2006.godine). Danas je ovaj nesrazmjer vjerovatno puno veći u korist korisnika socijalne zaštite.

11 Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštiti obitelji sa djecom. Službene novine FbiH, Broj 36, 1999 godine, Sarajevo.

prima dječiji dodatak[12]. Vijeće Evrope (2001) opravdano izražava zabrinutost za društvo suočeno sa tako velikim brojem nezaposlenih i siromašnih, koje ima strašne posljedice za sve građane, a posebno za djecu:

Brza tranzicija u mnogim zemljama dovodi sve veći broj djece u rizik da završe na ulici zbog siromaštva; do nezaposlenosti, raspada porodice, razvoda i razdvajanja, beskućništva, raseljenosti, odvajanja od roditelja, itd. Jednako je važno da nisu samo djeca podložna utjecaju takvih negativnih životnih iskustava, nego se to dešava i u kontekstu gubitka socijalne i zdravstvene zaštite koja je ranije bila dostupna - veoma često za sve. Tako, djeca i njihove porodice ne doživljavaju samo negativne efekte društvenog i ekonomskog loma njihovih porodica, nego i loma osnovnih društvenih institucija i institucija socijalne zaštite.[13] U Bosni i Hercegovini ne postoji porodična politika[14] koja bi pružala pomoć porodici i podsticala roditelje na rađanje. Naprotiv, roditeljsvo danas umjesto da predstavlja sretan događaj, izaziva traumu i strah roditelja kako prehraniti dijete i osigurati mu minimum uslova za zdrav rast i napredovanje.

PRIMJER 1: Pravo djece i porodice na socijalnu zaštitu

Dijete Mirela K., 10 godina, otac i majka nezaposleni. Otac povremeno radi na crno, ali nemaju stalnih primanja. Na Mirelino ime svakog mjeseca isplaćuje se dječiji dodatak (koji iznosi 25,00 KM). Roditelji mogu ostvariti pravo na jedokratnu ili izuzetnu novčanu pomoć, ukoliko socijalni radnik procijeni situaciju 'alarmantnom'. Roditelji koji se obrate za bilo kakvu pomoć u slučaju nezaposlenosti, najčešće dobiju 'argumentiran' odgovor da na to nemaju pravo jer su radno sposobni.

---

12 IPRSP (Privremeni dokument o strategiji za borbu protiv siromaštva), prema Save the Children UK (2002).

13 Vijeće Evrope: A Dynamic Social Policy For Children and Adolescents In Towns and Cities, Doc. 9192, 10. Septembar 2001.god. Izvještaj Komisije za socijalna, zdravstvena i porodična pitanja, stav 29, u Save The Children UK (2002).

14 Jedan od ciljeva u oblasti socijalne zaštite je da se utvrde mjere porodične politike u Bosni i Hercegovini, kako bi se podigao kvalitet života u porodici (dječiji dodatak, poreske olakšice, porodiljski i rodiljski dopust, porodične usluge i dr.), Akcioni plan za djecu BiH 2002-2001, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice.

Da li je nivo socijalne sigurnosti djece i porodice zadovoljavajući?
Šta je moguće uraditi kako bi se povećao standard porodice, a time ostvarila prava djeteta na životni standard koji omogućuje pravilan razvoj djeteta do punog potencijala (čl.27. Konvecije o pravima djeteta) ?
Koje se još akcije mogu poduzeti?
Pored alarmantnog zadovoljavanja osnovnih potreba djece i porodice potrebno je utvrditi koje su potrebe porodice također uočene npr. problemi u odgoju, kakva je komunikacija u porodici, kakvi su odnosi sa prijateljima i rodbinom...

Pomoć djetetu gotovo nije moguća, a da se u taj rad ne uključi čitava porodica. Socijalni radnici su najčešće angažirani u rad sa porodicama sa djecom i imaju najodgovorniju i najznačajniju ulogu u zaštiti njihovih socijalnih prava. Poslovi i zadaci socijalnih radnika u radu na ostvarivanju prava djece kreću se od mikro (individualnog pristupa u radu), do makro pristupa (na širem društvenom nivou). U svakodnevnoj praksi taj angažman je najčešći na zadovoljavanju osnovnih životnih potreba djece i njihovih porodica, uklanjajući eventualne posljedice usljed ograničenih primanja, kao i pružanje pomoći porodičnom sistemu. Nedovoljan broj socijalnih radnika[15], onemogućuje preventivni angažman porodicom i ranu intervenciju u porodicama u kojima je prisutan neki od stresogenih faktora. Materijalni uslovi i nedostatak prostora, kao minimum zahtjeva za kreiranje ugodnog ambijenta i stvaranje povjerenja između socijalnog radnika i članova porodice ozbiljna su prepreka za rad sa porodicom. U Bosni i Hercegovini postoji plan da se deinstitucionalizira zaštita djece[16], sukladno činjenici da je porodica najpovoljniji ambijent za dijete (Buljubašić, 2004), dok u stvari zastrašuje činjenica da veliki broj roditelja napušta djecu i/ili ih smješta u ustanovu argumentirajući da su potpuno onemogućeni starati se o djeci zbog nedostataka primanja. Prama istraživanju UNDP-a (2003) primjetan je nagli porast djece u ustanovama čijim je roditeljima onemogućeno vršenje roditeljskih prava. U ovakvim okolnostima teško je moguć i izvodiv plan deinstitucionalizacije, ako se porodici ne vrati njena funkcija a društvo joj ne pomogne u tome. Dijete ima pravo da ko-

15 Jedan socijalni radnik bi trebao pokrivati 6000-8000 stanovnika (UNICEF,2003), dok je stvarno ovaj broj daleko veći. Čak i kada bi se uspio ostvariti ovaj standard, izraženo siromaštvo i ogroman broj osoba u stanju socijalne potrebe zahtjeva zapošljavanje većeg broja socijalnih radnika.

16 Informacija dobijena u Federalnom ministarstvu za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice.

risti socijalnu zaštitu (čl.26. Konvencije o pravima djeteta), u čijem interesu nastupaju službe socijalne zaštite i profesionalci, jer ono nije u stanju samo ostvariti prava već ovisi o pomoći odraslih (roditelja, staratelja ili hranitelja). Ova činjenica upozorava na dodatni angažman službi u otkrivanju slučajeva gdje postoji rizik od kršenja dječijih prava. U siromašnim porodicama problem siromaštva obično se ne javlja sam, već ovaj problem za sobom vuče i druge probleme, koji traži jedan cjelovit pristup porodici i porodičnom sistemu. Nemogućnost roditelja da djeci osiguraju adekvatnu ishranu, odjeću, obuću, često kombinirani sa stambenim problemima i neadekvatnim smještajem, obično se vežu i za probleme u odgoju koji imaju složene posljedice u kasnijem socijalnom funkcioniranju djeteta. Smanjenje i konačno eliminiranje siromaštva u bosanskohercegovačkom društvu siguran je dio puta zaštite osnovnih prava djeteta. Pored sigurnosti porodice da može zadovoljiti osnovne potrebe djeteta, porodici sa djecom potrebno je pružiti i druge oblike pomoći i podrške.

Roditeljska odgovornost i problemi u odgoju

Veliki broj roditelja nalazi se u svakodnevnoj dilemi i iskušenju kako odgojiti dijete koje će biti odgovoran član društva, sposoban za preuzimanje odgovornosti. Roditeljska odgovornost (čl.18. Konvencija o pravima djeteta), koja jednako obavezuje oba roditelja, traži od roditelja da se odgovorno nose sa zadacima roditeljstva koje ništa ne prepušta slučaju, stihijnosti, pasivnosti. Odgovornost roditelja prema sebi, djetetu, ali i društvenoj zajednici je složena zadaća, koju čini se roditelji ponekad nisu u mogućnosti uspješno ispuniti. Roditeljstvo u ovako složenom društvenom periodu, u kome su moralne i opće društvne vrijednosti dovedene u pitanje, nije pošteđeno izazova i pitanja na koje roditelji ponekad nemaju odgovora. Roditelji su u ranijim vremenima bili spona ili "transmiteri" između društvenih vrijednosti koju su trebali prenositi djeci, gdje se usljed izolacije nuklearne porodice, kao i opće društvene tranzicije javlja dilema i pitanje koje su to vrijednosti?

Porodična izolacija vodi otuđenju njenih članova, ali i osuđenosti porodice da se sama nosi sa eventualnim dilemama, kao i problemima u odgoju. Roditelji su ranije neka pitanja i probleme rješavali savjetovanjem sa rodbinom i prijateljima, a danas su skoro isključivo upućeni na profesionalnu i stručnu pomoć, koja često izostaje, bilo zbog nepostojanja stručnih službi, ili pak nespremnošću profesionalaca. Žrtve roditeljske neodgovornosti, profesionalnog zatajenja ili nedovoljnog angažmana društva su djeca, koja će ove propuste plaćati kao potenci-

jalni ovisnici, kao maloljetni prijestupnici, kao nasilnici, neodogovorni roditelji i građani društva. Nepoštivanje ili zanemarivanje prava djece vode brojnim ličnim i društvenim bolestima. Bosanskohercegovačko društvo, suočeno sa evidentnim porastom socijalne patologije (maloljetničkim prestupništvom, narkomanijom, alkoholizmom mladih, itd.) dovode porodicu u poziciju da unaprijed izgubi utakmicu. Zanemarivanje roditeljskih dužnosti izaziva kolateralnu štetu, u kojoj najviše strada dijete. Dijete treba biti odgojeno u duhu tolerancije i solidarnosti, međutim, čini se da roditelji često zaborave poučiti dijete da poštuju i razumiju druge ljude, gubeći sluh za potrebe drugih. Samodovoljnost i sebičnost, odnosno individualizacija koja ima više štete nego koristi onemogućuju zadovoljavanje osnovnih potreba – ljubav i pripadanje. Iako dijete treba dobiti ljubav i pažnju roditelja, ono treba biti naučeno da drugima daje ljubav. Moralna je zadaća roditelja naučiti dijete da poštuje svoja, ali i tuđa prava. Roditelji često djetetu šalju poruku da je ono treba biti voljeno, ali ne i da treba voljeti i poštovati druge ljude, imati osjećaj za njihove potrebe i probleme. Individualizacija, sebičnost i samodovoljnost vode u izolaciju, otuđenost i gubitak najvrijednijeg - bliskih odnosa. Ukoliko roditelji djecu od najranije dobi ne nauče da su važna prava drugih, problemi će se izvjesno multiplicirati, a u suprotnosti su sa odgojem u duhu tolerancije, jednakosti i solidarnosti (Preambula, Konvecija o pravima djeteta). Djeca i mladi trebaju dobiti odgoj u kome će izgraditi ispravan i odgovoran odnos prema sebi i drugima, prema općeprihvaćenim vrijednostima, za razumijevanje drugih, u toleranciji prema ljudima drugačijeg religijskog, rasnog ili nacionalnog porijekla (ibid). Kako bi se mladi parovi pripremili za brak i porodicu, potrebno je da prije sklapanja braka dobiju stručnu pomoć savjetovanja, kao i kasnije, ukoliko postoji potreba za pomoć u vršenju roditeljsva, bračnim savjetovanjem. Pripremanje za preuzimanje odgovornosti za vlastito ponašanje, kao i za odgovorno roditeljstvo počinje u porodici, ali i škola može imati značajnu ulogu u ovom procesu.

Pravo djeteta na porodicu v.s. pravo roditelja na razvod

If the family is complete, supportive and caring, all will be well.[17] *(UNDP, 2003)*

17 Ukoliko je porodica potpuna, pruža podršku i brigu, sve drugo funkcionira (prev. Š. S.).

Razvod, odvajanje od jednog ili oba roditelja situacije su gdje je djetetu onemogućeno da bude sa roditeljima. Dijete ima pravo da živi sa oba roditelja, iako je velikom broju djece ovo je pravo oduzeto. Neka djeca nikad ne upoznaju svoje roditelje (neželjena trudnoća i vanbračno rađanje, nestanak ili smrt roditelja, napuštanje djeteta). Veliki broj djece ne živi u potpunim porodicama, jer su roditelji odlučili da ne žele nastaviti zajednički život, iako djecu niko nije pitao o tome. Čini se da, kada je riječ o pravima djeteta da raste i razvija se u porodici, „u atmosferi sreće, ljubavi i razumijevanja", djetetu ovo pravo biva otežano ili čak onemogućeno pred pravom roditelja na razvod braka. Djeca kojoj je pravo na porodicu uskraćeno ili oduzeto, usljed objektivnih okolnost, trebaju posebnu zaštitu društva kako bi im se ovaj gubitak na neki način nadoknadio i kako bi imali optimalne uslove za razvoj. Izmjenjena 'idelna' slika porodice, u kojoj 'sretno' žive roditelji i djeca, zbog promjena u društvu i shvaćanju same porodice (Milić, 2001), često ide na štetu svih njenih članova, gdje najčešće stradaju djeca, koja za razliku od odraslih, nemaju pravo izbora. Motivacija za brak je uglavnom ljubav, ali ljubav kao emocija, koja se mijenja kao i sve druge emocije, čini se nije u mogućnosti održati brak i porodicu. Kako bi se mladi parovi pripremili za brak i porodicu, čini se neophodnim da prođu porodično ili neko od savjetovališta. Primjetna povećana stopa razvoda braka, posebno među mladim bračnim parovima[18], sa malom djecom, ukazuje na nisku stopu fleksibilnosti na izmjenjene okolnosti koje sa sobom nose brak i djeca. Sloboda izbora karakteristika je savremenih odnosa i izbora partnera, što može značiti i da je ona time sve više „opciona i privremena" (Beck, 1982 prema Milić, 2001:49). Sam put formiranja braka, znatno se razlikuje od ranijih tradicionalnih običaja upoznavanja budućih partnera i supružnika, jer se moderan brak bazira skoro isključivo na ljubavi, želji zasnivanja porodice, planirano rađanje djece, koje logično vodi i odgovornom roditeljstvu. Sloboda izbora supružnika i uzajamna ljubav nisu garancija za opstanak porodice, što dokazuje velika stopa razvoda. Očigledno da ljubav, koja je dovoljan razlog za sklapanje braka, nije dovoljan za ostanak u njemu, jer bračni parovi vrlo brzo zaborave zašto su se vjenčali. Sloboda partnera, česta preljuba u braku, ili naprosto sebičnost vodi porodičnoj tragediji u kojoj su čini se jedine prave žrtve djeca.

Mladi bračni parovi najčešće smatraju da je bračni problem koji imaju 'njihova privatna stvar' i ne žele tražiti savijet bilo rodbine ili bliskih prijatelja. Nemogućnost da se sami sa time nose

18 Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine (2005), Federalni zavod za statistiku, Sarajevo.

ovi se problemi gomilaju kada na koncu dođu do kritične tačke gdje zajednički život postaje nemoguć. Posljedice nedovoljne svijesti o potrebi bračnog i porodičnog savjetovanja, ali i nedostatak ustanova i stručnjaka koji mogu obavljati složene zadatke u rješavanju porodičnih situacija, su velika stopa razvoda, ali i djece koja gube ono najvrijednije, porodicu. Prilikom razvoda najdeblji kraj izvuku djeca koju roditelji obično ništa ne pitaju. Nepostojanje preventivnog rada, blagovremenog interveniranja u porodicama u kojima postoji problem nezaposlenosti, bolesti, komunikacije, odnosa, roditeljstva, kao i praćenje porodica u kojima postoje neki od rizičnih ili stresogenih faktora potreba je koja traži hitnu reakciju društva. Kod nas se često čuje da je porodica prepoznata vrijednost, koja ima funkciju da bude mjesto gdje svi njeni članovi, roditelji i djeca, mogu uspješno zadovoljiti potrebe za ljubavlju, pripadanjem, sigurnošću. Pravu sliku porodice ili 'krize porodice' svjedoče socijalni radnici koji gotovo svakodnevno rade sa složenim porodičnim situacijama gdje su djeca žrtve 'obračuna' roditelja. Djeca nerijetko bivaju bivaju zanemarena, a roditelji nesposobni da preuzmu odgovonost za sebe i dijete. Ostatka priče tek slijedi, problemi viđanja i kontaktiranja, problemi u učenju, asocijalna ponašanja, itd. Roditelji koji se odluče razvesti moraju preuzeti svoje roditeljske obaveze, mora ih se osnaživati u vršenju roditeljstva, pomoći im da shvate da je razvod izbor koji ima posljedice za djecu, te da nakon razvoda ne prestaju roditeljske obaveze. Roditeljska obaveza je da djeci pružaju ljubav, podršku, vaspitanje i uspješnu socijalizaciju.

PRIMJER 2: Pravo djeteta na porodicu i roditeljsku ljubav

Bračni par Meliha i Kerim H., imaju djevojčicu od devet godina i žele se razvesti, jer im je zajednički život nepodnošljiv. Niti jednan od roditelja ne želi dijete. Otac djevojčice je duševni bolesnik i nije sposoban da se brine o sebi i djetetu. Majka je u vanbračnoj vezi i ne želi se brinuti o djevojčici, a kao osnovni argument navodi da nije zaposlena, te da nije u mogućnosti izdržavati dijete.

Pitanja:

1. Šta uraditi kako bi se zaštitila prava djeteta?
2. Kako pomoći djetetu?
3. Kako pomoći ocu i majci?

Djetetu je neophodna roditeljska ljubav, sigurnost i pripadanje, ono treba znati da je voljeno. Može li se roditeljska (ne)odgovornost pravdati stanjem u društvu, nezaposlenošću, nedostatkom vremena, nezainteresiranošću? Ukoliko veliki broj djece ostane lišen porodice, bude prinuđen da živi u uslovima stresa porodičnih svađa, razmirica, loše komunikacije, ili je žrtva roditeljske neodgovornosti neophodno je što prije upitati se šta je još potrebno uraditi u društvu kako bi se poboljšala situacija u porodici.

Slabljenje i gubitak odnosa u porodici

Da bi dijete imalo uslove za normalan rast i razvoj treba da raste u porodici, „u atmosferi sreće, ljubavi i razumijevanja" (Preambula Konvencije o pravima djeteta). Uprkos poteškoćama u definiranju porodice, zbog samih promjena u strukturi, ali i funkciji, ona će uvijek ostati sinonim sreće, topline, sigurnosti, povezanosti. Ljubav, iskrenost, poštovanje, sigurnost, zaštita, oznake su dobrih odnosa unutar porodice. Ukoliko su odnosi među članovima porodice, roditelja međusobno, kao i roditelja i djece dobri, svi njeni članovi uživat će i biti sretni u takvom ambijentu. Zgodna je izreka koja kaže *najveće dobro koje otac može uraditi svojoj djeci jeste da voli njihovu majku*. Porodična nesreće, njena disfunkcija, uglavnom polazi nedostatkom dobrog odnosa među supružnicima. Posljedice loših odnosa u porodici trpe svi njeni članovi, a posebno djeca. Kvalitetni odnosi u porodici, odnos supružnika ispunjen ljubavlju, poštovanjem, razumijevanjem, je glavna pretpostavka za dobro i odgovorno roditeljstvo. Ako supružnici funkcioniraju, za dijete nema većeg blagostanja. Uvijek smo bili ponosni na porodicu u našem društvu, posebno kada je riječ o odnosima i komunikaciji. U izmijenjenim okolnostima više nije tako jednostavno odgovoriti na pitanje kakvi su odnosi u porodici danas, jesu li izgubili od starog sjaja, jesu su se drastično promijenili, koliko i na kojim područjima su se javile promjene. O ovim pitanjima nema istraživanja, a bila bi izuzetno značajna i dala bi odgovore na brojna postavljena pitanja u vezi porodice i porodičnih odnosa. Nasilje u porodici, čije su najčešće žrtve žene i djeca upućuju nas na sve izraženiju potrebu da se bavimo porodicom. Smanjenje porodične patologije zahtjeva konkretne korake i akcije društva.

Pitanje je može li dezintegrirana, razorena i otuđena porodica zadovoljiti potrebe djeteta, ne samo egzistencijalne potrebe, nego i druge, a koje su za dijete od egzistencijalne važnosti a to su ljubav, pripadanje, zabava. Izolacija nuklearne porodice, koja kontakte svodi na najuži

krug rodbine i prijatelja, vodi socijalnoj otuđenosti (Mladenović, 1973) i slabljenu odnosa, a djeci uskraćuje vrijednost porodičnih okupljanja i druženja, kao i gubitak tradicionalih i moralnih vrijednosti. Povećana stopa maloljetničke delinkvencije često uzroke traži u siromaštvu, i drugim vanjskim faktorima, zatim ličnosti maloljetnika, a gotovo redovno se zaboravlja važan faktor gubitak tradicionalnog konteksta, izolacija porodice i gubitak odnosa.

Prestanak ljubavi, neslaganje naravi, različiti vrijednosni sudovi, neslaganja u pogledu odgoja djece, često završavaju razvodom braka. Pretjerana individualizacija, sebičnost i samodovoljnost je najveće zlo koje nam se moglo desiti. Gubitak bliskih odnosa, kao bolest savremenog doba, treba uzeti ozbiljno, jer ozbiljno prijeti očuvanju integriteta porodice. Samoljublje, osuda i nerazumijevanje potreba drugih, jasno je da će voditi nesuglasicama, svađama, ali i razvodu braka. Porodična transformacija, burne promjene u društvu i porodici najviše su se odrazili na slabljenje i gubitak odnosa.

Zaposleni roditelji usljed tempa života i prezauzetosti nerijetko su frustrirani nedostatkom vremena za porodicu i djecu. Ova činjenica onemogućava djeci da provode više vremena sa roditeljima, što nesumnjivo osiromašuje djetinjstvo (internet). Tržišna ekonomija određuje radno vrijeme koje se često produžava (prelazi osmočasovno radno vrijeme), roditelji često rade prekovremeno, nerijetko vikendima, usljed čega imaju malo vremena za dijete. U dnevnom ritmu ljudi prisutna je disharmonija, frustracija da se ispune svi nametnuti zahtjevi koji se postavljaju npr. ženi kao radnici, supruzi i majci, koji su ozbiljna prijetnja porodici i porodičnim odnosima. Ovakvi radni i životni uslovi utiču na kvantitet i kvalitet provedenog vremena sa djecom. Prezaposlenost, umor roditelja, nezainteresiranost, otuđenje, neiskorišteno ili nekvalitetno provedeno zajedničko vrijeme roditelja i djece utiče na izolaciju i otuđenost članova porodice. Stres na poslu, nesigurnost posla i egzistencije izaziva stalnu napetost i umor, a roditelji postaju nezainteresirani za djecu koja često bivaju prepuštena sama sebi, televiziji i kompjuteru, ili ulici.

Prezaposlenost i odsustvo roditelja iz kuće vode u opću deprimiranost roditelja i djece. Većina mladih se teško odlučuje za dijete, u vrijeme kada društvo ne podržava ni roditeljstvo ni porodicu. Od porodice se uvijek puno očekivalo, da obezbjedi sredstva svojim članovima, da djetetu da najbolje moguće, ali i da pruži djetetu ljubav, pažnju i sigurnost odnosa.

Pomoć porodici treba da ide u smjeru očuvanja integriteta porodice, vodeći računa o potrebama svih njenih članova, roditelja i djece. Ukoliko članovi porodice ne mogu zadovoljiti sve svoje potrebe unutar porodice (prioritetno ljubav i pripadanje), ona će biti izvor nezadovoljstva i frustracija.

Dijete - žrtva nesređenih porodičnih odnosa

Siromaštvo, nezadovoljstvo, frustracije, prezauzetost roditelja povećavaju porodičnu, odnosno roditeljsku nervozu koja rezultira agresivnošću prema djeci. Nasilje nad djecom u porodici često je posljedica stesa usljed nezaposlenosti (Adžajlić-Dedović i sur., 2005), ali i zbog stresa na poslu, čestih sukoba i nezadovoljavajućih odnosa na poslu (Forward, Buck, 2004).

Djeca u socijalno ugroženim porodicama ili djeca čiji su roditelji bolesni (alkoholizam, narkomanija, duševne bolesti) moraju imati posebnu zaštitu društva. Intervencija se obično događa u porodicama gdje je prisutna bolest roditelja koji može ugroziti zdravlje ili život djeteta, dok su djeca iz socijalno ugroženih porodica potpuno marginalizirana. U porodicama u kojima su roditelji duže nezaposleni, javit će se i drugi problemi („lančana reakcija"), te je nužno da se društvo angažira kako bi se otkrile takve porodice sa djecom i pomoglo im da što lakše prevaziđu egzistencijalne i druge probleme. Dijete nije u mogućnosti da, u slučajevima zanemarivanja ili zlostavljanja, samo potraži pomoć, što upućuje da većina ovakvih slučajeva ostaje nepoznata, zatomljena u porodičnu intimu.

Roditelji usljed uticaja brojnih stresogenih faktora izvana, često nesvjesno prenose negativna osjećanja na druge članove porodice. Od muškarca se često očekuje da zarađuje i skrbi za porodicu. U većini slučajeva muškarac želi udovoljiti zahtjevima koji mu se nameću, ali mu društvo ne daje priliku da realizira zadaću brižnog oca i dobrog supruga. Frustriran ovakvom situacijom nije isključeno da će žrtve nezadovoljstva biti supruga i djeca. Ukoliko je npr. muškarac nesposoban nositi se sa stresom svi drugi članovi porodice bit će nesretni. Djeca trebaju imati ljubav i pažnju roditelja, podršku, razumijevanje, a u ovakvoj kompleksnoj i konfliktnoj porodičnoj situaciji to nije moguće. Posljedice za dijete koje je svjedok poremećenih porodičnih odnosa mogu biti slabljenje u školi, uznemirenost, povučenost, što se kasnije dosta usložnjava kako dijete raste.

Iako je porodica najbolji ambijent za dijete, ona ponekad biva i izvor opasnosti za zdravlje pa i život djece. Socijalni radnici koji su rade sa porodicom i čija je zadaća štititi prava i interese djece trebaju prepoznati kada roditelji nisu u mogućnosti odgovorno vršiti roditeljsvo, odnosno prepoznati kada je dijete u porodici ugroženo. Dilema između čuvanja integriteta porodice i sigurnosti djeteta može imati složene posljedice za dijete.

PRIMJER 3: Zaštita djeteta od svih oblika fizičkog ili psihičkog nasilja, povreda ili zloupotrebe, zanemarivanja ili nemarnog odnosa, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući i seksualnu zloupotrebu (čl.19 Konvencije o pravima djeteta)

Priča o dvije blizankinje, šest godina (Avaz, 16.2.2006.) koje su se ugušile u dimu usljed požara, sve nas je duboko potresla . Djevojčice su bile zaključane u kući, kada su igrajući se izazvale požar i ugušile se. Majka je alkoholičarka i duševna bolesnica, nekoliko puta se udavala, a iz tri braka ima djecu. Očuh djevojčica je također alkoholičar i nikada nije radio. Majka je prosila i često bila odsutna, ostavljajući djecu samu u kući. Teška materijalna (djevojčice su djelile jedan par cipelica) i porodična situacija bila je poznata komšijama, kao i nadležnom Centaru za socijalni rad.

Pitanja:

1. Da li je majka sposobna za roditeljstvo?
2. Koje službe su zatajile u vršenju dužnosti?
3. Jesu li komšije mogle više pomoći?
4. Kako pomoći djeci čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama?

Mediji upućuju na flagrantna kršenja prava djece, što upućuje da je potrebno hitno utvrditi etimologiju takvih događaja i najhitnije intervenirati. Roditelji koji neodgovorno vrše roditeljsku dužnost, zanemaruju ili zlostavljaju dijete, što nerijetko ugrožava život djeteta, trebaju biti udaljeni od djeteta. Čini se da nije uvijek jasno kada roditelj svojim ponašanjem nanosi štetu djetetu, najčešće zbog činjenice da je porodica danas skrivena od pogleda javnosti. Postoje brojne teorijske i praktične dileme kad je riječ o društvenoj intervenciji u porodicu i porodične odnose (Obretković,1996), brojni primjeri upućuju na nužnost i opravdanost uplitanja kako bi se zaštitila prava i interesi djeteta. Najočiglednije posljedice zanemarivanja i zlostavljanja djece su psihičke i emocionalne disfunkcije ili čak smrt djeteta. Socijalni radnici i sami često bivaju u dilemi kada, kako i da li intevenirati u porodicu, kako bi se zaštitila prava pojedinih članova. Neki autori upućuju na kontraefekte odvajanja djeteta od roditelja ili drugih oblika opresivnog interveniranja u porodične odnose jer mogu zaoštriti konflikte, uticati na kidanje porodičnih veza, koje se ne mogu obnoviti (Obretković, 1996). Ipak, nekada je intervencija neophodna i čini se jedina moguća.

Zaključak

Nemali broj ljudi sve više uviđa da su djeca najugroženija populacija na planeti Zemlji. Na svu sreću sve smo svjesniji da djeca trebaju puno više od onoga što im je do sada bilo pruženo. Utvrditi etimologiju porodične patologije dio je puta koji treba voditi očuvanju njenog integriteta. Faktori koji mogu izazvati porodičnu disfunkcionalnost su brojni i kreću se od makro do mikro uzroka: siromaštvo (nezaposlenost kao visoko rizični socijalni stresor), konzumiranje droga i alkohola, cjelokupno okruženje, opća besperspektivnost, povećan stres, izražena agresivnost/osobnost roditelja, cjelokupno znanje o roditeljstvu igraju značajnu ulogu u ostvarivanju prava djeteta u porodici. Uglavnom, svi navedeni faktori mogu se svrstati u tri grupe: individualne, porodične i socioekonomske (Wells, 1995).

Uglavnom se smatra de je najprije nužno ukloniti vanjske faktore, kako bi se stvorile pretpostavke za stvaranje sretne porodice. Budemo li čekali da se uklone ili barem djelimično ublaže vanjski faktori koji utiču na porodicu i porodičnu destabilizaciju stvari se mogu dodatno zakomplicirati. Potrebno je što prije djelovati po principu *"bottom to up",* podržavajući pozitivne elemente unutar porodice na kojima je moguće graditi njenu stabilnost, a to je revitalizacija odnosa.

Promjene u društvu i društvena dezorganizacija, kao i promjene unutar 'mikro kosmosa', imaju za posljedicu da porodica sve više postaje ambijent u kome je otežana ili potpuno onemogućena zaštita prava djeteta. Gubitak prisnih i iskrenih odnosa unutar porodice uglavnom se opravdava stresom koji je najčešće uzrokovan gubitkom zaposlenja, alkoholizmom, stresnim događajem itd. Uvjerenja po kojima živimo, smatrajući da ćemo zajedno sa našim porodicama biti sretniji dok se ispune sve pretpostavke u društvu, vodi besperspektivnosti nas samih i naše djece, gubeći ono najvrijednije - prisne odnose.

Obzirom da smanjena roditeljska odgovornost može biti posljedica siromaštva, izazvana deprivacijom osnovnih socijalnih prava, u društvu se moraju pronaći mehanizmi kojima će se ovi problemi što prije riješiti.

U obrazovnom procesu mladi se trebaju poučiti vrijednosti dobrih odnosa (porodičnih, rodbinskih i prijateljskih), kao i poučiti ih kako se takvi odnosi grade.

Prijedlozi mjera koje se trebaju poduzeti:

- smanjiti siromašvo kako bi se osiguralo ostvarivanje prava djece,
- izraditi nacionalnu strategiju kada je riječ o zaštiti porodice,
- razviti program preventivnih mjera radi očuvanja porodičnog integriteta,
- potrebna literatura o roditeljstvu,
- upoznavati roditelje i profesionalce o potrebama djeteta,
- osigurati uslove zadovoljavanja potreba svih članova porodice,
- informirati roditelje gdje mogu potražiti pomoć u odgoju,
- specijalizirati stručnjake za rad sa porodicom,
- informirati bračne parove gdje se mogu obratiti za bračno savjetovanje,
- informirati roditelje gdje mogu dobiti materijalnu i novčanu pomoć ukoliko su nezaposleni,
- informirati nezaposlene roditelje da njihova djeca mogu ostvariti pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu (praksa pokazuje da veliki broj nezaposlenih roditelja ne zna da može ostvariti ovo pravo),
- informacije roditeljima moraju biti transparentne, dostupne i lako razumljive,
- osnažiti centre za socijalni rad, prostorno i kadrovski kako bi se stvorili uslovu za rad sa porodicom (ili formirati posebne odjele za zaštitu porodice),
- nužno preventivno raditi radi očuvanja integriteta porodice tako što će se pratiti porodice sa djecom u kojima je prisutan neki od steresogenih faktora (nezaposlenost, materijalna nezbrinutost, bolest člana/ova porodce, a posebno alkoholizam, narkomanija, duševna oboljenja), što može voditi zanemarivanju ili nasilju nad djecom,
- raditi sa roditeljima i djecom nakon razvoda (razvijati komunikaciju i roditeljsku odgovornost),
- u školama upoznavati i pripremati djecu za roditeljstvo,
- u školama raditi na razvijanju humanih odnosa i socijalnih vještina,
- u školama, putem medija i javnih skupova proklamirati vrijednost porodice, ali i vrijednost odnosa općenito,
- hitno intervenirati kada su okolnosti u porodici prijetnja fizičkom i psihičkom životu i zdravlju djeteta, i zaštiti djeteta od bilo kojeg oblika zlostavljanja,
- podsticati jačanje porodičnih veza (unutar same porodice, kao i šire porodice),
- pružati pomoć porodici u cjelini (sistemski pripstupati).

Reference

1. Glasser, W., (1997) Teorija kontrole - novo objašnjenje načina na koji kontroliramo svoje živote, prijevod Mirjana Zećirević: "Alinea", Zagreb.
2. Wells, S.J. (1995) Child Abuse and Neglect Overwiew, u Encyklopedia of social work (19th ed.), National Association of Social Workers, Washington, DC.
3. Pašalić-Kreso, A., (2004) Koordinate obiteljskog odgoja, Jež i Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
4. Rana intervencija, http://okolonaokolo.hr/ranaintervencija.htm, posjećeno 5.2.2006.god.
5. Puna sloboda čovjeka, Woldorfska pedagogija, http://www.zzjzpgz.hr/nzl/4/waldorf.htm, posjećeno 1.2.2006.god.
6. Glasser, W. (2000) Teorija izbora, Nova psihologija osobne slobode, prevela Mirjana Zećirević: "Alinea", Zagreb..
7. Forward, S., Buck, C. (2004) Otrovni roditelji, http://www.poliklinika-harni.hr/teme/stil/08_fizicki.asp, posjećeno 15.2.2006. god
8. Lash, C. (1986) Narcistička kultura, Napredak, Zagreb.
9. Mladenović, M. (1973) Društvena zaštita porodice i dece: „RAD", Beograd.
10. Milić, A. (2001) Sociologija porodice - kritika i izazovi, Čigoja štampa, Beograd.
11. Cannan, C., Warren, C. (ur.) (1997), Social Action with Children and Families-A community development approach to children and family welfare, Routledge, London, New York.
12. Konvencija o pravima djeteta, u Čitanka ljudskih prava (2001), Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu.
13. Roys, C. (1998) Razvijanje politike za socijalnu brigu o djeci, u Socijalna politika-zaštita i praksa, briga o ugroženim grupama u Bosni i Hercegovini, „SVJETLOST", Sarajevo.
14. Dnevni list Avaz, od 16.2.2006.godine
15. Darling, R.B., Baxter, C. (1996) Families in Focus-Sociological methods in Early Intervention: pro-ed, Austin, Texas.

16. Obretković, M. (1996). U Janjić-Komar, M., Obretković, M. Prava djeteta - prava čovjeka, DOSIJE, Beograd.

17. www.ks.gov.ba/okantonu/socZastita/korsoczas. htm. , posjećeno 10.2.2006.godine

18. Dječije siromaštvo, Wikipedija-Slobodna Enciklopedija, (http:// bs.wikipedia.org/w/index.php?title=Dje%C4%8Dje_siroma% C5%A1tvo&oldid=28312), posjećeno 20.2.2006.godine.

19. Adžajlić-Dedović, A. i sur. (2005), Nasilje u porodici - razvojna studija u Bosni i Hercegovini, Institut za kriminologiju i sigurnosna istraživanja Fakulteta kriminalističkih nauka u Sarajevu i Američka Ambasada - Odjel za odnose sa javnošću, Sarajevo.

20. Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom. Službene novine Kantona Sarajevo, Broj 16, 2002. godine, Sarajevo.

21. Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštiti obitelji sa djecom. Službene novine FBiH, Broj 36, 1999 godine, Sarajevo.

22. Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o stanju ljudskih prava za period januar-decembar 2005

23. Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine 2002-2010, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice.

24. Unacompanied children and children at risk of being institutionalised in Bosnia and Herzegovina, UNICEF, 2003.

25. Buljubašić, S. (2004) Socijala integracija djece bez roditeljskog staranja,„DES" Sarajevo.

26. Cijena odrastanja: Makroekonomija, siromaštvo i dječija prava u Bosni i Hercegovini, Save the Children UK (2002).

Nermina
Šačić

ETIČKE DIMENZIJE MEDIJSKOG IZVJEŠTAVANJA O DJECI U BIH

ETIČKE DIMENZIJE MEDIJSKOG IZVJEŠTAVANJA O DJECI U BIH

Nermina Šačić

Istraživanja u svijetu o odnosu djece prema medijima ukazuju na činjenicu da su mediji potencijalno važni socijalizatori, i da njihov uticaj na djecu ovisi o većem broju činitelja (npr. izboru medija, vremenu korištenja, selekciji sadržaja, uvjetima korištenja itd). Grupa američkih istraživača utvrdila je da opremljenost američkih kućanstava medijima ovisi o materijalnom standardu porodice. Televiziju više gledaju djeca iz siromašnih porodica, niže obrazovanih roditelja, dok štampu i kompjutere uglavnom koriste djeca bogatijih i obrazovanijih roditelja. Istraživanja pokazuju da djeca koja koriste televiziju uglavnom imaju lošiji uspjeh u školi. Korištenje medija se smanjuje s polaskom djece u srednju školu što navodi na zaključak da je dob važna kada su u fokusu djeca, odnosno njihov odnos prama medijima. Od svih ispitivanih medija američka djeca najčešće gledaju televiziju, potom koriste kompjuter i video igre, onda čitaju knjige, i na kraju slušaju radio i muziku. Televizija se više gleda sa vršnjacima nego sa roditeljima, pri čemu se preferiraju dječiji i obrazovni programi i humorističke serije. U časopisima redovito se prate teme o mladima, sportu, zanimljivosti sa estrade itd. Kompjuter se više koristi za zabavu, nego za učenje. D. Roberts, U.Foehr, V.Rideont i M.Brodie primijetili su da djeca koja su manje zadovoljna životom i slabije socijalno prilagođena više koriste medije.[1] Rezultati hrvatskih i slovenskih istraživanja ne odstupaju bitno od već navedenih nalaza u svijetu.[2] Pokazalo se da slovenska djeca najviše koriste televizijski i radijski medij, te da više vre-

1 D. F. Roberts, U.G. Foehr, V.J.Rideont, M. Brodie, Kids &Media, 1999. –www. kff.org

2 Vidi: Vlasta Ilišin, Ankica Martinović Bobinac, Furio Radin, Djeca i mediji: uloga medija u svakodnevnom životu djece, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb, 2001.

mena provedu pred televizijskim ekranima nego u druženjima s bližnjim. Na televiziji najradije gledaju akcijske i horor filmove, te razne serije. Popularnost medija i među hrvatskom djecom identična je medijskim preferencijama i sklonostima djece u drugim zemljama. Slični su podaci i kada je u pitanju posjedovanje: gotovo sva kućanstva od ispitanika su imala televizijski prijemnik, devet desetina radio, a dvije petine kompjuter. Hrvatski istraživači su na osnovu medijske sadržajne preferencije djece utvrdili da mediji u dječijem svakodnevnom životu ostvaruju prije svega zabavnu, pa tek povremeno edukativnu funkciju. Većina djece redovno na televiziji gleda filmski i serijski program, potom kvizove i nagradne igre, dok njima namjenjen školski (obrazovni) program većina gleda povremeno. Na radiju se najviše sluša muzika, a u novinama se čitaju natpisi o događajima iz svijeta poznatih i teme o prijateljstvu. Kompjuter se također koristi radi različitih video igara, a za pisanje i drugu vrstu edukacije se koristi povremeno. Može se pretpostaviti da je slično i u BiH, posebno ako se govori o upotrebi televizije i radija. Odstupanja vjerovatno ima kod korištenja novih medija (kompjutera, interneta) jer se procjenjuje da u BiH svega 6, 5 % kućanstava ima kompjuter. S obzirom na oskudnu domaću ponudu dječijih i tinejdžerskih časopisa razlike bi postojale u aspektu analize izbora medija. Ono što je zajedničko ovim radovima jeste pruočavanje televizije kao socijalizatorskog agensa, prije svega njezina potencijalnog uticaja na djecu. Imajući u vidu da su djeca uglavnom navodila da televiziju gledaju iz navike, dosade, radi potrebe za 'bijegom' od realnosti, zbog relaksacije i zabave, istraživači Clifford, Gunter i McAleer su joj dodjelili ulogu Dadilje.[3]

Pitanje koje određuje koliko mediji, u ovom slučaju televizija, utiču na djecu ovisi o spoznaji da li je gledanje televizije pasivno ili aktivno. Gunter i McAleer su mišljenja da je vjerovanje kako televizija 'usađuje' nove stavove i primjere za ponašanje zavodljivo i pogrešno jer, navodno, ni najmlađi gledatelji ne preuzimaju sve bez preispitivanja i otpora.[4] S druge strane Federman konstatira da je televizija (pre)puna nasilnih prizora, pa treba očekivati da to utiče na gledatelje, pogotovo mlade.[5]

---

3 B. Clifford, B.Gunter i J.McAleer, Television and Children: Programme Evaluation, Comprehension and Import, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1995.- prema Vlasta Ilišin, Ankica Martinović Bobinac, Furio Radin, Djeca i mediji: uloga medija u svakodnevnom životu djece, nav.izd., str. 24

4 B. Gunter, J. McAleer, Children & Television, Routledge, London and New York, 1997

5 J. Federman, Executive Summary: National Television Violence Study, CA:Mediacope, Inc. Los Angeles, 1996 – prema Vlasta Ilišin, Ankica Martinović Bobinac, Furio Radin, Djeca i mediji: uloga medija u svakodnevnom životu djece, nav. izd., str. 25

Istraživači uticaja medijskog nasilja na agresivnost djece zastupaju različita mišljenja. Interpretativni okviri se kreću od toga da gledanje nasilja legitimira njegovo korištenje i slabi osjećaj za socijalne sankcije zbog eventualnog nasilnog ponašanja u svakodnevnom životu, potom da su djeca sklona imitiranju agresivnog ponašanja, te da njihova izloženost nasilju vodi reduciranju emocionalnih reakcija i prihvaćanja nasilja u realnom životu. Postoje mišljenja (Gauntlett) koja ovaj stav kritički promišljaju jer nije razriješeno pitanje da li gledanje nasilja potiče gledatelja na agresivno ponašanje ili se već postojeće agresivne crte gledatelja manifestiraju kroz njegovu veću sklonost gledanju nasilja na televiziji. Kako mediji, pa tako i televizija reflektiraju nasilje prisutno u društvenoj okolini, prejednostavno je optužiti medije za poticanje nasilja jer više puta je u teoriji medija ponovljeno da 'mediji ne mogu biti mnogo bolji ili drugačiji od okoline u kojoj djeluju'.

Međutim, kako pridobiti medije u korist djece? Prilikom svake rasprave o odnosu djece prema medijima akcentira se tzv. medijska pismenost odnosno medijski odgoj. Ona se definira kao "mogućnost pristupa analize, ocjene i proizvodnje novinarskih priloga u najrazličitijim oblicima".[6] Medijska pismenost treba djeci da "omogući razmišljanje o medijskim sadržajima i oblicima; ona treba da djecu uči o kritičnosti prema ponuđenim medijskim proizvodima".[7] To znači da djecu valja osposobiti da uče razlikovati fikciju i stvarnost, da znaju selektivno odabrati sadržaje, da znaju dokučiti značenje prezentiranog, te da znaju pozitivne i negativne vrijednosti medija. Takva vrsta odgoja njima je neophodna jer su mediji imanentna sastavnica svakodnevnog života kako njih tako i odraslih. No, ko je nositelj nužnog medijskog odgoja? Gotovo nema autora iz oblasti socijalizacije (M. Rush, S. Verba, G.Almond), a da nije aspostrofirao krucijalnu ulogu roditelja. Iskustvo stečeno u porodici služi "…ne samo kao bogat fond znanja i prakse, nego kao okvir u kome se vrše interpretacije, tumačenja iskustava stečenih izvan porodice i kao model, uzor cjelokupnog socijalnog ponašanja".[8] Od porodice ovisi da li će se dijete razviti u osobu koja će biti u stanju kritički sagledati medijske sadržaje i da li će imati interesovanja za određene pojave. Razna iskustva, pokazuju da dobra saradnja roditelja i djece, te dijalog o prezentiranom na medijima, pozitivno utiču na medijsku pismenost djece.

---

6 B. Gunter, J. McAleer, Children & Television, Routledge, London and New York, 1997, str. 29

7 Ibidem

8 Nenad Havelka, Socijalna psihologija (drugo, dopunjeno, izdanje), Rad, Beograd, 1972, str.106

Na žalost samo 10 % do 15 % djece razgovara sa roditeljima o gledanom, slušanom i pročitanom u medijima (Košić, Zgrabljić, Ranfl), što ukazuje da roditelji uglavnom ne pomažu djeci u vrednovanju značenja, uočavanju moralnih poruka i shvaćanju prirode medijski prezentiranog sadržaja.

Iako se smatralo da djeca nisu sposobna 'misliti' velike teme utvrdilo se da ona imaju ogroman potencijal da razmišljaju i o temama za koje se mislilo da nisu dorasli. Istraživanja američkih autora D. Eastona i J. Dennisa, godine 1965. demantovala su tada već ustaljenu tezu o političkoj nepismenosti djece. Prije svega, dokazano je da se djeca počinju rano orijentisati "prema mističnom svijetu politike, te da formiraju i ideje o njegovim najapstraktivnijim djelovima kao što je i sam vladavinski sistem".[9] Ovo istraživanje, kako navode sami autori "iznenadilo je one koji o djeci razmišljaju kao o nevinašcima u političkom mišljenju".[10] Utvrđeno je također da djeca počinju da vole vlastiti politički sistem i prije nego realno išta znaju o njemu. Teoriju o ranom shvatanju politike i utjecaju političke socijalizacije na djecu opravdao je i američki istraživač političke kulture F.I. Greenstein. On je analizirao odnos djece prema predsjedniku države i gradonačelniku. Utvrđeno je da predsjednik države i policajac čine prve figure koje djeca prepoznaju kao političke.[11] Tek u kasnijim godinama, političke institucije (parlament i vlada) i politički procesi (izbori) prepoznaju se kao objekti političke identifikacije. U ovom kontekstu, uočen je izrazito pozitivan stav djece prema političkoj vlasti.[12] Razultati istraživanja podstakli su neke teoretičare da zaključe da se kod individue već "od sedme godine formira bazični politički identitet i emocionalna vezanost za centralne političke simbole zajednice, a da između sedme i trinaeste godine počinje proces saznavanja mnogo apstraktnijih pojmova… Dok mala djeca pokazuju sposobnost da razlikuju političke lidere kao dobre ili loše, starija već pokazuju mogućnost da opišu političko ponašanje političkih lidera."[13]

---

9 D. Easton and J. Dennis, The Child's Image of Government, Annals, 1965, str. 108

10 Cit. djel., str. 108

11 Npr. u SAD-u, svaki praznik državnog karaktera propraćen je isticanjem američke zastave u porodičnoj kući. Predsjednik SAD za djecu "kontaktira sa zemljama i čuva SAD", "pomaže narodu da živi u sigurnosti", "predsjednik daje slobodu" itd.

12 F. I. Grenstein, The Benevolent Leader: Children Images of Political Authority, American Political Science Rewiew, 1960. Navedeno prema: Milan Podunavac, Socijalizacija (politička), Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 1093

13 M. Podunavac, Socijalizacija (politička), nav. izd., str. 1093

Odnos prema djeci u savremenom svijetu imaju sve društvene institucije uključujući škole, fakultete, nevladine organizacije, vjerske institucije i slični njima. Oni u društvenoj zajednici u odnosu na djecu imaju svoje obaveze. U posljednje vrijeme se sve češće prozivaju škole i nastavnici kao mogući moderatori medijske osposobljenosti. Francuska je u školskim klupama televiziju učinila ravnopravnom sa tablom i kredom što se pokazalo dobrim u obrazovnim transformacijama. Patrice Canivez smatra da u demokratiji škola ne bi trebalo da se bavi "podučavanjem pojedinaca kako da štiti svoje materijalne, društvene i profesionalne interese"[14] nego naprotiv, da škola bude ta koja pruža "kulturu i sklonost prema raspravi što će mladima omogućiti da shvate probleme i predložena rješenja i da o njima raspravljaju".[15] Kada su zemlje u regionu u pitanju, pa tako i BiH onda treba istaći da nema naznaka da će naše današnje generacije putem škole naučiti kako da bolje razumiju medijske sadržaje. Naime, škole su uostalom kao i druge institucije birokratizirane i ispolitizirane tako da je uvođenje medijskog odgoja u nove obrazovne planove još uvijek utopija. Na žalost većina roditelja preopterećena je svakodnevnim egzistencijalnim problemima kao i brigom za sadašnjost i budućnost pa im se čini da dangube vrijeme ako sa djecom razgovaraju o onome što mediji prikazuju.

S obzirom da su djeca, kao što smo vidjeli, kontinuirano izložena medijima, za sada je jedino moguće ponovo podsjetiti medije da u obnašanju svojih društvenih funkcija obrate pažnju na edukativne sadržaje i da ih u što profesionalnijoj formi prilagode dječijim potrebama. Mediji koji imaju tendenciju da vrše emancipatorsku ulogu daće upozorenje na informacije koje vrše mentalnu poluciju kod djece. TV producenti također će skrenuti pažnju i roditeljima na sadržaje koji se ne preporučuju njihovoj djeci. Naravno da će posljednja odluka biti u rukama roditelja, ili onih koji se brinu o djeci, međutim medijski je profesionalno pružiti informacije roditeljima koji će odlučiti kako će djeca koristiti medijske sadržaje.

Evropski teoretičari medija imaju relevantnu grupu istraživača koji uporno insistiraju na toj tzv. *edukativnoj* funkciji koja se između ostalog ogleda u poštivanju etičkih i profesionalnih standarda (F. Ronneberger, J. Keane). Pošto je teorija o društvenoj odgovornosti medija (social responsibility) utemeljena u liberalnom duhu, ovdje treba istaći ko su nosioci medijske odgovornosti. Naravno da to nije država jer njeno uplitanje u procese komunikacije reducira medijske

---

14 Patric Canivez, Odgojiti građanina?, Pravni centar – Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo, 1999, str. 123
15 Ibidem

slobode izražavanja, osim u slučaju rata, vanrednog stanja i velikih katastrofa. Državna zaštita je dobrodošla ako je riječ o drugim ljudskim pravima i slobodama, ali više vijekova se dokazuje da je poželjno da ona ne interveniše i ne bude garant prava na komuniciranje.
Princip medijske samoregulacije nose 'poslanici javne riječi' i on podrazumjeva samostalno i dobrovoljno pridržavanje etičkih novinarskih normi. One između ostalog podrazumjevaju: odgovornost prema javnosti/publici koja se očituje kroz plasiranje informacija koje su istinite, različite i pluralističke. Jasnoća i nedvosmislenost informacija se postiže razdvajanjem činjenica i mišljenja, vijesti i komentara. Pošto su novinari između ostalog stvaraoci javnog mnijenja, kodeks nalaže da: nema diskriminacije na osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti i religije.
Također novinarskim kodeksima se potencira odgovornost prema izvorima informacija i davaocima obavijesti. Ovaj princip se objašnjava kao pošteno prikupljanje i objavljivanje informacija. Podrazumjeva između ostalog i poštivanje izdavačkih prava i pravila citiranja, poštivanje embarga, pravo izvora da provjeri i ispravi informaciju prije objavljivanja i zabranu nanošenja uvrede i klevete. Drugi aspekt se odnosi na zaštitu integriteta izvora informacija: poštivanje privatnosti, profesionalne tajne, poštivanje principa nevinosti sve do konačne presude. Etičkim novinarskim kodeksima se također utvrđuje i odgovornost prema državi. Mediji su dužni da poštuju zakone utvrđene Ustavom zemlje.[16]

S tim u vezi, evo nekoliko zakonskih odredbi koje reguliraju odnos medija i djece. *Konvencija o pravima djeteta*, koja je usvojena u UN-u 1989. godine je međunarodni akt koji obavezuje sve subjekte savremenih društava, pa prema tome i masovne medije da u programima svojih aktivnosti stalno imaju ostvarivanje i zaštitu prava djeteta na način na koji to Konvencija proklamira. Konvencija o pravima djeteta je uključena u pravni sistem Bosne i Hercegovine (Ustav BiH – aneks 6, dodatak aneksu) i time je naša država preuzela obavezu da će provoditi sve potrebne aktivnosti u cilju primjene ove Konvencije. U članu *13. Konvencije o pravima djeteta* kaže se: "Dijete ima pravo na slobodu izražavanja koja obuhvaća i slobodu da traži, prima i daje informacije i ideje svih vrsta, bez obzira na granice, bilo usmeno ili pismeno ili preko tiska, putem umjetnosti ili nekoga drugog medija po izboru djeteta".[17] U članu 16. se navodi

16 M. Radojković, Novinarski priručnik-Etički kodeksi za elektronske medije, nezavisno udruženje novinara Srbije, Beograd, 1999.

17 Konvencija o pravima djeteta, iz: Čitanka ljudskih prava (ur. Jasna Bakšić-Muftić i Ljiljana Mijović), Centar za ljudska prava, Sarajevo, 2001, str. 454

da "nijedno dijete ne smije biti izloženo samovoljnom ili nezakonitom miješanju u njegov privatni i obiteljski život, dom ili osobno dopisivanje, niti nezakonitim napadima na njegov čast i ugled. Dijete ima pravo na zaštitu zakona od takva miješanja ili napada".[18]

Ova dva člana jasno određuju odnos medija i prava djeteta. Angažirajući se u borbi protiv nasilja i u pronalaženju efikasnih načina da se vlade i drugi postaknu na promjene koje će djeci osigurati bolji život, mediji često prikazuju djecu u situacijama van njihove kontrole, djecu podvrgnutu zlostavljanju i eksploataciji drugih. Zbog toga je neophodno uvijek provjeravati i analizirati koliko će djeca od "novinarske priče" imati koristi ili štete. Prije svega svi akteri koji afirmiraju dječja ljudska prava, pa i mediji, moraju prvenstveno djecu poštovati kao individualne ličnosti. S obzirom da je riječ o populaciji koja ovisi o drugima, koja vjeruje ljudima njih je lako i eksploatisati ili zlostavljati. Zato novinari, fotoreporteri i urednici koji ukazaju javnosti na prava djeteta moraju im omogućiti da govore u svoje ime, da govore o svojim nadama i strahovima, o svojim dostignućima i uticaju ponašanja odraslih na njihov život. U članu 17. iste *Konvencije* kaže se: " Države članice priznaju značajnu ulogu sredstava javnog informiranja i omogućavaju pristup djeteta informacijama i materijalima iz različitih nacionalnih i međunarodnih izvora, posebno onih kojima je cilj unapređenje njegova socijalnog, duhovnog i moralnog dobra i fizičkog i mentalnog zdravlja. U tom cilju države članice:

a) potiču sredstva javnog informiranja da šire informacije i materijale od socijalnog i kulturnog interesa za dijete,
b) potiču međunarodnu suradnju u proizvodnji, razmjeni i širenju takvih informacija i materijala iz različitih kulturnih, nacionalnih i međunarodnih izvora,
c) potiču objavljivanje i širenje dječijih knjiga,
d) potiču sredstva javnog informiranja da posvete posebnu pažnju lingvističkim potrebama djeteta koje pripada manjinskoj grupi ili koje je autohtonog porijekla,
e) potiču razvoj odgovarajućih smjernica za zaštitu djeteta od informacija i materijala koji štete njihovu dobru".[19]

---

18 Ibid., str. 455
19 Ibidem

Ovaj član između ostalog podrazumjeva odgovornost državnih i društvenih subjekata koji su u bilo kakvoj vezi sa djecom. Kad je riječ o medijima i oni su dakle obavezni da djeci, ali i njihovim roditeljima i široj javnosti pruže informacije koje su za njih od socijalne, moralne, edukativne i kulturne koristi. Da li to oni uistinu čine?

Povod za teorijsko-empirijsko istraživanje tematike kojom ćemo se baviti u nastavku teksta, nametnut je sve učestalijim interesima domaćih i svjetskih medija da izvještavaju o djeci i omladini. Rukovodeći se interesima senzacije i spektakla s jedne strane, kao i emancipatorskom logikom s druge strane, u interesu općeg dobra, mediji o djeci i omladini izvještavaju uglavnom kada su žrtve različitih oblika nasilja, kada su u kandžama političke manipulacije, kada su asocijalni i sl. tome. Na Svjetskom novinarskom Kongresu u brazilskom gradu *Recife* održanom u petom mjesecu prošle godine ponovo je naglašeno da je uloga medija, kao servisa javnosti, odlučujuća za *slobodu izražavanja i mišljenja*, kao i za zaštitu raznorodnih izvora dostupnih demokratskom društvu. To su jedna u nizu drugih važnih poruka što su ih 172 delegata iz 75 zemalja sa svih kontinenata uputili domaćoj i inozemnoj javnosti. Uoči samog održavanja ovog Kongresa upriličen je seminar o temi: *Odnos medija prema djeci*. Raspravljalo se o tome koliko su mediji svjesni odgovornosti u etičkom smislu kad pišu o najmlađima. Prikazan je film "*Izgubljena nevinost*" o seksualnom nasilju nad djecom u Južnoj Americi, otimanju dječaka i djevojčica iz Bangladeša, o djeci - robovima u afričkim zemljama. Najmlađi na tom kontinentu rade kao roblje, i to ne u malom broju. Bilo je to šokantno filmsko djelo, posebno za novinare jer je nakon projekcije uslijedila rasprava o tome jesu li se kolegice i kolege, koji su snimili taj potresan dokumentarac, ogriješili o novinarska načela. Nigdje u filmu nema druge strane. *Djeca su ispričala ono što im se događa*. A može se dogoditi da ih njihovi vlasnici nakon filma itekako oštro kazne. Ovo je samo uvod da se kaže kako je složen i specifičan odnos medija prema djeci. Medijski sadržaji (novinske priče, tv prilozi, dokumentarne emisije, otvoreni programi) koji su zadovoljili profesionalne i etičke standarde, mogu im biti idealna osnova za afirmaciju dječijih ljudskih prava, no tanka je linija da se izvještavanjem ne multiplicira kršenje ljudskih prava. Svjetski, ali i domaći novinari uglavnom su educirani tako da vijesti primarno vezuju u smislu događaja – šta se dogodilo – i kriza - "loša vijest je dobra vijest". Katastrofe/spektakli, dakle, imaju tendenciju da dominiraju u medijima, a uloga novinara je u tome da utvrdi šta se dogodilo i da o tome podnese izvještaj. To je osnovni zadatak, svakako, i zahtijeva znatne vještine, ali u većini slučajeva sam događaj je kreator novinarske priče. Ni imaginacija, ni inicijativa nisu potrebne reporteru da bi stvorio priču. A medijski bi bilo intere-

santno objaviti i priču o tome kako djeca i omladina žive na selu, ili kako se porast saobraćaja u gradu odražava na dječju igru? No pitanje je koliko je redakcija koje će ovoj vrsti tema ustupiti medijski prostor.

S tim u vezi možemo postaviti pitanje: Da li je teorija novinarstva zadata norma ili nešto što je moguće mijenjati i prilagoditi potrebama društva i zajednice?

Relativno nov koncept novinarstva (Human Development Reporting - Izvještavanje o ljudskom napretku), star svega tridesetak godina pokušava da akcenat priče stavi ne na *događaje* već na *procese* i *pojave*, i njega u teorijskom smislu treba predstaviti i naučnoj i stručnoj javnosti u BiH.[20] Jedna od definicija izvještavanja o ljudskom napretku podrazumjava "činjenično izvještavanje o napretku u određenoj zemlji, kao i o zastoju progresa u urbanim i ruralnim sredinama. Ovaj oblik novinarskog izražavanja treba da izgradi informativni most između vlasti i javnosti, između urbanih i ruralnih zajednica. Dugoročno, cilj ove vrste novinarstva je da doprinese poboljšanju stila života".[21]

Možemo reći da novinarstvo na Zapadu, kojeg pokušavaju baštiniti i naši mediji, sa svojom historijom i glasom 'psa čuvara', odnosno glasom opozicije, traga za *negativnim*, dok Human Development Reporting stavlja veći akcenat na pozitivno. Takvo određenje je previše pojednostavljeno, i lako je pronaći primjere koji bi ga proturiječili, iako ono sadrži dovoljnu dozu istine koja ga i opravdava kao polazište za diskusiju. Isto tako to određenje nije obavezno kritika novinarstva na Zapadu koje se stoljećima razvijalo da bi se uklopilo u potrebe visoko razvijenih društava. Srž diskusije je da norme novinarstva na Zapadu nisu uvijek općenito prihvaćene od manje razvijenih društava sa daleko kraćom historijom novinarstva u praksi. Svi bismo trebali stvoriti stil i formu novinarstva koji će odgovarati našoj vlastitoj kulturi, našim vlastitim potrebama i našem vremenu. Human Develompent Reporting je specifičan i interesantan koncept novinarstva koji je jedna vrsta opozicije temama koje se odnose na dnevnu politiku.

---

20 Opsežniji uvid u: Novinarstvo u funkciji ljudskog napretka (priredila Nermina Šačić), Internews B&H, Sarajevo, 2003

21 Ibid., str. 8

Riječ je o pristupu koji već tridesetak godina egzistira u zapadnoj Evropi, a u posljednjih desetak godina pokušava da pronađe svoj prostor u zemljama koje su u procesu demokratske tranzicije.

Osim ovladavanja problematikom žena, djece, porodice i drugih tema iz ljudskog života, novinar razvojnog ili novinarstva u funkciji ljudskog napretka, mora ovladati i pozitivnim aktima međunarodnih, regionalnih ili domaćih zakona i konvencija, koje se odnose na prava djece, žena, etničkih manjina, ljudskih prava uopće i sl. Isto tako, mora ovladati i zakonima i pravilima koja reguliraju sferu djelovanja štampanih (novine), elektronskih (radio, TV) i virtualnih (internet) medija. Već samo poznavanje tih pravila i dodatna izobrazba za humane teme (priče iz života običnih ljudi) je neiscrpan izvor dobrih ideja za emisije i razne novinarske priloge, koje će rukovodeći se deontološkim imperativima novinarstva kao profesije u funkciji javnosti, demokracije i građana, nastojati u što kvalitetnijoj i žurnalistički zanimljivijoj formi plasirati ravnopravno sa drugim izvorima informacija i tematskim prilozima koji prate rad političara i državnih organa. Jer i humane teme su u svakom slučaju primarno političke. Njihovim potenciranjem se uspostavlja dijalog sa vlastima, provjerava (ne)ispunjenje olako izgovorenih predizbornih obećanja, potencira se demokratski interaktivni dijalog građana svih slojeva sa vlastima, itd.

Sadržaj i vrijednosti vijesti koje su izražene u novinarstvu trebale bi se razvijati u kontekstu društva u kojem mediji rade, a ne samo oponašati vrijednosti za koje se smatra da odgovaraju moćnijim ili sofisticiranijim društvima u drugim zemljama.

S obzirom da se bosanskohercegovačko društvo teško snalazi u transformatorskim procesima, i da se mnoga pitanja djece i omladine u kontekstu ljudskih prava u BiH ignoriraju, prešućuju i marginaliziraju možda bi mediji mogli da potaknu politike da riješavaju nagomilane probleme otvarajući polemike o pitanjima koja se tiču prava djece i omladine. No, da li je to moguće s obzirom na činjenicu da je Bosna i Hercegovina zemlja koja još uvijek nema vrijednosno društveni okvir u kojem bi svi društveni akteri, uključujući i medije kreirali građansko-liberalni okvir kulture koji respektira prava individua bez obzira na broj godina?

U zemlji koja ima nizak ekonomski standard, nasilnu retradicionalizaciju, podanički nivo političke kulture i broj nepismenih, nasilje nad djecom sve je češća pojava.

Prema izvještaju Helsinškog komiteta za ljudska prava 60% djece koja prema procjenama čine 173 ukupnog stanovništva, nisu zdravstveno osigurana. U istom izvještaju stoje podaci UNICEF-a prema kojima od 1000 rođene djece u BiH njih osam ne doživi svoj 5. rođendan. Ističe se da: „15 % djece nije vaksinisano odnosno revakcinisano od zaraznih bolesti, 45 % nema tekuću vodu u domaćinstvima u kojima žive, 5,6% nije obuhvaćeno osnovnim obrazovanjem..."[22]

Djeca u BiH su također žrtve političke manipulacije etnopolitičkih stranaka. Dijele se po etničkom principu tako da imamo praksu otvorene segregacije i aparthejda. „Četrdeset sedam škola u Bosni i Hercegovini rade na principu 'dvije škole pod istim krovom'."[23]

U Izvještaju o pojavama trgovine djecom u BiH stoji da je „između 110 i 160 djece identificirano kao predmet trgovine u svrhu seksualnog iskorištavanja u periodu između 1999. i 2003. godine. Većina žrtava je starija od 14 godina, a nekolicina njih ima tek 10 godina, a gotovo svi slučajevi se odnose na djevojčice".[24] Jedan od gorućih problema koji narušavaju prava djece je svakako nasilje nad djecom (ekonomsko, fizičko, mentalno, seksualno). Porast seksualnog nasilja prati i prisustvo pedofilije. Svakodnevno o tome svjedoče novinski članci, posebno u crnim hronikama. „Maloljetni komšija silovao dva dječaka"; „Osuđeni otac koji je četiri godine seksualno iskorištavao maloljetnu kćerku, a maloljetnog sina tukao pesnicama i drvenim palicama".

Izvještavanje o temama sa dječijom problematikom, koja akcentira *negativno,* podliježe određenim profesionalnim standardima. Ako govorimo o poštivanju tih standarda u bosanskohercegovačkim medijima onda treba reći da naši mediji uglavnom infomišu javnost o događajima sa negativnim akcentom, a ignoriraju pozitivne procese i pojave koji bi također mogli da doprinesu afirmaciji prava djece i omladine. Međutim, kada informišu javnost o pojavama koje ugrožavaju prava djece i omladine, mediji nerijetko postaju i sami prekršioci univerzalnih prava, posebno kada je riječ o dječijim pravima. Najčešći uzroci toga ogledaju se u nepozna-

22 Izvještaj Helskinškog komiteta za ljudska prava u BiH: analiza za period januar-decembar 2004, www.bh-hchr.org/izvještaji

23 Ibidem

24 Ibidem

vanju ustavnih i zakonski okvira koji se odnose na djecu i medije, te nepoštivanju etičkih novinarskih kodeksa koji reguliraju ovu oblast. Ako hoćemo znati koliko se u bosanskohercegovačkim medijima izvještava o djeci i omladini, onda je dovoljno istaći da je 70 % medijskog sadržaja u informativnim emisijama posvećeno uglavnom dnevnoj politici. Naravno i sve dugo je politika, ali trenutačne političke sadržaje uglavnom kreiraju političke vlasti. Novinari su uglavnom pasivni jer prenose protokolarne informacije, razna saopćenja za javnost i uglavnom su vezani za događaje. Stiče se dojam su političke strukture ovladale tehnikama odnosa sa javnošću, da poznaju psihologiju rada medija, te da iste koriste kao sredstvo manipulacije građanima. Naravno to je moguće zbog niza poteškoća s kojima se bosanskohercegovački mediji susreću, a najviše zbog nedostatka medijske potrebe da se propitkuju oni koji su odgovorni za pojave koje narušavaju prava svakog građanina, pa tako i djece i omladine. Loši finansijsko i tehničko-tehnološki uvjeti u kojima mediji rade, potraga za senzacijom i spektaklom da bi se opstalo na tržištu, veliki broj nekvalifikovanih koji obnašaju funkciju novinara, potom nedostatak specijalizacije iz određenih oblasti idu u korist onima koji zagovaraju tezu o tome kako su mediji donose veću štetu nego korist društvu, što je naravno pogrešno i zavodljivo, jer mediji sami po sebi nisu ni dovoljno dobri ni dovoljno loši.

Metodom slučajnog uzorka utvrdili smo da je od 30 članaka koje tretiraju problem djece, 28 njih koji se prezentiraju javnosti u formi događaja (loša vijest). Također smo utvrdili da veliki dio primjera koji narušavaju dječija ljudska prava opet možete naći samo u novinama jer BiH nema institucija, instituta, istraživačkih radova koje bi pratili odnose koji određuju sudbinu djece na ovim prostorima. S obzirom da novinarstvo možemo posmatrati kroz način obrade informacija (puko prenošenje vijesti, traganje za vijestima, interpretaciju nekog događaja i analitičko/istraživačko novinarstvo), onda je podatak da su istraživački tekstovi o djeci uglavnom zanemareni u bh. medijima sramotan za ovu profesiju. Samo dva teksta su napisana u analitičkoj formi koja po svojoj definiciji ima cilj da promjeni i potakne procese i pojave u društvu. Analiza pokazuje da su novinari najčešće skloni interpretaciji događaja koja je usko vezana za etičko prosuđivanje jer novinar kroz ovu formu iznosi i stav. Primjećuje se da se novinari ne drže normativnih etičkih principa profesije. Na njihovim naslovnim stranicama objavljuju se imena i prezimena djece, bez saglasnosti roditelja, koja su žrtve bilo kakvog nasilja (slučaj *Dnevnog avaza* u vezi otmice Maka Varešanovića – objavljeno i ime i fotografija). Kada se u Sarajevu dogodila otmica ovog dječaka, gotovo svi mediji (sem Avaza) imali su dogovor sa lokalnom policijom da ne objavljuju vijest o otmici dječaka kako bi se istraga mog-

la sprovodili bez publiciteta koji bi mogao ugroziti život dječaka. Bila je to lijepa etička gesta medija koji su stavili embargo na informaciju da ne bi ugrozili život djeteta. *Dnevni avaz* je jedina novina koja je navodno 'u interesu javnosti da ima pravo na informaciju' objavila vijest o otmici dječaka, njegovo ime i prezime i fotografiju na naslovnoj stranici. Radilo se o ne samo o narušavanju etičkih kodeksa i načela, već i o kršenju zakonskih propisa ove zemlje jer saglasnost za objavljivanje identiteta nije dobivena od roditelja. Vodeći se interesima i spektakla, uredništvo *Dnevnog avaza* potpuno je ignoriralo činjenicu da 'snaga štampe nije samo u tome šta objavljuje, već i u tome šta ne objavljuje'.[25]

Puko prenošenje vijesti	Traganje za vijestima	Interpretacija nekog događaja	Analitičko/Istraživačko novinarstvo
6 tekstova	8 tekstova	14 tekstova	2 teksta

U nizu novinskih tekstova (analizirana je uglavnom dnevna štampa) primjećuje se 'polovična' zaštita identiteta djece. Naime, tamo gdje se eksplicitno ne spominje ime, objavljuje se fotografija ili pozadinske informacije koje iz konteksta priče otkrivaju identitet osobe o kojoj se piše. Novinarski kodeksi nalažu novinaru da procijeni da li je pametno objaviti ime i prezime djeteta, njegovu fotografiju i slično tome s obzirom da djeca imaju pravo na svoju privatnost. Pravni okvir obavezuje novinare da to ne smiju učiniti bez saglasnosti roditelja. Bosanskohercegovački novinari će reći da su 'primorani' da tako rade jer im takve vijesti prodaju novine. Njihovi komercijalni interesi bh. medija (borba za tiraž po svaku cijenu) obezvrijeđuju etičku dimenziju novinarskog poziva i mogu ostaviti dugotrajne posljedice po bosanskoharcegovačko novinarstvo u cjelini. Etička načela obavezuju novinare na precizno korištenje jezika prilikom pisanja o djeci. Hendikepirana djeca su zapravo djeca sa posebnim potrebama. Treba znati upotrijebiti pravi *izraz*. Jedno je pisati o "slijepom", drugo o "slabovidnom djetetu", a pak treće o djetetu "oštećenog vida". Jedno je nazvati dijete kriminalcem, a drugo dijete u sukobu sa zakonom. Istraživanje je također pokazalo da su bh. novinari također skloni upotrebi stereotipova i senzacionalističkih prikaza. Mnogo je primjera koji pokazuju na etičku (ne)odgovornost bh. novinara. Za potrebe ovog teksta, koristeći se analizom sadržaja pratili smo da li je medijsko izvještavanje o procesu imunizacije lista *Oslobođenje* 2002. godine

25 Ova misao se pripisuja lordu Nortklifu (1865-1922) magnatu britanske štampe.

narušilo ili afirmiralo dječija prava u BiH s jedne strane, te da li se 'panika u javnosti' mogla ublažiti da je BiH imala odgovornije institucije? Naime, 2002. godine u dva vremenska navrata (juni i septembar), *Oslobođenje* je donijelo seriju tekstova o procesu imunizacije u BiH. Sve je počelo pričom jedne zabrinute majke čija je trogodišnja djevojčica vakcinisana enegrixom, i koja se obratila dežurnom SOS telefonu kako bi provjerila glasine da se ista vakcina ne daje djeci mlađoj od tri godine nigdje u Evropi. SOS služba izašla je sa saopćenjem za javnost u kojem je između ostalog tvrdila da 'novi lijek enegrix Unicef ispituje na djeci iz BiH, Moldavije i Estonije'. Nekoliko dana poslije glavni epidemiolog FBiH zatražio je odgovornost Jagode Savić, direktorice SOS-a demantirajući njene navode jer je vakcinu protiv hepatitisa B primilo 20 miliona djece u svijetu i oko 50.000 djece u BiH, a ista se u zapadnoj Evropi se počela upotrebljavati još 1982. godine. Nakon toga uslijedila su prepucavanja. Javnost je bila u šoku.

Prisjetimo se naslova spornih tekstova o kojima se vodila kontroverzna rasprava u medijima između SOS telefona i nadležnih zdravstvenih institucija.

10.6.02	Da li su bosanski mališani zamorčići?	
15.6.02	Zlatko Puvačić će tražiti odgovornost Jagode Savić	U ponedeljak se stidjela cijela BiH
17.6.02	Zbog potpisivanja ugovora o korištenju vakcine "euvax"	SOS telefon traži smjenu Željka Mišanovića i Zlatka Puvačića
19.6.02	Nastavljena polemika oko vakcine protiv hapatitisa B	Jagoda Savić tužila Puvačića i ministra Mišanovića

1. Pregled naslova članaka objavljenih u Oslobođenju u junu 2002. godine

Da li je ovakvo medijsko izvještavanje bilo utemeljeno na profesionalniom i etičkim standardima novinarstva?

Kvalitativna analiza sadržaja tekstova objavljenih u junu 2002. godine u *Oslobođenju* pokazala je da su novinari imali senzacionalistički pristup u objavljivanju tekstova koji su bili u uskoj vezi sa interesima djece. Ignorišući njihova prava, akcenat priče stavljen je da se 'šokirala' javnost koja je svakako bila napeta jer je bilo vrijeme predizborne kampanje.

5.09.02	Na sarajevskoj klinici još jedno dijete u komi?!	Oslobođenje istražuje: hoće li biti smjenjena kontroverzna Jagoda Savić ili belgijska vakcina protiv hepatitisa
5.09.	Direktorica SOS telefona Jagoda Savić	Nisu ispitali revakcinu diteper
7.09.02	Bura oko vakcina na hepatitis B se na stišava	Za cijelu aferu je kriv UNICEF-ov program GAVI!?
11.9.02	Prof.dr. Zalatko Puvačić o vakcinaciji	Posljedice za više generacija
13.9.02	Okončana afera oko ispravnosti cjepiva na zarazne bolesti	Zaustavljena vakcinacija djece u Federaciji BiH
14.9.02	Vakcinacija protiv zaraznih bolesti	Povučena UNICEF-ova diteper vakcina
18.9.02	Prof.dr. Zlatko Puvačić o aferi s vakcinama u Federaciji BiH	Ministra će zaboljeti glava

2. *Pregled naslova objavljenih članaka u Oslobođenju u septembru 2002. godine*

U drugom navratu, tj. u mjesecu septembru list *Oslobođenje* je na naslovnoj stranici donio naslov „Na sarajevskoj klinici još jedno dijete u komi!?", pozivajući se na izjavu Jagode Savić koja je tvrdila da se radi o sinu jednog lokalnog političara koji je „15 dana u komi i nalazi se na aparatima jer je prije toga dobio revakcinu dipter". Iako su istog dana dolazile tvrdnje od kompetentnih da se „Djeca štite vakcinama koje su provjerene i pouzdane", *Oslobođenje* je (ne)svjesno izazvalo veliku paniku kod stanovništva priključivši se javnom pozivu direktorice SOS telefona Jagode Savić da se bojkotuju vakcinacije protiv hepatitisa B. Iako su nadležni upozoravali da se vakcinacija ne prekida, do toga nije došlo jer se takve informacije nisu držale u gro planu, niti su objavljivane na naslovnim stranicama.
Prema procjenama nadležnih zdravstvenih institucija, proces imunizacije koji je u BiH bio na zavidnom nivou (skoro 100 %), pao je za 80%. Nakon izazvane panike u javnosti, prof. dr. Zlatko Puvačić uputio je apel tadašnjem federalnom premijeru da sazove vanrednu sjednicu vlade i javno iznese strategiju o prevazilaženju nevakcinisanja djece protiv zaraznih bolesti.

„Već 40 godina radim na programu vakcinacije i čitav svoj život sam radio za to da djeca ove države ne umiru od teških zaraznih bolesti. Međutim zadnjih 14 dana odziv na vakcinaciju je katastrofalan...Sada smo ponovo pred situacijom da se najteže zarazne bolesti pojave među djecom. Prvačići su otišli u školu nevakcinisani. Kao medicinski stručnjak sam, uz 2.800 zdravstvenih radnika i 200 studenata medicine i stomatologije, potpisao apel da se riješi ovaj prob-

lem u junu. Ali nije riješen. Naprotiv, samo je izrastao. Jedino vanredna sjednica Vlade, te obraćanje federalnog premijera javnosti, može ovu situaciju da smiri. Ali šteta je već napravljena, samo se može umanjiti za naredne godine."[26]

Ova izjava ukazala je između ostalog koliko je bilo alarmantno stanje procesa imunizacije u BiH s jedne strane, i kolika je institucionalna neodgovornost s druge strane. Tek nakon nje uslijedilo je zasjedanje Naučne konferencije o programu vakcinacije djece i odlučeno je da se zaustavi vakcinacija djece vakcinom dipter što je pak izazvalo zestoku raspravu unutar nadležnih institucija. Činilo se da su pitanja djece ponovo u drugom planu jer je za nastalu panika ministar krivio epidemiologa i obratno. Bile su to informacije manje važnosti u odnosu na informacije zbog kojih je javnost bila šokirana.

Cilj ove analize naravno nije da pokaže ko je u pravu a ko nije već da upozori na mogućnost zloupotrebe medijskih sloboda. Brzopleto i nepažljivo informiranje javnosti oko spornih vakcinacija unijelo je paniku kod roditelja i kod zdravstvenih institucija koje očigledno nisu imale program komunikacije ni sa medijima ni sa roditeljima u kriznim situacijma. Metod 'prepucavanja' tj. prebacivanja krivice jednih na druge bio je omiljeni dijalog nadležnih institucija. Primjećuje se da su o novinari afirmirali ovaj žanr ne vodeći računa o mogućim posljedicama po djecu zbog nevakcinisanja i prije zvanične odluke da se proces vakcinisanja djece obustavi do daljnjeg. Dobra strana ovih novinskih natpisa ogleda se u tome, da možemo ocijeniti i institucionalnu (ne)odgovornost onih koji se brinu o djeci. Novinarski izvori bili su prilično zbunjeni i neinformirani o ovom problemu, tako da se činilo da su mediji bolje upoznati sa različitim programima vakcinacije nego nadležne institucije. Nekoliko kontroverznih izjava zvaničnika koji su bili uključeni u ovaj problem, novinare je 'osokolilo' da istražuju ovu temu i daju joj publicitet. Institucije su se također našle u panici jer su njihovi stavovi uglavnom obojeni emotivnim, a ne racionalnim promišljanjem. Priča je također dobila dimenziju entitetskog problema. U RS je isti problem riješen zahvaljujući odgovornosti nadležnih institucija, dok se u Federaciji priča usložnjavala posebno nakon novinskih članaka o smrtnosti vakcine. Ovakvih i sličnih primjera mogli bi navoditi u nedogled, međutim oni su spomenuti u ovom tekstu samo kao ilustracija o neetičnosti i neprofesionalnosti pojedinih bh. medija.

---

26 Prof.dr. Zlatko Puvačić za Oslobođenje, 11.09.2002. godine

Zaključak

Odnos djece prema medijskim sadržajima je tema koja sve više interesira svjetske istraživače, posebno američke. Njihovi nalazi ukazuju da mediji uglavnom vrše zabavnu funkciju jer najviše ih koriste djeca koja su manje zadovoljna svojim životom i kojima praćenje rekreativnih medijskih sadržaja predstavlja bijeg od realnosti. Primjećuje se da interesa za ovu vrstu istraživačkih radova u bosanskohercegovačkoj znanstvenoj produkciji nema. S obzirom na uslove u kojima žive i raste djeca u postratnoj BiH i nedostatak drugih sadržaja za njihovu socijalizaciju i resocijalizaciju (ratna djeca) može se samo pretpostaviti da su i djeca BiH koja, naravno, imaju u svojim kućanstvima TV prijemnike izložena različitim oblicima rekreativnog medijskog programa. Ne ulazeći u kvalitetu onoga što im se nudi (jer ni o tome nema istraživačkih radova) slobodnom procjenom može se kazati da dječijih edukavnih emisija nema dovoljno na našim radio i TV ekranima. Ponuda tinejdžerskih časopisa uglavnom je inozemna.

S obzirom da se radi o najranjivijoj populaciji i da su svjetski istraživači opovrgnuli tezu da su djeca politički nepismena, čini se interesantnim istraživati ideološki svjet djece BiH koja su već posljednjih 15 godina izloženi agensima (političkim, vjerskim, školskim, medijskim i drugim) koji ih (de)socijaliziraju tako što ih uvlače u nacio-vjerske konflikte prisutne u bosanskohercegovačkom društvu.

Djeci treba pomoći prilikom izbora medija, te učiti ih kritičkom promišljanju medijskih proizvoda jer mediji imaju istovremeno dobrih i istovremeno loših sadržaja. S obzirom da su roditelji primarni agens socijalizacije djece od njih se očekuje da diskutiraju s djecom o onome što se prikazuje i objavljuje u medijima. Iz ovih i onih razloga, roditelji to uglavnom ne čine, tako da odgovornost za 'medijsku pismenost' trebalo bi da preuzmu i ostali agensi (vrtići, škole, vjerske institucije, mediji, itd)

Kako su mediji, zbog svoje brzine i atraktivnosti u komparativnoj prednosti nad školom, koja se teže prilagođava promjenama, mediji bi trebali da ponude kvalitetnije sadržaje koje djeca preferiraju. Imajući u vidu činjenicu da u informativnim sadržajima medija dominantnu prednost imaju informacije koje dolaze iz raznih kabineta, ministarstva, političkih stranaka, i loše vijesti, urednicima i novinarima se sugerira da u interesu javnosti obrate pažnju i na priče sa pozitivnim aspektom, ili da priču koja ima negativan prizvuk ilustriraju riječima običnog čov-

jeka. Human Development Reporting je koncept novinarstva koji afirmira teme o djeci, ženama koje su tradicionalno (ne)atraktivne za vijesti.

Žene i djeca su često akteri devijantnih pojava u društvu (različiti oblici zlostavljanja, pedofilija, trgovina ženama, dječija prostitucija), a mediji pokazuju interes da informiraju javnost o tome. Tako je na žalost, najveća pristutnost djece u medijima je upravo u crnim hronikama. 'Medijskom samoregulacijom', tj. poštivanjem etičkih kodeksa mediji izvještavajući o kršenju dječijih prava mogu osnažiti svoju prosvjetiteljsku ulogu educirajući ljude o mehanizmima i instrumentima zaštite istih. U duhu općeg interesa i dobra trebaju stalno da preispituju dužnosti i obaveze države o pitanjima afirmiranja i zaštite svih oblika ljudskih prava.

Činjenica je da mediji šire informacije o kršenju prava djeteta, ali istovremeno ne šire informacije koje bi podsjetile državu BiH, potpisnicu Konvencije o pravima djeteta, na ono što je preuzela kao obavezu. U cilju zaštite dječijih ljudskih prava, mediji imaju obavezu da kada izvještavaju o djeci kao žrtvama posebno obrate pažnju na vlastitu edukaciju o dječijim pravima, počevši od zakonskih i ustavnih rješenja do pravila koja se odnose na izvještavanje o djeci.

Tako mediji, posebno bosanskohercegovački, koji su predmet naše analize trebalo bi da svoje programe usklade sa društvenim procesima koja reguliraju prava djece. To će postići tako što će svoj medijski prostor otvoriti i za priče koje se odnose na procese i pojave o ovom problemu. Danas se o djeci piše samo u formi događaja i to uglavnom tragičnog događaja ('dijete stradalo', 'dijete bačeno u kontejner', 'otac silovao dječaka' itd.). Jako malo se piše o tome da BiH kao država nema službi ni institucija koje se bave zabranom, sprečavanjem i prevencijom nasilja nad djecom. Analiza etičkih dimenzija izvještavanja o djeci i omladini u bosanskohercegovačkim medijima pokazuje, između ostalog, da je BiH zemlja neefikasnog sistema zakonske zaštite ljudskih prava, posebno dječijih. Zbog toga se medijima sugerira izraženija edukativnija funkcija koja će permanentno obuhvatiti obrazovanje o smislu dječijih ljudskih prava i instrumentima zaštite. Permanentno i kvalifikovano informisanje o devijantnim pojavama i (ne)efikasnosti u zaštiti dječijih ljudskih prava najbolji su način njihove promocije, ali ne i jedini. Novinari kada izvještavaju o djeci posebno o pitanjima koja se odnose na sigurnost djece, privatnost, obrazovanje, zdravstvenu i socijalnu pomoć moraju postići perfekciju po pitanju tačnosti informacije. Ako toga nema svi njihovi napori u objavljivanju priča koje oslikavaju loš položaj djece u BiH multipliciraju probleme s kojima se djeca susreću.

Preporuke

S obzirom da bosanskohercegovački mediji imaju senzacionalistički pristup prilikom obrade ovih tema, sugerira im se da:

1) održavaju najviše etičke i profesionalne standarde novinarstva;

2) šire informacije o Međunarodnoj konvenciji o pravima djeteta, koja je između ostalog pravni okvir države BiH. Svaki novinar bez obzira na svoju specijalnost treba biti dodatno educiran iz oblasti ljudskih prava uopće;

3) šire informacije o kršenju prava djeteta, posebno prava koja se odnose na sigurnost djece, privatnost, obrazovanje, zdravstvenu i socijalnu pomoć djece;

4) s obzirom da su novinari skloni izvještavati i otkrivati devijantne pojave u našem društvu preporučuje im se da prilikom izvještavanja postignu perfekciju po pitanju tačnosti informacije kada se izvještava o djeci;

5) u duhu etičkih načela novinarstva novinarima se savjetuje da izbjegavaju objavljivanje slika koje su štetne za djecu;

6) redakcijama se sugerira da angažiraju savjetnike iz oblasti dječijih ljudskih prava kako bi se izbjegla česta upotreba stereotipova i senzacionalističkih prikaza;

7) imajući u vidu bosanskohercegovačke uslove, medijske redakcije bi trebalo da uspostave kontinuiran proces priča o stanju dječijih ljudskih prava, tako da se o djeci ne izvještava samo u formi događaja koji najčešće ilustrira kršenje njihovih prava.

Samo kontinuiranim izvještavanjem o pozitivnom i negativnom dječija ljudska prava mogu postati društvena vrijednost vrijedna respekta.

Reference

1. Canivez, Patric, Odgojiti građanina?, Pravni centar – Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo, 1999.
2. Čitanka ljudskih prava (ur. Jasna Bakšić-Muftić i Ljiljana Mijović), Centar za ljudska prava, Sarajevo, 2001.
3. Easton D. and Dennis J., The Child's Image of Government, Annals, 1965.
4. Gone, Žak, Mediji i obrazovanje, "Clio"; Beograd, 1998.
5. Gunter, B; McAleer J., Children & Television, Routledge, London and New York, 1997.
6. Havelka, Nenad, Socijalna psihologija (drugo, dopunjeno, izdanje), Rad, Beograd, 1972
7. Ilišin, Vlasta; Martinović Bobinac, Ankica; Radin, Furio, Djeca i mediji: uloga medija u svakodnevnom životu djece, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb, 2001.
8. Izvještaj Helskinškog komiteta za ljudska prava u BiH: analiza za period januar-decembar 2004, www.bh-hchr.org/izvještaji
9. Korni, Danijel, Etika informisanja, Clio, Beograd, 1999.
10. Ljudska prava: priručnik za novinare (uredili I priredili Dušan Babić i Zoran Udovičić) Mediaplan, Sarajevo, 2000.
11. Novinarstvo u funkciji ljudskog napretka: printani mediji (priredila Nermina Šačić), Internews B&H, Sarajevo, 2003.
12. Novinarstvo u funkciji ljudskog napretka: elektronski mediji (priredili: Besim Spahić i Nermina Šačić), Internews B&H, Sarajevo, 2003
13. Podunavac, Milan, Socijalizacija (politička), Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija, Beograd, 1993.
14. Radojković, M, Novinarski priručnik - Etički kodeksi za elektronske medije, nezavisno udruženje novinara Srbije, Beograd, 1999.

Haris
Cerić

KONTINUUM SHVATANJA O INKLUZIVNOM OBRAZOVANJU

KONTINUUM SHVATANJA O INKLUZIVNOM OBRAZOVANJU[1]

Haris Cerić

Inkluzivno obrazovanje: *pro et contra*

Iako je evidentno da ideja inkluzivnog obrazovanja[2] danas ima sve veći broj zagovornika, što se u poslijednjoj deceniji pokazuje velikom produkcijom knjiga i članaka na ovu temu, donošenjem brojnih međunarodnih dokumenata i nacionalnih zakona kojima se promiče inkluzivno obrazovanje, osnivanjem velikog broja nevladinih organizacija koje se bave inkluzivnim obrazovanjem i sl., postoje i ona mišljenja o inkluzivnom obrazovanju koja idu u suprotnome smjeru. Različita shvatanja inkluzivnog obrazovanja mogla bi se prikazati kao kontinuum. Na jednom kraju se nalaze oni koji vjeruju da svi učenici pripadaju redovnim razredima u kojima je moguće izaći u susret njihovim individualnim potrebama (pristalice inkluzivnog obrazovanja), na drugom kraju su oni koji misle da je nerealno očekivati da se mogu zadovoljiti indivi-

1 Izvorni tekst, koji je poslužio kao podloga za ovaj rad, objavljen je pod naslovom "Dileme o shvatanju o inkluziji u obrazovanju", Didaktički putokazi, br.35, Zenica, Juni 2005, str.66-69. Za potrebe ove publikacije napravljene su neke intervencije na tekstu u smislu davanja kratkog osvrta po pitanju stanja inkluzivnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

2 Na UNESCO-voj Svjetskoj konferenciji o posebnim obrazovnim potrebama održanoj 1994. godine u španskom gradu Salamanki usvojena je Izjava i Okvir za akciju kojima se promiče pravo svakog djeteta da, bez obzira na njegovo fizičko, intelektualno, emocionalno, socijalno, jezičko ili drugo stanje, bude uključeno u obrazovni sistem, odnosno u redovne škole i razrede. Obrazovni koncept koji proističe i koji se razvija iz ovakvog jednog općeg stava o potrebi *uključivanja sve djece u redovne škole* poznat je kao inkluzivno obrazovanje. Za jasnije razumijevanje inkluzivnog obrazovanja vidjeti: Cerić, H. (2004). Definiranje inkluzivnog obrazovanja, *Naša škola*, god. L, br.29, Sarajevo.

dualne potrebe svih učenika u okviru redovnih razreda (protivnici inkluzivnog obrazovanja)[3], dok se u sredini kontinuuma nalaze oni koji su zbunjeni samom idejom inkluzivnog obrazovanja tj. iako im ona izgleda prihvatljiva pitaju se kako je moguće realizirati u praksi. Navedimo najprije one argumente koje nude pristalice inkluzivnog obrazovanja. Prema Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE) inkluzivno obrazovanje je *ljudsko pravo*, njime se obezbjeđuje *kvalitetno obrazovanje* i razvija se bolja *socijalna osjetljivost*. U tom smislu, CSIE nudi deset razloga za inkluziju:

LJUDSKA PRAVA

1. Sva djeca imaju pravo da uče zajedno.
2. Djeca ne bi trebala biti manje vrednovana ili diskriminirana na način da budu isključena ili udaljena zbog invaliditeta ili poteškoće u učenju.
3. Odrasle osobe sa poteškoćama, opisujući sebe kao one koji su preživjeli specijalne škole, zahtijevaju da se dokine segregacija.
4. Ne postoje opravdani razlozi da se djeca razdvajaju u toku školovanja. Djeca pripadaju jedni drugima, te ne postoji potreba da se štite jedni od drugih.

KVALITETNO OBRAZOVANJE

5. Istraživanja pokazuju da djeca u inkluzivnim okruženjima bolje napreduju u akademskom i socijalnom smislu.
6. Ne postoji poučavanje ili skrb u segregiranim školama koje se ne može realizirati i u redovnim školama.
7. Uz odgovarajuću predanost i podršku, inkluzivno obrazovanje predstavlja efikasniji način korištenja obrazovnih resursa.

SOCIJALNA OSJETLJIVOST

8. Segregacija uči djecu da budu plašljiva, neuka i proizvodi predrasude.
9. Sva djeca trebaju takvo obrazovanje koje će im pomoći da razviju

---

3 Kaufman (1989), recimo, smatra da je pokušaj da se svi učenici uključe u redovno obrazovanje jednako prinudno i diskriminirajuće, kao kada bi se pokušalo sve učenike smjestiti u specijalne razrede i specijalne ustanove. On, također, gleda na inkluziju kao na obrazovnu politiku koja je rukovođena traženjem načina da se smanje izdvajanja za obrazovanje.

odnose s drugima i pripremi ih za život u zajednici.

10. Samo inkluzija ima potencijal da umanji strah i da gradi prijateljstvo, poštovanje i razumijevanje (CSIE: Ten reasons for inclusion).

Ponajčešće se u literaturi, kada je riječ o argumentima za inkluzivno obrazovanje, navode koje su to sve koristi koje od inkluzivnog obrazovanja imaju djeca (sa ili bez poteškoća), obitelji, nastavnici/škole, te društvo u cjelini. Tako, Raschke i Bronson (1999), prema kojima se inkluzivno obrazovanje odnosi na maksimiziranje razvoja pojedinca i izgrađivanje osjećaja zajedništva, daju slijedeći pregled koristi koje inkluzivno obrazovanje omogućuje:

ZA DJECU S POSEBNIM POTREBAMA:

- pruža smisao pripadanja raznovrsnom ljudskom rodu,
- obezbjeđuje raznoliko poticajno okruženje za odgajanje i učenje,
- razvija osjećaj pripadništva raznovrsnoj zajednici,
- omogućuje razvoj prijateljstava,
- obezbjeđuje mogućnost za razvijanje prijateljstava u susjedstvu,
- povećava samopoštovanje,
- obezbjeđuje afirmiranje osobnosti,
- obezbjeđuje vršnjačke modele ponašanja,
- obezbjeđuje mogućnost za obrazovanje sa vršnjacima.

ZA REDOVNU NASTAVU:

- obezbjeđuje mogućnosti da se iskusi raznolikost društva putem malog uzorka u učionici,
- razvija razumijevanje da svako ima jedinstvene i lijepe karakteristike i sposobnosti,
- razvija poštovanje prema drugima koji se razlikuju,
- razvija osjetljivost prema ograničenjima koje imaju drugi,
- razvija osjećaj kompetentnosti i sposobnosti za uočavanje razlika,
- povećava sposobnost da se pomaže i poučava sve učenike u razredu,
- razvija vještine empatisanja,
- obezbjeđuje mogućnosti da se posredno stavlja u ulogu drugoga,
- povećava poštivanje različitosti ljudskog roda.

ZA NASTAVNIKE:

- pomaže nastavnicima da razumijevaju raznovrsnost ljudskog roda,
- pomaže nastavnicima da uoče da svi učenici imaju dobre strane,
- osvještava značaj direktnog individualiziranog poučavanja,
- povećava načine kreativnog rješavanja izazova,
- uči vještinama suradničkog rješavanja problema,
- razvija vještine potrebne za timski rad,
- kao rezultat djelovanja u multidisciplinarnim timovima, omogućuje razvijanje sposobnosti sagledavanja izazova na različite načine,
- povećava osjećaj odgovornosti,
- suzbija monotoniju.

ZA DRUŠTVO:

- promiče građanska prava svakog pojedinca,
- podržava društvenu vrijednost ravnopravnosti,
- doprinosi socijalizaciji i razvoju suradničkih vještina,
- gradi solidarnost i nezavisnost,
- maksimizira socijalni red,
- daje djeci mini-model demokratskih procedura.

Na sličan način i Child Development Center (Quick Notes, Inclusion Resources for Early Childhood Professionals, 1997) razmatra korist inkluzivnog obrazovanja na predškolskom uzrastu tj. u vrtićima:

KORISTI OD INKLUZIJE ZA DJECU SA ILI BEZ POTEŠKOĆA:

- sklapaju prijateljstva,
- uče oponašajući druge,
- pokazuju više ponositosti kada postižu uspjeh,
- grade međuzavisnost i sposobnost da se nose sa preprekama,
- uočavaju sličnosti između sebe i drugih,
- razvijaju bolje jezičke i komunikacijske vještine,
- razvijaju interpersonalne vještine,
- povećavaju sposobnost za rješavanje problema,

- uče da budu samopouzdaniji,
- učestvujući u pozitivnom, tipičnom okruženju, uče se samopoštovanju,
- uče da prihvate druge onakvim kakvi jesu,
- razvijaju strpljenje i suosjećajnost,
- uče da prihvataju vlastite snage i potrebe,
- prihvataju druge kao ljude, a ne kao «etikete»,
- uče da pomažu drugima.

KORIST OD INKLUZIJE ZA OBITELJI:

- omogućuje roditeljima da rade obzirom da imaju na raspolaganju službe koje se brinu o djeci,
- shvataju da sva djeca ispoljavaju neka negativna ponašanja kao što su npr. izljevi bijesa ili problemi sa vršenjem nužde,
- otkrivaju da drugi mogu obezbijediti sigurno i odgojno okruženje za djecu s posebnim potrebama,
- uče da prihvataju djetetove snage i potrebe,
- dijele zajednička iskustva,
- osjećaju povezanost sa drugim obiteljima,
- mogućnost da razumiju uzrasno prilagođene aktivnosti.

KORISTI OD INKLUZIJE ZA ODGAJATELJE NA PREDŠKOLSKOM UZRASTU:

- razvija se mreža profesionalnih službi i društvenih resursa,
- proširuje njihovo znanje o poteškoćama,
- razvija svjesnost da svi ljudi imaju jedinstvene potrebe,
- stvara okolinu koja podstiče razumijevanje i fleksibilnost,
- razumijeva i cijeni različitosti,
- razvija suosjećajnost, ljubaznost i poštivanje drugih.

KORISTI OD INKLUZIJE ZA DJECU KOJA SE RAZVIJAJU TIPIČNO I NJIHOVE OBITELJI:

- Djeca koja nemaju posebne potrebe nastavljaju da uče i da se razvijaju na isti način kao i prije nego što su imali u svome okruženju vršnjake s posebnim potrebama. Pored toga, oni imaju priliku da uče o razlikama u ljudskom rastu i razvoju. Oni uče da prihvataju ljude koji se razlikuju od njih, te da rade i da se igraju sa djecom širokog spektra sposobnosti.

- Za obitelji djece koja se razvijaju tipično, inkluzivno okruženje omogućuje konkretnu priliku da pouče vlastitu djecu o razlikama u rastu i razvoju. Obitelji mogu razviti veće razumijevanje za ljude s posebnim potrebama, postati osjetljiviji na potrebe obitelji čija djeca imaju poteškoće, i postati budući zastupnici integracije takvih osoba u zajednicu.

Ni u redovima samih pristalica inkluzivnog obrazovanja ne postoji jedinstveno gledanje po tome pitanju. Tako Low (prema: Norwich, 2000:11) pravi jednu interesantnu i provokativnu podjelu pobornika inkluzivnog obrazovanja na «krute», «blage», te «glupe». «Krute» pristalice inkluzivnog obrazovanja vjeruju kako obrazovni sistemi (kao dijelovi jednog šireg društvenog sistema) trebaju biti kreirani tako da se u redovnim razredima odgovori na sve vrste učeničkih različitosti. Potrebno je, dakle, omogućiti potpuno zadovoljavanje individualnih potreba svih učenika u redovnim razredima tako da ne bi postojala potreba za postojanjem specijalnih škola i službi. «Blage» pristalice inkluzivnog obrazovanja nisu toliko isključivi u pogledu postojanja specijalnih službi, koje omogućuju dodatnu pomoć u postizanju maksimalne samostalnosti onim učenicima koji imaju određene poteškoće. Prema njihovom mišljenju inkluzivno obrazovanje podrazumijeva postojanje ovakvih službi u okviru redovnih škola. Naposlijetku, pristalice inkluzivnog obrazovanja koje je Low okarakterisao kao «glupe» isto tako uočavaju i prepoznaju potrebu za postojanjem takvih službi ali ih ne žele imenovati kao «specijalne» kako bi se izbjegle etiketirajuće i stigmatizirajuće konotacije koje takva riječ nosi. Međutim, kako je već na početku pomenuto, postoje i ona gledanja na obrazovnu inkluziju prema kojima ona ne doprinosi unaprijeđenju obrazovnog sistema, nego se, naprotiv smatra da njeno uvođenje uzrokuje dodatne probleme (npr. preopterećenost nastavnika, opadanje akademskih standarda, nedisciplinirano, zapostavljenje pojedinih kategorija učenika, problemi u vezi pripremanja i planiranja kurikuluma, itd.) koji se nameću pred obrazovni sistem. Ali, kako kaže Sapon-Shevin (1996) ne proizvodi inkluzija te probleme, problemi unutar obrazovnog sistema već postoje, a inkluzija samo omogućuje da oni isplivaju na površinu. Dakle, uvođenje inkluzivnog obrazovanja predstavlja svojevrstan lakmus papir za identificiranje svih nedostatka koji su svojstveni obrazovnim sistemima. Sapon-Shevin (1996) izdvojila je koji su to najčešći argumenti koji se navode protiv uvođenja inkluzivnog obrazovanja:

1. Inkluzija se nameće školama izvana od strane ideologija i nerealnih roditelja koji ne prihvataju da je njihovo dijete drugačije.
2. Zastupnici inkluzije vode brigu samo o učenicima sa značajnim poteškoćama.

3. Pobornici inkluzije se rukovode samo vrednotama i filozofijom – ne postoje istraživanja i podaci kojima bi se opravdalo uvođenje inkluzivnog obrazovanja.
4. Segregacija nije sama po sebi problem – problem je samo loša segregacija.
5. Obrazovni sistem funkcionira dobro – zašto ga mijenjati?
6. Pristalice inkluzije misle da je potrebna promjena sistema zbog toga što su specijalni edukatori loši ili nekompetentni.
7. Zastupnici inkluzivnog obrazovanja vjeruju da se specijalno obrazovanje gasi (ili da bi se trebalo kretati u tom smjeru).
8. Potrebne su posebne ličnosti koje mogu raditi sa «takvom djecom».
9. Inkluzija je dodatni napor za, već ionako opterećene, nastavnike redovnih škola.
10. Inkluzijom se žele postići «redovni razredi» (kruto strukturirani, svi napreduju istim tempom, frontalno poučavanje, bez timskog rada i sl.) kakvi su bili u prošlosti i koji se nisu mogli održati.
11. Kurikulum redovne škole biće razvodnjen i iskrivljen.
12. Posebne obrazovne usluge se moraju davati na posebnim mjestima.
13. Učenici sa poteškoćama neće naučiti funkcionalne životne vještine (stvari koje zaista moraju znati) izvan specijalnih učionica.
14. Jedini način da se «specijalna djeca» zaštite jeste da se drže dalje od druge djece. Ako ih se uključi u redovne razrede čini ih se žrtvama; osuđuje ih se na neuspjeh. Oni se mogu osjećati dobro jedino ako su u okruženju sebi sličnih.
15. Inkluzija precjenjuje «socijalne ciljeve» u odnosu na «obrazovne ciljeve».
16. Inkluzija je usluga koju činimo djeci s poteškoćama, a na uštrb obrazovanja tipične djece.
17. Potrebene su godine planiranja i pripremanja prije nego se započne sa inkluzijom.
18. Ako se inkluzija samo ignorira, dovoljno dugo i dovoljno jako, ona će nestati.

Kada se usporede navedeni argumenti za i protiv inkluzivnog obrazovanja, i jedni i drugi se čine opravdanim i prihvatljivim. Međutim, pažljivim čitanjem uočava se da, u odnosu na polazišne i ishodišne tačke navedenih argumenata, među njima postoje određene razlike. Tako, argumenti koji se navode u prilog uvođenju inkluzivnog obrazovanja propitivani su u sferi idealnoga. Ovdje se za polazište uzimaju ljudska prava, kvalitetno obrazovanje, socijalne vještine, a kada se govori o koristima (dakle, o ishodu, krajnjem cilju i rezultatu) inkluzivnog obrazovanja koje imaju učenici, roditelji, društvo onda se govori u kategorijama idealnog, poželjnog,

odnosno navode se odgojno-obrazovne težnje[4] (npr. povećava samopoštovanje, obezbjeđuje afirmiranje osobnosti, razvija osjetljivost prema ograničenjima koje imaju drugi, razvija osjećaj kompetentnosti i sposobnosti za uočavanje razlika, razvija svjesnost da svi ljudi imaju jedinstvene potrebe, stvara okolinu koja podstiče razumijevanje i fleksibilnost, itd.). Međutim, pri tome se ne nudi odgovor na pitanje *kako to postići*? S druge strane, argumenti koji se nude protiv uvođenje inkluzivnog obrazovanja proističu manje–više iz praktičnih pitanja i problema vezanih za funkcioniranje obrazovnog sistema – pitanje planiranja i pripremanja nastave, kurikulumske sadržaje, opterećenost nastavnika, kompetentnost nastavnika, itd. Da bi se uvođenje inkluzivnog obrazovanja opravdalo, neophodno je da pristalice inkluzivnog obrazovanja daju što potpunije odgovore na navedene dileme i argumente koje nude protivnici inkluzivnog obrazovanje. Drugim riječima, neophodno je da inkluzivno obrazovanje putem validnih kako teorijskih, tako i empirijskih istraživanja[5] dobije svoju konačnu potvrdu u praksi. Kako navodi Kärnä-Lin (2003) jedna od najosjetljivijih tema u oblasti inkluzivnog obrazovanja, s obzirom na problem ustanovljavanja pouzdanih i valjanih mjernih instrumenata i pokazatelja, jeste, upravo, mjerenje njegove djelotvornosti. U dosadašnjim istraživanjima o djelotvornosti inkluzivnog obrazovanja korišteni su različiti indikatori kao što su akademska postignuća djece sa posebnim potrebama koja su uključena u redovne razrede, akademska postignu-

---

4 Prema Slatini (1998:75-6) odgojno-obrazovne težnje su «predožbe i slike najviše pedagoške svrhe – kakvi bismo trebali biti kao ličnosti i ljudi» i njima se «obznanjuju htijenja uzdizanja k objektivno važećim vrednotama». U kontekstu ove rasprave, objektivno važeće vrednote se crpe iz temeljnih ljudskih prava na život, obrazovanje, rad i sl. O pedagoškim svrhama – težnjama, ciljevima i zadacima vidjeti više u: Slatina, M. (1998). *Nastavni metod – Prilog pedagoškoj moći suđenja*, Sarajevo: Filozofski fakultet.

5 Kako nas informira Kärnä-Lin (2003) dosada je proveden veći broj istraživanja o djelotovornosti inkluzivnog obrazovanja u praksi. Tako, Kärnä-Lin (2003:92), nakon iscrpne analize tridesetak studija o inkluzivnom obrazovanju, nudi i klasifikaciju istraživanja o inkluzivnom obrazovanju: «Na prvom mjestu su studije koje su fokusirane na ideološke aspekte inkluzivnog obrazovanja i, na taj način, mogle bi se nazvati ideološkim studijama o inkluzivnom obrazovanju. U drugu grupu studija spadaju one koje su u centar pažnje stavile učinkovitost inkluzije. Kako zahtijev za ovakvim istraživanjima dolazi uglavnom od institucija poput škola, školskih okruga itd. one bi se mogle označiti kao institucionalna istraživanja o inkluzivnom obrazovanju. Treću grupu studija o inkluziji čine one koje se bave gledištima učitelja, njihovim iskustvima i stavovima o inkluzivnom obrazovanju ili dužnostima ostalih stručnjaka (pomoćnika u nastavi) u inkluzivnim razredima. Zato bi se ove studije mogle nazvati studije o inkluzivnom obrazovanju iz ugla profesionalaca. Četvrta grupa studija zanima se uglavnom praktičnim provođenjem inkluzivnog obrazovanja i stoga bi se mogla označiti kao istraživanja o praksi inkluzivnog obrazovanja.»

ća koje u inkluzivnim razredima postižu «tipična» djeca, te procjena povratnih informacija o inkluzivnom obrazovanju koje su dobijene od roditelja. U većini tih istraživanja, bez obzira na korišteni indikator, dokazan je pozitivan učinak inkluzivnog obrazovanja.[6]

Osvrt: Stanje inkluzivnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini

Ideja inkluzivnog obrazovanja, koje se, kako je već pomenuto, odnosi na školovanje *sve* djece, bez obzira na njihovo fizičko, intelektualno, emocionalno, socijalno, jezičko ili drugo stanje, u redovnim školama i razredima, gdje je moguće odgovoriti na sve njihove individualne potrebe, teorijski je uobličena i praktično isprobana u obrazovnim sistemima mnogih zemlja Zapadne Evrope, te Australiji, Kanadi i naročito SAD-u. Ponajčešće, inkluzivno obrazovanje se odnosi na mogućnost uključivanja djece, okvalificirane kao djeca s posebnim potrebama, u redovni školski sistem. Prema Izjavi iz Salamanke i Okviru za akciju (UNESCO, 1994), dokumentu koji se smatra temeljnim za promicanje inkluzivnog obrazovanja, pod djecom s posebnim potrebama podrazumijevaju se: djeca s poteškoćama i nadarena djeca, djeca sa ulice i djeca koja rade, djeca iz udaljenih krajeva i iz nomadskih populacija, djeca iz jezičkih, etničkih ili religijskih manjina i djeca iz drugih područja ili grupa koje su u nepovoljnom položaju ili su marginalizirani. Kada je riječ o današnjoj situaciji u Bosni i Hercegovini po pitanju inkluzivnog obrazovanja, može se reći da je, u odnosu na nekih nekih šest ili sedam godina unazad kada se na našim prostorima tek počelo ozbiljnije govoriti o toj problematici, napravljen značajan iskorak. Dakako, daleko od toga da je stanje zadovoljavajuće, ali se makar može reći da je proces uvođenja inkluzivnog obrazovanja u bosanskohercegovački školski sistem započet. To se potvrđuje prihvatanjem međunarodnih dokumenata kojima se, na direktan ili indirektan način, afirmira inkluzivno obrazovanje (npr. Konvencija o pravima djeteta, 1989; Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom 1993; Izjava iz Salamanke,1994; i Okvir iz Dakra: Obrazovanje za sve, 2000), donošenjem zakona koji tretiraju obrazovna i druga prava djece s posebnim potrebama (npr. Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini), djelovanjem brojnih međunarodnih i nevladinih organizacija koje se bave inkluzivnim obrazovanjem (OSCE, UNICEF, UNESCO, Vijeće Evrope, itd.), školovanjem

6 Detaljnije o ovim istraživanjima vidjeti u: Karna-Lin, E. (2003). Inkluzivno obrazovanje u svjetlu savremenih istraživanja, *Obrazovanje odraslih,* br. 3, Vol. III, Sarajevo, str. 83-96.

stručnjaka za inkluzivno obrazovanje kroz postdiplomske studije i inkorporiranjem problematike vezane za inkluzivno obrazovanje u sadržaje nekih nastavnih predmeta na nastavničkim i srodnim studijima, kao i značajnom produkcijom tekstova i publikacija na ovu temu. Međutim, neophodno je kada se razmatra trenutačno stanje u pogledu inkluzivnog obrazovanja u BiH, kako navodi Alić (2005:136-7), uzeti u obzir i slijedeće značajke vezane za organizaciju našeg odgojno-obrazovnog sistema, koje otežavaju njegovo uvođenje:

- sistem obrazovanja je, još uvijek, dualno organiziran. Djeca sa posebnim potrebama - određenim smetnjama u psihičkom i fizičkom razvoju, sistemski su odvojena u specijalnim školama i razredima, pa ova činjenica i uvjetuje njihov segregirani tok školovanja, te kasnije suočenje s teškoćama integriranja u društvene tokove.
- prilikom upisa u osnovnu školu, ispitivanje i eventualna kategorizacija djece se sve donedavno vršila na osnovu Pravilnika "Službenog lista" SR BiH, od 25.09.1986. godine. Prema ovom Pravilniku o otkrivanju, ocjenjivanju sposobnosti, razvrstavanju i evidenciji djece i omladine ometene u fizičkom ili psihičkom razvoju utvrđeni su kriteriji prema kojima se utvrđuju (kako i naziv kaže) specifične vrste ometenosti, nadležnosti i postupci, te obrazovanje, sastav i rad stručnih komisija.
- u većini naših škola nije izvršena prilagodba zgrada i njihovih pristupa novim standardima, a koji bi omogućavali invalidnoj djeci komuniciranje u ambijentu škole. Ova prilagodba se ne odnosi samo na fizički pristup školi, već i na anatomske prilagodbe radnog prostora (anatomske stolice, prilagodljivi radni stol i slično).
- rad s roditeljima djece sa posebnim potrebama - određenim smetnjama u psihičkom i fizičkom razvoju, teoretski bi podrazumijevao metode savjetovanja, socioterapije i edukacije. U našim okolnostima, takve vrste aktivnosti još uvijek su, iz brojnih razloga, tek nešto što treba da zaživi.
- ideja inkluzivnog obrazovanja, još uvijek je nedovoljno razjašnjena u našoj sredini.

Navedene poteškoće i nedostaci, nastoje se prevazići dosljednom primjenom Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini iz 2003. godine, kojim se tretiraju neka bitna pitanja vezana za inkluzivno obrazovanje. Tako je primjerice Članom 19. određeno koje škole pohađaju i po kakvom školskom programu trebaju učiti djeca s posebnim potrebama:

- Djeca i omladina s posebnim potrebama pohađaće nastavu u redovnim državnim školama u skladu sa svojim individualnim potrebama.
- Djeca i omladina sa ozbiljnim onesposobljenjima i poteškoćama u razvoju, djelomice će ili u cijelosti pohađati nastavu u posebnim obrazovnim ustanovama kada je nemoguće osigurati odgovarajuće obrazovanje u redovnim državnim školama.
- Pojedinačni program prilagođen individualnim mogućnostima i sposobnostima biće izrađen za svakog učenika, uz obavezno određivanje defektološkog i logopedskog statusa (OZ OSO, čl.19).

Ovdje se, prirodno, nameće pitanje odnosa ključnih aktera u oblasti obrazovanja (nastavnici, roditelji djece, uključujući i djecu sa posebnim potrebama) prema uvođenju inkluzije u škole u Bosni i Hercegovini. Bez obzira na kvalitetu i svrhishodnost zakonske regulative, uspjeh uvođenja inkluzivne nastave najvećim dijelom ipak ovisi o spremnosti nastavnika da prihvate i podučavaju djecu sa posebnim potrebama u redovnim odjeljenjima, kao i od spremnosti roditelja da prihvate djecu sa posebnim potrebama u klupama zajedno sa ostalom djecom. U cilju utvrđivanja odnosa navedenih grupa prema uvođenju inkluzije, nevladina organizacija "DUGA" je uz sponzorstvo UNICEF-a BiH, 2004. godine sprovela istraživanje na uzorku 30% predškolskih ustanova i 30% osnovnih škola na području cijele BiH sa ciljem 'identificiranja stavova važne grupe subjekata, koji mogu uticati na uspjeh uključivanja djece sa poteškoćama u razvoju'.[7] Istraživanje je proizvelo dodatne argumente za tvrdnju da inkluzija nije samo edukacija, nego i socijalizacija. Djeca najviše uče jedna od drugih. Komunikacija djece sa smetnjama i djece bez smetnji utiče na brži razvoj govora, socijalnih sposobnosti i karakternih osobina. Repertoar ponašanja koja ispoljavaju djeca bez smetnji služi kao pozitivni model kojeg djeca sa smetnjama rado imitiraju. I djeca sa smetnjama pozitivno utiču na svoje vršnjake, posebno na razvoj pozitivnih osobina ličnosti. Suosjećanje i razumijevanje njihovih problema kod zdrave djece bez smetnji razvija altruističke osobine i radoznalost za ljudsko tijelo i njegovo funkcioniranje. Više od četvrtine nastavnika se u ispitivanju decidno izjasnilo u prilog inkluziji, naročito kada su pitanju osnovne škole, smatrajući stvar "mogućom", "neminov-

7 U ispitivanju su korišteni sljedeći instrumenti: Odvojeni upitnici za direktore i pedagoge za djecu i učenike sa psihofizičkim poteškoćama i za talentiranu, nadarenu i obdarenu djecu; anketni list za odgajatelje; anketni list za nastavnike razredne i predmetne nastave; anketni list za pedagoge iz predškolskih ustanova i osnovnih škola; anketni list za roditelje u predškolskim ustanovama i osnovnim školama.

nom", i "poželjnom i u skladu sa globalnim procesima koji afirmiraju ljudska i dječija prava". Povrh ovog broja, nešto više od polovine ispitanih nastavnika također je za inkluziju, s tim što smatra da uspješna implementacija iste podrazumijeva rješavanje određenih problema koji i inače predstavljaju ozbiljne smetnje odvijanju nastavnog procesu. To se prije svega odnosi na edukaciju nastavnog kadra, osiguravanje pomoći stručnjaka, promjene nastavnog plana i programa, manji broj učenika u odjeljenjima, značajniju materijalnu podršku, itd. Svega nešto manje od četvrtine nastavnika se izjasnilo da ne podržavaju inkluziju u školama. Pored reguliranja inkluzivnog obrazovanja putem zakona neophodno je, kako se navodi u Izvještaju o napretku: Strateški razvoj obrazovanja (2005) koji je izradilo Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke BiH, poduzeti i slijedeće prioritetne korake u procesu reforme obrazovanja koji se tiču inkluzivnog obrazovanja:

- Izmijeniti postojeći sistem kategorizacije djece s posebnim potrebama, kako bi se osigurala dosljedna primjena savremenih principa obrazovanja te djece (inkluzivno obrazovanje, ekskluzija, savremeni pristup);
- Razvijati odogovarajuće obrazovne programe za rad s djecom s posebnim potrebama u okviru profesionalnog usavršavanja postojećih nastavnika i odgajatelja i za inicijalno obrazovanje budućih nastavnika i odgajatelja;
- Intenzivirati aktivnosti za osiguranje podrške nastavnicima i odgajateljima za rad s djecom s posebnim potrebama (formiranje odogovarajućih centara, mobilnih stručnih timova i dr);
- Razvijati individualno prilagođene programe u skladu s posebnim potrebama djece;
- Razraditi programske modalitete angažiranja roditelja i volontera u radu s djecom s posebnim potrebama.

Također, u Izvještaju su navedene i određene aktivnosti koje su do sada realizirane u Bosni i Hercegovini u cilju uvođenja inkluzivnog obrazovanja:

- Provedeno je istraživanje o broju djece i učenika s posebnim potrebama u predškolskom i osnovnom odgoju i obrazovanju, te stavovima nastavnog osoblja, pedagoga i roditelja o uvođenju inkluzije u obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini na uzorku od 30% obrazovnih ustanova u BiH[8];

8 Radi se o gore spomenutom istraživanju NVO "DUGA" iz 2004. godine.

- Napravljen je Akcioni plan za djecu s posebnim potrebama i upućen obrazovnim vlastima i široj javnosti na razmatranje;
- Promoviranje inkluzivnog obrazovanja (tokom 2004. godine organizirano je 18 okruglih stolova širom BiH);
- U toku su aktivnosti na finalizaciji postdiplomskog studija (odbrana 14 magistarskih radova) iz obalsti inkluzije i individualizacije u obrazovanju.[9] Na univerzitetima u Banja Luci i Mostaru, u akademskoj 2004/2005. godini, započeo postdiplomski studij iz oblasti inkluzije i individualizacije u obrazovanju za 40 nastavnika praktičara;
- Proces izrade nacrta «prototipa zakona» za entitetske i kantonalne nivoe je završen. Urađeno je 14 modela, između kojih i Model Pravilnika o odgoju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama u osnovnim i srednjim školama.

Kako je vidljivo iz prethodno navedenog, evidentno je da se u Bosni i Hercegovini dešavaju pomaci po pitanju uvođenja inkluzivnog obrazovanja. Istina, većina poduzetih koraka je uglavnom formalne, odnosno deklarativne naravi – u vidu donošenja zakonske regulative, proklamovanih prioritenih akcija i sl. Usvajanje pozitivnih zakonskih propisa, predstavlja prvi i bitan korak u procesu uvođenja inkluzivne prakse u našim školama, ali bez njihovog dosljednog provođenja (za što odgovornost snose, prije svega, obrazovne vlasti, a potom i škole, roditelji, učenici, i šira društvena zajednica) ostaju mrtvo slovo na papiru.

Činjenica je da na terenu stvari stoje drugačije – postoje još uvijek izraženi otpori prema ideji inkluzivnog obrazovanja, kako kod nastavnika, tako i kod djece, roditelja i uopće društvene sredine. U tom smislu, razmišljajući o perspektivi inkluzivnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, nužno je obratiti pažnju na određene dileme, odnosno zamke koje bi mogle ugroziti proces uvođenja inkluzivnog obrazovanja:

- razuđenost ideje, složenost zahtijeva i nastojanje da se jednim procesom obuhvati čitav spektar različitih kategorija djece «posebnih potreba»,
- izostanak adekvatnih normativnih rješenja koje bi morale pratiti inkluziju, na jednoj, te tek puko deklarativno donošenje zakona (bez neophodnih praktičnih koraka) na drugoj strani,

9 Na ovom postdiplomskom studiju koji se realizirao u organizaciji Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu i Univerziteta Joensuu iz Finske, do sada je 10 od 14 kandidata uspješno odbranilo magistarski rad.

- opasnosti poistovjećivanja procesa odgajanja i obrazovanja (budući da inkluzija zagovara bitno humaniji odnos, etičke standarde, što ne može biti ostvareno bez adekvatnog procesa odgajanja)
- te sama logika inkluzivnog obrazovanja: da bi se znalo ko će biti obuhvaćen inkluzijom, prethodni uvidi moraju podrazumijevati i određena testiranja, kategorizacije i stigme, a koje nova paradigma nastoji eliminirati. Učenik s nekom specifičnom «posebnom potrebom» u procesu «uključenja» mora biti podržan odgovarajućim individualiziranim obrazovnim programom, a da bi taj program bio doista adekvatan, mora se utvrditi prethodno i tačna vrsta «posebne potrebe» (Alić, 2005:138).

Istraživanje NVO "DUGA" također identificira prepreke u ostvarivanju ciljeva inkluzije u Bosni i Hercegovini. Svi subjekti u istraživanju (nastavnici, odgajatelji, pedagozi, roditelji) su jedinstveni u ocjenama koje su to prepreke ciljevima inkluzije djece sa posebnim potrebama u obrazovni sistem. Najčešće spominjane prepreke uključuju: nedostatak stručnog kadra, brojnost učenika u odjeljenju i odgojnim grupama, neodgovarajući nastavni plan i program, nepovoljni materijalni uvjeti, veliki broj needuciranih nastavnika redovne nastave, nedostatak finansijskih sredstava, postojanje predrasuda i stereotipa, nepostojanje stručnog kadra, nedostatak stručne literature, nepostojanje pedagoških standarda, neinformiranost roditelja, kao i nepostojanje zakonske regulative i podzakonskih akata o načinu rada i uključivanju djece sa posebnim potrebama. Kako navodi Alić (2005), u nastojanjima da se omogući razvoj inkluzivne prakse ne bismo trebali gubiti iz vida neke od bitnih preduvjeta, odnosno faza koje bi trebale da ga prate:

- konačno definiranje inkluzije i izrastanje u cjelovitu teoriju,
- putevi adekvatne prezentacije:
  a. upoznavanje s vrijednostima (etička dimenzija)
  b. formiranje «inkluzivnih» stavova
- edukacija svih učesnika za inkluzivno obrazovanje (nastavnici, roditelji, učenici – a zašto ne – i političari)
- zakonska podrška (set pitanja političke podrške)
- proces praktične implementacije (gdje bi se moglo desiti fragmentiranje na nekoliko posebnih područja – shodno različitim kategorijama «posebnih potreba» i specifičnim metodičkim rješenjima).

Završni izvještaj istraživanja NVO "DUGA" također zagovara promoviranje niza sistemskih promjena u cilju uključenja djece sa posebnim potrebama na sve nivoe sistema obrazovanja. Ove promjene uključuju:

- Inkluziju treba precizno regulirati zakonima o predškolskom odgoju, osnovnoj i srednjoj školi.

- Regulirati posebnim Pravilnikom koja djeca sa posebnim potrebama i na koji način će se školovati u pojedinim segmentima obrazovanja.

- Neophodno je odrediti broj djece u inkluzivnoj učionici i broj djece - učenika sa posebnim potrebama u istoj.

- Osigurati stručni kadar - timski rad (defektolog, logoped, psiholog) u predškolskim ustanovama i osnovnim školama.

- Unutar obrazovnog sistema, uspostaviti ubrzani program podučavanja, sa jasnim pokazateljima postignuća kako bi se pomoglo nadarenoj, obdarenoj i talentiranoj djeci, koja postižu zapažene rezultate u školama.

- Osigurati uvođenje asistenata i volontera u grupe i odjeljenja, gdje se nalaze djeca sa posebnim potrebama.

- Osigurati da svako dijete sa posebnim potrebama ima razvojni dosije.

- Dati prioritet izradi edukativnih programa iz oblasti inkluzije.

- Intenzivirati pripremu i realizaciju projekata kojim bi se osposobljavali postojeći stručni kadrovi za pružanje trajne podrške nastavnicima.

- Važno je pored izrade općih programa saradnje sa roditeljima, u operativnom smislu napraviti i razraditi programske modalitete angažovanja roditelja.

- Formirati Vijeće za inkluziju koji će pratiti realizaciju inkluzije u obrazovanju Bosne i Hercegovine.

- Izraditi konzistentan i konstantan program stručnog obučavanja i usavršavanja nastavnika za nastavnike u redovnoj nastavi. Alternativno rješenje: Nevladine organizacije koje imaju iskustvo u edukaciji nastavnika.

- Osigurati terminologiju s nižim stepenom etiketiranja za djecu sa posebnim potrebama i stručnjake za specijalno obrazovanje.

- Osigurati mehanizam kojim bi se afirmirali značajni napori nastavnika u oblasti inkluzivnog rada.

- Spriječiti nehumana, nestručna i ničim opravdana rješenja koja pod izgovorima koja se vežu za potrebe inkluzije, predstavljaju ozbiljno ugrožavanje ličnosti i potrebe djeteta sa posebnim potrebama.

- Inkluzija je dugotrajan proces, koji ako se ne bude pravilno usmjeravao može nanijeti više štete nego koristi. Potrebno je kroz projekat naučnoistraživačkog centra valorizirati rezultate.

Reference

1. Alić, A. (2005). Iskustva zemalja Evropske unije kao polazišta za praksu inkluzivnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini. U: Cerić, H. i Alić, A. (2005). *Temeljna polazišta inkluzivnog obrazovanja*. Zenica: Hijatus.
2. Cerić, H. (2004). Definiranje inkluzivnog obrazovanja, *Naša škola*, god. L, br.29, Sarajevo, str.87 - 95.
3. CSIE. *Ten reasons for inclusion.* (http://inclusion.uwe.ac.uk/csie/10rsns.htm)
4. Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke: *Strateški razvoj obrazovanja – Izvještaj o napretku. Prioritetni koraci*. Septembar 2005.
5. Kärnä-Lin, E. (2003). Inkluzivno obrazovanje u svijetlu savremenih istraživanja, *Obrazovanje odraslih,* br. 3, Vol.III, Sarajevo, str. 83-96.
6. Kaufman, J. (1989). The Regular education Initiative as Reagan-Bush Education Policy: A Trickle-Down Theory of Education of the Hard-to-Teach. *Journal of Special Education*, No. 3.
7. Norwich, B. (2000). Inclusion in Education: From Concepts, Values and Critique to Practice. In Daniels, H. (Ed). (2000) *Special Education Reformed: Beyond Retoric?* London and New York: Falmer Press.
8. Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini («Službeni glasnik BiH» br.18/03).
9. *Quick Notes, Inclusion Resources for Early Childhood Professionals* (1997). University of North Carolina. FPG Child Development Center, Carrboro, NC.
10. Raschke, D. and Bronson, J. (Eds.) (1999). Creative Educators at Work: All Children Including Those with Disabilities Can Play Traditional Classroom Games.
11. Sapon-Shevin, M. (1996). Full Inclusion as Disclosing Tablet: Revealing the Flaws in Our Present system. *Theory into Practice*, Vol. 35, No.1, College of Education, The Ohio State University, pp. 35-41.
12. Slatina, M. (1998). *Nastavni metod - Prilog pedagoškoj moći suđenja*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
13. Ujedinjene nacije (1989). *Konvencija o pravima djeteta*. New York: UN.
14. UNESCO (1990). *World Declaration on Education for All and Framework for Action to Meet Basic Learning Needs, Jomtien.* Paris: UNESCO.
15. UNESCO (1994). The Salamanca Statement and Framework on Special Needs Education. Paris: UNESCO.
16. UNESCO (2000). *World Education Forum – The Dakar Framework for Acti*on. Paris:UNESCO.
17. United Nations (1993). *Standard Rules for Equalisation of Opportunities for Persons with Disability*. New York: UN.

Bojan
Arula

DJECA BEZ RODITELJSKOG STARANJA

DJECA BEZ RODITELJSKOG STARANJA

Bojan Arula

Uvod

Čitajući klasike svjetske književnosti ili gledajući popularne proizvode holivudske industrije, mogli biste pomisliti da je biti siroče izuzetno romantično (od Olivera Tvista, preko Eni, pa do borbe za starateljstvo nad kubanskim dječačićem Elijanom). Domovi za djecu bez roditeljskog staranja u ovakvom kontekstu shvataju se kao lijep početak dječijeg puta ka usvajanju ili prihvatanju u divnoj, često bogatoj porodici. Svakodnevnica je daleko od ove romantike. Bez obzira na to da li je neko društvo bogato ili siromašno, posebno ranjiva i najosjetljivija kategorija svakog društva jesu djeca bez roditeljskog staranja. Kako bi se otklonile nedoumice, treba reći da u ovu kategoriju ne spadaju samo djeca koja su sticajem nesretnih okolnosti ostala bez oba roditelja, nego i djeca čiji roditelji iz bilo kojeg razloga nisu u mogućnosti da djetetu pruže adekvatnu brigu i zaštitu, kao i djeca roditelja kojima je oduzeto roditeljsko pravo. Zbog specifične i teške situacije u kojoj se nalaze djeca bez roditeljskog staranja, pored standardnih razvojnih potreba koje imaju i njihovi vršnjaci, ova djeca imaju i specifične potrebe. Veoma je važno ovoj djeci zadovoljiti ne samo materijalne potrebe, nego i potrebe socio-psihološke i duhovne prirode. Kako bi se djeca bez roditeljskog staranja uspješno pripremila za samostalan život u lokalnoj zajednici i uspješno integrisala u društvo, neophodno je pravovremeno primijeniti odgovarajuću zaštitu. Ipak, s obzirom na aktuelni trenutak i bosanskohercegovačku realnost, socijalna pomoć je svedena samo na zadovoljavanje osnovnih potreba u cilju preživljavanja. U ovakvim okolnostima u BiH ne postoji dovoljna posvećenost problema-

tici djece bez roditeljskog staranja, ona su zapostavljena od strane sistema i gurnuta na margine društva. Ovim se direktno krše njihova dječija i ljudska prava. Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta iz 1989. godine samo je jedan i nesumnjivo najpoznatiji međunarodni pravni dokument koji se neposredno bavi materijom djece i njihovih prava. BiH je ratifikovala Konvenciju o pravima djeteta 1993. godine i na taj način prihvatila sve obaveze koje Konvencija nameće. Ipak, postoje i drugi pravni izvori, kao što su zakoni i podzakonski akti koji, kao i ekonomska situacija u državi, utiču na ostvarivanje prava djeteta. Bosanskohercegovački pravni sistem je, u strukturalnom smislu, razuđen kada su u pitanju djeca i mladi, što je samo jedan od pokazatelja nebrige sistema o implemantaciji međunarodno preuzetih obaveza u sferi dječijih prava.

Principima Konvencije o pravima djeteta smatramo:

- Princip nediskriminacije (član 2)
- Princip najboljeg interesa djece (član 3)
- Pravo na život, opstanak i razvoj (član 12)
- Pravo na participaciju (član 12)

Pored navedenih principa, Konvencija pridaje veliku važnost pitanju djece bez roditeljskog staranja, pa se jedna od četrdeset odredaba odnosi na položaj djece lišene roditeljskog staranja, odnosno porodične sredine (član 20.), uz poseban član 21. koji se odnosi na usvojenje. Dakle djeca bez roditeljskog staranja imaju pravo da ne budu diskriminisana, da se radi u njihovom najboljem interesu, imaju pravo na život, opstanak i razvoj, te na participaciju. Imaju oni, kako Konvencija kaže, još mnogo lijepih i veoma važnih prava. Ipak, kada se sve sabere i oduzme, od gore navedena četiri principa, uglavnom se poštuje pravo djece bez roditeljskog staranja na život, opstanak i razvoj.

U širem dijapazonu prava, kao što su pravo na obrazovanje, pravo na igru, zdravstvenu zaštitu, pravo na slobodu misli i savjesti, neophodno je posebno se fokusirati na uslove života djece u kompleksnim porodičnim situacijama i djece koja su u riziku da budu napuštena, koncentrišući se na različite forme prihvata djece bez roditeljskog staranja kao što su hraniteljstvo, starateljstvo, institucionalni smještaj i usvojenje. Neosporno je pravo svakog djeteta da živi u kontekstu porodice, da raste i razvija se uz roditelje (biološke ili surogat).

I dalje, brojna su pitanja koja ostaju bez odgovora. Da li se i u kojoj mjeri poštuju prava djece bez roditeljskog staranja na bezbrižno djetinjstvo u porodičnom okruženju, pravo na mišljenje, pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na životni standard, pa čak i pravo na obrazovanje. Veoma je bitno naglasiti da nisu dovoljni samo zakoni i međunarodne konvencije da bi se poštovala prava djece bez roditeljskog staranja. Ukoliko pravila koja su određena ne budu zaista i poštovana, moramo se zapitati čija je to odgovornost i da li smo, svako od nas pojedinačno i svi zajedno, učinili sve što je bilo moguće.

Razvoj zaštite djece bez roditeljskog staranja

Društvo, porodica i dijete čine prirodnu trijadu čiji su segmenti međusobno zavisni i nerazdvojno povezani. Niti jedno društvo nije u stanju da se ravnomjerno razvija i obnavlja bez reproduktivne funkcije porodice. Ukoliko dijete nema porodicu, neće imati ni odgovarajuće uslove za svestran razvoj, a bez djeteta će se prekinuti kontinuitet porodice.

Jedan od prirodnih činilaca emocionalnog, moralnog i socijalnog razvoja djeteta jeste prenos životnog iskustva, kako sa roditelja, tako i sa drugih odraslih članova porodice na djecu. Odnos društva prema porodici i djeci mijenjao se u zavisnosti od toga koji je društveni sistem preovladavao u određenom istorijskom momentu, kao i od naučnog saznanja o značaju porodice u podizanju i vaspitanju djece.

U svim oblicima društvenih zajednica postojala je pojava da su djeca lišavana roditeljskog staranja. Reakcija društva na ovakve pojave kretala se od odbacivanja djeteta i majke u porodici i društvu, preko represije i podcjenjivanja, do izjednačavanja prava djece koja su rođena u bračnoj ili vanbračnoj zajednici. Pozitivne reakcije su bile uobičajene ukoliko bi dijete ostalo bez roditeljskog staranja u slučaju smrti roditelja, posljedica rata, elementarnih nepogoda i sl. Tada bi brigu o njima, najčešće, preuzimala crkva, srodničke porodice ili posebne državne institucije.

U našoj zemlji su krajem 19. i početkom 20. vijeka zabilježeni počeci organizovane društvene brige o djeci koja su ostala bez roditeljskog staranja. U to vrijeme je veliki broj dječaka i djevojčica, zbog čestih ratova, ostalo bez jednog ili oba roditelja, a rješenje za njihovu zaštitu na-

đeno je u zbrinjavanju ratne siročadi usvajanjem, smještajem u srodničke i hraniteljske porodice, te posebno osnovane institucije za zaštitu djece bez roditeljskog staranja.
Intenzivan razvoj zaštite djece bez roditeljskog staranja počinje u drugoj polovini 20. vijeka, i to pod nadzorom države. Usvojenje, starateljstvo, smještaj u drugu porodicu i smještaj u instituciju socijalne zaštite postaju osnovni oblici zaštite djece bez roditeljskog staranja kroz različite modalitete u praksi i zakonodavstvu. Dvadeseti vijek je, po mišljenju mnogih eksperata, bio vijek u kojem je djeci posvećeno najviše pažnje. U institucionalnim uslovima, zaštita djece koja su usljed ratnih dešavanja ostala bez jednog ili oba roditelja, intenzivno je razvijana nakon Drugog svjetskog rata.

Praćenjem i proučavanjem razvoja djece koja su, odrastajući u institucionalnim uslovima, uskraćena za povjerenje i sigurnost u porodici, podršku i ljubav, djece čiji roditelji nisu bili u stanju, nisu znali ili nisu htjeli da ispunjavaju roditeljske dužnosti, ustanovljeno je da ona često ispoljavaju strah, nemir i nesigurnost, nepovjerenje i agresiju prema najbližem socijalnom okruženju. Uočeno je i da su ova djeca sklona povlačenju u sebe, imaju probleme sa koncentracijom i nisu u stanju da racionalno riješe konflikte na koje nailaze u socijalnom okruženju.
Otvaraju se i brojna pitanja razvojnih problema djece lišene roditeljskog staranja. Prije svih, to su uloga porodice u vaspitanju i razvoju djece, odnos društva i države prema porodici, kao osnovnoj ćeliji društva, u ostvarivanju njenih funkcija u različitim domenima kao što su: socijalni, ekonomski, kulturni i biološki. Neosporna je činjenica da, povoljan uticaj na razvoj djeteta u toku njegovog biološkog i socijalnog formiranja kao ličnosti, uslovljava i zahtijeva stabilnu i emocionalno toplu porodičnu atmosferu koja je zasnovana na brizi, povjerenju i poštivanju između roditelja i djece. Bitan faktor normalnog emocionalnog razvoja i socijalizacije djeteta, kao i formiranje pozitivnih karakternih osobina njegove ili njene ličnosti, jesu upravo sređeni porodični odnosi.

Prava djece bez roditeljskog staranja

MEĐUNARODNI IZVORI

Deklaracija prava djeteta, poznatija kao Ženevska deklaracija, u afirmaciji prava djeteta u globalnim razmjerama imala je najznačajniju ulogu. Ovu deklaraciju je još davne 1923. godine usvojila Skupština Društva naroda, a sadržala je sedam opštih principa. Fundamentalni princip koji je deklarisan ovim dokumentom jeste onaj koji kaže da su djeca ta kojoj prvoj treba ukazati pomoć.

„*U zemljama zapadnog i istočnog sveta, od početka tridesetih godina izvršene su korenite promene porodičnog zakonodavstva, kojima je ukinuta očinska vlast, neravnopravnost roditelja i diskriminacija prema deci rođenoj u braku i van braka. Naročito je poboljšan pravni položaj deteta u porodici. Roditeljsko pravo je od roditeljske vlasti promenjeno u njihovu socijalnu funkciju koja se roditeljima može oduzeti u slučajevima zloupotrebljavanja*" (M. Mladenović, 1981).

Desetog decembra 1948. godine usvajanjem opšte Deklaracije o pravima čovjeka na zasjedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, doneseni su veoma bitni stavovi koji se tiču odnosa društva prema braku, porodici i vaspitanju djece, te su proklamovana i jednaka prava djece koja su rođena u braku i van braka. Ovom Deklaracijom je porodica stavljena pod zaštitu države i označena kao osnovna ćelija društva. U međunarodnoj zaštiti prava djece, veoma bitnu ulogu ima i Deklaracija prava djeteta koju je dvadesetog novembra 1959. godine usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija. Ova Deklaracija je pokušala da sa deset načela definiše sve situacije koje utiču na položaj djeteta u porodici i društvu. Od tada se dječija prava smatraju posebnom kategorijom ljudskih prava. Njihov smisao je da se, od rođenja, svakom djetetu garantuju prava koja značajno utiču na njihov psihofizički razvoj u djetinjstvu, a koja su bitna za njihov razvoj do psihički i fizički zrele osobe. Šesto načelo Deklaracije glasi: „Djetetu su potrebni ljubav i razumijevanje da bi se svestrano i skladno razvijalo. Ono treba, gdje god je to moguće, da raste pod okriljem brige i odgovornosti svojih roditelja i u svakom slučaju u atmosferi naklonosti, moralne i materijalne sigurnosti. Dijete u prvim godinama života ne smije biti odvojeno od svoje majke, osim u izuzetnim slučajevima. Društvo i javne vlasti moraju da imaju dužnost da naročito brinu o djeci bez porodica i onoj koja nemaju potrebna sredstva za izdržavanje. Poželjna je novčana i druga pomoć za izdržavanje djece u velikim porodicama."

Godina 1979. je, od strane Ujedinjenih nacija, proglašena Međunarodnom godinom djeteta. Sve države članice Ujedinjenih nacija su bile dužne da, tokom te godine, usmjere posebnu pažnju na ostvarivanje prava djece u svojoj zemlji. Tim povodom je Komisija ujedinjenih nacija za ljudska prava pokrenula inicijativu za izradu Konvencije o pravima djeteta. Generalna skupština Ujedinjenih nacija, nakon desetogodišnjeg rada i priprema ove Konvencije, na zasjedanju novembra 1989. godine usvojila je Konvenciju o pravima djeteta. Konvencija o pravima djeteta garantuje četiri veoma bitna principa o pravima djece:

- Zaštitu od diskriminacije,
- Najbolji interes djeteta,
- Opstanak i razvoj,
- Poštivanje mišljenja djeteta.

Član 1. ove Konvencije određuje definiciju djeteta u smislu da je dijete svako ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života, ukoliko se po zakonu koji se primjenjuje na dijete punoljetstvo ne stiče ranije. Član 3. stav 2. određuje da se „strane ugovornice obavezuju da djetetu obezbijede takvu zaštitu i brigu koja je neophodna za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir prava i obaveze njegovih roditelja i zakonskih staratelja ili drugih pojedinaca koji su pravno odgovorni za dijete i u tom cilju će preduzimati sve zakonske i administrativne mjere."

Saveznim zakonom o ratifikaciji Konvencije, Skupština Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije ratifikovala je Konvenciju o pravima djeteta 1990. godine, uz prethodnu saglasnost Skupština republika i autonomnih pokrajina. Savezno ministarstvo za rad, zdravstvo i socijalnu politiku bilo je zaduženo za koordinisanje politike vezane za prava djeteta u federalnim jedinicama. U međuvremenu je osnovano i Savezno ministarstvo za ljudska prava u čijoj je nadležnosti bilo sprovođenje međunarodnih konvencija iz oblasti ljudskih prava i prava žena i djece.

PRAVA DJECE BEZ RODITELJSKOG STARANJA U SISTEMU PORODIČNO-PRAVNE ZAŠTITE U BIH

Raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, BiH je ostvarila nezavisnost i ratifikovala Konvenciju o pravima djeteta 1993. godine, te na taj način prihvatila sve obaveze koje ova konvencija nameće. Ipak, postoje i drugi pravni izvori, kao što su zakoni i podzakonski akti koji, kao i ekonomska situacija u državi, utiču na ostvarivanje prava djeteta. Bosanskohercegovački pravni sistem je, u strukturalnom smislu, razuđen kada su u pitanju djeca i mladi, što je samo jedan od pokazatelja nebrige sistema o implementaciji međunarodno preuzetih obaveza u sferi dječijih prava.

Kada se govori o zakonskoj regulativi i ostvarivanju dječijih prava mora se naglasiti da nijedan zakon donesen na nivou države BiH ne tretira problematiku djece bez roditeljskog staranja. Sve se nalazi u nadležnosti entiteta i kantona. Neki zakoni su preuzeti zakoni bivše SR BiH, a novi zakoni koji su doneseni, u suštini su malo promjenjeni zakoni koji su bili u primjeni u bivšoj SR BiH. Neki novodoneseni zakoni su reducirani, propisuju manji obim prava u odnosu na predhodni zakon. Tako Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti porodice sa djecom i zaštite civilnih žrtava rata sadrži čak tri zakona koja su ranije postojala odvojeno. Takođe, neka pitanja regulišu dva zakona. Npr. pitanje starateljstva i usvojenja regulišu Porodični zakoni Republike Srpske i Federacije BiH, a smještaj u drugu porodicu, odnosno hraniteljstvo, kao i smještaj u instituciju socijalne zaštite regulišu Zakoni o socijalnoj zaštiti RS i FBiH. Ovdje takođe postoji problem nedostatka ekonomskih sredstava za implementaciju prava koja su predviđena zakonom.

U skladu sa zakonima koji se primjenjuju na području BiH djetetom bez roditeljskog staranja smatra se:

- dijete bez oba roditelja,
- dijete napušteno od roditelja,
- dijete nepoznatih roditelja,
- dijete roditelja lišenih roditeljskog prava i
- dijete roditelja spriječenih da vrše roditeljsku dužnost.

Oduzimanje roditeljskog prava vrši sud u vanparničnom postupku. Roditeljsko pravo oduzima se:

- roditelju koji zloupotrebljava roditeljsko pravo,
- roditelju koji zlostavlja dijete,
- roditelju koji je napustio dijete,
- roditelju koji je zanemario brigu o djetetu i
- roditelju koji je zanemario svoje roditeljske dužnosti.

U skladu sa Porodičnim zakonom RS (član 106.), roditelj zloupotrebljava roditeljska prava i dužnosti:

1. ako sprovodi fizičko ili psihičko nasilje nad djetetom,
2. ako seksualno iskorištava dijete,
3. ako eksploatiše dijete prisiljavajući ga da pretjerano radi ili obavlja rad neprimjeren njegovom uzrastu,
4. ako djetetu dozvoljava uživanje alkoholnih pića, droga ili drugih opojnih supstanci ili ga na to navodi,
5. ako navodi dijete na bilo koji oblik društveno neprihvatljivog ponašanja,
6. ako na bilo koji drugi način grubo krši prava djeteta.

Shodno ovom zakonu roditelj grubo zanemaruje roditeljske dužnosti i prava:

1. ako napusti dijete,
2. ako ne brine duže od mjesec dana o djetetu s kojim ne živi,
3. ako u roku od godinu dana ne stvori uslove za zajednički život s djetetom koje je smješteno u drugu porodicu ili ustanovu, a za to nema nikakav opravdan razlog,
4. ako je zanemario staranje o osnovnim životnim potrebama djeteta s kojim živi ili se ne pridržava mjera koje je radi zaštite prava i dobrobiti djeteta prethodno donio nadležni organ.

Ako prestanu razlozi zbog kojih je roditeljsko pravo oduzeto, sud može roditelju vratiti roditeljsko pravo. Djeca bez roditeljskog staranja, u skladu sa zakonskom regulativom, mogu se zbrinuti:

- usvojenjem,
- starateljstvom,
- smještajem u drugu porodicu,
- smještajem u instituciju.

Uzroci zbog kojih dijete ostaje bez roditeljskog staranja mogu se podijeliti u više grupa:

- To mogu biti uzroci pravne prirode koji se odnose na one situacije u kojima je roditeljima odlukom nadležnog organa zabranjeno da se dalje staraju o svom djetetu, što se odnosi na slučajeve u kojima je roditeljima u potpunosti oduzeta poslovna sposobnost, kada je dijete oduzeto od roditelja i kada su roditelji lišeni roditeljskog prava,
- Uzroci koji se smatraju da su nastali prirodnim putem odnose se na situacije kada je dijete ostalo bez roditeljskog staranja usljed njihove smrti ili su mu roditelji nepoznati,
- Kada se govori o uzrocima socijalne prirode misli se na situacije kada je porodica u potpunosti disfunkcionalna sa potpuno poremećenim odnosima i kada je život djeteta ugrožen usljed stambenih, higijenskih, ekonomskih i drugih uslova,
- Uzroci mogu biti i u teškim patološkim poremećajima porodice gdje su roditelji potpuno zapostavili dijete i brigu o njemu ili njoj prepustili komšijama, starijoj braći i sestrama i sl,
- Postoje i faktički uzroci koji se ogledaju u situacijama gdje su roditelji duži vremenski period odsutni, nalaze se izvan zemlje ili su na odsluženju kazne, nalaze se u zarobljeništvu ili su iz bilo kojeg drugog objektivnog razloga prekinuli kontakt sa svojim djetetom,
- Uzroci zdravstvene prirode odnose se na situacije kada je roditelj koji se starao o djetetu teško bolestan, nalazi se na dužem liječenju u bolnici, pogođen je teškim slučajem invalidnosti, težim fizičkim i psihičkim oboljenjem i slično, i nije u mogućnosti da izvršava svoje roditeljske obaveze,
- Uzroci mogu biti povezani i sa ličnošću samog djeteta, a odnose se na razloge psihičke, odnosno zdravstvene prirode zbog kojih se odlukom organa starateljstva, bez krivice roditelja, dijete izdvaja iz porodice i upućuje u nadležnu zdravstvenu ustanovu ili ustanovu socijalne zaštite radi liječenja ili stručnog tretmana.

U svim nabrojanim slučajevima, organ starateljstva ima obavezu da preuzme sve potrebne mjere kako bi se pomoglo roditeljima u nastojanjima da se dijete ne odvaja od njih i da se samo u slučajevima kada su prethodno preduzete mjere bile neuspješne, dijete izdvaja iz primarne porodične grupe i šalje na hraniteljski ili institucionalni oblik zaštite.

Pozitivno pravo u našoj zemlji propisuje obaveze roditelja da sa svojom djecom razvijaju odnose ljubavi, povjerenja i zajedništva, kao i da ih vaspitaju i usmjeravaju ka usvajanju pozitivnih porodičnih i društvenih vrijednosti. Svaki roditelj je dužan da lično doprinosi, koristeći usluge odgovarajućih institucija u društvu kojem pripada, stvaranju uslova za pravilno vaspitanje djece, kao i za njihovo osposobljavanje za aktivan stvaralački život. Kao što je već rečeno, zakon propisuje i da se roditeljima, koji grubo zanemaruju vršenje roditeljske dužnosti ili zloupotrebljavaju vršenje roditeljskog prava, oduzima roditeljsko pravo. U tom slučaju brigu o djetetu preuzima nadležni organ starateljstva. Osnovni vidovi porodično-pravne zaštite djece bez roditeljskog staranja su usvojenje, starateljstvo, organizovan smještaj u drugu porodicu i drugi oblici porodičnog smještaja, kao i smještaj u instituciju socijalne zaštite, odnosno domove za nezbrinutu djecu. Odluka o tome koji vid zaštite će se primjeniti u kojem slučaju, donosi se nakon svestranog i sveobuhvatnog razmatranja svakog pojedinog slučaja, kao i mogućnost izbora onog oblika porodično-pravne zaštite djeteta koji u najvećoj mjeri odgovara njegovim ili njenim potrebama. Usvojenje je najkvalitetniji i trajni vid zbrinjavanja djece bez roditeljskog staranja. Usvojiteljska porodica organizaciono, tradicionalno formira društvenu jedinicu sličnu biološkoj porodici, ali sa *„ključnom razlikom da se odnos roditelj-dijete zasniva na krvnoj vezi"* (S.George). Osnovu ove porodice čine dvije osnovne potrebe: potrebe djeteta za domom i toplom porodičnom atmosferom koja će mu obezbijediti adekvatne uslove za normalan rast i razvoj, kao i potreba odraslih da imaju dijete. Usvojenje je pravno uređen odnos i regulisan je Porodičnim zakonom (članovi 147-174). Naše zakonodavstvo, za razliku od evropske prakse, poznaje dva vida usvojenja, potpuno usvojenje i nepotpuno usvojenje. Potpuno usvojenje je moguće do navršene četvrte godine djeteta. Razlika između ova dva vida usvojenja je ta što se kod potpunog usvojenja gubi svaka veza djeteta sa biološkom porodicom. U skladu sa zakonskim odredbama starateljstvo je posebna zaštita koju društvena zajednica pruža djeci koja su ostala bez roditeljskog staranja. Osnovni cilj starateljstva jeste zaštita ličnosti maloljetnika, svestran fizički i psihički razvoj i osposobljavanje za samostalan život, kao i zaštita njihovih imovinskih prava i interesa. Za poslove starateljstva zadužen je nadležni centar za socijalni rad. Organ starateljstva, odnosno centar za socijalni rad, poslove starateljstva vrši neposredno ili posredno. Neposredno vršenje podrazumijeva izvršavanje obaveza zaštite ličnosti maloljetnika i njegovih imovinskih prava i interesa od strane ovlaštenog radnika centra za socijalni rad, a posredno starateljstvo vrši osoba, koja nije radnik centra za socijalni rad, a koju je postavio nadležni organ starateljstva.

Porodični smještaj obezbjeđuje se u porodici za koju se procijeni da sa uspjehom može da vrši roditeljske dužnosti, naročito u pogledu adekvatnog njegovanja, vaspitanja, obrazovanja i osposobljavanja i pripreme djeteta za samostalan život. Nadzor nad ostvarivanjem svrhe porodičnog smještaja djeteta vrši nadležni centar za socijalni rad u funkciji organa starateljstva. Porodični smještaj važi kao najpovoljniji oblik zaštite djece bez roditeljskog staranja, kao sredina koja je najbliža prirodnim uslovima u kojima djeca rastu. Boravak djeteta u hraniteljskoj porodici pruža mu osjećaj pripadnosti porodičnoj grupi i bolju socijalizaciju, što je ujedno i prednost porodičnog smještaja nad institucionalnim oblicima zbrinjavanja djece. Mnoga djeca, tek tada prvi put iskuse i osjete porodični život i to je ono što im ostaje u najdubljem sjećanju.

„Porodični smeštaj je organizovan oblik socijalne zaštite dece u vidu njihovog poveravanja na brigu i staranje drugoj, posebno odabranoj, motivisanoj i pripremljenoj porodici. To su hraniteljske porodice (uobičajan naziv). Na taj način deci se, za kraće ili duže vreme zamenjuje njihova prirodna porodica." (I.Vidanović, 2002.)

„Porodični smeštaj predstavlja način zasnivanja kvaziporodičnog odnosa između porodice u koju se dete smešta i samog deteta, sa ciljem da mu se obezbede uslovi za razvoj, slični onima koji postoje u prirodnoj porodici (porodična komponenta porodičnog smeštaja)." (M.Mladenović,1981.)

M.Mladenović naglašava da ova pravna ustanova predstavlja i dvostrano teretni ugovor građanskog prava sa tačno određenim obavezama ugovorenih strana:

1. porodica u koju se dijete smješta obavezna je na činjenje usluga u korist djeteta koje je smješteno u tu porodicu,
2. organ starateljstva (ili roditelj djeteta ukoliko ima mogućnosti) dužan je participirati u naknadi za smještaj djeteta, odnosno za izvršenje usluga koju hraniteljska porodica pruža (građansko-pravna komponenta porodičnog smještaja).

Suštinska razlika između porodičnog smještaja djeteta bez roditeljskog staranja na jednoj strani i usvojenja i starateljstva nad djetetom na drugoj strani nalazi se u činjenici da porodični smještaj nije trajna kategorija. Porodični smještaj može prestati iz više razloga. Takođe, za vrijeme porodičnog smještaja ne prekida se odnos djeteta sa svojim roditeljima ili srodnicima. Prilikom zbrinjavanja djeteta putem porodičnog smještavanja ne prestaje roditeljsko pra-

vo djetetovih bioloških roditelja, osim ukoliko nadležni sud nije odredio drugačije, odnosno lišio roditelje roditeljskog prava.

Razlike između porodičnog smještaja djeteta bez roditeljskog staranja i starateljstva nad djetetom koje ostalo bez roditeljskog staranja ogledaju se u tome što staratelj djeteta ima generalno ovlaštenje da se stara o pravima, interesima i imovini maloljetnog djeteta, dok je porodica u koju se smješta dijete usmjerena samo na staranje o ličnosti djeteta. Dijete bez roditeljskog staranja koje se nalazi na porodičnom smještaju, odnosno u hraniteljskoj porodici, ima određenog staratelja ukoliko je roditeljima oduzeto roditeljsko pravo ili poslovna sposobnost. Ono što karakteriše smještaj djeteta u hraniteljsku porodicu, odnosno na porodični smještaj je to što se pri smještaju zahtjeva složena i razrađena priprema, u skladu sa savremenim metodama stručnog socijalnog rada, ali i odredbama Zakona o opštem upravnom postupku prilikom zasnivanja, nadzora i prestanka ovog odnosa.

Kojom metodom stručnog socijalnog rada će se koristiti socijalni radnik pri upućivanju djeteta na porodični smještaj zavisiće od činjenice da li se dijete upućuje u hraniteljsku porodicu iz primarne porodice, jaslica, vrtića ili prihvatne stanice za djecu zatečenu u skitnji, iz doma za djecu bez roditeljskog staranja ili se pak premiješta iz jedne u drugu hraniteljsku porodicu. Tokom cijelog postupka smještaja, ali i prije samog početka postupka, neophodno je obaviti adekvatnu pripremu djeteta za smještaj, ali i pripremu roditelja porodice koja prima dijete na hraniteljstvo. Organ starateljstva mora, prije nego što smjesti dijete u hraniteljsku porodicu, da pribavi potpunu dokumentaciju na osnovu koje je donijeto rješenje o smještaju djeteta, odnosno na osnovu koje se dijete upućuje na porodični smještaj u hraniteljsku porodicu. Izbor hraniteljske porodice u koju se smiješta dijete koje je ostalo bez roditeljskog staranja vrši se na prijedlog multidisciplinarnog tima centra za socijalni rad u kojem bi trebali da budu socijalni radnik, psiholog, pedagog i pravnik, ali i ljekar ili neki drugi stručnjak u zavisnosti od problema i razloga zbog kojih se dijete smješta u drugu porodicu. Porodični smještaj djeteta bez roditeljskog staranja traje sve dok postoje okolnosti zbog kojih je dijete smješteno. Tokom smještaja djeteta, organ starateljstva je dužan da radi na otklanjanju okolnosti koje su dovele do smještaja djeteta u drugu porodicu, a porodica u koju je dijete smješteno trebala bi biti dužna da obezbijedi i omogući posjete roditelja djeteta, osim u slučajevima kada organ starateljstva donese drugačiju odluku.

PRAVA DJECE BEZ RODITELJSKOG STARANJA U SISTEMU SOCIJALNE ZAŠTITE BIH

Socijalna zaštita je organizovana društvena djelatnost koja je usmjerena:

- na suzbijanje i otklanjanje uzroka i posljedica stanja socijalne potrebe i
- pružanje pomoći građanima i njihovim porodicama kada se nađu u stanju socijalne potrebe.

Socijalna zaštita je, u Republici Srpskoj, uređena Zakonom o socijalnoj zaštiti donesenim 1993. godine, koji je kasnije mijenjan i dopunjen. Zakonom su uređeni: nosioci i korisnici socijalne zaštite, prava iz socijalne zaštite, postupak za ostvarivanje prava, ustanove socijalne zaštite, te finansiranje.

Socijalna zaštita obezbjeđuje se licima koja se nalaze u stanju socijalne potrebe. Korisnici socijalne zaštite, pored punoljetnih lica, jesu maloljetnici:

- djeca bez roditeljskog staranja,
- ometeni u fizičkom i psihičkom razvoju,
- čiji je razvoj opterećen porodičnim prilikama,
- vaspitno zanemareni i zapušteni.

Dijete bez roditeljskog staranja i dijete čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama, može biti korisnik svih prava u sistemu socijalne zaštite - pravo na materijalno obezbjeđenje, dodatak za pomoć i njegu drugog lica, smještaj u ustanovu socijalne zaštite ili drugu porodicu i usluge socijalnog rada.

S obzirom da je sistem socijalne zaštite u BiH uglavnom institucionalan i da u sistemu preovladavaju institucionalni oblici zbrinjavanja, usljed pojave razvojnih rizika u porodici, izdvajanje djeteta iz porodice i njegov smještaj u instituciju je često jedino rješenje za dijete. Institucionalnim zbrinjavanjem djece krši se princip jednakosti svakog djeteta, odnosno, jednakog prava svakog djeteta da živi u porodičnom okruženju, a s obzirom da je dijete smješteno u instituciju nije u mogućnosti da živi i sudjeluje u društvu na jednak način kao ono koje raste u porodici.

Gdje se najbolje vidi razlika u poštivanju prava djeteta između domskog i porodičnog smještaja? Djeca u hraniteljskim porodicama mnogo više utiču na vrstu i raspored sopstvenih aktivnosti, kao i na sveukupno funkcionisanje i organizaciju života u kući nego njihovi vršnjaci smješteni u instituciju socijalne zaštite. Slično kao i u prirodnim porodicama, djeca iz hraniteljskih porodica su mnogo više uključena u donošenje odluka, što je dio svakodnevnog života jedne porodice. Kada govorimo o uslovima koji vladaju u domovima za nezbrinutu djecu, a s obzirom na veliki broj djece, česta je pojava da se mališani isključuju iz donošenja odluka, pa čak i onda kada se te odluke tiču lično njih. Upravo iz tog razloga se postavlja pitanje koliko djeca mogu učestvovati i uticati na svoj život u domskim uslovima. Ovo je veoma važno pitanje i tiče se fundamentalnih ljudskih i dječijih prava. Kako očekivati od djeteta da razvija odgovornost bez aktivnog učešća i participacije u donošenju odluka vezanih za vlastiti život, kada znamo da se odgovornost može razvijati jedino njenim praktikovanjem. Participativna prava djeteta podrazumijevaju učešće djece u funkcionisanju institucija u kojima se nalaze na smještaju, a najviše u donošenju odluka, naročito onih koje se tiču njih lično. Na žalost, kao što je već rečeno, ova prava se permanentno krše. Još jedno od, moglo bi se reći zaboravljenih prava, je pravo na lični prostor. Ostvarivanje ovih prava za djecu smještenu u domove je znatno otežano činjenicom da se u ovim institucijama nalazi veliki broj djece, da je finansijska situacija veoma teška, pa je iz tih razloga veoma teško ostvariti uslove koji bi garantovali ovu vrstu prava djeteta. Ipak, najveći broj djece u domovima ima relativno dobre uslove za učenje, ali je problem to što djeca nemaju tzv. lični kutak koji je svakom djetetu vrlo bitan u odrastanju i razvoju osjećaja pripadnosti. Smještaj u institucije je jedan od oblika zaštite djece bez roditeljskog staranja, a kod nas, na žalost i dominantan vid zbrinjavanja ove kategorije djece. Nažalost, BiH je zemlja u kojoj je veliki broj djece smješten u institucije, bez obzira što rezultati brojnih istraživanja stalno upozoravaju na štetnost dugotrajnog boravka u institucijama socijalne zaštite, odnosno domovima za nezbrinutu djecu. Razlog je svakako teška materijalna situacija u kojoj se BiH trenutno nalazi. Sve je veći broj naglo osiromašenih porodica u BiH, koje nemaju uslova ni za vlastitu reprodukciju, a pogotovo za prihvat i zbrinjavanje nezbrinute djece. Tako je prema zvaničnim podacima u institucije smješteno više od jedne trećine djece bez roditeljskog staranja. Ovako teškoj situaciji uveliko doprinosi i neprofesionalan i nekorektan odnos stručnjaka prema pitanju zbrinjavanja djece bez roditeljskog staranja. Najlakše je smjestiti dijete u instituciju socijalne zaštite i zaboraviti na njega dok ne napuni osamnaest godina. Često stručni radnici nisu svjesni potencijalnih problema i opasnosti od reprodukovanja klijenata pogođenih socijalnim slučajem koji će, na žalost u najvećem broju slučajeva, usljed ne-

adekvatne pripremljenosti za samostalan život u lokalnoj zajednici, a nakon izlaska iz institucionalnog tretmana, postati djeca odrasla u domovima za nezbrinutu djecu. Neophodno je hitno prekinuti ovakvu praksu i raditi na promociji hraniteljstva kako bi se ispoštovalo pravo djeteta na porodicu. Za djecu kojoj nije moguće obezbijediti porodični smještaj i koja su primorana da ostanu u domu za nezbrinutu djecu, neophodno je omogućiti odgovarajuće programe socijalizacije i edukacije za samostalan život u lokalnoj zajednici nakon izlaska iz institucionalnog tretmana. U uslovima u kojima funkcionišu ustanove socijalne zaštite u BiH nerealno je očekivati da one same osmisle i provode programe ovakve vrste. Iz tog razloga neophodno je otvoriti nove institucije i osnažiti ih za saradnju sa lokalnom zajednicom i nevladinim organizacijama kako bi se iskoristili svi resursi koje jedno društvo kao što je bosanskohercegovačko ima. Kao pozitivan primjer dobre prakse navešćemo Dječiji dom „Rada Vranješević" iz Banja Luke koji je već nekoliko godina otvoren za razne programe lokalne zajednice i postiže zapažene rezultate u integraciji djece u lokalnu sredinu i društvo uopšte, koristeći sve raspoložive resurse zajednice.

Iako je u posljednjih nekoliko godina u BiH evidentan napredak u oblasti zaštite dječijih prava kroz reforme u oblasti obrazovanja, zdravstvenog i socijalnog sektora, u praksi još uvijek postoje određeni problemi u vezi sa implementacijom zakonskih odredbi, koja prevenstveno zavisi od sredstava izdvojenih i osiguranih za potrebe djece. Loša ekonomska situacija i problemi nedovoljnih materijalnih resursa imaju za posljedicu loše funkcionisanje sistema socijalne zaštite u BiH, iako je on dobro postavljen s obzirom da je u istom ključna uloga prenesena u nadležnost opština.

Osnovna razlika između organizacije socijalne zaštite u FBiH i RS je ta što je u Republici Srpskoj sistem finansiranja socijalne zaštite organizovan na dva nivoa, entitetskom i opštinskom, dok je u FBiH organizacija po kantonima. Razlike u utvrđivanju, planiranju i provođenju socijalne politike često imaju za rezultat nejednakost u osiguravanju i zaštiti dječijih prava na cijeloj teritoriji BiH. U RS su sredstva za provođenje dječije zaštite osigurana u okviru opštinskog proračuna, s tim da, ukoliko opštine nisu u mogućnosti osigurati planirana sredstva iz vlastitih izvora, imaju pravo na dodatna sredstva iz proračuna Republike Srpske.

Mehanizmi zaštite djece bez roditeljskog staranja

ULOGA ORGANA STARATELJSTVA U ZAŠTITI DJECE I OMLADINE

Porodični zakon («Službeni glasnik RS» br.54/02) dao je široka ovlaštenja organu starateljstva kod organizovanja i preduzimanja mjera zaštite lica koja nisu u stanju da se sama brinu o svojim pravima i interesima, odnosno dao je da organ starateljstva vrši poslove starateljstva. Funkciju ograna starateljstva obavlja centar za socijalni rad kao ustanova u cjelini, sa svojom jedinstvenom organizacijom rada, angažujući na svim poslovima stručne radnike pojedinačno, odnosno tim stručnih radnika. Zakon predviđa generalno ovlašćenje i obavezu organa starateljstva da vrši nadzor nad vršenjem roditeljskog prava i da preduzme potrebne mjere radi zaštite ličnih i imovinskih prava i interesa djeteta. Osnov intervencije organa starateljstva u porodične odnose je nepravilno vršenje roditeljskog prava, koje se može manifestovati u zapostavljanju elementarne njege djeteta, odsustvu brige i staranja o njegovom školovanju i stručnom osposobljavanju, negativnom vaspitnom uticaju roditelja, nestaranju o pravima djeteta, njegovom napuštanju ili zapostavljanju. U izboru sadržaja intervencije, organu starateljstva u oblasti nadzora nad vršenjem roditeljskog prava postavljene su aktivnosti koje treba da omoguće osposobljavanje porodice da vrši svoje funkcije, a primjena pravnih sankcija je uslovljena negativnim rezultatima rada na saniranju porodičnih problema i stvaranju uslova koji su pogodni za razvoj djeteta u porodičnom okruženju. Kada je izvjesno da se socijalnim mjerama ne može obezbijediti adekvatno roditeljsko staranje, organ starateljstva je obavezan da preduzme klasične pravne mjere, čijim se dejstvom vršenje roditeljskog prava ograničava ili potpuno uskraćuje. Dakle, pravna intervencija je stepenovana, tako da se u njenoj realizaciji uvažava prioritet mjera koje ne zadiru u porodičnu strukturu i ne narušavaju subjektivna prava djece i roditelja. Povodom ispoljenog poremećaja u vršenju roditeljskog prava, organ starateljstva mora djelovati primjenom preventivnih mjera, radi stvaranja pogodnih uslova za razvoj djeteta u porodičnoj sredini. Ukoliko one nemaju pozitivan efekat, starateljskom organu se nalaže da interes djeteta obezbjeđuje njegovim povjeravanjem drugoj porodici ili ustanovi. S obzirom da se mjerom oduzimanja djeteta bitno ograničava roditeljsko pravo, a istovremeno narušava i elementarno pravo djeteta da živi sa svojim roditeljima, njena primjena je izuzetne prirode i moguća je samo pod uslovima neposredne i ozbiljne ugroženosti razvoja djeteta zbog nepovoljnih porodičnih okolnosti i potrebe za kompenzacijom neophodnih uslova za pozitivan proces njegove socijalizacije. Odluka o primjeni određenog vida zašti-

te djece bez roditeljskog staranja donosi organ starateljstva na osnovu svestranog timskog razmatranja svakog pojedinačnog slučaja, kao i mogućnosti izbora onog oblika porodične zaštite djeteta koji u najvećoj mjeri odgovara njegovim potrebama.

Kod nas, najzastupljeniji oblik zbrinjavanja djece bez roditeljskog staranja je smještaj djece u dom kao ustanovu socijalne zaštite. U postupku organa starateljstva u stavljanju određenog lica pod starateljstvo, postupajući po službenoj dužnosti, primjenjuju se pravila Zakona o općem upravnom postupku i metodi stručnog socijalnog rada i socijalne zaštite. Preplitanje ova dva načina rada, u svakom slučaju ne dovodi u pitanje pravnu sigurnost štićenika, već naprotiv, od početka im obezbjeđuje cjelovitu zaštitu ličnosti, prava i interesa.

ULOGA ORGANA STARATELJSTVA PRI SMJEŠTAJU DJECE U DOM

Iako je propisan kao oblik zaštite samo u krajnjoj nuždi, i to samo kao privremeni oblik zaštite, smještaj u dom za nezbrinutu djecu u našoj državi je dominantan i najčešće djeca u domu ostaju do navršenih 18 godina. Razlog jeste nepostojanje drugih adekvatnih vaninstitucionalnih oblika zaštite. Centar za socijalni rad, kao organ starateljstva, u skladu sa zakonskim ovlaštenjima, postavlja svakom djetetu u instituciji staratelja. To je najčešće socijalni radnik centra za socijalni rad, koji je smjestio dijete u instituciju i koji radi na pitanjima starateljstva.

Ovo je neposredno starateljstvo koje vrši organ starateljstva preko svog radnika. Ovi staratelji bi trebali biti u stalnom kontaktu sa osobljem institucije i zbog velikih obaveza u centrima za socijalni rad, samo povremeno posjećuju djecu. Dakle, centri za socijalni rad poštuju zakonsku proceduru u pogledu određivanja staratelja djece smještene u institucije, ali praksa potvrđuje da je to samo formalni čin, i da stvarnu brigu o djeci vodi osoblje institucije.

ULOGA ORGANA STARATELJSTVA PRI IZLASKU DJETETA IZ DOMA

U RS ili BiH ne postoji niti jedan zakon, podzakonski akt, uredba ili pravilnik koji bi regulisao brigu o osobi koja je završila sa institucionalnim smještajem u domu za nezbrinutu djecu. Ranije, u bivšoj SFRJ, u okviru Zakona o socijalnoj zaštiti je postojala odredba kojom se ovoj djeci omogućavalo zaposlenje odmah nakon izlaska iz doma, a opština je bila dužna da im obezbijedi smještaj, odnosno stan, ukoliko nisu imali svoju imovinu.

Danas je situacija potpuno drugačija. Praksa centara za socijalni rad je takva da kada dijete napuni 18 godina napišu Rješenje o prekidu smještaja u ustanovi. Jedino ukoliko, nakon navršenih 18 godina odluče studirati, a nemaju gdje otići, kao punoljetni imaju pravo tražiti produžetak starateljstva nad njima. U tom slučaju, socijalni radnik procijenjuje motivaciju i sposobnost dotadašnjeg štićenika za ovaj poduhvat. Nakon procjene, iznosi svoj prijedlog na vijeće za djecu i omladinu (ovo je samo u CSR BL, drugi centri nisu ovako organizovani) koje ima mogućnost da podrži ili ne podrži produženo starateljstvo nad punoljetnim štićenikom. Ukoliko podrži, s obzirom da se radi o iznimno velikoj svoti novca, prijedlog se šalje Upravnom odboru koji jedini ima pravo da produži starateljstvo nad punoljetnim štićenikom. Ova procedura se ponavlja svake godine dok štićenik ne završi fakultet.

Ukoliko štićenik ne nastavlja školovanje, nakon navršenih 18 godina, njegov matični centar mu obustavlja smještaj u domu. U tim slučajevima, praksa Centra za socijalni rad Banja Luka jeste da podnesu prijedlog Upravnom odboru Centra da se štićeniku odobri pomoć u određenom novčanom iznosu, za nekoliko narednih mjeseci. Na taj način obezbjeđuje mu se smještaj, stan i hrana za naredni period. Također, menadžment centra se angažuje da štićeniku pronađe odgovarajući posao i tako stekne osnovne uslove za samostalan život.

ULOGA SOCIJALNOG RADA U INTEGRACIJI DJECE BEZ RODITELJSKOG STARANJA

Socijalni rad uopšte se zasniva na osnovnim principima i vrijednostima i to su:

1. Poštivanje slobode i dostojanstva ličnosti,
2. Vjera u moguće poboljšanje i usavršavanje ljudske prirode,
3. Uvažavanje individualnih i grupnih osobenosti i razlika,
4. Razvijanje sposobnosti, kreativnosti i potencijala pojedinaca za lični razvoj i samopomoć,
5. Spremnost da se lična osjećanja i potrebe odvoje od profesionalnog odnosa,
6. Zalaganje za socijalnu pravdu, ekonomsko i fizičko blagostanje ličnosti,
7. Težnja da se profesionalno znanje i vještine upotrijebe u korist drugih,
8. Neutralan i neosuđujući stav,
9. Poštivanje povredljivosti odnosa sa drugima i profesionalne tajne,
10. Dostojanstvo u ličnom i profesionalnom planu.

(Vidanović,1998)

Utemeljen na ovim principima i vrijednostima socijalni rad u integraciji djece bez roditeljskog staranja obuhvata rad sa pojedincem, grupom i zajednicom, odnosno:

1. Rad sa djetetom koje je smješteno u dom,
2. Rad sa djetetovom porodicom (ukoliko je ima) ili rodbinom,
3. Rad sa užom i širom socijalnom sredinom kao i radnom sredinom roditelja ili staratelja,
4. Intervencije u ostvarivanju socijalnih prava i obezbjeđivanja socijalne sigurnosti djece bez roditeljskog staranja,
5. Postinstitucionalni prihvat ove djece,
6. Pomoć u obrazovanju, profesionalnom i radnom osposobljavanju, zapošljavanju, organizovanju slobodnog vremena, tj. osposobljavanju za samostalan život i rad.

RANO OTKRIVANJE I PREVENCIJA NAPUŠTANJA DJETETA

Veoma je bitno i neophodno stvoriti sistem koji je osposobljen za rano otkrivanje djece koja su ostala bez roditeljskog staranja ili im iz bilo kojeg razloga nedostaje roditeljska briga. Stručni radnici moraju neprekidno imati ovaj princip na umu. Ukoliko postoje i najmanje šanse da se preventivno radi na sprečavanju uzroka koji dovode do napuštanja djeteta, ili za popravljanje odnosa u primarnoj porodici djeteta, treba djelovati brzo i na vrijeme kako bismo izbjegli nastajanje štetnih posljedica za normalan rast i razvoj djeteta i njegove ili njene ličnosti. U vezi s tim postavlja se nekoliko veoma značajnih pitanja. Da li centri za socijalni rad reaguju na vrijeme kada se radi o djeci ugroženoj porodičnim prilikama ili su ostala bez roditeljskog staranja? Da li su centri za socijalni rad osposobljeni za brzo reagovanje, imaju li mehanizme za otkrivanje ovakvih vrsta problema?

Određena ispitivanja pokazuju da centri za socijalni rad, u najvećem broju slučajeva pravovremeno reaguju pri otkrivanju djece kome je potrebna ova vrsta usluge socijalnog rada. Ipak, ovdje nije stvar u brzini reagovanja na otkriveni problema nego je suština u vremenu koje je neophodno da bi se problem otkrio. Većina djece kojoj je potreban ovaj vid socijalne pomoći otkriva se već u poodmaklom uzrastu, od pet i više godina života. Napuštanje djece se događa na različitim uzrastima djece i najčešće je rezultat dugog i kumulativnog gomilanja nepovoljnih faktora. Dakle, sa lakoćom se može zaključiti da su mnoga djeca bez roditeljskog staranja ili sa neadekvatnim staranjem otkrivena sa zakašnjenjem.

Dakle, centri za socijalni rad najčešće samo reaguju na informacije koje im drugi daju, umjesto da sami preduzimaju mjere kako bi identifikovali djecu kojoj je potrebna pomoć. Centri za socijalni rad nisu dovoljno opremljeni, a nerijetko su osposobljeni i pripremljeni za ovakav vid preventivnog rada. Neophodno je formirati patronažne službe pri domovima zdravlja i centrima za socijalni rad koja bi bila osposobljena za otkrivanje i praćenje porodica koje možemo označiti kao rizične, odnosno one kojima je potrebna pomoć. Sve ovo implicira na lošu organizaciju ili nepostojanje mehanizama za rano otkrivanje i prevenciju napuštanja djeteta, iz čega možemo izvući zaključak o neophodnosti uvezivanja svih institucija koje se bave porodicom i djecom, od socijalnih preko zdravstvenih, obrazovnih, pa do institucija pravosudnog sistema.

PRIMJERI ZAŠTITE DJECE BEZ RODITELJSKOG STARANJA U DRUGIM ZEMLJAMA

Veliki je broj različitih rješenja zaštite djece bez roditeljskog staranja u svijetu. Način na koji će ova djeca biti zbrinuta je u vezi sa demografskom politikom, socijalnom strukturom, ali i sistemom državnog uređenja. Sjedinjene Američke Države praktikuju tri modela zaštite djece bez roditeljskog staranja: smještaj u državne institucije (klasični domovi), privatne domove sa manjim brojem djece (15 do 20) i u drugu porodicu. Kako bi privatnici obezbijedili propisani nivo zaštite djece, Američka liga za dječiju zaštitu je izdala standarde koji se odnose na službe porodičnog smještaja, a naročito za službe koje se bave institucionalnom zaštitom djece. Utvrđeni su i standardi za male porodične grupe. Ovim standardima propisano je da porodične zgrade mogu biti korištene za grupe od 4 do 8 djece. Poželjno je da u ovim porodicama vlada atmosfera koja je korisna za djecu sa posebnim potrebama, odnosno adolescente i djecu koja imaju ozbiljnije emocionalne poremećaje. Ovaj oblik smještaja podrazumijeva da bračni par živi u vlastitoj kući ili ga zapošljava neka agencija, a spreman je da na smještaj primi djecu koju smješta nadležni organ, kao i da sarađuje tokom tretmana. S obzirom na to da kod nas ne postoji veliki broj hraniteljskih porodica zainteresovanih za prihvat djece, socijalne službe bi trebale razmisliti o sličnim modelima koji su primjenjivi u našim uslovima. One bi mogle da kupe ili iznajme kuće ili stanove u kojima bi organizovale zajednički život jedne grupe djece sa hraniteljskim parom. Sličan model zbrinjavanja postoji i kod nas. Naime u Banjoj Luci postoje dvije takozvane „socijalno-pedagoške zajednice" u kojoj dvije hraniteljske porodice odgajaju po 5 djece bez roditeljskog staranja. Velika Britanija ima veoma dugu tradiciju zaštite djece bez roditeljskog staranja (od 1900. godine u Engleskoj i Velsu se na porodičnom

smještaju nalazilo 7350 djece). Tokom godina se povećavao broj djece na porodičnom smještaju, ali su britanski stručnjaci došli do zaključka da porast broja djece u druge porodice nije pokazatelj uspješne politike. Informacija o uspješnom smještaju i mogućim pogreškama je bilo veoma malo. Iz tog razloga se pristupilo unapređenju i osavremenjavanju institucionalnog smještaja. Usvojen je koncept malih dječijih domova i određeni kriterijumi za kvalitet rada usljed kojih bi oni postali adekvatna zamjena za primarnu porodicu. To su sledeći uslovi:

- mogućnost zadovoljena afektivnih i ličnih interesa djeteta;
- mogućnost obećanja i osjećanja djeteta da će dobiti podršku, brigu i staranje dok ne bude sposobno za samostalan život;
- mogućnost razvoja sopstvenih sposobnosti, na način na koji to imaju djeca u normalnim porodicama;
- uslovi za život u malim grupama u porodičnoj sredini.

S tim u vezi, Memorandumom o dječijim domovima stvoreni su mali domovi sa 8 do 12 djece. U njima djeca žive kao članovi zajednice i učestvuju u socijalnim aktivnostima kao djeca koja žive sa svojim roditeljima. Detaljno su razrađeni uslovi koji se odnose na osoblje, opremu, prijem djece itd. Kada se govori o velikim domovima, preporučeno je da se unutar njih obrazuju porodične grupe i u što većoj mjeri pokuša reprodukovati porodična atmosfera. Od osoblja se zahtjeva da se hrane zajedno sa djecom. Treba napomenuti da je kod nas Dječiji dom „Rada Vranješević" u Banoj Luci organizovan po ovom principu, te da iz tog razloga i postiže bolje rezultate od većine drugih domova u BiH.

1989. godine Velika Britanija je donijela i Zakon o djeci u kojem se polazi od stava da su djeca najbolje zbrinuta u vlastitim, primarnim porodicama uz obezbjeđivanje socijalne, psihološke, pedagoške i drugih vidova podrške. Ukoliko roditelji nisu u stanju da brinu o djetetu ili ga na bilo koji način ugrožavaju, dijete može biti izmješteno iz porodice, ali roditelji imaju pravo u odlučivanju i izboru oblika zaštite djeteta, te da ostanu u kontaktu sa njim. U skladu sa tim, Velika Britanija ima razvijen veliki broj oblika porodičnog smještaja djeteta:

- porodični smještaj u funkciji odmjenjivanja roditelja (djeca kratko borave u porodici), primjenjuje se kada su djeca ometena u razvoju ili teško bolesna, pa je roditeljima neophodna privremena pomoć;

- podijeljeni porodični smještaj, kada su roditelji duševno oboljeli ili na kraju života usljed teških oboljenja poput tumora ili AIDS-a - djeca ostaju u emocionalnoj vezi sa roditeljima;
- usmjereni porodični smještaj, djeca sa posebnim potrebama usljed zanemarivanja, zlostavljanja i sl.;
- neodložni porodični smještaj, iznenadna nemogućnost roditelja da se brine o djetetu (smrt, bolest, zatvor i sl.);
- smještaj tinejdžera, za maloljetne prestupnike ili djece koja dolaze iz zdravstvene ustanove nakon psihijatrijskog tretmana.

Svim navedenim oblicima institucionalnog i porodičnog smještaja u razvijenim zemljama kao što su SAD i Velika Britanija, djeci bez roditeljskog staranja se obezbjeđuje adekvatna njega, ljubav i osjećaj pripadnosti grupi, vaspitanje i obrazovanje. Ne treba mnogo pameti da se vidi koliko su ove zemlje daleko ispred nas, ali i koliko malo truda je potrebno kako bismo iskoristili iskustva dobre prakse i primjenili one oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja koje daju najbolje rezultate.

Završna razmatranja i preporuke

Bosna i Hercegovina se ne može pohvaliti da prednjači u zaštiti prava djece bez roditeljskog staranja. Bosanskohercegovački pravni sistem je, u strukturalnom smislu, razuđen kada su u pitanju djeca i mladi, što je samo jedan od pokazatelja nebrige sistema o implementaciji međunarodno preuzetih obaveza u sferi dječijih prava. I pored toga što smo zemlja u tranziciji sa stalnim političkim i ekonomskim turbulencijama, visokom stopom nezaposlenosti, suočeni sa bijedom i siromaštvom, nema izgovora za to što nema volje za punom implementacijom dječijih prava. Potrebno je otvoriti pitanja koja su sistemskog karaktera, bez obzira da li se ona odnose na funkcionisanje pojediniih dijelova sistema ili direktno na problem zaštite djece bez roditeljskog staranja. Potrebno je raditi na ranom otkrivanju porodice i djece u riziku, gdje je neophodna saradnja različitih institucija sistema obrazovanja, pravosuđa, porodično-pravne i socijalne zaštite. Centri za socijalni rad moraju postati institucije koje permanentno rade na prevenciji i otkrivanju porodica kojima je potrebna usluga socijalnog rada. Saniranje i reagovanje na situaciju koju su drugi otkrili ne smije biti osnovna uloga organa starateljstva. Nakon što otkrijemo ovakvu porodicu, prije izuzimanja djeteta iz ove sredine, neophodno je izvršiti

preciznu analizu i procijeniti potrebe djeteta i porodice. U velikom broju slučajeva problem je moguće riješiti bilo naturalnim davanjima, bilo primjenama terapijskih modela socijalnog rada ili porodičnom terapijom. Ovi koraci su fundamentalni u zaštiti djeteta i moraju se proći prije primjene alternativnih oblika zaštite, a poštujući pravo djeteta na porodicu. To podrazumijeva i profesionalnu osposobljenost stručnih radnika kroz dodatne edukacije, ali i značajnu reviziju rada i reformu centara za socijalni rad u Bosni i Hercegovini. Potrebno je razviti metodologiju izbora smještaja za dijete pogođeno socijalnim slučajem, koja bi dovela do jasnih kriterijuma šta je to što je zadovoljavajuće, a šta najbolje za dijete.

Centri za socijalni rad koji upućuju djecu na smještaj trebali bi mnogo više da rade na pripremi svih aktera smještaja: djece, roditelja, hranitelja i vaspitača. Na isti način je, bilo da se radi o promjeni smještaja, vraćanju u primarnu porodicu ili o završetku tretmana u okviru socijalne zaštite, veoma važno da djeca budu adekvatno pripremljena na promjene koje ih očekuju. Svaka promjena ovog tipa, a naročito ukoliko se radi o povratku u primarnu porodicu, podrazumijeva napetost, teškoće u privikavanju jednih na druge i sl. Priprema za izlazak iz porodičnog smještaja ili doma za nezbrinutu djecu je naročito važna jer oni odlaze u život pun neizvjesnosti i teškoća sa kojima će se od sada morati sami nositi. Za veliki broj štićenika koji izlaze iz oba vida zbrinjavanja, najveći problem je nalaženje posla i „krova nad glavom". Ne postoje sistemska rješenja koja bi riješila ova egzistencijalna pitanja djece bez roditeljskog staranja. Potrebno je naći rješenje kojim bi ova djeca imala pravo na novčanu pomoć u vrijednosti dječijeg doplatka, koji bi se čuvao na adekvatan način do punoljetstva i koji bi na taj način bio od velike pomoći ovoj djeci nakon izlaska iz doma ili hraniteljske porodice. Takođe je potrebno da im se obezbijedi i dalja podrška u traženju posla i stambenog prostora, u šta bi se trebala uključiti i nadležna ministarstva, kao i da se obezbijede odgovarajuća zakonska ili podzakonska rješenja.

Ukoliko nije bilo drugih mogućnosti pa je primjena alternativnih oblika zaštite bila neophodna i dijete je smješteno u dom ili hraniteljsku porodicu, neophodno je obezbijediti sve uslove za kontakt sa prirodnim roditeljima, ali i srodnicima, gdje god je to moguće. Ovo iz razloga što je često, nakon intervencije stručnih radnika, moguće dijete vratiti u primarnu porodicu, pa je neophodna česta i kontinuirana komunikacija sa roditeljima. Ipak, smještaj u drugu porodicu, kao i česte promjene smještaja djeteta treba izbjegavati i koristiti ih u slučajevima kada je to jedino rješenje. Djeca se ne smiju smještati samo zato što se nekome ne mili ili ne

zna raditi sa porodicom, ili smještati dijete tamo gdje ima mjesta, umjesto gdje je najbolje za njega. Osnovna koncepcija domskog smještaja je ideja o njegovoj privremenosti. Dijete treba da ostane na smještaju samo toliko vremena koliko je potrebno da se steknu uslovi za njegov povratak u primarnu porodicu. Potrebno je razmotriti, izgraditi i uvesti različite modele hraniteljstva, po ugledu na razvijene zemlje. U najmanju ruku, bilo bi neophodno razlikovati kratkoročno i dugoročno hraniteljstvo. Treba postaviti pitanje i najpogodnijeg oblika zaštite ove djece. U zavisnosti od potreba djeteta, za neko je bolje da bude smješteno u hraniteljsku porodicu, dok drugoj djeci više odgovara dječiji dom. Npr, ukoliko se planira dugotrajan smještaj, hraniteljstvo je pogodniji oblik zaštite, ali ukoliko će smještaj biti privremenog karaktera ili ukoliko se radi o djetetu tinejdžerskog uzrasta gdje se već prevazišla faza emocionalnog vezivanja za majkom, smještaj u dom će svakako biti bolje rješenje.

Dakle, ne samo da su domovi realnost, već su za neku djecu podjednako dobri modeli zaštite, ako ne i bolji. Kada govorimo o deinstitucionalizaciji, potrebno je razmišljati o uklanjaju „institucijskog sindroma" i smanjivanju negativnih obilježja domske atmosfere, a nikako o ukidanju domova kao institucija i njihovom zamjenom hraniteljskim porodicama. Naravno, u BiH to nije ni realno u ovom trenutku. Ipak, ne treba zaboraviti na slabosti domskog smještaja i potrebno je sistematski raditi na njihovom otklanjanju. U ovom radu su već data određena rješenja, a ovdje ćemo samo podsjetiti na njih. Potrebno je promijeniti instituconalnu atmosferu u smislu formalnih obilježja koje domovi imaju i približiti je porodičnoj gdje ima više neformalnosti i zajedničkog provođenja slobodnog vremena. Djeci bi se trebao obezbijediti lični, intimni prostor i pravo na intimnost. Domovi bi trebali da budu manji i da liče na obične kuće, a ne na hotele, dok broj djece u njima ne bi trebao da prelazi 8 do 10. To znači da nema govora o ukidanju institucija domskog smještaja djece bez roditeljskog staranja, nego samo o njihovoj suštinskoj reorganizaciji, a sve u najboljem interesu djece.

Kada govorimo o ukupnom poboljšanju zaštite djece bez roditeljskog staranja, potrebno je govoriti o poboljšanju svih modela zbrinjavanja. Potrebno je razmisliti o približavanju domskog i porodičnog smještaja. Naime, ova dva oblika zbrinjavanja bi se trebala približiti na način da jedan od drugog preuzmu ono najbolje. Dom bi trebao poprimiti osobine domaće, porodične atmosfere, a hraniteljske porodice bi mogle preuzeti sistematičnost koju imaju domovi u smislu praćenja razvoja i rješavanja problema djeteta.

Kako bi se uveo red u zaštitu djece bez roditeljskog staranja i u potpunosti poštovala njihova prava, neophodno je reorganizovati sistem porodično-pravne i socijalne zaštite djece bez roditeljskog staranja i objediniti ih na nivou države kako bi sva djeca na teritoriji BiH uživala jednaka prava i zaštitu države. Takođe je neophodno ohrabrivati, podsticati i planirati saradnju sistema sa lokalnom zajednicom i nevladinim organizacijama, te dati podršku otvaranju institucija socijalne zaštite prema zajednici kako bi se iskoristili svi njeni resursi. BiH i njeni entiteti bi trebali da objedine problematiku djece bez roditeljskog staranja u jedan integralni zakon koji bi regulisao društvenu brigu o ovoj djeci koji bi obuhvatao elemente preporuka koje smo ranije naveli.

Reference

Adams R., Domineli L., Payne M., ed.: Social Work – Themes, Issues and Critical Debates, drugo izdanje, Palgrave, Hampshire, 2002.

Adams R: Social work and empowerment, treće izdanje (edicija Pratical social work), BASW & Palgrave, Hampshire, 2003.

Ajduković M.: Grupni pristup u psihosocijalnom radu, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 1997.

Arula B., Vidanović V., Ostojić A.: Priručnik - edukacija djece bez roditeljskog staranja za samostalan život u lokalnoj zajednici, Nova generacija, Banja Luka, 2005.

Barker, Robert L.: The Social Work Dictionary, peto izdanje, NASW Press, Washington DC, 2003.

Berger J.: Socijalno psihološki model porodice, Savetovalište za brak i porodicu, Beograd, 1992.

Čekerevac A.: Društvena briga o deci i porodici u sistemu socijalne zaštite zemalja u tranziciji, Izazovi socijalne politike – zbornik radova, Institut za političke studije, Beograd, 2000.

Draškić M.: Konvencija o pravima deteta, Centar za prava deteta, Beograd., 2001.

Đuretić N.: Posebni oblici zaštite dece bez roditeljskog staranja, Institut političkih nauka, Beograd, 1982.

Grujić M. Dobrila: Strategija razvoja porodićnog smeštaja – od institucije ka porodici, Ministarstvo za socijalna pitanja R.Srbije, 2001.

Grupa autora: Porodični smeštaj dece – Miloševac, Institut za socijalnu politiku, Beograd, 1980.

Howe D.: Uvod u teoriju socijalnog rada, Naučno-istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku FPN, Beograd, 2003.

International Social Service & UNICEF, Improving protection for children without parental care – A Call forlinternation Standards, A Joint Working Papaer, August 2004.

Karleuša M.: Porodični smeštaj dece - mogući načini unapređenja, Socijalna politika, br. 10-11, Beograd, 1989.

Karleuša M..: Unapređenje hraniteljstva u Beogradu, Socijalna misao, br.1, Beograd, 1998.

Lukić-Havelka D.: Uloga države na unapređenju porodičnog smeštaja dece, Socijalna misao, br.1, Beograd, 1998.

Milosavljević B.: Socijalna patologija, Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka, 2000.

Milosavljević B.: Interakcija u porodici i mladi, Narodna i univerzitetska biblioteka Petar Kočić, Banja Luka, 1999.

Payne M.: Savremena teorija socijalnog rada, Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka, 2001.

Radivojević B. i saradnici: Svako ima nekog koga nema, Familia, Beograd, 2005.

Vidanović I.: Pojedinac i porodica, Naučno-istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku FPN, Beograd, 1998.

Vidanović I.: Terapijski modeli socijalnog rada, Naučno-istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku FPN, Beograd, 1998.

Vidanović I., Kolar D.: Mentalna higijena, autorsko izdanje, Beograd, 2003.

Rebeka
Kotlo

PRAVA I STATUS DJECE I OMLADINE S POSEBNIM POTREBAMA U HERCEGOVAČKO-NERETVANSKOM KANTONU:

Teorija i praksa, sa osvrtom na ulogu nevladinog sektora

PRAVA I STATUS DJECE I OMLADINE S POSEBNIM POTREBAMA U HERCEGOVAČKO--NERETVANSKOM KANTONU:

Teorija i praksa, sa osvrtom na ulogu nevladinog sektora

Rebeka Kotlo

Djeca i omladina s posebnim potrebama u Hercegovačko-neretvanskom kantonu su kategorija ljudi koja ne može ostvariti svoja ljudska prava.[1]

Sintagma «djeca s posebnim potrebama» obuhvata:

1. djecu s poteškoćama u mentalnom, motornom, senzornom i emocionalno--socijalnom razvoju (djecu s mentalnom retardacijom, djecu s oštećenjem sluha, djecu s oštećenjem vida, djecu s poremećajem govorno-jezičke komunikacije, djecu sa specifičnim teškoćama u učenju, djecu s emocionalnim poremećajima, djecu s tjelesnom invalidnošću i djecu s poremećajima u ponašanju);
2. djecu s preprekama u razvoju koje su nastale od strane sredine u kojoj djeca žive (društvo, porodica, vršnjaci, mas-mediji i sl.); i
3. nadarenu i talentovanu djecu.

Za potrebe ovog rada sintagma «djeca s posebnim potrebama» biće uzeta u užem smislu i odnosiće se na «djecu s teškoćama u razvoju».

---

1 Jasna Rebac, direktorica Centra za djecu i omladinu s posebnim potrebama «Los Rosales», Mostar

Pravni okvir: prava i status djece i omladine s posebnim potrebama

Ustavima Bosne i Hercegovine i njenih entiteta, te međunarodnim sporazumima uz Ustave, osigurava se najviši stepen međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda i uživanje širokog korpusa ljudskih prava i sloboda za sve osobe u Bosni i Hercegovini, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi. Prava i status djece i omladine s posebnim potrebama u Bosni i Hercegovini, kao osobito ranjive kategorije, tretiraju se, bilo u opštem kontekstu, bilo kao posebno izdvojeni, nizom relevantnih pravnih akata: ustavnih, međunarodnih, zakonskih i podzakonskih, koji se odnose uglavnom na oblast zdravstvene zaštite i zdravstvenog osiguranja, odgoja i obrazovanja, rada i zapošljavanja, socijalne zaštite i statusa organizacija osoba sa invaliditetom.[2] Uopšte, «prava djece u Bosni i Hercegovini u praksi ne predstavljaju prioritetno pitanje ni političkih ni zakonodavnih aktera, kao i drugih subjekata koji svojim politikama i aktivnostima trebaju imati obavezu i odgovornost za zaštitu i ostvarivanje ljudskih prava i sloboda najmlađe populacije, a procjenjuje se da u Bosni i Hercegovini djeca čine 1/3 stanovništva».[3] Na nivou Bosne i Hercegovine ne postoji zakon koji reguliše pitanja koja se odnose na suzbijanje diskriminacije lica sa invaliditetom. U skladu sa važećim ustavnim rješenjima u BiH, entiteti su nadležni za regulisanje prava lica sa invaliditetom. Kantoni, također, imaju nadležnost da utvrde zakone i propise kojima se licima sa invaliditetom obezbjeđuju olakšice i kantoni su nadležni za finansiranje i obezbjeđenje osnovnog vida zaštite lica sa invaliditetom.

---

2 Za potrebe ovog rada, navodim pojedine najrelevantnije akte u ovoj oblasti za FBiH i HNK: Konvencija o pravima djeteta, Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa invaliditetom, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Zakon o zdravstvenom osiguranju (Sl. novine FBiH br. 30/97), Zakon o zdravstvenoj zaštiti (Sl. novine FBiH br. 29/97), Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH (Sl. glasnik BiH br. 18/03), Zakon o radu (Sl. novine FBiH br.43/99 i 32/00), Zakon o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih (Sl. novine FBiH br.41/01), Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom (Sl. novine FBiH br. 36/99) i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom (Sl. novine FBiH br.54/04), Zakon o udruženjima i fondacijama (Sl. novine FBiH br. 45/02), Zakon o socijalnoj zaštiti (Sl. novine HNK br. 3/05), Pravilnik o odgoju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama u osnovnim i srednjim školama (Sl. novine HNK br. 1/05), te drugi relevantni kantonalni propisi.

3 Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini (analiza za period januar – decembar 2005.), 17.1.2006., http://www.bh-hchr.org/Izvjestaji/izv2005.htm, 26.2.2006

Međutim, ovo pitanje je različito definisano. U pravilu, zaštita lica sa invaliditetom nije usklađena sa standardima koje predviđaju međunarodne konvencije koje je potpisala BiH. Vijeće ministara BiH je krajem 2003. usvojilo Odluku o prihvatanju «Standardnih pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa invaliditetom[4]»[5].

«Standardna pravila» pozivaju se i na Konvenciju o pravima djeteta, koja zabranjuje diskriminaciju po osnovu invalidnosti i zahtijeva posebne mjere da bi se osigurala prava djeci sa invaliditetom. Svrha «Standardnih pravila» je «da djevojčice i dječaci, žene i muškarci s invaliditetom, kao i pripadnici svojih zajednica, mogu uživati ista prava i obaveze poput drugih građana».

Države koje prihvate «Standardna pravila» obavezne su poduzeti akcije za:

1. STVARANJE PREDUSLOVA ZA RAVNOPRAVNO UČESTVOVANJE OSOBA SA INVALIDITETOM

(Razvijati svijest u društvu o osobama sa invaliditetom, njihovim pravima, njihovim potrebama, njihovim potencijalima i njihovom doprinosu; Trebaju osigurati efikasnu zdravstvenu zaštitu osobama sa invaliditetom; Trebaju osigurati pružanje rehabilitacijskih[6] usluga osobama sa invaliditetom kako bi postigle i mogle održati svoj optimalni nivo nezavisnosti i djelovanja; Trebaju osigurati razvoj i pružanje pomoćnih usluga, uključujući i pomagala za osobe sa invaliditetom, da bi im se pomoglo u povećanju nivoa nezvisnosti u svakidašnjem životu i da bi mogle ostvariti svoja prava);

---

4 Osobe sa invaliditetom su osobe sa tjelesnim ili senzornim oštećenjima koje zbog oštećenja, odnosno posljedica oštećenja imaju poteškoće u svakodnevnom funkcioniranju ili/i socijalnoj integraciji. Centar «Los Rosales» Mostar, Bosna i Hercegovina, «Komunikacija» (Priručnik za roditelje), ARCADIA S.C.A.R.L.–Modena, Italia, str. 5.

5 Vijeće ministara BiH, Inicijalni izvještaj o primjeni Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima u Bosni i Hercegovini za period 1993-2003. godine, http:www.mhrr.gov.ba/PDF/ICESCR.pdf., 26.2.2006.

6 Termin «rehabilitacija» podrazumijeva proces u kome se koordinirano i kombinirano poduzimaju medicinske, socijalne, edukativne i profesionalne mjere čija je svrha da olakšavaju osobi s hendikepom da se razvije do mogućeg maksimuma i integrira u svoju okolinu. Termin «hendikep» znači gubitak ili ograničenje mogućnosti sudjelovanja u životu zajednice ravnopravno s ostalima, a utvrđuje se na socijalnoj razini. Centar «Los Rosales» Mostar, Bosna i Hercegovina, «Komunikacija» (Priručnik za roditelje), ARCADIA S.C.A.R.L.–Modena, Italia, str. 5.

2. OSTVARIVANJE RAVNOPRAVNOSTI ZA OSOBE SA INVALIDITETOM

(Pristupačnost: Države trebaju spoznati sveopštu važnost pristupačnosti u procesu izjednačenja mogućnosti u svim društvenim sferama. Za osobe sa invaliditetom bilo koje vrste države moraju a) uvoditi programe akcija koje će fizičku okolinu činiti pristupačnom i b) poduzeti mjere da osiguraju dostupnost informacija i komunikacija.

Odgoj i obrazovanje: Države trebaju priznati načelo jednakih mogućnosti obrazovanja i odgoja u osnovnim i srednjim, i višim školama djeci, omladini i odraslim osobama s invaliditetom u integrisanim uslovima. Moraju se pobrinuti da školovanje osoba sa invaliditetom bude integralni dio opšteg školskog sistema. Posebnu pažnju treba posvetiti brizi za najmanju djecu sa invaliditetom, predškolsku djecu sa invaliditetom i odrasle sa invaliditetom, posebno žene. Da bi se ono što škola pruža prolagodilo osobama sa invaliditetom koje su uključene u redovne škole, države trebaju imati jasno izraženu politiku, koju trebaju razumjeti i prihvatiti kako škole tako i zajednica, dopustiti fleksibilnost školskih programa, sa dodavanjima i prilagođavanjima i osigurati kvalitetne materijale, permanentno obrazovanje učitelja i rad pomoćnih učitelja.

Zapošljavanje: Države trebaju priznati načelo po kojem osobe sa invaliditetom moraju biti ovlaštene koristiti se svojim ljudskim pravima, naročito na polju zapošljavanja.
Uzdržavanje od prihoda i socijalna sigurnost: Države su odgovorne za socijalnu sigurnost i uzdržavanje od prihoda za osobe sa invaliditetom.

Porodični život i lični integritet: Države trebaju podsticati puno učešće osoba s invaliditetom u porodičnom životu. Trebaju promicati njihovo pravo na lični integritet i paziti da zakoni ne diskriminišu osobe s invaliditetom u pogledu spolnih veza, braka i roditeljstva.

Kultura: Države se trebaju pobrinuti da osobe s invaliditetom budu integrisane i da mogu učestvovati u kulturnim djelatnostima na ravnopravnoj osnovi.
Rekreacija i sport: Države će poduzeti mjere da osobe s invaliditetom imaju jednake mogućnosti za rekreaciju i sport.
Religija: Države trebaju podsticati mjere za ravnopravno učešće osoba sa invaliditetom u vjerskom životu zajednica u kojima žive);

3. MJERE ZA PRIMJENU

(Informisanje i istraživanje: Države preuzimaju konačnu odgovornost za skupljanje i širenje informacija o životnim uslovima osoba sa invaliditetom, te za pospješivanje sveobuhvatnog istraživanja o svim aspektima, uključujući tu i zapreke koje utiču na život osoba sa invaliditetom.
Kreiranje politike i planiranje: Države će se pobrinuti da aspekti invaliditeta budu uključeni u svako relevantno kreiranje politike i državno planiranje. Zakonodavstvo: Države su odgovorne za kreiranje zakonskih osnova za mjere kojim se ostvaruju ciljevi pune participacije i ravnopravnosti osoba sa invaliditetom. Prava i obaveze koje se odnose na osobe sa invaliditetom u nacionalnom zakonodavstvu mogu biti uključene u opće zakonodavstvo ili sadržani u specijalnom zakonodavstvu, koje može biti konstituisano stvaranjem posebnog zakonodavstva koje se bavi isključivo pitanjima invaliditeta, uključivanjem pitanja invaliditeta unutar zakonodavstva o posebnim pitanjima i/ili posebnim spominjanjem osoba sa invaliditetom u tekstovima koji služe za interpretiranje postojećeg zakonodavstva.
Ekonomska politika: Na državama je odgovornost za finansiranje nacionalnih programa i mjera kojima se stvaraju ravnopravni uslovi za osobe sa invaliditetom.
Koordinacija djelovanja: Države su odgovorne za osnivanje i jačanje koordinacijskih odbora, ili sličnih tijela koja služe kao nacionalno središte za pitanja invalidnosti.
Organizacije osoba sa invaliditetom: Države trebaju priznati pravo organizacijama osoba sa invaliditetom da zastupaju osobe sa invaliditetom na nacionalnom kao i na regionalnim i lokalnim nivoima. Države trebaju također priznati organizacijama osoba sa invaliditetom savjetodavnu ulogu pri donošenju odluka o pitanjima invalidnosti.
Obrazovanje osoblja: Države su odgovorne da se osigura adekvatno školovanje na svim nivoima za osoblje koje je uključeno u planiranje i ostvarivanje programa i službi što se odnose na osobe sa invaliditetom.
Nadzor i ocjenjivanje programa o invalidnosti na nivou države, u vezi sa primjenom Pravila: Države su odgovorne za kontinuiranu kontrolu i ocjenjivanje primjene nacionalnih programa i službi koje se odnose na izjednačavanje mogućnosti.
Tehnička i ekonomska saradnja: Države, kako industrijalizirane tako i one u razvoju, obavezne su sarađivati i poduzimati mjere za poboljšanje životnih uslova osoba sa invaliditetom u zemljama u razvoju. Međunarodna saradnja: Države će aktivno učestvovati u vezi sa politikom izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom).

«Pravilima» je uspostavljen i mehanizam za nadzor u cilju efikasnije primjene «Pravila» u državama i mjerenja napretka.

Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine 2002-2010.[7]godine, polazeći od opštih ciljeva: staviti djecu na prvo mjesto, ne zanemariti nijedno dijete, brinuti za svako dijete, obrazovati svako dijete, usvaja kao cilj Plana akcije za djecu s posebnim potrebama «preduzimanje napora kako bi se djeci i mladima sa posebnim potrebama osigurao jednak tretman, kao i da im se omoguće adekvatne usluge koje su prilagođene individualnim potrebama i koje služe u svrhu promocije integracije na višem nivou». Navode se aktivnosti potrebne za postizanje tih ciljeva, među ostalim:

1. uklanjanje postojećih zakonskih i pravnih prepreka u ostvarivanju dječijih prava, posebno za djecu sa invaliditetom, u sektoru obrazovanja, zdravstva, prostornog uređenja i urbanizma, finansijama i dr. i donošenje zakonske i pravne regulative koja će podržati strožije zakonske sankcije za kršenja prava djece;
2. razvijanje vidova zaštite i pomoći djeci ometenoj u razvoju putem pomoći porodici i lokalnoj zajednici (pomoć u nabavci pomagala i učila, pomoć stručnjaka u porodici kao što su: socijalni radnici, pedagozi, psiholozi, psihijatri, defektolozi i dr. uz znatno smanjenje instuticionalnog zbrinjavanja kao krajnje nužde, te podršku vraćanju djece s posebnim potrebama u porodice);
3. zapošljavanje ometenih u razvoju poslije završenog školovanja;
4. omogućavanje integracije hendikepiranih sa vršnjacima: u školama – otvaranjem odjeljenja za djecu s posebnim potrebama, uz pravo na dopunsku nastavu i podršku po potrebi, i van škola – u organizacijama koje okupljaju mlade;
5. veći stepen svijesti i snažniju promociju prava djece s posebnim potrebama koji se zasniva na prelasku sa medicinskog na građanski model, sa težnjom ka eliminaciji prepreka koje su svojstvene okruženju u kojem se kreću lica s posebnim potrebama.

Na osnovu analize pozitivnih zakonskih propisa u oblasti zdravstva može se konstatirati da osobe sa invaliditetom u FBiH nemaju ni približno zadovoljavajući nivo prava iz zdravstvene

7 Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine 2002-2010., Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo, april/travanj 2002., str. 7. i 37.

zaštite, jer su uskraćene za mnoga prava koja su im neophodna kao specifičnoj rizičnoj skupini. Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini predstavlja dobar okvir za donošenje propisa na nižim nivoima, a od dosljedne primjene njegovih odredbi zavisiće položaj osoba sa invaliditetom u obrazovnom procesu. Ovim zakonom, kao jedan od općih ciljeva propisano je osiguravanje optimalnog razvoja za svaku osobu uključujući one sa posebnim potrebama (osobe sa invaliditetom), u skladu sa njihovim uzrastom, mogućnostima i mentalnim i fizičkim sposobnostima, te osiguranje jednakih mogućnosti za obrazovanje i mogućnost izbora na svim nivoima obrazovanja, bez obzira na spol, rasu, nacionalnu pripadnost, socijalno i kulturno porijeklo i status, porodični status, vjeroispovijest, psihofizičke i druge lične osobine. Propisani su principi i standardi predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja, a entitetskim i kantonalnim zakonima, bliže će se urediti sva pitanja iz ove oblasti koja moraju biti u saglasnosti sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i slobodama i sa Konvencijom o pravima djeteta. Važeći zakoni iz ove oblasti u Federaciji BiH su anahroni, diskriminirajući i nisu u skladu sa potrebama i interesima osoba sa invaliditetom. Određeni broj djece i omladine sa invaliditetom nisu obuhvaćeni ni jednim vidom odgoja i obrazovanja i često je pojava da se oni otkrivaju i evidentiraju u poodmakloj starosnoj dobi. Kada je u pitanju odgoj i obrazovanje osoba sa invaliditetom u opštim uslovima, ove osobe i njihove porodice, nailaze na velike probleme zbog fizičkih, socijalnih i psihičkih barijera, zbog nepostojanja specijaliziranih stručnih službi za pružanje raznih oblika pomoći, zbog nedostatka ortopedskih, tiflotehničkih i drugih didaktičkih pomagala i sredstava, te zbog nepridržavanja pedagoških standarda i normativa. Poseban problem u pogledu odgoja i obrazovanje osoba sa invaliditetom je neadekvatna profesionalna orijentacija i mali izbor zanimanja za stručno osposobljavanje.[8] Djeca sa posebnim potrebama nemaju dovoljno medicinske brige i mogućnosti obrazovanja.[9] U dosadašnjoj praksi vrlo malo pažnje se posvećivalo uvažavanju sposobnosti i interesa djece s posebnim potrebama, što je za posljedicu imalo negativan uticaj na učenje, ali i na razvoj ličnosti djece s posebnim potrebama: neuspjeh kod učenika s posebnim potrebama uzrokovan je u najvećoj mjeri neprilagođenošću obrazovnog procesa sposobnostima i

8 Centri civilnih inicijativa, Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom i domaće zakonodavstvo, Komparativna analiza dijela zakona u Federaciji BiH sa tekstom «Standardnih pravila», Sarajevo, april 2004., str. 7.,11. i 12.

9 Evropska komisija, Bosna i Hercegovina, Izvještaj o napretku u 2005. godini Brisel, 9. novembar 2005. SEC (2005) 1422, http://www.dei.gov.ba/pdf/IzvještajONapretku2005.pdf., str 23., 26.2.2006.

osobinama ličnosti, neadekvatnom metodologijom rada, težinom i obimnošću nastavnog sadržaja, slabim predznanjem i niskim nivoom radnih navika. Ovakve poteškoće, koje dovode do toga da je učenik koji doživljava neuspjehe u stalnom konfliktu s okolinom i sa samim sobom, moguće je prevazići organizacijom savremene nastave sa metodologijom usmjerenom na dijete kao redovnom praksom i sa izmijenjenom ulogom nastavnika.

Osnovne karakteristike takve metodologije su:

- individualni pristup;
- balans između rada u velikoj grupi, malim grupama, parovima i individualno;
- stimulativno okruženje prilagođeno aktivnom učenju;
- tematsko planiranje;
- kontinuirano praćenje, vrednovanje i ocjenjivanje;
- balansirane aktivnosti;
- učenik je aktivan, donosi odluke, ima izbor;
- partnerstvo s roditeljima.[10]

Dakle, osnovna obilježja vaspitno-obrazovne prakse koja bi uvažavala posebne potebe djece su:

- sveobuhvatnost, što podrazumijeva da sva djeca istog uzrasta – bez obzira na posebnosti, odnosno specifičnosti u njihovom razvoju, vaspitanju i obrazovanju – pohađaju škole,
- integracija roditelja,
- mogućnost izbora samoodređenosti i autonomnosti,
- timovi za instruktivni i konsultativni rad,
- zaokret u procjenjivanju,
- sistemski individualiziran pristup djetetu.[11]

---

10 Vidjeti: Jasna Rebac, Centar za djecu s posebnim potrebama «Los Rosales», Uvod, Socijalna uključenost. Pozitivna iskustva Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH, SDC, januar 2006., str. 61.

11 Jasna Rebac, Centar za djecu s posebnim potrebama «Los Rosales», Inkluzija, Socijalna uključenost. Pozitivna iskustva Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH, SDC, januar 2006., str. 69.

U cilju poboljšanja stanja u ovoj oblasti potrebno je konkretizirati pravne propise i dosljedno ih primjenjivati u praksi, na način da se:

1. sva djeca sa invaliditetom obuhvate obaveznim vidovima obrazovanja i podstiču na nastavak školovanja uz obezbjeđenje jednakih mogućnosti;

2. uklone arhitektonske i druge barijere u odgojno-obrazovnim ustanovama;

3. za osobe sa invaliditetom, koje pohađaju osnovnu, srednju školu ili studiraju na Univerzitetu, obezbijede udžbenici i potrebna literatura u njima dostupnim tehnikama. Udžbenici i literatura za učenike i studente trebaju biti besplatni;

4. u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama, koje rade u opštim uslovima, obezbijedi edukacija kadra i formiraju stručne timove za rad sa osobama sa invaliditetom;

5. za djecu i omladinu koja se obrazuju u opštim i posebnim uslovima obezbijede sva potrebna pomagala, koja su im neophodna za uspješno obrazovanje;

6. obezbijede pretpostavke za pravilnu i pravovremenu profesionalnu orijentaciju, vodeći računa o individualnim željama, sposobnostima i mogućnostima zapošljavanja nakon završenog školovanja;

7. u školama za obrazovanje u posebnim uslovima (slijepi, gluhi, mentalno retardirani) obezbijede individualni/prilagođeni programi u savladavanju školskog gradiva, koji su prilagođeni mogućnostima i sposobnostima djeteta, a ne obratno, što podrazumijeva i formiranje posebnih razreda;

8. usvoje i primjenjuju pedagoški standardi i normativi, koji su neophodni za uspješnu realizaciju odgoja i obrazovanja u općim uslovima (oprema, kadar, didaktički materijal, oprema odgojno-obrazovnih ustanova, broj učenika u odjeljenjima gdje se nalaze osobe sa invaliditetom i dr.);

9. izvrši stručna analizu zanimanja za koja se obrazuju osobe sa invaliditetom i ispitaju mogućnosti za uvođenje novih zanimanja, vodeći računa o tehničko-tehnološkom razvoju i mogućnostima zapošljavanja;

10. obezbijedi da se u specijalnim školama osobe sa invaliditetom mogu osposobljavati samo za život, ukoliko im preostale sposobnosti ne omogućavaju da se osposobljavaju i za rad, a što podrazumijeva sačinjavanje posebnih programa za ovaj vid osposobljavanja;

11. organizacije osoba sa invaliditetom i njihove ustanove na svim nivoima maksimalno uključe u proces pripremanja i donošenja propisa iz ove oblasti.[12]

Porazna je čijnenica da oko 50% invalidnih osoba nema zdravstvenu zaštitu, a smatra se da oko 5% stanovništva Bosne i Hercegovine čine djeca invalidi, koji dakle u velikom broju nemaju zdravstvenu zaštitu.[13] Prema Pravilniku o odgoju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama u osnovnim i srednjim školama u HNK[14] (mart 2005.) osnovno školovanje djece s posebnim potrebama provodi se u redovnoj osnovnoj i srednjoj školi prema organizacijskim oblicima koji osiguravaju njihovu inkluziju (uključivanje)[15], na osnovu preporuka stručnog tima kojeg čine pedagog/psiholog ili pedagog, psiholog, defektolog, logoped i nastavnik, uz prisustvo roditelja. U redovno odjeljenje može se uključiti jedno do troje djece s posebnim potrebama. Stručni tim pomaže nastavniku u radu, a ukoliko u školama ne postoje adekvat-

12 Vidjeti: Centri civilnih inicijativa, Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom i domaće zakonodavstvo, Komparativna analiza dijela zakona u Federaciji BiH sa tekstom «Standardnih pravila», Sarajevo, april 2004., str. 12. i 13.

13 Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini (analiza za period januar – decembar 2005.), 17.1.2006., http://www.bh-hchr.org/Izvještaji/izv2005.htm, 26.2.2006.

14 Pravilnik o odgoju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama u osnovnim i srednjim školama (Narodne novine HNŽ br. 4/05)

15 Inkluzija predstavlja uvažavanje učenika s teškoćama u razvoju kao ravnopravnih sudionika vaspitno-obrazovnih sistema, bez njihovog izdvajanja u posebne uslove, ali uz osiguravanje posebne pomoći bilo kojem učeniku kad god je ona potrebna. Jasna Rebac, Centar za djecu s posebnim potrebama «Los Rosales», Inkluzija, Socijalna uključenost. Pozitivna iskustva Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH, SDC, januar 2006., str. 66.

ni stručni timovi, nadležno ministarstvo obrazovanja imenuje mobilne stručne timove koji će pružati stručnu pomoć u školama. Djeca s posebnim obrazovnim potrebama uključuju se u redovno školovanje na osnovu rješenja nadležnog tijela, a na osnovu mišljenja stručnog tima nakon perioda opservacije (najmanje tri mjeseca, a za učenike prvog razreda najmanje prvo polugodište), koja se obavlja u prirodnoj sredini (osnovnoj školi). Djeca s većim i kombinovanim poteškoćama u razvoju obrazuju se u specijaliziranim ustanovama ili u posebnim odjelima za djecu s posebnim obrazovnim potrebama u redovnim školama na osnovu preporuka stručnog tima. Analizirajući zakone u oblasti rada i zapošljavanju i njihovo provođenje u praksi, sa aspekta osoba sa invaliditetom, može se ocijeniti da su oni deklarativnog karaktera, jer poslodavcima ne pružaju odgovarajuće stimulacije, koje bi ih motivirale da zapošljavaju osobe sa invaliditetom, ne propisuju obavezu za njihovo zapošljavanje, niti sankcije za neispunjavanje obaveza. Postojeća zakonska rješenja, koja se tiču osnivanja i rada udruženja i fondacija, nisu u skladu sa principima i duhom «Standardnih pravila». Zakoni ignoriraju činjenicu da organizacije osoba sa invaliditetom obavljaju značajnu društvenu ulogu, te da okupljaju i vode brigu o osobama sa invaliditetom, koje čine najugroženiju kategoriju društva i za koje se država ne može brinuti na adekvatan način, jer ne poznaje njihove potrebe i optimalne načine njihovog zadovoljavanja. Organizacije osoba sa invaliditetom, u svim slučajevima i na svim nivoima trebaju se finansirati iz budžeta, sredstava od priređivanja igara na sreću, raznih vidova donacija koje trebaju biti oslobođene od poreza i drugih izvora u skladu sa zakonom.[16]

U pozitivnom zakonodavstvu u oblasti socijalne zaštite, u odnosu na ranije stanje, napravljen je izvjestan napredak Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom (oktobar 2004.), u kojem su u poglavlje o socijalnoj zaštiti unesena nova potpoglavlja o osnovnim pravima lica sa invaliditetom i postupku za ostvarivanje osnovnih prava lica sa invaliditetom, te naziv «invalidska udruženja» zamijenjem nazivom «udruženja lica sa invaliditetom» i propisana saradnja nadležnih organa vlasti sa tim udruženjima pri utvrđivanju politike za ostvarivanje programa socijalne zaštite, kao i donošenjem Zakona o socijalnoj zaštiti u HNK u aprilu 2005. Prema Zakonu o socijalnoj zaštiti u HNK korisnici socijalne zaštite, zavisno od kategorije kojoj pripadaju i pod Zakonom

16 Centri civilnih inicijativa, Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom i domaće zakonodavstvo, Komparativna analiza dijela zakona u Federaciji BiH sa tekstom «Standardnih pravila», Sarajevo, april 2004., str. 15,22. i 23.

propisanim uslovima, mogu ostvariti prava iz socijalne zaštite: novčanu i drugu materijalnu pomoć, osposobljavanje za život i rad, smještaj u drugu porodicu, smještaj u ustanovu socijalne zaštite, usluge socijalnog i drugog stručnog rada i kućnu njegu i pomoć u kući. Kategorije korisnika socijalne zaštite su i lica sa invaliditetom i djeca/lica ometena u fizičkom ili psihičkom razvoju, djeca bez roditeljskog staranja, odgojno zanemarena djeca, te zapuštena djeca. Takva djeca imaju pravo na smještaj u ustanovu socijalne zaštite i osposobljavanje za život i rad o čemu odlučuje centar za socijalni rad. Pravo na osposobljavanje za život i rad ostvaruju djeca ometena u psihofizičkom razvoju i ukoliko su smještena u ustanovu izvan mjesta prebivališta imaju pravo na troškove smještaja i prevoz ukoliko im to njihova porodica ne može osigurati.[17]

Ostvarivanje prava djece i omladine s posebnim potrebama u HNK: ključni problemi i preporuke

U Hercegovačko-neretvanskom kantonu ne postoji jedinstvena baza podataka o djeci i omladini s posebnim potrebama, u kojoj bi se mogli naći podaci o broju, starosnoj dobi, posebnim potrebama, lokalitetu, porijeklu, te socijalnom statusu osoba s posebnim potrebama. Obrazovanje i rehabilitacija djece s posebnim potrebama jako su skupi, a finansijska sredstva koja se izdvajaju iz budžeta za ovu namjenu ograničena i nedovoljna.

Na nivou Federacije BiH se ne izdvajaju sredstva za finansiranje socijalne zaštite, finansiranje je na nivou kantona i vrlo malo općina. Federalni propis nije predvidio formiranje fonda solidarnosti i pomaganja socijalne i dječije zaštite kantonima koji nemaju dovoljno sredstava za tu namjenu ili za posebno teške slučajeve. Time je upravo suprotno obavezi same države da osigura jednakost ostvarivanja prava djece pred zakonom stvorena situacija nejednakog ostvarivanja prava djeteta. Nepostojanje standarda u socijalnoj zaštiti još je jedan značajan nedostatak. Oba ova problema su jednako važna i izazivaju i/ili omogućavaju diskriminaciju. Zbog nepostojanja standarda direktno proizilaze brojne negativne različitosti u ustanovama, koji se naročito odnose na:

17 Instutucija ombudsmana Federacije Bosne i Hercegovine, Odjel za prava djeteta, Sarajevo, Djeca u ustanovama dječije zaštite, Sarajevo, septembar/rujan 2005., str 25-26.

1. broj stručnjaka i drugih uposlenika, način njihovog odabira, daljnju edukaciju, superviziranje obučenosti i sposobnosti;
2. uslove življenja u ustanovama, naročito izgradnja ustanove na gradskoj lokaciji, infrastruktura, blizina saobraćajnica, u nekim slučajevima i u blizini obrazovne ustanove, njena građevna prilagođenost korisnicima (npr. arhitektonske barijere, liftovi, prostori za određene namjene njihova veličina, materijal i opreme, temperatura u prostorijama).

Sve navedeno dovelo je do toga da ustanove u Federaciji BiH ne pružaju djeci jednake uslove za život i rad i potpuno osamostaljivanje.[18] Ministarstvo zdravlja, rada i socijalne zaštite HNK i Grad Mostar, Odjel za socijalna pitanja sufinansiraju socijalni segment. Broj djece s posebnim potrebama raste. Djeca u radionicama javne ustanove Centar za djecu i omladinu s posebnim potrebama «Los Rosales» Mostar (Centar «Los Rosales»)[19], jedine javne ustanove ovog tipa u HNK, javne ustanove od posebnog interesa za Kanton i Grad sa složenom djelatnošću čiji su sadžaji, odnosno poslovi regulisani većim brojem zakona i čiji osnivač je Grad Mostar, nemaju nikakvu zdravstvenu zaštitu, ona su apsolutno socijalno isključena. Razlog tome je što je po Zakonu o zdravstvenoj zaštiti do 15. godine starosti obavezno osnovno zdravstveno osiguranje, do 18. godine zdravstveno se osiguravaju preko roditelja, ali ukoliko im roditelji rade. Međutim, najveća populacija djece s posebnim potrebama potiče od roditelja koji su također osobe s posebnim potrebama, nezaposleni su i siromašni. Ne postoji sistemsko rješenje za li-

18 Institucija ombudsmana Federacije Bosne i Hercegovine, Odjel za prava djeteta, Sarajevo, Djeca u ustanovama dječije zaštite, Sarajevo, septembar/rujan 2005., str. 7. i 8.

19 Centar «Los Rosales» obrazuje, rehabilitira, socijalizira, smješta u rezidentni smještaj i u radionicama radno osposobljava djecu, odnosno osposobljava ih za samostalan život. U Centru je 142 djece (3-6) godina starosti i sa različtim i složenim posebnim potrebama, kao djeca sa cerebralnom paralizom, slušno i vidno oštećena djeca, nagluha i gluha djeca, hiperaktivna i autistična djeca, te djeca sa kombiniranim smetnjama). U rezidentnom smještaju Centra «Los Rosales» trajno boravi 12 osoba iz udaljenijih mjesta Kantona, koji su smješteni tu dok traje njihov obrazovni ili rehabilitacijski proces, jer oni ne mogu zbog svog stanja svaki dan putovati, njihovi roditelji ne mogu izdražati te finansijske izdatke, a te troškove im niko ne finansira i nema toliko stručnjaka koji bi im u njihovim mjestima mogli pružati takvu vrstu rehabilitacije. Nažalost, mnogo više je djece s posebnim potrebama u Kantonu kojima je potreban rezidentni smještaj u Centru, nego što Centar ima kapaciteta. Iduće godine u avgustu ističe trogodišnji sporazum između Španije, Grada Mostara i HNK o sufinansiranju Centra «Los Rosales», kada finansiranje treba da nastave Grad i Kanton, što čini ogroman teret za Kanton i Grad, ali se za nadati da će Grad i Kanton ispoštovati preuzetu obavezu nastavka finansiranja i da će Centar biti javna ustanova o kojoj će brinuti lokalna zajednica primjereno godišnjim planovima i aktivnostima Centra.

ječenje i rehabilitaciju osoba s posebnim potrebama u HNK, opet uglavnom zbog nedostatka finansijskih sredstava. Najveća zabrinutost je šta će biti s djecom s posebnim potrebama poslije smrti njihovih roditelja. To pitanje još uvijek nije riješeno. Nije uređeno vaninstitucionalno smještanje ni djece bez roditeljskog staranja poslije 18 godina koja nisu djeca s posebnim potrebama. Centar «Los Rosales» aplicirao je više puta zahtijevan i neophodan projekat pravljenja baze podataka o osobama s posebnim potrebama u HNK, ali nikada nije dobio finansijska sredstva. Zakon o socijalnoj zaštiti u HNK propisuje da dijete s posebnim potrebama mora imati relevantnu dokumentaciju, a to znači: rješenje o procjeni svojih sposobnosti koje može izdati samo nadležan organ na osnovu relevantnih nalaza stručne komisije. Stručnu komisiju čini tim stručnjaka i to: socijalni radnik, pedijatar, psiholog, psihijatar, logoped, defektolog, oftamolog, ortoped i po potrebi drugi stručnjaci. Komisija može dati slijedeću kategorizaciju: 1. laka mentalna retardacija, 2. umjerena mentalna retardacija, 3. teža i teška mentalna retardacija i 4. retardirana osoba sa kombinovanim smetnjama. Lako mentalno retardirana lica pohađaju školu za osobe s posebnim potrebama (osnovnu i srednju školu za osobe s posebnim potrebama), i osposobe se za jednostavna zanimanja (pomoćni vrtlar, pomoćni cvjećar, pomoćni moler, pomoćni krojač i sl.). Uredno su prijavljena na berzu rada i od Centra za socijalni rad primaju 100, 00 KM sve dok čekaju zaposlenje. Umjereno retardirana lica obično idu u radionice u školi za osobe s posebnim potrebama i ne dobivaju diplome za završeno obrazovanje, jer se ne mogu osposobiti ni za jednostavna zanimanja. Ukoliko su ove osobe prije 15. godine života ocjenjene na komisiji kao takve, onda ih procjenjuje i komisija PIO/MIO (penzijsko-invalidskog osiguranja), te na osnovu tog rješenja stiču pravo da nakon smrti roditelja mogu naslijediti porodičnu penziju. U Centru za socijalni rad HNK radi se na prikupljanju dokumentacije o invalidnim osobama, gdje će se putem Federalnog Ministarstva za rad i socijalnu politiku ostvariti prava na invalidnost, tuđu njegu i pomoć i ortopedski dodatak. Na osnovu ovog prava osobe s posebnim potrebama imaju i pravo na zdravstvenu zaštitu. Teže i teško retardirane osobe imaju ista prava kao i umjereno retardirane osobe. U skladu sa primjenom humanijeg pristupa prema osobama s posebnim potrebama, lako mentalno retardirane osobe se uključuju (inkluzija) u redovno školovanje. Nakon kategorizacije, u starijim godinama se vrši rekategorizacija osoba s posebnim potrebama, zbog ostvarivanja novih prava ovih osoba. Na nivou HNK osnovana je, umjesto ranije dvije, za «dvije strane Grada Mostara», jedna Komisija za kategorizaciju. Međutim, stručna komisija u Centru za socijalni rad, koji je jedini relevantan za donošenje rješenja o procjeni i kasnije rekategorizaciju, ne djeluje zbog nedostatka sredstava u kantonalnom budžetu za njeno finansiranje (Stručna komisija je jedno vrijeme

radila dobrovoljno, ali kako je to vrlo zahtijevan i vremenski nepredvidiv posao, neophodna su finansijska sredstva za rad). Posljedice su katastrofalne. Nastaje situacija da stručnjaci koji su bili u kontaktu sa djetetom (učitelji, pedagozi, ljekari) ili roditelji smatraju da je to dijete dijete s posebnim potrebama, pošalju ga u Centar «Los Rosales», međutim dijete nema adekvatnu dokumentaciju. Čak i kada bi se poštovala procedura, mnogo takve djece ne bi bilo tretirano na pravi način. U tom slučaju u Centru «Los Rosales» se obrazuje stručni kolegij i prihvata takvo dijete, rukovodeći se potrebama iz prakse i principom da što se ranije započne sa rehabilitacijom, veća je korist za dijete i veća šansa za bolji uspjeh. Uspješnost ovakve prakse dokazana je činjenicom da je četvero djece iz vrtića Centra krenulo u redovnu osnovnu školu. U vrtiću su smještena djeca od 3 do 9 godina. S druge strane, dijete s posebnim potrebama koje roditelji uporno šalju u redovnu osnovnu školu, umjesto u Centar[20], pokazuje zaostajanje za drugom djecom u školi i u Centar dođe sa zakašnjenjem.

Djeca s posebnim potrebama u HNK mogu pohađati i specijalnu osnovnu školu u Mostaru. U HNK djeca s posebnim potrebama jako rijetko se imaju priliku zaposliti poslije završene škole u HNK. Prva generacija iz Centra «Los Rosales» se uspjela zaposliti i još radi u rasadniku «Bor» u Bijelom polju kod Mostara. Centar «Los Rosales» ih zapošljava povremeno u cvjećarsku radionicu. Poslodavci nisu stimulisani zaposliti osobu s posebnim potrebama. Lokalna zajednica u HNK nije dovoljno informisana o osobama s posebnim potrebama. Iz toga proizilazi i strah, nezainteresovanost, predrasude, stereotipi, ignorisanje i odbojnost prema osobama

20 U osnovnoj školi Centra su dva umjereno retardirana odjeljenja (za djecu sa kombiniranim smetnjama, autiste, pa čak i teže retardiranu djecu), dva druga odjeljenja osnovne škole i po jedno odjeljenje od prvog do osmog razreda osnovne škole. Stručni timovi u Centru «Los Rosales» rade testove s djecom, analiziraju ih, vrše opservacije, prate njihov život, ponašanje i napredovanje u školi, emocionalnu stabilnost, odgojne karakteristike, te prave izvještaje o napretku djeteta, koje dostavljaju u svrhu rekategorizacije. U Centru djeluju i četiri radno-okupacione radionice u koje se upućuju djeca ili prerasla ili sklona po svojim sposobnostima radnoj terapiju u drvetu, keramici, platnu ili cvijeću ili čak i one koji završe srednje obrazovanje (djeca s posebnim potrebama iz srednje tekstilno-poljoprivredne škole imaju u Centru mogućnost za obrazovanje i praksu, gdje nakon tri godine završavaju i dobivaju zvanje «pomoćnik cvjećar»). U radionici «Maslačak», koja djeluje u sklopu Centra «Los Rosales», mlade osobe sa poteškoćama u psihofizičkom razvoju educiraju se za izradu i izrađuju drvene dekorativne predmete. Takav kreativan rad poboljšava njihovu intelektualnu sposobnost, postiže se kod njih veći stepen komunikacije, socijalizacije i samostalnosti. Ti proizvodi se prodaju u radionici i na prodajnim izložbama, a novac zarađen od prodaje koristi se jednim dijelom za nastavak rada u radionici, a drugim kao stimulacija štićenicima za rad na izradi tih predmeta.

s posebnim potrebama. Roditelji djece s posebnim potrebama u većini slučajeva prolaze kroz četiri faze kada saznaju da imaju dijete s posebnim potrebama: 1. faza negiranja, iako su uočljivi simptomi da je dijete dijete s posebnim potrebama, 2. faza šoka i okrivljavanja sebe, 3. faza adaptacije i prihvatanja stanja i 4. faza sposobnosti da reaguju i obrate se za pomoć institucijama koje mogu pomoći njihovom djetetu. Roditelji se danas češće obraćaju za pomoć za njihovu djecu s posebnim potrebama. Ipak, u pojedinim slučajevima i kod roditelja postoje predrasude u pogledu njihove djece s posebnim potrebama. Tako npr. dešava se da dječak s posebnim potrebama dolazi u Centar na rehabilitaciju i obrazovanje, a njegovoj sestri roditelji to ne dopuštaju, jer on je «dječak, bolje će se snaći, a ona je djevojčica i treba da ostane kod kuće.»

Uspjeh svakog djeteta s posebnim potrebama u rehabilitaciji i obrazovanju je individualan, «priča za sebe» i mjeri se prema postignutom od maksimalno mogućeg.

Mediji nedovoljno pažnje posvećuju osobama s posebnim potrebama. Međutim, postoje pojedinačni slučajevi dobre prakse medijskog praćenja i izvještavanja o osobama s posebnim potrebama.

U HNK djeluje više udruženja roditelja i prijatelja djece/osoba s posebnim potrebama («Sluh», «Sunce», «Izvor»...). U ta udruženja roditelji su se organizirali iz potrebe, što je jako važno. Ali oni nemaju finansijska sredstva i nemaju stručne ljude. Nastoje riješiti probleme, lista prioriteta postaje sve duža, znaju šta je potrebno, ali ne mogu ili vrlo teško i nedovoljno to ostvaruju. Nevladine organizacije su donekle učinile na polju kampanje i promocije prava osoba/djece s posebnim potrebama (poput «La Strade» - kampanje, plakati i okrugli stolovi protiv trgovine ljudima/osoba s posebnim potrebama, «Educona» i u saradnji sa Muzičkom centrom «Pavarotti», Mostar - muzikoterapija za djecu/osobe s posebnim potrebama). U Bosni i Hercegovini se vrši mnogo pritisaka, prave se kampanje, traži se «sistemsko rješenje»: da se prava osoba s posebnim potrebama svedu na taksativno pobrojana osnovna prava u jednom zakonu, koji će se zaista provesti u praksi i to kao okvirni zakon na nivou Bosne i Hercegovine, a koji će se dalje prilagođavati po kantonima. Potrebno je, a to još uvijek u Bosni i Hercegovini nije urađeno, pobrojati u zakonu ko su sve osobe s posebnim potrebama, koja su njihova prava, ko je odgovoran za njihovu realizaciju, na koji način, ko će snositi posljedice i kakve sankcije u slučaju njihovog kršenja. Reforma zakonskog okvira je jedan od načina na koji dr-

žave mogu da iniciraju promjenu ka sistemu koji pruža mogućnosti punog učešća osoba s posebnim potrebama u društvu i ostvarenja njihovih prava. Ovakve reforme podrazumijevaju: antidiskriminatorno zakonodavstvo, sveobuhvatne zakonske okvire koji promovišu jednake mogućnosti kroz adekvatan podsticajni sistem održavanja prihoda, inkluzivno zakonodavstvo o obrazovanju i zaposlenju, zakone o pristupačnosti koji se odnose na izgrađeno okruženje i komunikaciju.[21] Međutim, reforma zakonskog okvira ne mora biti i nije nužno niti jedini niti prvi (adekvatan) korak u unaprjeđenju sistema njege i zaštite, čemu u prilog govori praksa. Zapažanja sa terena pokazuju da se novi zakoni koji mogu da budu dobri u teoriji, ne primjenjuju uvijek, tačnije, primjenjuju se rijetko u praksi zbog nedostataka implementacijske politike, resursa i obuke stručnjaka koji su uključeni. Stoga, drugi pristup koji se nameće je početi proces promjena probnim, tj. pilot projektima, mijenjajući sistem putem iskustva.[22] Iskustva pokazuju da je najbolji način za promjenu praksi u oblasti njege i zaštite djece i omladine s posebnim potrebama putem pilot projekata kako bi država mogla da uči iz iskustva i izvuče zaključke iz naučenih lekcija, uz zakonske promjene koje prate one sistemske kao što su inkluzivne politike za osobe s invaliditetom ili promjena u uslugama primjenom holističkog[23] pristupa, dakle kombinovani pristup za promjenu, odnosno poboljšanje stanja.

---

21 Vidjeti: Savez udruženja za pomoć osobama sa mentalnom retardacijom FBiH «SUMERO», Kampanja «GDJE SU MOJA PRAVA?»

22 Prema Davidu Tobisu, najistaknutijem naučniku o pokretu deinstitucionalizacije u Istočnoj Evropi, brojne su prednosti korištenja metode pilot projekata za reformu. Korištenje probnih projekata (pilot projekata) pri transformisanju sistema njege i zaštite dopušta: fleksibilnost za razvijanje širokog spektra pristupa reformama, mogućnost razvijanja ispravnih pristupa učeći na greškama u manjim razmjerama, prikupljanje podataka, mogućnost da se inicira politički dijalog i konačno promjenu obrazaca koji se tiču zdravstvene i socijalne zaštite. Ibid.

23 Razvoj holističkog modela doveo je do globalnog razumijevanja invalidnosti uzimajući u obzir sve dimenzije. Ovakav holistički pristup priznaje doprinose iz različitih oblasti (biomedicine, rehabiliticaije, socijalnog aspekta, ljudskih prava) i od fundamentalnog je značaja za razvoj sveobuhvatnih i inkluzivnih politika o invalidnosti, kao i za planiranje i provođenje interdisciplinarnih i individualiziranih usluga. Holistički pristup koristi model «nastajanja situacije hendikepa»: on definiše invalidnost kao remećenje životnih navika jedne osobe i rezultat dinamičke interakcije između ličnih činilaca (oštećenje ili nesposobnost) i sredinskih činilaca (zapreke). Holističkom modelu prethodili su «medicinski model» koji invalidnost posmatra kao individualnu patologiju, potom takozvani «socijalni model» koji invalidnost posmatra kao rezultat socijalnih barijera koje sprječavaju osobe sa invaliditetom da učestvuju u društvu. Osobe sa invaliditetom razvile su filozofiju samostanosti života stavljajući naglasak na koncept lične kontrole, prava i odgovornosti. Ibid.

U HNK je neophodno napraviti jedinstvenu bazu podataka o djeci i omladini s posebnim potrebama u HNK, sa podacima o broju, starosnoj dobi, posebnim potrebama, lokalitetu, porijeklu, te socijalnom statusu o osobama s posebnim potrebama. Također, neophodno je urediti i vaninstitucionalno smještanje djece s posebnim potrebama. Potrebno je iznaći adekvatna i dovoljna sredstva u budžetu za finansiranje ostvarivanja prava djece i omladine s posebnim potrebama. Potrebno je i naći i primjenjivati u praksi adekvatne načine podsticanja poslodavaca da zapošljavaju osobe s posebnim potrebama.

Važno je:
Povezivanje, razmjena iskustava i zajedničko djelovanje relevantnih aktera: vlasti, ustanova i organizacija, svih onih koji rade sa djecom s posebnim potrebama, te intenzivna saradnja vladinog i nevladinog sektora u ovoj oblasti, na identifikaciji problema i posebno iznalaženju i korištenju najadekvatnijih i najefikasnijih metoda za njihovo rješavanje. Potrebno je napraviti veliku kampanju u cilju približavanja osoba s posebnim potrebama drugim ljudima, njihovih potreba, njihovih problema, načina zadovoljavanja njihovih potreba. Ključne ciljne grupe za podizanje nivoa svijesti o osobama s posebnim potrebama i pitanjima invalidnosti su osobe sa invaliditetom, njihove porodice, njihove lokalne zajednice, stručnjaci zaposleni u javnim službama i donosioci odluka. Stoga, kampanje za podizanje svijesti o pitanjima invalidnosti moraju da budu usmjerene na ključne aktere u procesu promjena, uključujući tu stručnjake u javnim službama, medije, kreatore politike, porodice osoba s posebnim potrebama, njihove lokalne zajednice, odnosno sve one koji imaju uticaja na život osoba sa invaliditetom.

Još je važnije raditi edukaciju u obrazovnim institucijama: predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama, na fakultetima, u vladinim institucijama, i naći prostor u medijima za obrazovne i informativne emisije o djeci s posebnim potrebama.
Djeci i omladini/osobama s posebnim potrebama društvo je obavezno omogućiti uživanje ljudskih prava i pružiti zaštitu.

Posebnu zahvalnost na ustupljenim podacima i izvještajima pri pisanju ovog teksta dugujem g-đi. Jasni Rebac, direktorici Centra «Los Rosales» u Mostaru, pedagogu Centra, Aidi Spahić, psihologu Centra Nizami Drljević, g-đi. Almi Kozo i g-dinu. Ratku Pejičiću, Centar za socijalni rad u Mostaru, te Lejli Ćatović, studentici Pravnog fakulteta Univerziteta «Džemal Bijedić» u Mostaru.

Reference

PRAVNI AKTI

1. Konvencija o pravima djeteta
2. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima
3. Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa invaliditetom
4. Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH (Sl. glasnik BiH br. 18/03)
5. Pravilnik o odgoju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama u osnovnim i srednjim školama (Sl. novine HNK br. 1/05)
6. Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom (Sl. novine FBiH br. 36/99) i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom (Sl. novine FBiH br.54/04)
7. Zakon o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih (Sl. novine FBiH br.41/01)
8. Zakon o radu (Sl. novine FBiH br.43/99 i 32/00)
9. Zakon o socijalnoj zaštiti (Sl. novine HNK br. 3/05)
10. Zakon o udruženjima i fondacijama (Sl. novine FBiH br. 45/02)
11. Zakon o zdravstvenom osiguranju (Sl. novine FBiH br. 30/97)
12. Zakon o zdravstvenoj zaštiti (Sl. novine FBiH br. 29/97)
13. Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine 2002-2010., Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo, april/travanj 2002.
14. Centri civilnih inicijativa, Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom i domaće zakonodavstvo, Komparativna analiza dijela zakona u Federaciji BiH sa tekstom «Standardnih pravila», Sarajevo, april 2004.
15. Centar «Los Rosales» Mostar, Bosna i Hercegovina, «Komunikacija» (Priručnik za roditelje), ARCADIA S.C.A.R.L. – Modena, Italia
16. Instutucija ombudsmana Federacije Bosne i Hercegovine, Odjel za prava djeteta, Sarajevo, Djeca u ustanovama dječije zaštite, Sarajevo, septembar/rujan 2005.

17. Rebac, Jasna, Centar za djecu s posebnim potrebama «Los Rosales», Uvod, Inkluzija, Socijalna uključenost. Pozitivna iskustva Švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH, SDC, januar 2006.

18. Savez udruženja za pomoć osobama sa mentalnom retardacijom FBiH «SUMERO», Kampanja «GDJE SU MOJA PRAVA?»

WEB STRANICE:

1. Evropska komisija, Bosna i Hercegovina, Izvještaj o napretku u 2005. godini Brisel, 9. novembar 2005. SEC (2005) 1422, http:// www.dei.gov.ba/pdf/IzvještajONapretku2005.pdf., 26.2.2006.
2. Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini (analiza za period januar – decembar 2005.), 17.1.2006., http:// www.bh-hchr.org/Izvještaji/izv2005.htm, 26.2.2006
3. Vijeće ministara BiH, Inicijalni izvještaj o primjeni Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima u Bosni i Hercegovini za period 1993-2003. godine, http: www.mhrr.gov.ba/PDF/ICESCR.pdf., 26.2.2006.

Ešref Kenan
Rašidagić

STUDIJA JAVNOG SISTEMA PRAĆENJA UPISA I PREKIDA ŠKOLOVANJA U OSNOVNIM ŠKOLAMA U BIH

STUDIJA JAVNOG SISTEMA PRAĆENJA UPISA I PREKIDA ŠKOLOVANJA U OSNOVNIM ŠKOLAMA U BIH[1]

Ešref Kenan Rašidagić

Uvod u problematiku

Pravo na obrazovanje jeste temeljno ljudsko pravo garantirano velikim brojem značajnih međunarodnih ugovora i konvencija, uključujući i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvenciju o pravima djeteta, te Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda. To se pravo također navodi i u Drugom milenijskom razvojnom cilju: dostizanje univerzalnog osnovnog obrazovanja. Pravo na obrazovanje je preduslov za ostvarivanje gotovo svih ostalih ljudskih prava – socijalnih, političkih, ekonomskih, itd. I Ustav Bosne i Hercegovine, također, značajno naglašava pravo na obrazovanje. Član 2. Ustava BiH navodi da: «Prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima direktno se primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima. Sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i slobode, uključujući i pravo na obrazovanje.»[2] Slične odredbe sadržane su i u ustavima Federacije BiH i Republike Srpske.

---

1 Istraživanje koje je provedeno u pripremi ove studije finansirao je UNICEF BiH. Završeni izvještaj je početkom 2005. godine poslužio kao osnov za praktičnu primjenu pilot modela osiguranja univerzalnog upisa u osnovne škole u 5 pilot općina u Bosni i Hercegovini. Trenutno su u toku pripreme za replikaciju istog modela u dodatnih 10 – 15 općina.

2 Ustav Bosne i Hercegovine sadržan je u Aneksu 4 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Daytonski sporazum").

Na prvi pogled čini se da Ustav Bosne i Hercegovine i drugi temeljni dokumenti koji su dio procesa nastalog potpisivanjem Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini promoviraju impresivne standarde zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda. Država BiH i njena dva entiteta imaju zajedničku odgovornost da garantiraju međunarodno priznata ljudska prava (uključujući i pravo na obrazovanje), i to univerzalno i bez diskriminacije. Međutim, detaljnija analiza zakonskih standarda koji reguliraju svakodnevne aktivnosti organa vlasti u praksi dovodi do ponešto drugačije istine i u teoriji i u praksi. Konstitutivni narodi koji se navode u Ustavu Republike Bosne i Hercegovine iz 1991. godine (i u njegovom socijalističkom preteči iz 1974. godine) podrazumijevali su sve građane BiH, bez obzira na njihovu etničku, vjersku, rasnu, jezičku i drugu pripadnost. Daytonski ustav priznaje samo tri konstitutivna naroda: Bošnjake, Srbe i Hrvate. Pripadnici ostalih etničkih i manjinskih grupa time su spriječeni da uživaju svoje demokratsko pravo na učešće u političkom životu. Oni ne mogu biti birani u tročlano predsjedništvo bilo države ili entiteta, niti mogu biti članovi gornjeg doma (Doma naroda) državnog i entitetskih parlamenata. Tripartitna filozofija političkih funkcija na najvišim nivoima vlasti u BiH u praksi se pretvara u isključenje svih manjina iz političkog života Bosne i Hercegovine. Jedina mogućnost koju imaju pripadnici nacionalnih manjina da dođu do značajnih funkcija na kojima će zastupati interese svojih manjinskih grupa jeste da budu uključeni u tijelo neke od najznačajnijih bošnjačkih, srpskih ili hrvatskih stranaka. Donekle paradoksalno, Bosna i Hercegovina ratificirala je Okvirnu konvenciju o zaštiti nacionalnih manjina koja, između ostalog, regulira pravo na aktivno učešće u izabranim tijelima i državnoj službi (*sic!*), kao i pravo na obrazovanje. U aprilu 2003. godine Parlament BiH usvojio je zakon o zaštiti pripadnika nacionalnih manjina, koji bi trebalo da detaljno definira i regulira prava 17 manjinskih grupa u BiH, uključujući i Rome. Romi čine najveću manjinsku grupu u Bosni i Hercegovini, čiji se broj procjenjuje na između 30.000 i 60.000 pripadnika. Prva od dvije navedene cifra predstavlja modificiranu cifru dobijenu popisom stanovništva iz 1991. godine kako bi se uključili Romi koji su se izjasnili kao pripadnici drugih etničkih grupa, dok su procjene romskih organizacija bliže drugoj cifri. Tačan se broj romske populacije ne zna usljed nekoliko faktora, uključujući i njihovu sklonost ka vanjskoj i unutarnjoj migraciji, te brzom prilagođavanju lokalnom stanovništvu i običajima, zbog čega je Rome ponekad teško razlikovati od ostalih velikih etničkih grupa. Sigurno je, međutim, da se ukupni broj Roma u BiH u protekloj deceniji smanjio, usljed masovne emigracije Roma koji su tokom rata bili izloženi etničkom čišćenju u Republici Srpskoj, kao i usljed toga što su se Romi u sve većem broju počeli izjašnjavati kao pripadnici drugih etničkih grupa, prvenstveno kao Bošnjaci. Ova je studija

našla potvrdu takvih tendencija u nekoliko općina u Bosni i Hercegovini.[3] Još jedan veliki problem sa kojim se Romi u našoj zemlji suočavaju, a koji nije uzrokovan manjkavostima bosanskohercegovačke zakonske regulative, jeste nedovoljna pokrivenost romske populacije državnim mehanizmima registracije stanovništva. Hiljade Roma u zemlji nemaju osnovne dokumente kao što je rodni list, lična karta ili pasoš. Veliki broj romske djece nije registriran u zvaničnim knjigama, usljed čega nisu uvršteni u zvanične statističke podatke, niti su uključeni u postojeći pravni sistem. Neposjedovanje jedinstvenog matičnog broja, koji se dodjeljuje svakom djetetu pri registraciji njegovog rođenja, sprečava romsku djecu da traže ostvarenje svojih temeljnih prava kao što je pristup socijalnoj zaštiti ili pravo na obrazovanje.[4] Romska zajednica tradicionalno zanemaruje izvršavanje svojih građanskih obaveza, uključujući i obaveznu registraciju građana. Pretpostavlja se da razlozi za takvo stanje podrazumijevaju i nedostatak građanske svijesti, zanemarivanje od strane vlasti, siromaštvo, ali i tradicionalno nepovjerenje u državne institucije. *«Mnogi Romi u Bosni i Hercegovini ne posjeduju lične isprave, a u nekim ekstremnim slučajevima niti državljanstvo. Među Romima u Bosni i Hercegovini zabilježeni su slučajevi apatrida. Romi imaju poteškoća da dođu do ličnih isprava uključujući, između ostalog, i rodni list, ličnu kartu, dokumente potrebne za pristup zdravstvenom osiguranju i socijalnoj zaštiti, kao i pasoš. Problemi koji nastaju usljed neposjedovanja ličnih isprava mogu biti zastrašujući, a neposjedovanje jednog dokumenta osobu može spriječiti da dođe i do ostalih dokumenata. Nemogućnost pristupa ličnim ispravama i državljanstvu ugrožava mogućnost Roma u Bosni i Hercegovini da dobiju pristup onim uslugama koje su ključne za ostvarivanje određenog broja temeljnih prava i sloboda, kao što je pravo da glasaju, pravo na odgovarajući smještaj, pravo na socijalnu pomoć, pravo na obrazovanje ili pravo na najviše moguće zdravstvene standarde.»*[5]

Manjine nisu jedini problem koji muči obrazovni sistem naše zemlje. Poslijeratna stvarnost BiH jeste nacionalizam kao dominantna snaga u zemlji, koja prožima sve segmente javnog ži-

---

3 Sjajan uvid u posljedice rata i poslijeratne tranzicije na romsku zajednicu može se naći u radu pod nazivom "Romi Bosne i Hercegovine", Dokumentacija Bosanskog odjela Društva za ugrožene narode, novembar 1999.

4 Članak autorice Sue Birchmore iz organizacije World Vision BiH navodi da "64% romske djece (u Bosni i Hercegovini) i dalje ne pohađa osnovnu školu"; članak se može naći na stranici http://meero.worldvision.org/news_article.php?newsID=532&countryID=6

5 The Non-Constituents: Rights Deprivation of Roma in Post-Genocide Bosnia and Herzegovina, European Roma Rights Center, Country Report, februar 2004.,str. 3.

vota. Nacionalistička politika dovela je do etničke segregacije u školama, sa jednonacionalnim sastavom učenika i odvojenim nastavnim programima za tri etničke grupe. Usvajanje Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju na državnom nivou BiH u junu 2003. godine trebalo je da eliminira i posljednje ostatke nacionalizma kroz uvođenje zajedničkih nastavnih planova za sve škole u BiH. Premda se situacija od usvajanja Okvirnog zakona značajno popravila, mjesta kao što su Stolac, Bijeljina ili Mostar i dalje predstavljaju opasnost za one koji se bore za to da život u Bosni i Hercegovini bude bolji. U Razvojnoj strategiji Bosne i Hercegovine kao jedan od najvećih problema s kojima se ova zemlja suočava navodi se «nedovoljna pokrivenost djece osnovnim obrazovanjem, osobito ugroženih grupa kao što su romska djeca, ženska djeca, djeca izbjeglice i raseljena lica, te djeca čije je školovanje prekinuto ratom i koja nisu ponovno integrirana u obrazovni sistem.»[6]

Organizacija istraživanja

Istraživanje koje je prethodilo ovom Izvještaju zamišljeno je kao otvorena studija o navedenim pitanjima, čiji su izvori kombinacija podataka preuzetih iz postojeće dokumentacije i podataka prikupljenih na terenu. Dokumenti koji su nam bili na raspolaganju za navedeno istraživanje su malobrojni i uglavnom predstavljaju različite zakonske akte koje ćemo pomenuti u daljem tekstu. Studije koje se bave ovim problemom također su malobrojne i različitog su kvaliteta. Postoji nekoliko radnih dokumenata, ocjena i izvještaja o istraživanjima u okviru različitih projekata koje su provele UNICEF-ove partnerske organizacije. Ti su dokumenti korišteni kako bi se dao jedan opći uvid u navedenu problematiku. Međutim, većina podataka potrebnih za sastavljanje Izvještaja prikupljena je na terenu u okviru pregleda stanja u 20 općina u oba bosanskohercegovačka entiteta, i to u sljedećim općinama: Vareš, Kakanj, Bugojno, Gradiška/Bosanska Gradiška, Derventa, Prnjavor, Teslić, Bosanski Novi/Novi Grad, Banja Luka, Prijedor, Bosanska Dubica/Dubica, Travnik, Jajce, Donji Vakuf, Vlasenica, Maglaj, Zavidovići, Žepče, Busovača i Breza. Pored ovoga, određeni podaci prikupljeni su i u drugim općinama i korišteni u pripremi nekih dijelova ovog Izvještaja. Što se tiče metodologije istraživanja, radije nego da dijelimo upitnike koje bismo kasnije mogli veoma jednostavno statistički obra-

6 Strategija smanjenja siromaštva (PRSP, također poznata i kao Razvojna strategija BiH), Sektorski prioriteti – Obrazovanje, str. 182.

diti, odlučili smo da istraživanje utemeljimo na nizu intervjua, razmatranja, razmjeni ideja i širokim raspravama sa ključnim akterima u navedenim općinama. Cjelokupno gledano, više od 100 ispitanika dalo nam je različite korisne podatke na kojima se dijelom zasnivaju argumenti ponuđeni u ovom Izvještaju. Sam izvještaj organiziran je tako da prvo daje opći prikaz predmetne problematike, počevši od teorijskog aspekta – propisa, itd., nakon čega se navode rezultati dobijeni radom na terenu, tj. u pomenutim općinama. Potom se daje sažetak oba pomenuta aspekta istraživanja, te utvrđuju i predstavljaju ključna pitanja. Ti se sažeti rezultati zatim prevode u konkretne prijedloge za pilot projekte koji bi se mogli realizirati u odabranim općinama. Također se, u skladu sa savremenom praksom razvijenih zemalja, ukratko razmatra i pravac u kojem će se zvanični sistem praćenja upisa u osnovne škole i prekida školovanja na kraju morati razvijati.

Uvod u zakonski okvir koji regulira relevantna područja intervencije

Istraživanje koje je poslužilo kao osnova za ovaj Izvještaj ispitivalo je pravni aspekt pitanja praćenja upisa i prekida školovanja od strane organa vlasti. To je konkretno podrazumijevalo konsultiranje i analizu sljedećih zakona i zakonskih propisa: Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini (usvojen 30. juna 2003.), Zakon o osnovnoj školi Republike Srpske (april 2004.), Zakon o osnovnom obrazovanju Federacije BiH (Službeni list SR BiH 39/90 i Službeni list R BiH 3/93, 24/93 i 13/94)[7], kantonalni zakoni o osnovnom obrazovanju (na primjer, Srednjobosanskog kantona, Zeničko-dobojskog kantona, Unsko-sanskog kantona), Zakon o registrima Republike Srpske (juni 1999.), podzakonska akta o registrima Republike Srpske (avgust 1999.), Odluka sa zakonskom snagom o registrima Federacije BiH (novembar 1992.). Također su konsultirani i Opći okvirni sporazum za mir u BiH, tekstovi Ustava BiH, Federacije BiH i Republike Srpske. Pravne analize, strateški dokumenti i pregled pravnih tekstova nekoliko autora i organizacija dali su neke od originalnih uvida koji su doveli do formiranja stava koji se zastupa u ovom Izvještaju.

---

7 Federalni Zakon konsultiran je samo radi općih informacija. Usvajanjem Okvirnog zakona na državnom nivou, svih deset kantona usvojilo je vlastite zakone o osnovnom obrazovanju, čime je prethodni republički i federalni zakon stavljen van snage.

OPĆI OBRAZOVNI OKVIR

Ustav Bosne i Hercegovine predviđa podjelu ovlasti i nadležnosti između države BiH i njenih entiteta, i regulira njihove međusobne odnose. Sve funkcije i ovlasti koje nisu izričito rezervirane za državne institucije same po sebi pripadaju entitetima (član 3. stav 3. Ustava). Kako obrazovanje Daytonom nije «rezervirano» za državu, reguliranje te oblasti donedavno je bilo isključivo pravo entitetskih vlasti.

Ustav BiH ostavlja, međutim, otvorenom mogućnost međuentitetske koordinacije glede pitanja koja ne spadaju isključivo u odgovornost državnih vlasti. Uz saglasnost entiteta, na državu BiH mogu se prenijeti i dodatne odgovornosti, za koje se onda mogu uspostaviti nove institucije (agencije, ministarstva, itd.) na državnom nivou (član 3. stav 3 i 4a Ustava).

Republika Srpska ima centraliziranu pseudodržavnu strukturu, sa ovlastima koncentriranim na najvišem nivou i jasnim hijerarhijskim položajem općina koji podrazumijeva veoma malo nadležnosti. Obrazovni sistem Republike Srpske najbolje se može opisati kao minijatura predratnog socijalističkog poretka. Ministarstvo za obrazovanje i kulturu Republike Srpske nadležno je za praćenje, planiranje i provođenje obrazovne politike. Općinske vlasti predstavljaju puki instrument provedbe te politike na lokalnom nivou. Zakon o osnovnoj školi Republike Srpske sadrži odredbe kojima se garantuju temeljna ljudska prava i slobode (član 3.) i zabranjuju svi oblici diskriminacije (član 4.). Obrazovanju djece sa posebnim potrebama posvećeno je čak čitavo poglavlje u tom zakonu (poglavlje VII, član 87-97.), ali su prava manjina tek usputno spomenuta u članu 4.: «Jezik i kultura etničkih manjina u Republici Srpskoj poštuju se prema pojedinačnim kapacitetima svake škole, a u skladu sa odredbama Okvirne konvencije o zaštiti nacionalnih manjina i Zakona o zaštiti nacionalnih manjina Bosne i Hercegovine.» Ovaj se zakon ne dotiče pitanja vezanih za praćenje upisa i prekida školovanja koje bi vršili organi vlasti, osim u često navođenom članu 42. koji regulira pitanje upisa, ali ne sadrži odredbe o učešću organa vlasti u tom procesu. Pretpostavlja se da su ta pitanja regulirana odgovarajućim podzakonskim aktima i propisima koje je izdalo nadležno ministarstvo, iako se stiče dojam da se većina njih rješava prema ustaljenoj praksi. Gotovo da se niko od ispitanika na terenu nije mogao sjetiti da je ikad vidio ili postupio po konkretnom zakonskom propisu u rješavanju nekog od tih pitanja.

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine dijeli relevantne odgovornosti između kantona i entitetskih vlasti tako što predviđa zajedničke odgovornosti, ali i isključive odgovornosti koje imaju samo kantonalne odnosno samo entitetske vlasti. U pogledu zajedničkih, ili podijeljenih odgovornosti, kantonalne i federalne vlasti trebale postići saglasnost u svakom konkretnom slučaju (član 3.2a i 3.1 i 3.2 Ustava Federacije).

Federacija Bosne i Hercegovine u velikoj je mjeri preuzela predratnu regulativu u oblasti obrazovanja. Međutim, u ovom je entitetu princip decentralizacije doveden do krajnosti, a isključivu nadležnost u oblasti obrazovanja zapravo imaju kantoni (član 4b. Ustava). Svaki kanton usvojio je vlastiti zakon o osnovnom obrazovanju na osnovu presedana koji je uspostavljen prijašnjim zakonom Republike Bosne i Hercegovine. Praćenje, planiranje i provođenje obrazovne politike u nadležnosti je kantonalnih ministarstava, uz ponešto nejasnu ulogu koja je ostavljena Federalnom Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta. Prema ustavnoj logici, Ministarstvo Federacije trebalo bi biti odgovorno za garantiranje, poštivanje i obezbjeđivanje prava na obrazovanje, kao i za druga pitanja koja na njega prenesu kantoni (član 1.2.1. Ustava). Do danas niti jedan kanton nije na Federaciju prenio svoje ovlasti u oblasti obrazovanja.

U osnovi se može reći da Federalno Ministarstvo obrazovanja nema nikakvu upravnu vlast u oblasti obrazovanja i da je degradirano na sekundarni i loše određeni položaj «koordinatora» ili «posrednika» između kantona. Navedeno Ministarstvo formuliralo je svoj strateški položaj u dokumentu pod naslovom «Osnova obrazovne politike i strateškog razvoja obrazovanja», kojeg je Federalno Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta usvojilo u septembru 2001. godine. Inače je Federacija BiH u Daytonu zamišljena kao neka vrsta «kondominija» dva konstitutivna naroda – Bošnjaka i Hrvata. To je jedan od razloga zbog kojih je Federacija dalje podijeljena na deset kantona, nezvanično etnički određenih, tako da je svaka strana dobila dominantnu ulogu u po 4 kantona, uz još 2 kantona sa «specijalnim režimom», tj. dva multietnička kantona u smislu podjele vlasti. Takve su se političke akrobacije u oblasti obrazovanja pretvorile u usvajanje nastavnih planova Republike Hrvatske u kantonima sa većinskim hrvatskim stanovništvom, i nastavnih planova Federacije BiH u kantonima sa bošnjačkom većinom.

OKVIRNI ZAKON O OSNOVNOM I SREDNJEM OBRAZOVANJU U BIH

Parlament Bosne i Hercegovine usvojio je 30. juna 2003. godine Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju Bosne i Hercegovine. Usvajanje tog zakona predstavljalo je jednu od obaveza koje su bosanskohercegovačke vlasti preuzele pridruživanjem Vijeću Evrope 24. aprila 2002. godine. Pomenuti zakon garantira sveto pravo djeteta na obrazovanje i potvrđuje opće obrazovne ciljeve kao što je unapređenje poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda. Najznačajnija komponenta tog zakona jeste odredba koja predviđa izradu i usvajanje zajedničkog jezgra nastavnih planova koje je zamišljeno tako da ukloni i posljednje ostatke društvenog isključenja po osnovu etničke pripadnosti ili manjinskog statusa u lokalnoj zajednici.

Pored afirmiranja temeljnih obrazovnih i ljudskih prava bosanskohercegovačke djece u smislu pristupa i jednakog učešća u obrazovnom procesu, Okvirni zakon BiH predviđa i sljedeće:[8]

- afirmira primat dječijih prava nad bilo kojim drugim pravima,
- osigurava da svaka škola ima svoje gravitacijsko područje (čime se minimizira prevoženje učenika autobusom zasnovano na etničkim kriterijima),
- osigurava da se trajanje osnovnog obrazovanja poveća na devet godina, počevši od septembra 2004. godine,
- osigurava da se obrazovanje djece sa posebnim potrebama u velikoj mjeri integrira u obrazovni proces u redovnim školama,
- osigurava da potvrde i diplome koje izdaju ovlaštene obrazovne ustanove imaju jednak status na cijeloj teritoriji BiH,
- osigurava da obrazovni proces doprinosi stvaranju veće vezanosti za državu Bosnu i Hercegovinu,
- osigurava da jezici tri konstitutivna naroda imaju jednak status na teritoriji cijele BiH, kao što je zajamčeno Ustavom BiH,
- uspostavlja agenciju za nastavne planove zaduženu za primjenu, praćenje, ocjenu, poboljšanje i dalju razradu zajedničkog nastavnog jezgra,
- osigurava da sastav školskih odbora odražava nacionalnu strukturu škole,

8 Preuzeto sa http://www.oscebih.org/education/

- predviđa da direktore škola postavljaju školski odbori – čime se zapravo školama daje veća autonomija,
- predviđa uspostavu vijeća roditelja i učenika koja bi imala savjetodavnu ulogu.

MATIČNI UREDI

Sistem registracije građana u Bosni i Hercegovini predstavlja ostatak iz prošlosti. Matični uredi organizirani su u lokalne urede u općinama, uz dalju podjelu na terenske urede uglavnom u ruralnim općinama. Sistem tih službi je zastario, fragmentiran, neefikasan i lako ga je zloupotrijebiti, pored toga što nema dovoljno finansijskih sredstava, opreme i kadrova. Centralni ured za registraciju građana uspostavljen je u okviru projekta CIPS i trenutno radi na uspostavljanju jedinstvene baze podataka na državnom nivou. Međutim, to u praksi neće zaživjeti kao jedinstveni matični ured ili neće sve dok se ne donese nova zakonska regulativa koja bi zahtijevala takav ured. Nove lične karte i pasoši izdaju se na osnovu podataka pohranjenih u novoj bazi podataka, ali građani i dalje moraju fizički otići u rodno mjesto, koje može biti i na drugom kraju zemlje, kako bi podnijeli zahtjev i dobili rodni list. Građani nemaju mogućnost da promijene matični ured, tj. da se odjave iz ureda u kojem su registrirani pri rođenju i prijave u ured na čijoj teritoriji trenutno žive, osim ukoliko nisu rođeni u inostranstvu.

Prema važećoj regulativi, matični uredi ne mogu i ne razmjenjuju podatke međusobno, što znači da ukoliko lokalna bolnica nema porođajni odjel, onda u toj zajednici nema rođene djece, a matični ured nema nikakvih podataka o djeci koja, nedvojbeno, žive u datoj zajednici. I zakonska regulativa koja regulira matične urede u oba entiteta predstavlja prilagođena zakonska i podzakonska akta Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine koja se odnose na matične urede. Kao takva, važeća regulativa nije u stanju odgovoriti na mnoga neriješena pitanja u izmijenjenim društvenim okolnostima, i prije da se može opisati kao niz propusta i rupa u zakonu nego kao valjana zakonska rješenja.

Status zvaničnog sistema – rezultati istraživanja

OPĆE POSTAVKE

Trenutni sistem praćenja upisa u škole u Bosni i Hercegovini jeste relikvija iz prošlog, socijalističkog vremena. Prije rata, bosanskohercegovačko društvo bilo je veoma stabilno, sa malim brojem internih migracija i gotovo bez migracija preko državne granice. Interne migracije uglavnom su predstavljale jednokratne poduhvate jer su se mladi premještali iz sela u gradove u kojima su im se potom djeca rađala i ostajala živjeti u njima. Djeca gotovo da se i nisu rađala u inostranstvu, iako je veliki broj bosanskohercegovačkih građana odlazio u inostranstvo u potrazi za poslom, uglavnom krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina. Čak i tada su, međutim, u inostranstvo odlazili sami, dok bi im porodica ostajala u rodnom mjestu, gdje je supruga radila a djeca rasla i išla u školu. Kratko rečeno, takva stabilna situacija stavljala je veoma malo izazova pred obrazovni sistem i problematiku praćenja upisa u školu i prekida školovanja. Većina djece je u momentu polaska u školu još uvijek živjela u mjestu rođenja, što je lokalnim matičnim uredima omogućavalo da lokalnim školama i nadležnim općinskim vlastima dostavljaju tačne podatke.

Pomenuti sistem oslanjao se na pretpostavku da će većina djece, u za to određenom dobu, krenuti u školu, bez obzira na to primorava li vlast njihove roditelje da ih zaista i upišu. To je upravo i bio slučaj, osobito od ranih šezdesetih naovamo. Međutim, u malom broju slučajeva kada je sistem nailazio na probleme, on niti u najmanjoj mjeri nije uspijevao ispuniti zahtjeve nadležnih organa vlasti u oblasti obrazovanja. U to je vrijeme Bosna i Hercegovina imala nekoliko žarišta neuspjeha osnovnog obrazovanja, prvenstveno u selima u regiji Travnika i nekim izolovanim planinskim područjima u različitim dijelovima zemlje. Obrazovni sistem, usljed svoje nesavršene prirode, nije uspijevao precizno ažurirati podatke o broju djece koja nisu pošla u osnovnu školu, dok mu je to polazilo za rukom samo u slučaju prekida školovanja jer bi roditeljima djece koja su već jednom registrirana bile izricane novčane i druge kazne ukoliko njihova djeca ne bi nastavila školovanje. Postojanje rupa u zakonu u sistemu osnovnog obrazovanja omogućilo je, na primjer, da stotine, ako ne i hiljade romske djece ne pohađaju školu i ne steknu obavezno osnovno obrazovanje.

POSTOJEĆA SITUACIJA

Aktuelni, poslijeratni obrazovni režim u Bosni i Hercegovini suočava se i sa novim izazovima, pored onih već tradicionalnih. Čak su i oni segmenti sistema koji su ranije funkcionirali bez većih problema sada ugroženi novonastalom situacijom, kao što je ovdje već djelimično objašnjeno. Organi vlasti su, prije rata, pratili slučajeve prekida osnovnog školovanja i roditeljima takve djece izricali visoke novčane kazne ili čak kazne zatvora. Danas, međutim, škole takve slučajeve prosljeđuju obrazovnim inspektorima, ali čini se da nema adekvatne reakcije na taj problem. U nekoliko slučajeva u Srednjobosanskom kantonu ispitanici su se žalili na to da, kako se čini, vlasti ne reagiraju na izvještaje o slučajevima prekida školovanja koje škole podnose putem općinskih organa. Romska djeca i dalje su isključena iz obrazovnog sistema. Čak i oni koji se uopće upišu u školu često prekidaju školovanje, tako da mali broj romske djece pohađa više razrede osnovne škole, a još manje ih završava osnovnu i upisuje se u srednju školu. Ta problematika uključuje i one tradicionalne probleme, kao što je siromaštvo romske zajednice, česte migracije ili nedostatak nastavnika romskog jezika, ali i probleme nacionalne diskriminacije u područjima u kojima su Romi tokom rata bili izloženi etničkom čišćenju. Na primjer, u Bijeljini su prije rata Romi činili većinu u nekoliko gradskih škola, dok sada predstavljaju manjinsku populaciju kojoj se često uskraćuje pravo da pohađaju «nacionalnu grupu predmeta», tj. historiju i maternji jezik. S druge strane, Romi se često izjašnjavaju kao, na primjer, Bošnjaci ili Srbi, čime se rješavanje problema obrazovanja romske djece još više usložnjava. U Bugojnu, u kojem živi manja romska zajednica od nekih 60 porodica, Romi su se pri popisima stanovništva i registraciji u lokalnim matičnim uredima uvijek izjašnjavali kao «Bošnjaci». Zbog toga je rukovodilac općinske službe nadležne za obrazovanje mogao izjaviti samo to da «u Bugojnu ima Roma koji su tu nastanjeni ali da se oni odbijaju deklarirati kao Romi, što nama onemogućava da ocijenimo sa kojim se sve problemima ta zajednica suočava». U Bijeljini, koja je uvijek imala veliku romsku zajednicu trajno nastanjenu u tom gradu, romska populacija je u etničkom smislu otprilike podjednako podijeljena između Bošnjaka, Srba i samih Roma. I druga područja u BiH, kao što su Maglaj, Zavidovići ili Vlasenica, nailazila su na vrlo slične probleme. Jedan konkretan slučaj koji se desio u općini Bosanska Gradiška/Gradiška može poslužiti kao očigledan primjer nefleksibilnosti sistema kada su u pitanju romska djeca. Direktorica jedne osnovne škole s ponosom je isticala multinacionalni sastav učenika te škole, koji je obuhvatao i veliki broj povratnika interno i eksterno raseljenih. Međutim, kada smo je upitali za romsku djecu iz velike romske zajednice sa rubnih područja grada, direktorica nam

je izložila slučaj desetak romske djece koja nisu mogla biti upisana u prvi razred osnovne škole jer nisu bila registrirana niti su imala jedinstveni matični broj. U okviru projekta koji je sponzorirao OSCE ta su djeca kasnije registrirana u matičnom uredu, nakon čega im je rečeno da treba da se upišu u školu. Direktorica je, međutim, ponovo odbila da ih upiše uz objašnjenje da im u dokumentima nije bilo upisano ime oca i da se zbog toga ne mogu upisati u školu. Slučaj ni do danas nije riješen. Poslijeratna stvarnost Bosne i Hercegovine jeste nacionalizam kao dominantna snaga u zemlji, koja prožima sve segmente javnog života. Nacionalistička politika dovela je do etničke segregacije u školama, sa jednonacionalnim sastavom učenika i odvojenim nastavnim programima za tri etničke grupe. Usvajanje Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju na državnom nivou BiH u junu 2003. godine trebalo je da eliminira i posljednje ostatke nacionalizma kroz uvođenje zajedničkih nastavnih planova za sve škole u BiH. Premda se situacija od usvajanja Okvirnog zakona značajno popravila, mjesta kao što su Stolac, Bijeljina ili Mostar i dalje predstavljaju opasnost za one koji se bore za to da život u Bosni i Hercegovini bude bolji.

Jedan sjajan izvještaj o reformi obrazovanja u BiH, objavljen prije samo godinu dana, daje veoma mračnu sliku te problematike: «*koliko god da je zajednički nastavni plan potreban, mnogi u Bosni smatraju da samo to nije dovoljno i da će nacionalizam i dalje biti odlika obrazovanja u zemlji. Mnogim školama i dalje upravljaju nečiji politički štićenici. I dalje se obrazovanje isuviše često koristi kao ideološki instrument za jačanje etničkih predrasuda i netolerancije. U mnogim područjima djeca pripadnici različitih konstitutivnih naroda idu u istu školu, ali se nalaze u odvojenim učionicama, imaju različite nastavnike i direktore, pa čak i odvojene ulaze. Ne iznenađuje, stoga, da u 52 takve škole, koje se nazivaju «dvije škole pod jednim krovom», mladi često ispoljavaju nacionalnu netoleranciju. U toku je promjena pravnog statusa tih škola kako bi se eliminirala nacionalna segregacija, mada i to nailazi na otpor. Nacionalisti tvrde da će uspostava jedinstvenog modela obrazovanja navodno ugroziti identitet mladih i kulturnu različitost Bosne i Hercegovine. Visoki predstavnik, Paddy Ashdown, bio je prisiljen kazniti dužnosnike Hrvatske demokratske zajednice (HDZ-a) zbog toga što nisu ukinuli praksu etničke segregacije bošnjačke i hrvatske djece u Srednjobosanskom kantonu.*»[9]

9 Bosnia: Education reform takes a major step forward, Civitas Research, 1 September 2003

MATIČNI UREDI

Ni sistem registracije građana u Bosni i Hercegovini nije prilagođen novonastaloj situaciji i nije u stanju na odgovarajući način odgovoriti na potrebe obrazovnog sistema. Član 42. oba entitetska zakona o osnovnom obrazovanju trebao bi regulirati način registracije i upisa u prvi razred osnovne škole. Međutim, u tom se članu (u zakonu Federacije) samo navodi da se «upis u osnovne škole vrši u mjesecu maju, a na osnovu popisa djece školskog uzrasta kojeg školama dostavljaju nadležne općinske vlasti i izvoda iz Matične knjige rođenih». Zakon Republike Srpske ne navodi čak ni to, iako su se ispitanici na terenu pozivali na pomenuti član kada smo ih pitali koji propisi reguliraju upis u osnovnu školu. Ponovo se čini da običaji, a ne propisi, reguliraju proceduru upisa u osnovnu školu. Sistem bi trebao funkcionirati tako da matični uredi prikupljaju imena sve djece školskog uzrasta i popis prosljeđuju nadležnim općinskim organima koji, potom, objavljuju «javni poziv za upis u osnovne škole» i primjerke navedenog popisa dostavljaju lokalnim osnovnim školama, kojima on služi kao osnova za provođenje upisa učenika. Međutim, niko od ispitanika na terenu ne smatra da taj popis predstavlja glavni izvor informacija o djeci koja određene godine treba da se upišu u osnovnu školu. Popis je, prema ispitanicima, tek «korisno sredstvo» ili «polazna tačka» za dalji rad. Odnos između djece koja se upisuju a nisu na popisu i ostale djece u nekim slučajevima zna biti i 10:1 u korist neregistrirane djece. To je slučaj u općinama čije bolnice nemaju porođajne odjele, kao što je Vareš, u kojima matični uredi nemaju podatke o broju djece koja su rođena i žive u njihovim općinama.

S druge strane, veliki broj djece čije se ime nalazi na pomenutom popisu zapravo se ne upisuje u školu, što je rezultat masivnog odlaska u inostranstvo, naročito kada su u pitanju interno raseljena lica. Prema podacima Matičnog ureda u Tuzli za 2001/02. godinu, ima više od 3.000 djece koja nakon rođenja nisu registrirana u predviđenom zakonskom roku. Među djecom koja su registrirana sa zakašnjenjem čak ima i neke kojoj nadležni organi ne mogu ući u trag.[10] Ti su alarmantni podaci u bosanskohercegovačkoj štampi svojevremeno doveli do brojnih navoda o trgovini djecom. Međutim, istina je da su mnoga ta djeca, ako ne i sva, pripadnici interno raseljene populacije podrinjske regije, koja je masovno emigrirala u Sjedinjene Američke

10 Projekat "Bezimena djeca", Ured ombudsmana Federacije BiH i Republike Srpske, 2004., str. 3, 28.

Države zbog toga što se nije mogla ili nije željela vratiti u Srebrenicu, Zvornik i druga mjesta tog kraja, i zbog toga nije prijavila djecu lokalnim matičnim uredima.

U nekim je općinama dostavljanje popisa iz matičnih ureda postalo besmisleno jer se djeca zapravo ne rađaju u tim općinama. Djeca rođena izvan mjesta prebivališta registriraju se u onim općinama u kojim su rođena, a to obično znači da se registriraju u većem susjednom gradu čija bolnica ima porođajni odjel. Podaci o toj djeci ne prosljeđuju se matičnim uredima u općinama bez porođajnog odjela jer nema zakonskog osnova za taj postupak. Policijske uprave u takvim općinama razmjenjuju službena obavještenja, ali se ona ne prosljeđuju dalje u sistem, niti sa stanovišta škola i matičnih ureda imaju odgovarajuću pravnu valjanost. Među općinama u kojima je provedeno istraživanje taj je problem zabilježen u općinama Vareš, Teslić, Donji Vakuf, Busovača, Breza i Maglaj.

ZDRAVSTVENI RADNICI

Jedan od izuzetno pozitivnih primjera radnih rješenja koja bi se mogla dalje razraditi jeste, kako se čini, uredna i ažurirana dokumentacija koju ljekari pedijatri i pedijatrijski odjeli u svim ispitanim općinama vode o svojim pacijentima. U principu, djeci u određenoj općini mogu, ali i ne moraju, zatrebati određene javne usluge, ali će im prije nego što dođu u školsku dob sasvim sigurno zatrebati pedijatar i pedijatrijske usluge. Čini se da upravo ta dokumentacija/baza podataka daje najpotpuniju sliku o obimu i karakteristikama dječije populacije u svakoj općini. O mogućnosti korištenja tih podataka bit će više riječi u daljem tekstu.

USLUGE SOCIJALNE ZAŠTITE

U mnogim općinama u Bosni i Hercegovini za usluge socijalne zaštite zaduženi su centri za socijalni rad ili, u nekoliko izuzetaka (npr. Žepče), određeni općinski odjeli. Po samoj svojoj prirodi, centri za socijalni rad možda predstavljaju najlogičniju adresu na koju treba uputiti pitanja kojima se ova studija bavi. U tim centrima rade profesionalni socijalni radnici, a finansira ih država sa zadatkom da se, između ostalog, staraju o socijalnoj zaštiti djece u svom području. Većina centara za socijalni rad također angažira i socijalne radnike čija je specijalizacija socijalna zaštita djece. Centri u Republici Srpskoj imaju posebne odjele za zaštitu djece, a njihove radnike finansira entitetska agencija nazvana Fond za zaštitu djece, sa sjedištem u Bijeljini.

Međutim, tu bi ujedno bio i kraj nabrajanja pozitivnih osobina usluga socijalne zaštite u BiH. Detaljnija analiza subjekata zaduženih za sistem socijalne zaštite pokazuje da usluge socijalne i dječije zaštite trenutno spadaju među najnefunkcionalnije javne usluge u Bosni i Hercegovini. Postoji veliki broj vrlo složenih razloga sistemskog neuspjeha socijalne zaštite, o kojima iz praktičnih razloga ovdje neće biti previše govora. Tokom nekoliko godina intenzivnog rada na terenu, autor izvještaja imao je priliku biti svjedok činjenice da su, pored ostalog, zanemarivanje od strane države, nedostatak sredstava, politiziranje ove vrste usluga, nedostatak profesionalizma i nedovoljna predanost socijalnih radnika svome poslu zadali gotovo smrtonosan udarac sistemu socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini.

Praktično niti jedan centar za socijalni rad u zemlji ne može poslužiti kao koristan izvor ažuriranih i sveobuhvatnih podataka o dječijoj populaciji u datoj općini. Socijalni radnici ograničavaju se na rad sa djecom koja su u stanju socijalne potrebe i koja se centru za socijalni rad obraćaju na preporuku roditelja ili organa vlasti kao što su organi reda, sudovi, itd. Centri za socijalni rad poduzimaju veoma malo preventivnih aktivnosti i nemaju sveobuhvatne baze podataka koje bi se redovno ažurirale. Politiziranje ovih usluga dodatno je usložnjeno činjenicom da je većina direktora centara za socijalni rad na tu funkciju došla po političkoj podobnosti i da takvi direktori često nemaju ni osnovne kvalifikacije potrebne za tu vrstu posla. Među direktorima centara za socijalni rad u ispitanim općinama našli smo i bivšeg komandira lokalne policijske uprave, i bivšeg potpukovnika – zapovjednika jedne oklopne brigade vojske Republike Srpske, i nastavnike odbrane i zaštite i nekoliko pravnika bez prethodnog iskustva u oblasti socijalne zaštite.

Pored drugih stvari, i nedostatak kontinuiranog obrazovanja doprinio je niskom nivou profesionalizma i nedostatku morala među samim socijalnim radnicima. Zaposlenici jednog od ispitanih centara za socijalni rad nedavno su jednoj humanitarnoj organizaciji uputili prijedlog za finansiranje projekta kojim bi se riješio «gorući problem» nekoliko desetina djece povratnika koja ne pohađaju osnovnu školu. Usljed nedostatka sredstava, pomenuta organizacija odložila je finansiranje projekta za narednu godinu, ali je predložila centru za socijalni rad da djecu registrira kako bi se ipak izvršile pripreme za provedbu projekta naredne godine. Organizacija je tvrdila kako je centar u svakom slučaju odgovoran za to da djeca budu registrirana i uključena u nastavni proces. Odgovor centra za socijalni rad bio je zaprepašćujući: «Nije nas briga. Pričekat ćemo projekat pa ćemo se onda pozabaviti tom djecom.»

Sažetak rezultata i zaključci istraživanja

Analiza stanja u sektoru obrazovanja u Bosni i Hercegovini i zvaničnog sistema praćenja upisa i prekida školovanja u oblasti osnovnog obrazovanja ukazuje na postojanje nekoliko povezanih sistemskih problema u toj oblasti. Ti bi se problemi istovremeno mogli iskoristiti i za rješavanje prioritetnih pitanja, što bi moglo poboljšati stanje obrazovnog sistema kao cjeline. Pomenuti problemi mogu se podvesti pod pet okvirnih kategorija: zakonska rješenja, materijalna pitanja, stavovi, praksa i, na koncu, politika.

ZAKONSKA RJEŠENJA

Postojanje mnoštva zakona i zakonskih propisa koji reguliraju oblast osnovnog obrazovanja i registracije učenika u Bosni i Hercegovini ne znači nužno i da su ta pitanja isuviše dobro uređena. Naprotiv, toliki broj zakonskih propisa ostavlja mnoštvo mutnih područja i rupa u zakonu, pri čemu važeća regulativa ne daje jasne odgovore na pomenuta pitanja. Mada postoji dvanaest entitetskih i kantonalnih zakona koji reguliraju oblast osnovnog obrazovanja u BiH, dobar dio teksta pojedinih zakona prepisan je iz nekog od ostalih zakona, a svi ti zakoni zajedno u određenoj se mjeri oslanjaju na predratni Zakon o osnovnom obrazovanju Republike Bosne i Hercegovine. Kao što je već rečeno, niti jedan od tih zakonskih propisa ne uspijeva na adekvatan način odgovoriti na izmijenjene društvene okolnosti u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini. Činjenica da se, na primjer, ne uzima u obzir povećana socijalna mobilnost u poslijeratnom društvu rezultira nedostatkom formalnih propisa koji bi uredili proces registracije i upisa u osnovne škole. Općinski matični uredi paralizirani su nedostatkom savremene zakonske regulative koja bi, recimo, omogućila prijenos registracije djeteta iz jednog lokalnog ureda u drugi lokalni ured u zemlji, kao što je već omogućen prijenos iz inostranstva. Pored toga, pitanje registracije djece rođene izvan mjesta prebivališta mora se riješiti putem pravne reforme na državnom nivou ukoliko se želi omogućiti odgovarajuće ažuriranje matičnih knjiga. Zakone koji reguliraju osnovno obrazovanje treba suštinski preraditi, a ne samo povremeno modificirati po uzoru na postojeći predratni tekst. Ti zakoni moraju uzeti u obzir najnovije trendove u svijetu obrazovanja, ali i realno stanje jednog društva u tranziciji, kao što je savremeno bosanskohercegovačko društvo. Pitanja koja zakoni o osnovnom obrazovanju moraju primarno riješiti jesu inkluzija i depolitizacija školskog sistema. Oba se pitanja samo formalno spominju u važećoj regulativi, ali mjere za njihovo rješavanje nisu dovoljno detaljno razrađe-

ne podzakonskim aktima, a sasvim je sigurno da se one ne provode, pogotovo kada je u pitanju politiziranje procesa obrazovanja. Pitanje registracije učenika za upis u osnovne škole mora se riješiti kroz precizno definiranu regulativu koja će uključiti sve relevantne subjekte, tj. općinske vlasti, matične urede, škole, inspektore, itd.

MATERIJALNA PITANJA

Nedvojbeno je da je jedan dio kritika upućenih na rad različitih javnih organa i službi uzrokovan nedostatkom odgovarajućih finansijskih sredstava i opreme u školama, matičnim uredina i općinskim organima. Gotovo da niti jedna od ispitanih općina nema savremenu kompjutersku i komunikacijsku opremu, a vlasti, škole i matični uredi u pojedinačnim općinama nisu povezani u jedinstven sistem. Matični uredi imaju kompjutersku opremu različitog kvaliteta, mada je gotovo sva ta oprema zastarjela, a niti jedan od ureda nije uvezan u neki veći funkcionalni sistem. Slična je situacija i u općinskim uredima i školama, gdje se kompjuterska oprema koja je u funkciji ne koristi za kompjutersku registraciju i pretraživanje podataka o registraciji, nego tek kao zamjena za pisaće mašine i, u rijetkim slučajevima, za baze podataka manjeg obima. Ispitanici u okviru ovog istraživanja također su primijetili da bi obrazovni/školski inspektori bolje radili svoj posao kada bi bili adekvatno plaćeni i kada bi im se obezbijedili automobili, što bi ih učinilo mobilnijim i omogućilo im da češće posjećuju škole i općine. Međutim, pitanju materijalne opreme treba pristupiti veoma oprezno. Na primjer, nabavka kompjutera za matične urede ili općinske odjele ne bi imala smisla bez zakonske regulative koja nalaže uspostavljanje baza podataka i komunikacije između različitih tijela uključenih u obrazovni proces. Prema tome, osmišljavanje pilot projekata za rješavanje tog pitanja u određenim općinama moralo bi početi od utvrđivanja ključnih subjekata, njihovih potreba i izrade protokola za njihovu međusobnu komunikaciju.

STAVOVI

Smatra se da promjena stavova prethodi promjeni sistema jer sistem, na kraju krajeva, čine ljudi. Čak i najbolji propisi mogu biti beskorisni ukoliko su stavovi ljudi takvi da oni zanemaruju zakonska rješenja, a nameću svoja vlastita. Navedeni primjer iz općine Gradiška pokazuje da čak i kada je pokušano sve da se romska djeca upišu u školu, negativan stav direktorice škole naveo ju je na vlastito tumačenje zakona, pri čemu je djeci uskratila pravo na obrazo-

vanje. Nacionalističke politike koje ne toleriraju djecu pripadnike drugih etničkih grupa također su se duboko ukorijenile kod običnih ljudi. Kako drugačije racionalno objasniti činjenicu da roditelji hrvatske djece u Maglaju odbijaju da djeci dozvole nastavak obrazovanja u novointegriranoj školi u Šeheru, umjesto čega ih i dalje šalju u školu 30 kilometara odatle u kojoj i dalje vlada segregacija?

Sasvim drugačiju grupu problema predstavlja stav ljudi u najudaljenijim od svih ispitanih općina, u kojima se lako dostupna rješenja postojećih problema u toj oblasti ne primjenjuju zbog ozbiljnih psihosocijalnih problema na nivou čitave zajednice. Moguće je da su ti problemi uzrokovani kolektivnom traumom u općinama koje su u cijelosti povratničke, na primjer u općinama Jajce, Donji Vakuf i Vareš, na što se nadovezuje problem poslijeratnog siromaštva, nedostatka perspektive, zanemarivanja od strane vlasti, itd. Usljed svih tih problema zajedno, ljudi ne osjećaju da su u stanju kontrolirati vlastitu sudbinu. U takvim zajednicama čiji su stanovnici u dugotrajnom stanju traume čak i ona rješenja za poboljšanje situacije koja su ljudima izvana veoma očigledna u lokalnoj se zajednici ne prepoznaju i ne primjenjuju. Za ilustraciju takvog stanja ponovo nam može poslužiti primjer korištenja pedijatrijske dokumentacije za utvrđivanje obima učeničke populacije, čak i u najmanjim općinama kao što su Jajce i Vareš.

PRAKSA

U nedostatku odgovarajućeg zvaničnog sistema praćenja upisa u škole i prekida školovanja, primjeri pozitivne prakse u nekim općinama mogu predstavljati osnov za poduzimanje određenih aktivnosti i razradu daljih rješenja. Ovo je istraživanje utvrdilo da postoji nekoliko oblasti koje bi se mogle iskoristiti kako bi se došlo do uspostave pomenutog sistema praćenja upisa i prekida školovanja. Važno je napomenuti da je u relativno malim općinama, koje i čine većinu općina u Bosni i Hercegovini, uvijek moguće naći načina da se riješi pitanje identifikacije djece koja nisu upisana a trebala bi pohađati osnovnu školu, kao i djece koja prije vremena prekidaju osnovno obrazovanje.

Istraživanje je zabilježilo primjere pozitivne prakse koja bi se mogla iskoristiti za dobrobit cjelokupne zajednice. Najistaknutiji primjer jeste precizna i ažurirana dokumentacija o pojedinačnim pacijentima koju vodi većina pedijatara/pedijatrijskih odjela u ispitanim općinama.

Još jedan primjer jeste razmjena službenih obavještenja između policijskih uprava koja sadrže podatke o rođenju djece izvan mjesta prebivališta njihovih roditelja. Međutim, koliko god da su takve pojedinačne prakse možda korisne, lokalne zajednice i nadležne vlasti uopće ne koriste njihov potencijal kako bi uspostavile odgovarajući sistem nadzora. U jednom ili dva navrata čuli smo za općine u kojima se vlasti redovno ili povremeno obraćaju lokalnom pedijatru kako bi dobile listu djece koja bi u određenoj godini trebala poći u školu. Ograničen obim ovog istraživanja spriječio nas je, međutim, da dopremo i do tih općina i zabilježimo njihovu praksu.

Osnovni razlog neuspjeha nadležnih vlasti da prepoznaju i iskoriste primjere pozitivne prakse jeste inertnost lokalnih struktura vlasti, slabo plaćeni i nezainteresirani dužnosnici, ali i pretpostavka da sve ide dobro i da će se sva djeca školskog uzrasta u zajednici, prije ili kasnije, pojaviti u školi i da će već nekako završiti osnovnu školu.

POLITIKA

Politika u Bosni i Hercegovini je jedno od pitanja koja su u velikoj mjeri vezana za predmet ovog istraživanja ali koja, nažalost, uopće ne zaslužuju da ih se pomene u izvještaju. Nacionalističke politike koje i dalje insistiraju na podijeljenim školama i sistemima, jednonacionalnom sastavu učenika i dominantno nacionalnim nastavnim planovima i dalje koče približavanje bosanskohercegovačkog obrazovnog sistema evropskim integracijama. Mada je to od početka rata najdrastičniji slučaj isključenja u obrazovnom sistemu BiH, malo je toga što na njegovom rješavanju mogu uraditi pojedinačni subjekti, kao što su oni koji čitaju ovaj izvještaj. To se ipak nalazi u domenu visoke politike i učesnika u političkom životu, i domaćem i međunarodnom, i ostaje da se vidi hoće li započete reforme u Bosni i Hercegovini odmaći dovoljno daleko kako bi se svi takvi i slični problemi riješili.

Oblasti interveniranja u cilju unapređenja kapaciteta vlasti za rješavanje problema isključenja iz obrazovnog procesa

Istraživanje je utvrdilo da se pitanje unapređenja kapaciteta organa vlasti za rješavanje problema isključenja iz obrazovnog procesa može podijeliti na dva praktična problema – problem upisa i problem prekida školovanja. Ovaj drugi problem se, kao što je već rečeno, može relativno lako riješiti s obzirom na to da država već ima i pravnu i organizacionu infrastrukturu potrebnu za rješavanje tog problema. Po definiciji je veoma lako pratiti prekid školovanja jer su takva djeca već registrirana, poznata su njihova imena i adrese, a njihovo će odsustvo škola lako potvrditi. Ukoliko dijete iz bilo kojih razloga ne završi obavezno osnovno obrazovanje, njegov se slučaj prosljeđuje nadležnim općinskim vlastima i, dalje, obrazovnim/školskim inspektorima koji imaju ovlaštenje da na efikasan način riješe problem. Problem funkcioniranja izvršnih mehanizama u oblasti obrazovanja u BiH nije sistemske prirode, nego naprosto odraz inertnosti i neefikasnosti bosanskohercegovačkog birokratskog sistema. Država naprosto mora konsolidirati vlastite aktivnosti, učvrstiti komunikaciju između škola, općina i inspektorata, te podstaći izvršne i sudske organe da bolje rade svoj posao. Na potpuno drugačiju situaciju nailazimo kada je u pitanju nastojanje organa vlasti da prate upis u školu. Kao što je već objašnjeno, postojeći sistem predstavlja ostatak bivšeg sistema, koji se oslanjao na pretpostavku da će se djeca školskog uzrasta na kraju uključiti u obrazovni proces. Drugim riječima, država se naprosto oslanjala na građansku svijest roditelja i automatski pretpostavljala će oni biti voljni da djecu upišu u školu kada za to dođe vrijeme. Ukoliko roditelji djecu ipak ne bi upisali u školu, vlasti su bile gotovo nemoćne i prisiljene da postupaju po neslužbenim informacijama o tome da je neko dijete u nekom mjestu prekinulo školovanje. U prijeratnom periodu takvi su slučajevi bili zaista rijetki, a država je bila zadovoljna postojećim stanjem. Nakon rata, međutim, situacija se iz mnogobrojnih razloga promijenila, a najznačajniji od tih razloga već su pomenuti u tekstu. Uprkos tome, država i dalje nema mehanizam putem kojeg bi pratila i provjeravala djecu prije i tokom samog upisa u osnovnu školu. Praktično se može desiti da, ukoliko dijete živi izvan mjesta rođenja i ne upiše se u školu na vlastitu inicijativu, država nikada ne sazna da takvo jedno dijete nije uključeno u proces obrazovanja.

Jasno je da sistem praćenja upisa u školu koji se u suštini oslanja na slobodnu volju subjekata koje treba da prati ne može položiti test pouzdanosti. Država mora sistematično pristupiti rješavanju tog problema i riješiti ga u skladu sa onim standardima koji predstavljaju predus-

lov za dalju integraciju u Evropu. Kako može proteći još dosta vremena prije no što država poduzme odgovarajuće korake, ovdje predlažemo jedno od mogućih rješenja za rješavanje pomenutog problema na lokalnom nivou u bilo kojem broju odabranih pilot općina u Bosni i Hercegovini.

NEKE SUGESTIJE ZA SVEOBUHVATNO RJEŠAVANJE PITANJA UPISA U ŠKOLU I PREKIDA ŠKOLOVANJA U SKLADU SA SAVREMENOM PRAKSOM

Svako sveobuhvatno rješenje problema praćenja upisa u školu i prekida školovanja zahtijeva uspostavljanje centralne baze podataka na državnom nivou koja bi sadržavala i podatke o cjelokupnoj populaciji djece u BiH. Te bi informacije potom obrađivala različita državna tijela i relevantni subjekti kako bi se osigurao potpun nadzor nad provođenjem upisa u osnovne škole. Predložena baza podataka ne prevazilazi postojeće tehnološke kapacitete u zemlji, dok je obim podataka koji bi se obrađivali relativno mali – prema podacima Vijeća ministara, ukupni broj djece u osnovnim školama u 2003. godini bio je približno 367.000 u 1.836 škola.[11] To bi značilo da ima oko 46.000 djece koja se svake godine upišu u osnovnu školu i čiji bi upis trebalo pratiti, a imena provjeravati sa različitim organima. U tu se svrhu može iskoristiti jedan već postojeći projekat – CIPS (Sistem zaštite identifikacije građana), čija provedba trenutno ulazi u završnu fazu. Projekat CIPS kombinira jedinstveni registar građana na državnom nivou i državni informativni i operativni sistem, zbog čega predstavlja idealnu infrastrukturu za primjenu sistema praćenja upisa u školu i prekida školovanja. Novorazvijenu tehnološku infrastrukturu potrebno je kombinirati sa novom zakonskom regulativom i detaljno razrađenim propisima i podzakonskim aktima ukoliko se želi uspostaviti odgovarajući proces nadzora. Međutim, sada kada je projekat CIPS već zaživio, taj se proces može relativno jeftino i jednostavno organizirati. Državna politika koja bi poslužila kao osnova za izmjene i dopune važeće regulative mogla bi se formulirati u okviru EPPU-a (Jedinice za ekonomsko planiranje i implementaciju), koja predstavlja vladinu agenciju zaduženu za provedbu Srednjoročne razvojne strategije BiH (PRSP).[12]

---

11 Cifre preuzete iz PRSP-a, Sektorski prioriteti – Obrazovanje, str. 178.

12 www.eppu.ba

PRIJEDLOG PRIMJENE NAJBOLJE PRAKSE U PILOT OPĆINAMA – PRIJEDLOG PILOT PROJEKTA

Analiza situacije u ispitanim općinama nije naišla na funkcionalne primjere pozitivne prakse koji bi se mogli primijeniti i drugdje u Bosni i Hercegovini. Zbog razloga koje smo već naveli, uključujući političke prepreke i nedostatak volje i samoinicijative, lokalne vlasti ne obraćaju puno pažnje na moguće segmente poboljšanja zvaničnog sistema praćenja upisa i prestanka školovanja. To, međutim, ne znači da ne postoje određene mogućnosti koje se otvaraju na osnovu podataka dobijenih u okviru ovog istraživanja. Neki od prikupljenih podataka sasvim sigurno nude mogućnosti za pozitivnu promjenu stanja u odabranim općinama. Najznačajnije mogućnosti te vrste podrazumijevaju iskorištenje rezultata pozitivne prakse ljekara pedijatara u većini ispitanih općina, koji uglavnom imaju uredne podatke o svojim pacijentima. Pedijatri su, po definiciji, najinformiraniji akteri kad je u pitanju zaštita djece u pojedinačnim općinama. Kao što je jedan od intervjuiranih ljekara rekao, «svako će dijete u ovoj općini doći u kliniku nekoliko puta prije nego što pođe u školu». Neki su pedijatri izrazili spremnost da pomognu općinskim vlastima u sastavljanju popisa djece koja treba da se upišu u osnovnu školu u datoj školskoj godini. Razlog što to nije urađeno i prije treba tražiti u odsustvu komunikacije između različitih aktera, usljed čega nisu ni svjesni mogućeg iskorištenja podataka koje prikupljaju zdravstveni radnici. Tokom posjete jednoj manjoj općini u okviru istraživanja koje je prethodilo ovom izvještaju, autor je posjetio općinskog dužnosnika zaduženog za obrazovanje, direktora škole, šefa matičnog odjela i šefa pedijatrijskog odjela, a sve to u sat vremena. Ta općina nema porođajni odjel, što znači da lokalni matični ured općini i školi nije u mogućnosti dostaviti popis djece školskog uzrasta. Šef pedijatrijskog odjela potvrdila je da bolnica ima tačne podatke o, kako je rekla, «99%, ako ne i 100% djece u općini». Ta je tvrdnja ostale pomenute aktere krajnje iznenadila. Autor izvještaja odmah je organizirao sastanak kako bi se razgovaralo o mogućoj razmjeni tih podataka između aktera u procesu, i na sastanku je, u principu, dogovoreno da će nadležni pedijatar direktoru škole i šefu općinskog odjela omogućiti pristup dosjeima koje posjeduje. Po našim informacijama, taj je mehanizam već uspješno uspostavljen u najmanje jednoj općini u BiH, naime u Čelincu kod Banjaluke. Nekoliko problema stoji na putu primjeni pomenute prakse u potencijalnim pilot općinama u budućem periodu. Prije svega, birokratske prepreke i birokratija općenito prijete da uguše tu inicijativu, s obzirom da ta praksa jasno ne može biti pokrivena nikakvim važećim propisima. Međutim, može se istaći da niti jedan zakonski propis ne zabranjuje izričito raz-

mjenu informacija između organa vlasti. Na kraju krajeva, ta je razmjena informacija u interesu javnosti, a može i unaprijediti efikasnost vlasti kada je u pitanju praćenje upisa u osnovnu školu. Dodatni problem mogu biti stavovi ljudi uključenih u proces, s obzirom na to da svi oni moraju biti spremni na saradnju i voljni da te aktivnosti kontinuirano provode tokom određenog vremenskog perioda. Najlakše rješenje tog problema bilo bi uključenje općinskih načelnika i drugih visokih dužnosnika u čitav proces kako bi on krenuo odozgo nadolje i preživio čitav birokratski labirint u sredini.

Uspostava opisanog mehanizma podrazumijevala bi i stvaranje mreže nadležnih aktera koja bi se fokusirala na lokalne pedijatre/pedijatrijske odjele i povezivala općinske odjele za obrazovanje, lokalne matične urede, školsku upravu i eventualno centre za socijalni rad ukoliko bi to odgovaralo stanju u određenoj općini. Trebalo bi također izraditi odgovarajući protokol u skladu sa postojećom lokalnom praksom, čime bi se odredila odgovornost pojedinačnih mrežnih čvorova, a sam radni proces detaljno razradio. Na primjer, matični ured sastavio bi listu podataka i proslijedio je pedijatrijskom odjelu kao osnovu za sastavljanje popisa djece školskog uzrasta u toj godini. Taj bi se popis potom prosljeđivao općinskom odjelu zbog eventualne dodatne provjere. Nakon toga bi općina i zvanično izdala popis i proslijedila je školama. Škole bi popis na kraju vraćale općinskom odjelu sa označenim imenima djece koja se nisu upisala u školu, i sa eventualnim dodacima samom popisu. Potom bi općinske vlasti ispitale slučajeve djece koja nisu upisana u osnovnu školu, prvo putem centra za socijalni rad, a onda i tako što bi slučaj proslijedile školskim inspektorima i/ili izvršnim organima.

Stvarna realizacija takvih pilot projekata zahtijeva i rješavanje jednog praktičnog problema. Naime, to podrazumijeva da će pedijatri/pedijatrijski odjeli imati znatno više posla nego ranije. Dok će ostali akteri obradom pomenutih popisa naprosto raditi svoj posao, pedijatri će vjerovatno s pravom reći da takvi administrativni zadaci njima nisu u opisu posla. Taj se problem, međutim, može lako riješiti osiguranjem određene naknade za administrativne poslove, kako bi se taj proces lakše obavljao. Sredstva za tu naknadu mogu se izdvojiti iz namjenskog projekta ili putem struktura već postojećih projekata. IBHI-jev projekat «Unaprijeđeni mehanizmi dječije zaštite»[13] uspostavio je općinske upravne odbore u pet pilot općina u BiH koje čine svi

13 Web-stranica projekta: www.dijete.org

relevantni akteri u oblasti dječije zaštite u tim općinama. Ti upravni odbori već podržavaju čitav niz aktivnosti u svojim općinama, a na osnovu «Dvogodišnjeg plana razvoja dječije zaštite», koji predstavlja rezultat rada tih upravnih odbora i kojeg su prihvatila općinska vijeća svih pet općina. Općinski upravni odbori predstavljaju savršen forum za komunikaciju i umrežavanje, a njihovi članovi već sad pružaju različite vrste dodatnih usluga, bilo dobrovoljno ili uz simboličnu naknadu.

Pored navedenog procesa, niti jedna druga aktivnost u ispitanim općinama ne može se dalje razraditi niti iskoristiti putem eventualnih pilot projekata u Bosni i Hercegovini.

Reference

1. Ustav Bosne i Hercegovine
2. Romi Bosne i Hercegovine, Dokumentacija Bosanskog odjela Društva za ugrožene narode, novembar 1999.
3. Sue Birchmore, Bosnia - 64% Roma children still do not attend primary school, http://meero.worldvision.org/news_article.php?newsID=532&countryID=6
4. The Non-Constituents: Rights Deprivation of Roma in Post-Genocide Bosnia and Herzegovina, European Roma Rights Center, Country Report, februar 2004.
5. Strategija smanjenja siromaštva (PRSP, također poznata i kao Razvojna strategija BiH), Sektorski prioriteti – Obrazovanje. (www.eppu.ba)
6. Bosnia: Education reform takes a major step forward, Civitas Research, septembar 2003.
7. Projekat "Bezimena djeca", Ured ombudsmana Federacije BiH i Republike Srpske, 2004.
8. http://www.oscebih.org/education/
9. www.dijete.org

Jasmina
Gradaščević
Pleh

PRISTUP OSNOVNOM OBRAZOVANJU- PRAKTIČNA ISKUSTVA SA MODELOM REPLIKACIJE

PRISTUP OSNOVNOM OBRAZOVANJU - PRAKTIČNA ISKUSTVA SA MODELOM REPLIKACIJE

Jasmina Gradaščević-Pleh

Uvod

Postojeća situacija u oblasti dječije zaštite u Bosni i Hercegovini je samo refleksija neujednačene i manjkave zakonske regulative kako na državnom nivou, tako i u entitetima i kantonima, što se manifestira u obliku nedovoljno razvijene zaštite najmlađe kategorije stanovništva. U svim sferama dječije zaštite stanje je kritično i zahtijeva urgentno poduzimanje konkretnih mjera u pravcu iznalaženja modusa ublažavanja i rješavanja akutnih problema. Pravo na osnovno obrazovanje je jedno od osnovnih prava svakog djeteta, ali je ono, nažalost, postalo predmet učestalih kršenja i nepoštivanja. Deklarativni međunarodni dogovori, odluke na državnom nivou, pregršt zakonskih odredbi i ostali dokumenti u oblasti obrazovanja treba da slijedi praktična primjena koja bi umanjila, i u najboljem slučaju eliminisala, slučajeve kršenja prava.

U Bosni i Hercegovini već duže vrijeme tinja problem nedovoljne obuhvaćenosti osnovnim obrazovanjem, koji iz dana u dan poprima sve veće razmjere i zahtijeva poduzimanje urgentnih mjera. Činjenice koje govore o statističkim podacima koji su nepouzdani, tako da se u studijama govori samo o procjenama, o djeci koja se službeno ne registruju i kao takva službeno ne postoje, o nedostatku mehanizma koji bi obezbjedio podatke o djeci koja se trebaju upisati u osnovne škole prije samog upisa, o postojećim korisnim podacima o djeci koji se ne koriste u dovoljnoj mjeri, i dr., samo su dio problema koji se redovno pojavljuju prije i tokom upisa u osnovne škole. Reforme u oblasti osnovnog obrazovanja fokusiraju se na period trajanja osnovnog obrazovanja, ali izostavljaju krucijalan momenat samog upisa u obrazovnu

ustanovu, kada je neophodno koristiti adekvatan model koji bi omogućio uvid u podatak o broju djece koja se upišu, odnosno ne upišu u školu.

Konvencija o pravima djeteta i obrazovanje

LJUDSKA PRAVA POČINJU SA PRAVIMA DJECE

Od momenta ratifikacije Konvencije o pravima djeteta država Bosna i Hercegovina je se pravno obavezala da obezbjedi i garantuje prava najugroženijem dijelu populacije koju predstavljaju djeca, i stoga je obavezna uspostaviti mehanizme za realizaciju Konvencijom propisanih prava kako bi se zaštitilo svako dijete i omogućio njegov nesmetani psihički i fizički razvoj. Obrazovanje predstavlja jedan od važnijih preduslova za pravilan društveni i individualni razvoj osobe zbog čega je ovaj aspekt i prepoznat kao fundamentalno pravo svakog djeteta. Konvencija o pravima djeteta u članu 28. naglašava pravo djeteta na obrazovanje i zahtijeva od svake države potpisnice da obezbjedi besplatno, obavezno osnovno obrazovanje za svako dijete i da se preduzmu odgovarajuće mjere za podsticanje redovnog pohađanja škole i za smanjenje ispisivanja djece iz škole. Očigledno je da Konvencija o pravima djeteta izričito potencira pravo na obrazovanje iz razloga što u svijetu postoje mnogobrojni, i nažalost ne tako rijetki, slučajevi kršenje fundamentalnog prava na osnovno obrazovanje. Bez obzira da li se radilo o razlozima poput siromaštva, pogrešne interpretacije tradicionalnih uloga, ekonomske eksploatacije djece i drugih oblika izrabljivanja, djeca su onemogućena i obespravljena jer im je pravo na obrazovanje uskraćeno, što ih dovodi u poziciju zarobljenika u morbidnom svijetu nepismenosti.

Ako se uzme u obzir da je obrazovanje usmjereno na «razvoj ličnosti djeteta i razvoj obdarenosti i mentalnih i fizičkih sposobnosti do krajnjih granica»[1], nije teško zaključiti da su djeca koja su lišena prava na obrazovanje daleko od postizanja bilo kakvog pravilnog psihičkog i fizičkog razvoja. Stoga je realizacija prava na obrazovanje svakog djeteta imperativ vlada svih država svijeta.

---

1 Vidi «Konvencija o pravima djetata», Član 29.

Siromaštvo i pristup obrazovanju

POWERTY IS THE WORST FORM OF VIOLENCE (MAHATMA GANDHI)

Iako su se vlade država potpisnica Konvencije o pravima djeteta, među kojima je i Bosna i Hercegovina, obavezale obezbjediti sve potrebne mjere kako bi se omogućilo redovno pohađanje obaveznog osnovnog obrazovanja svoj djeci, mnogobrojni problemi koji predstavljaju realnost još uvijek postoje. Bosna i Hercegovina je država u tranziciji koja se suočava sa velikim izazovom borbe protiv siromaštva, a pretpostavlja se da je siromaštvo velikim dijelom glavni uzročnik nepohađanja osnovnog obrazovanja. Prema najnovijim istraživanjima u Bosni i Hercegovini, ispod opšte linije siromaštva „životari" oko 20% stanovništva.[2] Iako je se Srednjoročna razvojna strategija Bosne i Hercegovine uhvatila u koštac sa borbom protiv siromaštva uz pomoć izrade plana ubrzavanja strukturalnih reformi i smanjenju stope siromaštva i pomaci su vidljivi, siromaštvo i dalje predstavlja ometajući faktor u dostizanju potpunog obuhvata sve djece obaveznim osnovnim obrazovanjem. Kada je u pitanju obuhvaćenost osnovnim obrazovanjem u ruralnim i urbanim sredinama, regionalne razlike postoje i vidljive su u statističkim podacima koji ukazuju na veću obuhvaćenost osnovnim obrazovanjem u urbanim sredinama, nego što je to slučaj sa djecom iz ruralnih sredina. Međutim, navedeni podaci se odnose na djecu iz ruralnih i urbanih sredina koja su se upisala u osnovne škole i na taj način su bila registrovana. Pitanje koje se nameće glasi: šta je sa djecom koja se nisu upisala i kako doći do podatka o njihovom broju? Jedan od Milenijumskih razvojnih ciljeva je postizanje univerzalne obuhvatnosti osnovnim obrazovanjem, te se navodi da je zadatak «osigurati da, do 2015., djeca svugdje, dječaci i djevojčice, mogu završiti osnovno obrazovanje».[3] Ambicije u vezi obuhvaćenosti osnovnim obrazovanjem su postavljene visoko i predstavljaju idealan cilj u pravcu kojeg se treba težiti sa reformama. Međutim, aktuelni podaci u Izvještaju Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH vezana za dječija prava su poražavajući. U izvještaju se navodi da 60% djece u BiH nisu zdravstveno osigurana, a da 5% stanovništva

2 Za više detalja, vidi MRC, str. 15, 20.

3 Podaci vezani za neto stopu upisa u osnovnu školu, koji su navedeni u MRC potiču iz više izvora, tako da se za BiH, 2000/2001, procjene upisa u osnovne škole kreću u rasponu od 92.8% do 98,9% za 2007.godinu predviđa se stopa od 95%, za 2010. stopa od 98%, i za 2015. idealna neto stopa od 100% upisa u osnovne škole. Za više detalja, vidi MRC, str. 124

Bosne i Hercegovine čine djeca invalidi, koji nisu zdravstveno osigurani. U Izvještaju se preuzima i podatak UNICEF-a, koji navodi da od 1000 rođene djece, njih 8 ne doživi svoj 5. rođendan, a posebno zabrinjavajuća je činjenica da mnogi roditelji ne registruju rođenje, a ni smrt svoje djece. Pored navedenog, uznemiravajući podatak koji se navodi u izvještaju je i da 5,6% djece nije obuhvaćeno osnovnim obrazovanjem.[4]

Navedeni podaci ukazuju na zabrinjavajuću situaciju kada je u pitanju obuhvaćenost osnovnim obrazovanjem, koja se može dovesti u korelaciju sa siromaštvom. Siromaštvo je prijeteća realnost koja se manifestuje i kroz povećan broj nepismenih i smanjenje stope obuhvaćenosti osnovnim obrazovanjem. Rješavanjem materijalne situacije stanovništva koje se nalazi ispod opšte linije siromaštva, na izvjestan način bi se povećala stopa obuhvaćenosti osnovnim obrazovanjem.

Pravo na identitet – fundamentalno pravo svakog djeteta

Identitet je čovjekova potreba i njegovo neosporivo pravo.[5] Konvencija o pravima djeteta u članu 7. eksplicitno nalaže da: «Dijete se prijavljuje odmah nakon rođenja i od rođenja ima pravo na ime [...]». Iz navedenog proizilazi da dijete koje se službeno ne prijavi u nadležnoj ustanovi, službeno i ne postoji, što predstavlja enormne komplikacije prilikom upisu u osnovnu školu ili prilikom regulisanja primanja osnovne zdravstvene zaštite. [6]

---

4 U izvještaju HCHR «Izvještaj o stanju ljudskih prava u BiH u 2005.», str. 12, navodi se podatak od 5,6% djece koja nisu obuhvaćena osnovnim obrazovanjem, koji je preuzet iz izvora koji se navodi kao «Inicijalni Izvještaj Vijeća ministara BiH o primjeni međunarodnog Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima u Bosni i Hercegovini, za period 1993-2003». Centar za socijalni rad Kakanj imao je nekolicinu slučajeva u kojima roditelji nisu registrovali smrt svog djeteta.

5 *Identitet stoga, bez obzira na svoje temeljno značenje (identity=istovjetnost), tako postaje pojam kojim se označavaju dvije čovjekove dimenzije: osobnost i neponovljivost s jedne strane, koju nije moguće zamjeniti nekom drugom osobom ili društvenom grupom, i istovjetnošću s drugima koja omugućava čovjeku da uspoređujući se sa različitim drugim odredi svoje mjesto u društvu.* (Zbornik radova: Integriranje principa ravnopravnosti spolova u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine, 2003, str. 70.)

6 U članku pod nazivom «8000 'nepostojeće djece' bez prava», koji je izašao u «Večernji list», utorak, 13.09.2005. godine ukazuje se na opasnost koju nosi neprijavljivanje djece: «Posebna opasnost, a na to upozoravaju i u Odjelu za prava djeteta pri Uredu ombudsmana FBiH, prijeti od mogućeg zlostavljanja, pa čak i prodaje neprijavljene djece».

Na osnovu istraživanja sprovedenog u nekoliko opštinskih matičnih ureda u BiH od strane ombudsmena Federacije BiH i Republike Srpske uz podršku UNICEF-a, koje je inicirano sa ciljem utvrđivanja sprovođenja člana 7. Konvencije o pravima djeteta, došlo je do poražavajućih podataka. Naime, istraživanje je pokazalo da u matičnim knjigama nisu evidentirana imena najmanje 6.000 djece rođene u periodu od 1992. do 2001. godine. Važno je napomenuti da je navedeno istraživanje sprovedeno samo u nekoliko opština u BiH, tako da se može samo pretpostaviti još veći broj djece koja nisu upisana u matične knjige rođenih u drugim opštinama u Bosni i Hercegovini. Također, uposlenici matičnih ureda opština koje su bile predmet istraživanja istakli su probleme sa kojima se susreću prilikom upisivanja podataka u matičnu knjigu rođenih: nekompletne ili nepostojeće adrese roditelja, netačne informacije o majci, nepotpuno ispunjeni obrasci u porodilištima, natačni podaci o datumu rođenja i spolu djeteta, nedostatak matičnog broja majke u obrascu za registraciju, itd.[7] Navedeno istraživanje je ukazalo na problem nepouzdanih podataka kojima raspolažu matični uredi u ispitanim opštinama i može se sa osnovom pretpostaviti da je slična situacija i u drugim opštinama u BiH.

Gender disbalans u pristupu obrazovanju

«Države članice ove Konvencije poštuju i osiguravaju prava sadržana u Konvenciji svakom djetetu pod njihovom jurisdikcijom, bez ikakave diskriminacije i bez obzira na rasu, boju kože, pol, [...]»[8] Iz navedenog citata, pored ostalih kriterija koji ne smiju biti predmeti diskriminacije, također je navedeno da je potrebno zaštiti djecu od diskriminacije na osnovu spola. Generalno govoreći, u oblasti osnovnog obrazovanja zastupljenost i pristup dječaka i djevojčica osnovnom obrazovanju, kako u FBiH tako i u RS, je velikim dijelom ujednačena. Međutim, u izolovanim ruralnim područjima sa izraženom patrijahalnom strukturom porodice, razlike u pristupu obrazovanju između dječaka i djevojčica postoje. U nekim opštinama se navodi podatak da prilikom upisa u osnovne škole, djevojčice zaostaju za dječacima za 1-2%.[9] Obzirom da Bosna i Hercegovina ne raspolaže ujedinjenim statističkim kapacitetima, navedeni podaci koji se odnose na obuhvat i učešće dječaka i djevojčica u osnovnom obrazovanju se trebaju razmatrati

7 Project «Nameless Children», ombudsmeni FBiH i RS, 2004, str. 3,19-20

8 Konvencija o pravima djeteta, član 2.

9 MRC, str. 79

sa oprezom. Mehanizam za monitoring upisa u osnovne škole, koji bi omogućio evidentiranje sve djece dorasle za upis na teritoriji opštine, nije razvijen, tako da nije moguće navesti ni pouzdan podatak o zastupljenosti dječaka i djevojčica prilikom upisa. Sporadični slučajevi kada se djeca iz različitih razloga ne upisuju u školu, otkrivaju se prilikom terenskih obilazaka i predstavljaju samo dio stvarne slike. [10] Gender disbalans po pitanju pristupa osnovnom obrazovanju je jednim dijelom prisutan iz razloga opšteg siromaštva u izolovanim ruralnim područjima, ali isto tako zahvaljujući patrijahalnoj porodičnoj strukturi, u kojoj djevojčice ne mogu izbjeći tradicionalne uloge koje ih vežu za kuću i kućne poslove. Iako se smatramo moderni društvom koje teži ka ekonomskom i društvenom razvoju i iako nam se sporadični slučajevi u kojima roditelji odlučuju 'zarobiti' žensku djecu u kućama, daleko od obrazovnih ustanova, čine nemogućim, oni postoje i potrebno je iznaći rješenja da se ovakvi slučajevi svedu na minimum ili, u idealnoj situaciji, potpuno eliminišu.

Zakonska regulativa i pristup obrazovanju

Nepovoljna situacija u oblasti obrazovanja u BiH duguje svoj danak rasparcelisanosti u strukturi države i neujedinjenim politikama kako u svim ostalim oblastima, tako i u oblasti obrazovanja. Oblast obrazovanja regulisana je kroz brojne zakone i zakonske podakte: Republika Srpska – Zakon o osnovnoj školi, Zakon o srednjoj školi ("Službeni glasnik Republike Srpske" br. 38/04), Brčko Distrikt – Zakon o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama Brčko Distrikta BiH ("Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH" br. 9/01), te Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama Brčko Distrikta BiH ("Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH" br. 28/03), Kantonalni zakoni o osnovnom i srednjem obrazovanju (npr. ZEDO Kanton – Zakon o osnovnoj školi, Zakon o srednjoj školi «Službene novine Zeničko-do-

10 Gender disbalans u pristupu obrazovanju je uočljiv i u primjeru novinskog članka „Putuj Evropo", autorice Žane Filipović, u kojem se postavlja krucijalno pitanje: „Kako država koja nije stvorila ni zakonske ni materijalne pretpostavke koje će osigurati za svu djecu obavezno osmogodišnje školovanje, može na put u Evropu?". U nastavku se navode primjeri djevojčica iz ruralnih područja, koje se odlukom glave porodice povlače iz škole kako bi pomagale u obavljanju kućnih poslova. U novinskom članku se ističe nepismenost roditelja, teška ekonomska situacija porodice kao i udaljenost škole. Za potpun članak, vidi www.slobodnaevropa.org, 1.10.2004. godine

bojskog kantona» br. 5/04, Srednjobosanski kanton – Zakon o osnovnoj školi, Zakon o srednjoj školi «Službene novine Srednjobosanskog kantona» br. 11/01), Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o osnovnoj školi, Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o srednjoj školi («Službene novine Srednjobosanskog kantona» br. 17/04).)

Svi zakoni u oblasti obrazovanja u kantonima, Republici Srpskoj i Brčko Distriktu BiH prilagođeni su Okvirnom Zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, koji je stupio na snagu 1. jula, 2003. godine. Šest mjeseci nakon stupanja na snagu Okvirnog zakona, svi zakoni u oblasti osnovnog i srednjeg obrazovanja, na svim nivoima, su se morali uskladiti sa Okvirnim zakonom.

Kada je u pitanju proces upisa djece dorasle za osnovnu školu, Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju, reguliše određene postupke, iako su kantonalni zakoni kroz proces prilagođavanja Okvirnom zakonu, zadržali određene propise. Član 5. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju reguliše pravo djeteta da pohađa školu kao i obaveze roditelja da djetetu omogući upis u prvi razred osnovne škole. Stav 1. prethodno navedenog člana Okvirnog zakona nalaže da «Svako dijete ima pravo da pohađa školu u toku perioda predviđenog za obavezno obrazovanje i Ministarstvo obrazovanja obavezno je da osigura da se to pravo provede u praksi». Dalje, stav 2. istog člana navodi da «Roditelji djeteta koje je uzrasta za obavezno školovanje dužni su da osiguraju da dijete bude upisano u školu, da dijete pohađa školu redovno i da sarađuje sa školom i nastavnicima u cilju sticanja osnovnog obrazovanja»., dok stav 3. naglašava da ukoliko «Roditelj koji bez osnovanog razloga ne izvršava svoje obaveze iz stava (2) bit će odgovoran za prekršaj, za koji nadležni sud može izreći novačanu kaznu od 500 KM.». Stav 4. istog člana Okvirnog zakona također involvira i obavezuje direktora škole koji «[...] pokreće postupak protiv jednog roditelja djeteta, ako ima osnova da smatra da roditelji ne izvršavaju svoje obaveze. Ako dijete nema roditelja, onda se postupak pokreće protiv staratelja». Iako je zakonski jasno precizirana obaveza pohađanja osnovnog obrazovanja, te su određene i kazne za nepoštivanje zakonske obaveze, situacija na terenu pruža drugačiju sliku. Što se tiče organizacije obrazovanja i izvršavanja postupka upisa u osnovne škole, član 32. Stav 1. Okvirnog zakona o osnovnom obrazovanju navodi da «Škola vrši upis u osnovnu školu na osnovu spiska djece za koju nadležna općina ili drugo tijelo odredi da trebaju biti smješteni u datoj školi, na osnovu uzrasta djece i gravitacionog područja škola, ka-

ko ih odredi ministar»[11]. Jedan od primjera neizvršavanja odredbi propisanih zakonom predstavlja Srednjobosanski kanton, u kojem gravitaciona područja škola još uvijek nisu određena, te je orijentiranje po navedenom osnovu za sada nemoguće. U članu 42. Stav 1. Zakona o osnovnom obrazovanju («Službene novine Zeničko-dobojskog kantona», br. 5/04) stoji: «Upis učenika u redovnu osnovnu školu obavlja se u mjesecu maju, na osnovu spiska školskih obveznika, koji školi dostavlja nadležni organ općine i izvoda iz matične knjige rođenih».

Član 32. Stav 1. Okvirnog zakona o osnovnom obrazovanju ne precizira koja služba dostavlja spisak školama za upis djece dorasle za prvi razred osnovne škole, jer je akcenat stavljen na uzrast djece i gravitaciona područja, koja određuje ministar. U prethodno citiranom kantonalnom zakonu, spominje se nadležni organ opštine koji školama dostavlja spisak.

Nadležni organ zapravo predstavlja opštinska služba nadležna za oblast obrazovanja, koja dostavlja spisak nakon prikupljanja podataka iz matičnog ureda. Situacija može postati još kompleksnija kada se uzme primjer Zeničko-dobojskog kantona, gdje je osnivač obrazovnih ustanova u opštinama kanton, te je nadležna opštinska služba iz navedenog razloga izgubila zakonsku ingerenciju u oblasti obrazovanja i nije u obavezi dostavljati spisak djece dorasle za upis u osnovnu školu. Ipak, na teritoriji opštine Kakanj osnovne škole još uvijek od Službe za finansije i društvene djelatnosti, zahtijevaju dostavljanje spiska djece prije upisa u školu. Spisak koji sadrži oskudne i nekompletne podatake iz matičnog ureda o djeci dorasle za upis u prvi razred osnovne škole, navedena Služba dostavlja školama, iako ovakvi spiskovi ne predstavljaju veliko olakšanje jer ne sadrže kompletne podatke. Nakon pregleda zakonskih odredbi koje regulišu osnovno obrazovanje, može se zaključiti da je sistem upisa djece u osnovne škole zakonski regulisan i da na osnovu navedenog ne bi trebale postojati nikakve obstrukcije prilikom upisa. Međutim, situacija u opštinama po pitanju upisa u osnovne škole je daleko kompleksnija, a još više je otežana zbog kašnjenja donošenja ključnih odluka na kantonalnom nivou, čime bi se sam proces upisa znatno olakšao. Analiza sistema monitoringa upisa

11 U sekciji o obrazovnom zakonodavstvu: Zakoni o osnovnom i srednjem obrazovanju, navodi se razlog uvođenja kriterija 'gravitaciono područje': «Sve osnovne škole imaju upisno područje koje omogućava da djeca pohađaju školu u svojoj zajednici, kako bi se izbjegli rizici prilikom prijevoza djece u druge škole zbog etničkih razloga;» Za više detalja u vezi sadržaja i interpretacije Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju, vidi www.oscebih.org/education

u osnovne škole u ciljanim opštinama: Bugojno, Kakanj, Vareš, Gradiška i Teslić, ukazala je na primjere nepoštivanja zakonskih odredbi od strane nadležnih organa, što dovodi do otežane procedure vezane za upis djece u prvi razred osnovne škole.

O potprojektu «Razvoj mehanizma monitoringa upisa u osnovne škole»

U okviru projekta «Promoviranje reforme sistema dječije zaštite na centralnom i lokalnim nivoima u BiH», kojeg implementira Nezavisni biro za humanitarna pitanja (IBHI) uz finansijsku podršku UNICEF-a, pokrenut je i potprojekat vezan za upis u osnovne škole. Naime, potprojekat pod nazivom «Razvoj mehanizma monitoringa upisa djece u osnovne škole», implementira se, kao i glavni projekat, u pet ciljanih opština: Bugojno, Vareš, Kakanj, Teslić i Gradiška u vremenskom periodu od 01.09. – 30.09.2006. godine.

Ideja o iniciranju ovakvog potprojekta pokrenuta je na osnovu rezultata preliminarnog istraživanja postojećeg sistema monitoringa upisa u osnovne škole, koje je sproveo Ešref Kenan Rašidagić uz podršku UNICEF-a, u dvadeset opština u oba entiteta u BiH: Vareš, Kakanj, Bugojno, Gradiška/Bosanska Gradiška, Derventa, Prnjavor, Teslić, Bosanski Novi/Novi Grad, Banja Luka, Prijedor, Bosanska Dubica/Dubica, Travnik, Jajce, Donji Vakuf, Vlasenica, Maglaj, Zavidovići, Žepče, Busovača i Breza. Navedeno istraživanje imalo je za cilj da detaljno analizira oblasti i institucije koje su direktno ili indirektno povezane sa obrazovnim sistemom u datoj opštini, kako bi se identifikovali osnovni problemi i manjkavosti, kao i pozitivna iskustva, koja bi dovela do poboljšanja postojeće situacije po pitanju monitoringa upisa u osnovne škole.
Istraživanje je, pored ostalih ustanova, posvetilo pažnju i radu matičnih ureda i njihovim izvršavanju obaveze registracije djece u matičnim knjigama. Potrebno je naglasiti da je u većini opština matični ured zakonski obavezan da dostavlja spisak djece dorasle za osnovnu školu svim školama na teritoriji opštine. Iako član 32. Stav 1. Okvirnog zakona o osnovnom obrazovanju ne specifikuje nadležni organ koji je u obavezi dostavljati spisak djece dorasle za upis u školu svim osnovnim školama, pretpostavlja se da ovu funkciju preuzima opštinska služba nadležna za oblast obrazovanja, a da se podaci prikupljaju iz matičnog ureda opštine i dostavljaju svim osnovnim školama na teritoriji određene opštine. Potrebno je podsjetiti se na propuste i deficitarne podatke kojima raspolažu matični uredi, jer oni za sada predstavljaju

jedini izvor podataka o djeci koje osnovne škole dobijaju prije upisa. Evidentno je i da se u osnovne škole upiše daleko veći broj djece nego što je navedeno u spiskovima matičnog ureda. U pojedinim opštinama, dostavljanje spiskova od strane matičnog ureda nadležnim službama u opštini je izgubilo svaku smisao, jer su se porodiljska odjeljena u lokalnim zajednicama zatvorila što je imalo za posljedicu da su se djeca rađala u većim gradovima, gdje su i registrovana u matičnom uredu, a povratna informacija matičnom uredu u opštini u kojoj je dijete nastanjeno je izostala.

Istraživanje je također navelo primjere dobre prakse koje predstavljaju pedijatrijske službe Doma zdravlja koje ažurno vode evidenciju o svojim pacijentima na osnovu zdravstvenih kartona. Glavni argument koji se navodi u istraživanju je da sva djeca u određenoj opštini mogu, ali ne moraju koristiti usluge javnih institucija, ali da će većina djece koristiti zdravstvene usluge u periodu od rođenja, pa do polaska u školu.[12]

METODOLOGIJA PRIKUPLJANJA RELEVANTNIH PODATAKA

Materijal koji je doprinjeo razvoju Akcionog plana razvoja mehanizma upisa u osnovne škole, 2005-2006, produkt je intenzivnih priprema i razgovora sa akterima iz polja obrazovanja i dječije zaštite u svakoj od pet opština (Bugojno, Kakanj, Vareš, Gradiška i Teslić) u kojima se implementira potprojekat. Prije samog početka rada konsultovane su zakonski akti koji regulišu oblast obrazovanja, kako bi se moglo doći do što realnije slike o diskrepancijama između zakonski određenog i realno 'odrađenog' stanja. Iako je trenutna situacija po pitanju monitoringa upisa u osnovne škole u pet opština imala zajedničkih karakteristika, specifičnosti su ipak postojale, tako da je bilo potrebno prilagoditi promjene i iznaći rješenja u skladu sa trenutnim stanjem i problemima u opštini.

Pored velikog broja vođenih razgovora sa osobama na terenu, veliko olakšanje predstavljala je i pismena korespodencija sa ključnim akterima. Akcioni planovi razvoja mehanizma monitoringa upisa u osnovne škole inkorporiraju pismene analize trenutnog stanja, koje su dostavljene od ključnih aktera i koje su poslužile za postavljanje i organizovanje potrebnih aktivnosti.

---

12 Vidi «Izvještaj o vladinom sistemu monitoringa upisa u škole i osipanje u osnovnim školama u BiH: 10-11», Ešref Kenan Rašidagić

IDENTIFIKACIJA NEDOSTATAKA POSTOJEĆEG SISTEMA

Pokretanje implementacije potprojekta «Razvoj mehanizma monitoringa upisa u osnovne škole», zahtijevalo je detaljnu identifikaciju postojećih nedostataka u sistemu monitoringa upisa u osnovne škole u pet opština sa ciljem iznalaženja adekvatnih metoda koje bi doprinjele uspostavljanju funkcionalnijeg modela monitoringa upisa u osnovne škole na lokalnom nivou. Implementing partneri koje čine predstavnici opštinske službe nadležne za oblast obrazovanja, osnovnih škola, centra za socijalni rad, nevladinih organizacija i dr., dali su svoj doprinos u određivanju prioritetnih nedostataka postojećeg sistema u pet ciljanih opština (Bugojno, Kakanj, Vareš, Gradiška i Teslić). Navedeni nedostaci se mogu sumirati na slijedeći način:

- Nedovoljna međusektoralna saradnja u sistemu monitoringa upisa u osnovne škole, jer se postojeći podaci o djeci dovoljno ne razmjenjuju (npr. podaci pedijatrijske službe, centra za socijalni rad, nevladinih organizacija i dr.);
- Matični ured raspolaže deficitarnim spiskovima i samim tim nepotpunim podacima o djeci dorasloj za upis u osnovnu školu, što implicira da takvi spiskovi nisu relevantni;13
- Nepostojanje jedinstvene baze podataka o djeci dorasloj za upis u osnovnu školu na teritoriji opštine, te je iz navedenog nemoguće napraviti procjenu koliko djece se treba upisati u prvi razred u određenoj školskoj godini i nemoguće je doći do saznanja koji se procenat djece ne upiše u školu;

13 Matični uredi su bili predmet analize u istraživanju Ešrefa Kenana Rašidagića, koje je sprovedeno u 20 opština, uključujući i 5 opština u kojima se trenutno implementira potprojekat «Razvoj mehanizma monitoringa upisa u osnovne škole»; potrebno je naglasiti da su matični uredi zakonski obavezni dostavljati spisak djece dorasle za upis u osnovnu školu nadležnim službama u opštini; spisak sa nepotpunim podacima o djeci se dostavi, ali je evidentno da se u osnovne škole upiše daleko veći broj djece koja se ne nalaze na spisku.

- Izvještaj o upisu koji su osnovne škole zakonski obavezne dostaviti osnivaču, Ministarstvu i opštini, dostavlja se do 15. juna, odnosno 31. augusta tekuće godine[14], ne predstavlja realno stanje, obzirom da do kraja septembra dolazi do fluktuacija (npr. djeca upisana u aprilskom upisnom roku se ne pojavljuju u upisanoj školi, roditelji djecu upisuju u druge škole, mijenjaju adrese i sl.), a pored toga većina osnovnih škola ne dostavlja izvještaje nadležnoj opštinskoj službi;
- Iako sporadični, u ruralnim područjima se otkrivaju slučajevi neobuhvaćenosti djece osnovnim obrazovanjem iz razloga opšteg siromaštva i prevelike udaljenosti škole, uz tradicionalnu percepciju raspodjele uloga unutar porodice, gdje su djevojčice vezane za kućne poslove;[15]
- Izostanak monitoringa upisa u osnovne škole ugroženih kategorija djece (npr. djeca u stanju socijalne potrebe, djeca sa posebnim potrebama, romska djeca i dr.);
- Postojeća situacija u oblasti obrazovanja u BiH, sa dva različita modela obrazovanja u entitetima, te decentralizovani sistem obrazovanja po kantonima u FBiH, ne dozvoljava uspostavljanje jedinstvene politike obrazovanja;
- U Federaciji Bosne i Hercegovine, decentralizovani sistem u oblasti obrazovanja, gdje su ovlasti prebačene na kantone, ojačao je iste, te su opštinske vlasti izgubile zakonske ingerencije (npr. u Zeničko-dobojskom kantonu, kojem pripadaju opština Vareš i Kakanj, osnivač obrazovnih ustanova je kanton);
- Iako u Okvirnom zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju, član 5. eksplicitno nalaže da je za roditelje koji ne izvršavaju svoju obavezu upisivanja djeteta u osnovnu školu, predviđena novčana kazna do 500 KM, socijalni radnici centara za socijalni rad vjeruju da je sprovođenje sudskih postupaka neizvodljivo i bez potrebnog efekta, jer se radi prvenstveno o višečlanim porodicama koje su u stanju socijalne potrebe, dakle bez novčanih sredstava;

---

14 U članu 48. Zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju («Službene novine Kantona Sarajevo», br.10/04) stoji: «Osnovna škola obavezna je da po objavljenom upisu školskih obaveznika dostavi izvještaj o upisu osnovaču, Ministarstvu i općini na čijem području se nalazi, najkasnije do 15. juna za aprilski upisni rok, a najkasnije do 31. augusta za augustovski upisni rok».

15 U svom terenskom radu, Centar za socijalni rad Bugojno otkrio je dvanaestogodišnju djevojčicu koja se nikada nije upisala u osnovnu školu. Iz navedenog primjera evidentno je da postoje propusti u postojećem sistemu i da je prijeko potrebno iznaći mehanizme kako bi registrovala sva djeca školskog uzrasta.

- U opštinama Kakanj, Gradiška i Teslić, posebno je izražen problem nedovoljne obuhvaćenost romske djece osnovnim obrazovanjem;
- Materijalna opremljenost osnovnih škola je u pojedinim područjima ispod svakog nivoa (bez osnovnih uslova kao što je grijanje, struja, voda i osnovnih didaktičkih materijala);
- Usljed izostanka osnovnih materijalnih uslova, finansijske podrške i redukcije zaposlenog kadra, odgovorni akteri u oblasti obrazovanja na lokalnom nivou nisu motivisani i ne poduzimaju potrebne mjere kako bi se evidentirala djeca dorasla za upis u osnovnu školu;
- Nedovoljna uključenost lokalne zajednice po pitanju rješavanja problematike djece koja se ne upisuju u osnovne škole.

Navedene oblasti koje karakterišu postojeću situaciju u sistemu monitoringa upisa djece u osnovne škole su prikupljene uz pomoć predstavnika relevantnih institucija/organizacija iz pet ključnih opština, koji su u pismenoj formi ili kroz usmene razgovore omogućili konceptualizaciju trenutnog stanja u sistemu monitoringa upisa u osnovne škole.

STRUKTURA I CILJEVI POTPROJEKTA «RAZVOJ MEHANIZMA MONITORINGA UPISA U OSNOVNE ŠKOLE»

Obzirom da je istraživanje u dvadeset opština u BiH ukazalo na ključne karakteristike postojećeg sistema monitoringa upisa u osnovne škole, njegove slabosti i propuste te primjere dobre prakse, i da su predstavnici relevantnih organizacija/institucija formulisali prioritetne nedostatke, slijedeći korak je zahtijevao identifikaciju ključnih aktera koji bi bili nosioci aktivnosti potprojekta i koji bi doprinijeli njegovoj uspješnoj realizaciji. Odlučeno je da se osnuje radna grupa koja uključuje predstavnike relevantnih institucija/organizacija iz oblasti dječije zaštite kao što su: osnovne škole, nadležna služba iz opštine za oblast obrazovanja, centar za socijalni rad, pedijatrijska služba Doma zdravlja, nevladine organizacije, anketari iz mjesnih zajednica, a otvorena je i opcija uključivanja drugih aktera u cilju postizanja što boljih rezultata implementacije potprojekta. Nakon formiranja radne grupe i identifikacije predstavnika relevantnih institucija/organizacija, zadatak koji je uslijedio predstavljao je izradu Akcionog plana razvoja mehanizma monitoringa upisa u osnovne škole (2005-2006), sa ciljem da se na osnovu identifikovanih propusta postojećeg sistema, uz korištenje primjera dobre prakse i angažman relevantnih institucija/organizacija izradi adekvatan mehanizam monitoringa upisa u osnovne škole u pet opština: Bugojno, Kakanj, Vareš, Teslić i Gradiška. Sama izrada Akcionog plana

zahtijevala je organizaciju konkretnih aktivnosti, raspodjelu zadataka, koordinaciju uključenih aktera, kao i određivanje vremenskih okvira za realizaciju aktivnosti.
Glavna ideja potprojekta je da se uspostavi adekvatan mehanizam monitoringa upisa djece u osnovne škole uz korištenje postojećih ljudskih i materijalnih resursa. Finansijska podrška u vidu small grant-a za realizaciju ovog potprojekta obezbjeđena je od strane UNICEF-a. Aktivnosti koje su isplanirane prije početka implementacije potprojekta imale su za glavni cilj izradu održive baze podataka u opštinskoj nadležnoj službi za oblast obrazovanja uz korištenje glavnog izvora podataka koji predstavlja pedijatrijska služba Doma zdravlja i korištenje podataka relevantnih institucija/organizacija .

AKCIONI PLAN RAZVOJA MEHANIZMA MONITORING
UPISA U OSNOVNE ŠKOLE, 2005 -2006.

Sve aktivnosti koje su sadržane u Akcionom planu razvoja mehanizma monitoringa upisa u osnovne škole i koje su isplanirali predstavnici relevantnih institucija/organizacija u ciljanim opštinama, organizovane su sukcesivno i hronološki iz razloga što je bilo potrebno precizno odrediti aktivnosti koje se u pojedinim slučajevima odvijale paralelno. Primjenom izrađenih smjernica omogućena je izrada adekvatnog mehanizma monitoringa upisa djece u osnovne škole. Aktivnosti koje su isplanirane u Akcionom planu impliciraju poduzimanje slijedećih koraka:

- Uključivanje pedijatrijske službe Doma zdravlja u cilju prikupljanja kompletnih podataka o djeci dorasloj za upis u osnovni školu na osnovu zdravstvenih kartona;
- Uspostavljanje baze podataka u opštinskoj službi nadležnoj za obrazovanje;
- Kompiliranje podataka sa terena:

    - Centar za socijalni rad identifikuje djecu iz socijalno ugroženih porodica
    - Anketari popisuju djecu iz udaljenih mjesnih zajednica
    - Nevladine organizacije obezbjeđuju podatke o određenim kategorijama djece (npr. Omladinska Romska Incijativa, Kakanj, vrši popis romske djece);

- Poboljšanje međusobne saradnje relevantnih aktera;

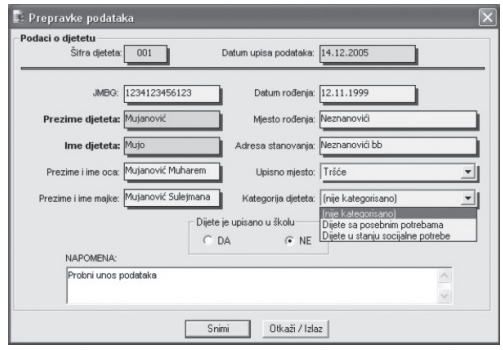
- Punjenje baze podataka podacima iz glavnog izvora, koji predstavlja pedijatrijska služba i dopunjavanje sa podacima ostalih institucija/organizacija (Centar za socijalni rad, anketari ispred udaljenih mjesnih zajednica, matični ured opštine, nevladine organizacije i dr.);
- Nakon prikupljenih podataka o djeci koja su dorasla za upis u osnovnu školu u datoj školskoj godini, spisak dostaviti osnovnim školama, kako bi se na osnovu istog vršio upis djece u prvi razred osnovne škole;
- Nakon izvršenog upisa djece osnovne škole dostavljaju opštinskoj službi nadležnoj za obrazovanje povratnu informaciju o broju upisane odnosno neupisane djece, koja se unosi u bazu podataka;
- Obzirom da postoje dva upisna roka, aprilski i avgustovski, osnovne škole dostavljaju informaciju o broju upisane/neupisane djece opštinskoj službi nadležnoj za obrazovanje nakon prvog i drugog upisnog roka (kraj septembra);
- Organizovanje okruglog stola u cilju rezimiranja aktivnosti i eventualnom otklanjanju prepreka kao i uključenje medija u cilju informisanja javnosti.

Potprojekat «Razvoj mehanizma monitoringa upisa djece u osnovne škole», koji se implementira u pet ciljanih opština, ukazuje na komponentu održivosti, jer je isplanirano da se za vrijeme implementacije obezbjede podaci u bazi podataka o djeci koja su dorasla za upis u osnovnu školu u predstojećoj školskoj godini kao i o djeci koja će se upisati u prvi razred u naredne dvije godine. Implementing partneri su se obavezali da će u toku svojih redovnih aktivnosti, redovno dostavljati ažurirane podatke o djeci kako bi se omogućio što kvalitetniji oblik monitoringa.

BAZA PODATAKA – KARAKTERISTIKE

Baza podataka koja je uspostavljenja u opštinskim službama nadležnim za obrazovanje, predstavlja jednostavno programsko rješenje i iskorak u pravcu prikupljanja i razmjene podataka elektronskim putem. U cilju iznalaženja programskog rješenja angažovani su lokalni informatičari, predstavnici omladinskih organizacija, tako da su na ovaj način uključeni i mladi u ciljanim opštinama. Glavna ideja uspostavljanja baze podataka veže se za potrebu prikupljanja i objedinjavanja na jednom mjestu podataka o djeci dorasloj za upis u osnovnu školu. Glavni izvor podataka je Pedijatrijska služba Doma zdravlja u ciljanim opštinama, koja prikupljaja podatake na osnovu zdravstvenih kartona, tako da je se kroz uključivanje ovog aktera u razvoj

mehanizma monitoringa, došlo do najmjerodavnijih i najkompletnijih podataka o djeci na teritoriji ciljane opštine. Podaci se dalje dopunjuju uz pomoć podataka koje dostavlja centar za socijalni rad, nevladine organizacije, anketari sa terena i podataka kojima raspolaže matični ured. Prilikom unosa podataka ne pravi se razlika između izvora koji dostavljaju podatke, jer je primarni cilj da se dođe do što kompletnijih podataka o djeci dorasloj za upis u školu uz pomoć objedinjavanja podataka. Prozor predviđen za unošenje podataka o djeci pojedinačan je za svako dijete i sadrži osnovne informacije kao što su: ime i prezime djeteta, ime i prezime roditelja, adresa stanovanja, jedinstveni matični broj građana i drugo. Bitno je naglasiti da je se prilikom kreiranja baze podataka ostavila mogućnost određivanja kategorija djece.

SLIKA 1. Izgled prozora baze podataka

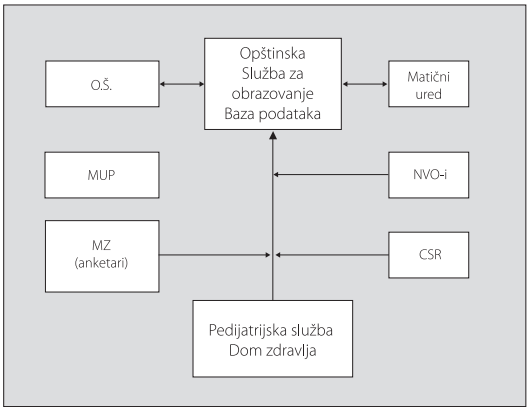
Naime, za početak su navedene neke od najugroženijih kategorija djece o kojima na nivou opštine treba da postoji evidencija, kako bi se iznašli mehanizmi prevazilaženja i rješavanja njihove nepovoljne situacije. Kategorije za sada uključuju: djecu sa posebnim potrebama, djecu u stanju socijalne potrebe i djecu romske nacionalnosti, ali je također ostavljana mogućnost unošenja novih kategorija. Opštinska služba nadležna za oblast obrazovanja će na ovaj način raspolagati pouzdanim podacima o broju svih kategorija djece na teritoriji opštine. Obzirom da je Okvirni zakon o osnovnom obrazovanju propisao određivanje gravitacionih područja sa školama koje se nalaze u blizini adrese stanovanja djeteta, baza podataka je također uvrstila tzv. «upisna mjesta», koja određuje Ministar i koja su neophodna prilikom dostavljanja spiska djece dorasle za upis u osnovnu školu, jer se na ovaj način osnovnim školama dostavlja spisak koji sadrži podatke o djeci koja pripadaju gravitacionom području jedne škole, a ne spi-

sak sve djece dorasle za upis u školu na teritoriji jedne opštine. Baza podataka također sadrži i mogućnost evidentiranja da li je se dijete upisalo u osnovnu školu ili ne, što omogućava nadležnima u opštini da dođu do podatka o, na primjer, djeci koja se nisu upisala i da poduzmu potrebne mjere kako bi se ispitali razlozi neupisivanja i omogućila blagovremena intervencija. Gore prikazani prozor ostavlja mogućnost unošenja napomena, ako se procjeni da su iste od važnosti za kompletiranje podataka o djeci. U ovom programu je moguće štampati spiskove na osnovu više kriterija i zatim ih dostavljati školama, kako bi se na osnovu istih vršio upis.

MODEL MEHANIZMA MONITORINGA UPISA U OSNOVNE ŠKOLE NA OPŠTINSKOM NIVOU

No man is an island (John Donne)

Model mehanizma monitoringa upisa djece u osnovne škole u pet ciljanih opština: Bugojno, Vareš, Kakanj, Teslić i Gradiška, uključuje drugačiji pristup monitoringu upisa nego što je to bio slučaj do sada. Uspostavljeni model u ciljanim opštinama podrazumjeva uključivanje Pedijatrijske službe Doma zdravlja sa podacima o djeci na osnovu zdravstvenih kartona, u sistem monitoringa na opštinskom nivou. Opštinska služba nadležna za obrazovanje upućena je na novi izvor podataka iz pedijatrije iz razloga što su ovi podaci u odnosu na dosadašnje, najmjerodavniji i najkompletniji.

SLIKA 2. Grafički prikaz modela razvoja mehanizma monitoringa upisa u osnovne škole na opštinskom nivou

Podaci iz ostalih, dodatnih izvora kao što su centar za socijalni rad, nevladine organizacije (npr. podaci o romskoj djeci), matični uredi, anketari i drugi, koriste se u cilju dopunjavanja podataka iz glavnog izvora i mogu se u svakom trenutku proširiti. Model razvoja mehanizma monitoringa upisa u osnovne škole je jednostavno sistemsko rješenje za prevazilaženje manjkavosti i propusta postojećeg sistema i ima za glavni cilj da obuhvati i evidentira svu djecu školskog uzrasta na teritoriji jedne opštine. Uspostavljeni model je naišao na odobrenje i podršku od strane svih aktera u oblasti dječije zaštite u ciljanim opštinama, koji su prepoznali prednost i funkcionalnost predloženog sistemskog rješenja monitoringa upisa u osnovne škole. Navedeni model pruža mogućnosti horizontalnog i vertikalnog repliciranja, jer se iskustva iz pet ciljanih opština mogu primjeniti u drugim opštinama u Bosni i Hercegovini, a predstavljaju početni korak u pravcu rješavanja sistemskih propusta u oblasti obrazovanja, konkretno u procesu upisa u osnovne škole. Isto tako je moguće vertikalno uvezati lokalni nivo sa višim nivoima vlasti, kako bi se u idealnom slučaju, na nivou države uspostavila baza podataka koja bi evidentirala i kontrolirala upis djece i na taj način raspolagala pouzdanijim pokazateljima stope obuhvaćenosti osnovnim obrazovanjem.

Sažetak studije

Konvencija o pravima djeteta predstavlja temeljni dokument koji su ratificirale vlade skoro svih država na svijetu i namjenjen je zaštiti osnovnih prava djeteta. Jedno od fundamentalnih prava djeteta je pravo na obavezno osnovno obrazovanje, koje je danas, nažalost, predmet učestalih kršenja kako u ostalim državama svijeta, tako i u Bosni i Hercegovini. U širokom spektru tematike vezane za obrazovanje u Bosni i Hercegovini, fokus ove studije je stavljen na pristup obrazovanju i na ključni momenat upisa u osnovne škole, kada dolazi do kršenja prava u slučaju da se dijete ne upiše u prvi razred osnovne škole. Razlozi neupisivanja djeteta u osnovu školu se u većini slučajeva vežu za visoku stopu siromaštva države u tranziciji kao što je BiH, tako da je siromaštvo postalo potencijalni faktor ometanja cjelokupne obuhvaćenosti osnovnim obrazovanjem. Prilikom upisa u osnovnu školu postoje mnogobrojne zakonske obaveze institucija, koje se ne sprovode dosljedno, a obzirom da je svaki sistem sačinjen od uvezanih aktera, posljedice su neminovne i manifestiranju se u dodiru sa krajnim korisnicima - djecom kojima je otežan, u najgorem slučaju onemogućen, upis u osnovnu školu. Dijete koje se ne registruje u matičnom uredu, službeno i ne postoji, tako da su propusti u registraciji dje-

ce u pravnom smislu 'fatalni'. Pristup obrazovanju bi trebao biti podjednak za sve, bez diskriminacije po bilo kojem osnovu, tako da ni diskriminacija na osnovu spola prilikom upisa djece ne bi se smjela tematizirati. Međutim, ruralna područja predstavljaju idealno tlo za prakticiranje ponekad radikalne tradicionalne prakse podjele uloga, tako da su djevojčice u negativnijem položaju od dječaka i kao takvima im je uskraćeno pravo na obrazovanje. Kako bi se došlo do zaključaka o propustima unutar sistema monitoringa upisa djece u osnovnu školu, neophodno je bilo osvrnuti se na zakonsku regulativu vezanu za osnovno obrazovanje, kako bi se došlo do odredbi koje regulišu upis u osnovne škole. Ova studija nudi kratak pregled zakonske regulative i suprostavlja je realnom stanju u opštinama. Kao pokušaj smanjenja velike diskrepancije između zakonskih odredbi i realnog stanja i kao konkretan korak u cilju obuhvatanja i evidentiranja svakog djeteta doraslog za upis u školu, uspostavljen je model mehanizma monitoringa upisa u osnovne škole, koji je nastao kao produkt implementacije IBHI/UNICEF potprojekta «Razvoj mehanizma monitoringa upisa u osnovne škole, 2005 -2006.» u pet ciljanih opština: Bugojno, Kakanj, Vareš, Gradiška i Teslić. Osnovna vodilja u potprojektu je da se kroz korištenje podataka o djeci, prvenstveno iz zdravstvenih kartona pedijatrijske službe, centra za socijalni rad, nevladinih organizacija, matičnog ureda i dr., izradi baza podataka u opštini, koja bi sadržala podatake o svoj djeci dorasloj za upis na teritoriji jedne opštine. Na ovaj način bi se također došlo i do podatka o djeci koja se ne upišu u zakonski predviđenom roku. Nakon ponuđenog teorijskog okvira zakonske regulative u oblasti obrazovanja, prava djeteta propisana Konvencijom, i reformi po pitanju siromaštva i njegovog uticaja na obuhvaćenost obrazovanjem, model monitoriga upisa djece u osnovne škole predstavlja iskorak u pravcu rješavanja problematike djece koja se ne upisuju u škole, rješavanje administracije prilikom upisa i evidentiranje djece u jedinstvenoj bazi podataka. Sistem obrazovanja je isparcelisan, zakonske odredbe se krše kao i osnovna dječija prava, nadležne osobe u oblasti obrazovanja na svim nivoima vlasti nemaju dovoljno motivacije da se angažuju i insistiraju na dostavljanju podataka, itd., ali to ne smije predstavljati izgovor za ne poduzimanje konkretnih i ubrzanih mjera u cilju povećanja obuhvaćenosti osnovnim obrazovanjem.

Preporuke za buduće akcije

- Opštinska služba nadležna za obrazovanje redovno ažurira bazu podataka sa podacima o djeci dorasloj za upis u osnovnu školu (na ovaj način se vodi evidencija o djeci koja se ne upisuju, djeci sa posebnim potrebama, djeci u stanju socijalne potrebe, romskoj djeci, itd.);
- Angažovani akteri ispred, prevenstveno, Pedijatrijske službe kao osnovnog izvora podataka, osnovnih škola, centra za socijalni rad, nevladinih organizacija (npr. ORI Kakanj, popis romske djece), matičnog ureda i dr., redovno dostavljaju ažurirane podatke u opštinsku službu nadležnu za oblast obrazovanja i održavaju međusobnu saradnju;
- Potrebno je uključiti sve raspoložive ljudske i materijalne resurse u pravcu rješavanja problema niske stope obuhvaćenosti osnovnim obrazovanjem (preventivne mjere nudi model monitoringa upisa koji također evidentira i djecu sa posebnim potrebama, djecu u stanju socijalne potrebe, romsku djecu);
- Vertikalna i horizontalna mogućnost repliciranja modela monitoringa upisa (vertikalna – prijenos na više nivoe vlasti – bottom-up pristup rješavanju problematike, horizontalna – prijenos na druge opštine);
- Potrebno je iznaći mehanizme kako bi se zakonska regulativa dosljedno sprovodila u praksi (npr. realizovati kažnjavanje za prekršioce zakona, direktori škola alarmiraju relevantne ustanove u slučaju saznanja da je dijete spriječeno u pohađanju osnovnog obrazovanja; određivanje gravitacionih područja; itd.);
- Restrukturiranjem i pravilnijom raspodjelom budžetskih sredstava obezbjediti veća izdvajanja za djecu i porodice u stanju socijalne potrebe kako bi se omogućilo pohađanje osnovnog obrazovanja (regulisati troškove prevoza, knjiga, odjeće, užine i dr..);
- Odvajanje budžetskih sredstava za opremanje područnih i matičnih škola kako bi se djeci omogućilo nesmetano pohađanje osnovnog obrazovanja u blizini mjesta stanovanja;
- Edukacija roditelja u ruralnim područjima na temu zakonske obaveze i neophodnosti upisivanja djece u osnovne škole (pokušati djelovati u pravcu ublažavanja tradicionalne raspodjele uloga na osnovu spola).

Reference

1. Gender centar Vlade Federacije BiH, Zbornik radova: Integriranje principa ravnopravnosti u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine, 2003.
2. Helsinški komitet za ljudska prava u BiH, «Izvještaj o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini (analiza za period januar – decembar 2005.), www.bh-hchr.org
3. UN, Konvencija o pravima djeteta, 1989.
4. Ombudsmani FBiH i RS , Project «Nameless Children», 2004.
5. OSCE, Zakoni o osnovnom i srednjem obrazovanju, www.osce.bih.org
6. Rašidagić, Ešref Kenan; «Report on the government system for monitoring school enrolment and drop outs in B&H primary schools», novembar, 2004.
7. UNDP Bosne i Hercegovine, «Izvještaj o humanom razvoju – milenijumski razvojni ciljevi – BiH 2003.», juni/lipanj 2003.

NOVINSKI ČLANCI:

1. Filipović, Žana; «Putuj Evropo», 1. oktobar, 2004., www.slobodnaevropa.org
2. Medunjanin, Eldina; «8000 'nepostojeće djece' bez prava», Večernji list, 13. septembar, 2005.

ZAKONI:

1. Okvirni Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, juni 2003.
2. Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju («Službene novine Kantona Sarajevo», br.10/04)
3. Zakon o osnovnom obrazovanju («Službene novine Zeničko-dobojskog kantona», br. 5/04)

AUTORI

Mr. EŠREF KENAN RAŠIDAGIĆ

projekt menadžer u Nezavisnom birou za humanitarna pitanja – IBHI BiH i viši asistent na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Diplomirao političke nauke, koncentracija međunarodni odnosi na Međunarodnom islamskom univerzitetu u Maleziji (IIUM). Magistrirao Bliskoistočne studije i Conflict Resolution Studies na Američkom univerzitetu u Bejrutu (AUB), gdje je istovremeno radio kao asistent. Trenutno je doktorski kandidat na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Predavač po pozivu na postdiplomskom studiju Upravljanje državom i humanitarna pitanja Univerziteta u Sarajevu i Univerziteta La Sapienza iz Rima i na različitim drugim fakultetima u BiH. Prije ovoga, stekao značajno iskustvo u radu za različite međunarodne organizacije u BiH. Kao samostalni konzultant bio je angažiran na izradi Razvojne strategije BiH (PRSP BiH), i na velikom broju projekata u oblasti socijalne i dječije zaštite u nevladinim i međunarodnim organizacijama. Objavio knjigu "Conflict Resolution Theories in Practice: Cases of Bosnia and Lebanon Examined" i prijevod knjige "Handbook on Prevention: Alcohol, Drugs and Tobacco", kao i više autorskih radova u stručnim časopisima i zbornicima sa međunarodnih konferencija i seminara na kojima je učestvovao. Koautor OSF-ove studije "Procjena razvoja demokratije u Bosni i Hercegovini" (naslov engleskog izdanja: "Democracy Assessment in Bosnia and Herzegovina"). Koautor knjige "International Actors and the making of Social Policy in South East Europe", koja u izdanju Edward Elgar Publishing izlazi iz štampe u isto vrijeme kao i ovo djelo.

Mr. MORGIANA BRADING

rođena je u Sarajevu 1972. godine. Diplomirani žurnalist i magistar ljudskih prava. Radila kao novinar i istraživač za niz magazina u BiH, Engleskoj i Holandiji od 1997. godine. Nakon završenog magistarskog studija 2004. godine posvećuje se projektima i radu na ljudskim pravima uključujuci istrazivanja za Univerzitet u Gottingenu i Save the Children. Stalno zaposlena u Centru za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu.

Dr MIRJANA NADAŽDIN DEFTERDAREVIĆ

rođena je 02.09.1960. u Mostaru. Diplomirala je na Pravnom fakultetu Univerziteta «Džemal Bijedić» u Mostaru, a magistrirala je i doktorirala na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Na Pravnom fakultetu Univerziteta «Džemal Bijedić» u Mostaru radi od 1996. godine. 2003. godine izabrana je u zvanje docenta za užu naučnu oblast «Uvod u nauku o državi i pravu» i «Teorija prava». Dr Mirjana Nadaždin Defterdarević autor je monografije «Pravo na informisanje u društvima u tranziciji s posebnim osvrtom na države nastale na prostoru bivše Jugoslavije» i udžbenika «Pravo medija: nužnost ograničene slobode». Do sada je objavila veći broj naučnih radova, te učestvovala u realizaciji projekata Međunarodnog Foruma Bosna, Transparency International-a, FOD BiH. U proteklih deset godina aktivno je učestvovala u aktivnostima međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija koje su za cilj imale promociju gradjanskog društva, ljudskih prava i demokratije. Dr Mirjana Nadaždin Defterdarević udata je; njen suprug i ona roditelji su dvojice sinova.

Mr. REIMA ANA MAGLAJLIĆ

nezavisna savjetnica. Od 2003. godine, u tom svojstvu sprovela je socijalna istraživanja, pripreme i procjene programa, te treninge za razne međunarodne i domaće, vladine i nevladine organizacije u BiH i regionu Jugoistočne Evrope (npr. UNICEF, Save the Children UK, Save the Children Norway, EC, DFID). Specijalizirana je za podršku uključivanju marginaliziranih grupa u planiranje i provođenje politika i usluga koje trebaju omogućiti bolje socijalno uključivanje ovih društvenih grupa (npr. vezano za pitanja socijalne i zdravstvene zaštite). Od 1995.-1999. radila je kao istraživačica i predavačica na Školi za studije zajednice, zdravstvene i socijalne zaštite na Anglia Univerzitetu u Cambridge-u, Engleska. Studirala je socijalni rad na Studijskom centru za socijalni rad Pravnog fakulteta na Sveučilištu u Zagrebu, a magistrirala na Anglia Univerzitetu u Cambridge-u, Engleska, gdje je trenutno kandidatkinja za doktorat na temu «Cross-national co-operative inquiry of social work education in Europe.» Od 2005. godine, angažovana je kao savjetnica za kvalitativna i akciona istraživanja vezano za UNICEF-ov strateški cilj uključivanja djece i mladih. Iste godine provela je i istraživanje o političkoj participaciji građana BiH u sklopu Procjene demokratije BiH, u organizaciji Fondacije Otvoreno društvo BiH.

Mr. SANELA BAŠIĆ

završila je studij socijalnog rada na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Magistrirala je 2004. godine na postdiplomskom studiju pod nazivom "Intercultural Work and Conflict Management" na Univerzitetu primijenjenih nauka Alice Salomon u Berlinu. Od 2004. godine radi kao viši asistent na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, na Odsjeku za socijalni rad. Glavne oblasti njezinog interesovanja uključuju pitanja pravde i pomirenja u poslijeratnim društvima, uticaj ratnih trauma na ugrožene kategorije kao što su žene i djeca, te izazovi sa kojima se suočavaju društva u tranziciji u oblasti socio-psihološkog razvoja.

Mr. HALIMA SOFRADŽIJA

završila je studij filozofije i sociologije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Magistrirala je iz oblasti filozofskih nauka na istom Fakultetu sa temom »Strah i politika kao problem za društvenu znanost». Radila je na RTVBIH gdje je uređivala cikluse emisija u Trećem programu, Otvorenom programu i Dramskoj redakciji, te Redakciji za kulturu gdje je uređivala i vodila emisiju «Kultura, nauka, umjetnost» koja je proglašena za medijski poduhvat u oblasti radija i nagrađena najvišom novinarskom nagradom Udruženja novinara BIH. Sada radi kao viši asistent na FPN Univerziteta u Sarajevu na predmetima politička filozofija i politička sociologija. Objavila je više stručnih i naučnih radova, gdje treba pomenuti i opsežnu razvojnu studiju interdisciplinarnog karaktera koja se bavila problemom društvenog nasilja, te sociološko istraživanje u saradnji sa Univerzitetom u Rimu i Unicef-om koje se bavilo percepcijom društvenog rizika. Boravila je u studijskoj posjeti u okviru Tempus Phare programa na Raol Wallenberg Institute, Lund University. Sada je u procesu izrade doktorske disertacije.

Mr. SANELA ŠADIĆ

(rođena 26.3.1973.god.) je viši asistent na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Studij socijalnog rada završila je u Sarajevu, a postdiplomski studij pod nazivom „Intercultural Work and Conflict Management" završila je na Univerzitetu primijenjenih nauka Alice-Salomon-Fachochschule u Berlinu. Magistrirala je sa temom „The Phenomenon of Prejudice in Bosnian-Herzegovinian Social Work Practice". Certificirana je iz realitetne terapije i teorije izbora, a također je član Udruženja za realitetnu terapiju. Učestvovala je u nekoliko naučno-istraživačkih projekata i ima objavljene naučne i stručne radove u domaćim i stranim časopisma.

Dr NERMINA ŠAČIĆ

doktorant je politoloških nauka i viša asistentica na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, odsjek Žurnalistika. Autorica je dvije knjige: *Političke de/re socijalizacija i mediji, te Novinarstvo u funkciji ljudskog napretka*. Do sada je objavila više stručno-znanstvenih radova i eseja.

Mr. HARIS CERIĆ

rođen je 1974. godine u u Dortmundu, Njemačka. Diplomirao je na Pedagoškoj akademiji u Zenici, odsjek za razrednu nastavu, 1995. godine, a na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, odsjek za pedagogiju, diplomirao je 1999. godine. Magistrirao je 2004.godine na postdiplomskom studiju «Individualizacija i inkluzija u obrazovanju» u organizaciji Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu i Univerziteta u Joensuu iz Finske. Radi kao viši asistent na pedagoškoj skupini predmeta na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Objavio je više naučnih i stručnih radova u pedagoško-andragoškoj periodici, te učestvovao na više okruglih stolova, naučnih skupova i seminara kod nas i u inostranstvu. Koautor je knjige *Temeljna polazišta inkluzivnog obrazovanja* (Hijatus, Zenica, 2005).

BOJAN ARULA

rođen je 11.05.1978. u Banjaluci. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Banjaluci na odsjeku za studij socijalnog rada 22.10.2004. godine na temu „Uloga socijalnog rada u reintegraciji i rehabilitaciji maloljetnih prestupnika". Bavi se volonterskim radom u NVO sektoru u organizacijama kao što su Save the children UK, Omladinski komunikativni centar, Humanitarna organizacija «Partner», Međunarodni forum Bosna, Udruženje psihologa RS, Udruženje za pomoć nedovoljno mentalno razvijenim licima i dr. Gotovo dvije godine bio je i volonter na različitim projektima u Centru za socijalni rad Banjaluka, a naročito u odjeljenju za maloljetničku delinkvenciju. Aktivan je i kao učesnik reforme socijalnog sektora u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini kroz razne komisije, projekte, tribine i okrugle stolove. Osnivač je i predsjednik udruženja «Nova generacija» koje je udruženje socijalnih radnika i drugih radnika u oblasti socijalnih djelatnosti. Menadžer je i saradnik na više različitih projekata aktivnosti u zajednici, a iza sebe ima preko 25 realizovanih programa i projekata. Student je postdiplomskih magistarskih studija na Fakultetu političkih nauka u Beogradu na katedri za Savremeni socijalni rad. Zaposlen je u Centru za socijalni rad Banjaluka, na poslovima zaštite djece bez roditeljskog staranja.

REBEKA KOTLO

asistentica na Pravnom fakultetu Univerziteta «Džemal Bijedić» u Mostaru, koordinatorica Centra za ljudska prava u Mostaru, nevladine organizacije, i nezavisna istraživačica. Diplomirana pravnica sa počasnom diplomom «Student generacije» (1996/2000.) Pravnog fakulteta Univerziteta «Džemal Bijedić» u Mostaru trenutno je kandidatkinja za titulu magistra na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, na Katedri za državno i međunarodno javno pravo. Autorica je studije – samostalnog istraživačkog rada o temi «Uloga nevladinih organizacija u izgradnji povjerenja i dobre vladavine u Mostaru» (Program za podršku istraživanjima u oblasti javnih politika, Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina–Soros fondacija), rada «Ljudska prava u kontekstu redefinisanja klasičnog pojma državne suverenosti» (Časopis za pravnu teoriju i praksu *Pravna misao*), te urednica publikacije – zbornika radova «Studentska prava», regionalnog istraživačkog projekta u Jugoistočnoj Evropi. Autorica je radova «Demokratska uloga političkih partija» i «Reagovanje vlade» u publikaciji «Procjena razvoja demokratije u Bosni i Hercegovini», Fonda otvoreno društvo Bosna i Hercegovina. U

proteklih pet godina angažovana je kao projekt menadžer/koordinatorica niza projekata za Vijeće Evrope, Evropsku komisiju, WUS Austria, Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina-Soros fondaciju, Nezavisni biro za humanitarna pitanja Bosna i Hercegovina (IBHI-BiH), te kao saradnica Svjetskog univerzitetskog servisa Bosne i Hercegovine.

Mr. JASMINA GRADAŠČEVIĆ-PLEH

je osnovnu školu i prvi razred gimnazije završila u Loznici. Zbog ratnih dejstava, izbjegla je u Linc, gdje je završila gimnaziju i zatim upisala studije engleskog i francuskog jezika u Beču. Odbranom magistarskog rada na temu «Re-imaginacija Bosne: 'Bosnianizmi' u američkoj književnosti i medijama», uspješno završava studije. U toku studija, zahvaljujući zalaganju i upornosti, od austrijske vlade dobija stipendiju za studiranje u Francuskoj, a zatim i za realizaciju naučno-istraživačkog rada na univerzitetu u Peoriji, SAD. Za vrijeme studija, aktivno se posvećuje manjim projektima humanitarne prirode kao i radu sa djecom. Trenutno živi u Sarajevu, a zaposlena je u IBHI-u kao asistentica za razvoj politika. Također joj je ukazano povjerenje implementacije potprojekta «Razvoj mehanizma monitoringa upisa djece u osnovne škole, 2005.-2006.», koji je postigao izvanredne rezultate.